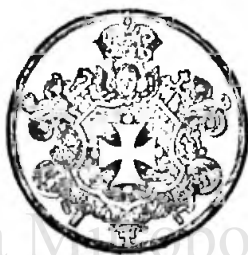

MITROPOLIA ARDEALULUI

REVISTA OFICIALĂ A ARHIEPISCOPIEI SIBIULUI
ȘI A EPISCOPILOR CLUJULUI ȘI ORADIEI

Biblioteca Mitropolitană Sibiu

ANUL XIV, nr. 1—3

IANUARIE—MARTIE, 1969

MITROPOLIA ARDEALULUI

REVISTA OFICIALĂ A ARHIEPISCOPIEI SIBIULUI
ȘI A EPISCOPIILOR CLUJULUI ȘI ORADIEI

Biblioteca Mitropolitană Sibiu

ANUL XIV, nr. 1—3

IANUARIE—MARTIE, 1969

Redacția și Administrația: ARHIEPISCOPIA ORTODOXĂ ROMÂNĂ — SIBIU

MITROPOLIA ARDEALULUI

REVISTA OFICIALĂ A ARHIEPISCOPIEI SIBIULUI
ȘI A EPISCOPIILOR CLUJULUI ȘI ORADIEI

APARE CU BINECUVÎNTAREA ȘI SUB ÎNDRUMAREA
ÎNALT PREA SFINȚIEI SALE

D. D. Dr. NICOLAE MLADIN

Arhiepiscop și Mitropolit

REDACȚIA ȘI ADMINISTRAȚIA :

Arhiepiscopia Ortodoxă Română Sibiu, strada 1 Mai nr. 24

Secretar de redacție : Pr. prof. dr. GRIGORIE MARCU

CUPRINSUL :

Pag.

REDACȚIA: *Urna uniunii noastre naționale* (Cu prilejul alegerilor de deputați) III*—XIV*

STUDII

Teologie practică

IOAN N. FLOCA: Originile Dreptului scris în Biserica Ortodoxă Română.

Teză de Doctorat în Teologie, cu o „Predoslovie” de Înalt Prea Sfințitul Mitropolit Nicolae al Ardealului I—III
V—X+1—188

VIAȚA BISERICESCĂ

C. V.: Ortodoxie și actualitate. (Din cuvîntul Înalt Prea Sfințitului nostru Mitropolit Nicolae ținut în Catedrala din Sibiu, Duminică, 2 martie a.c.) 189—191

REDACȚIA: Praznice creștinești 192—198

GR. M. și GH. P.: Vizitație canonică la Făgăraș 198—206

Vizitație canonică la Sighișoara 206—216

REDACȚIA: Vizită frățească din Biserica Romano-Catolică a Austriei 217—223

PARTICIPANT: † Preotul Viorel Ghibuțiu 223—224

URNA UNITĂȚII NOASTRE NAȚIONALE

— CU PRILEJUL ALEGERILOR DE DEPUTAȚI —

„Patriotismul reprezintă o sinteză de trăiri, idei, convingeri, preferințe, așinități — obiectivitate în atitudini și fapte corespunzătoare — care se grupează pe două coordonate esențiale: conștiința apartenenței la o anumită realitate geografică, istorică, culturală etc. (realitate definită prin conceptul de patrie) și conștiința marilor răspunderi ce derivă din această apartenență. Aceste două laturi ale conștiinței patriotice își găsesc expresia în anumite atitudini și fapte în viața și activitatea de fiecare zi. Rezultat și expresie a triumfului noilor relații de producție, patriotismul socialist ridică pe un plan superior elementele definatorii indicate mai sus. Cultivarea patriotismului înseamnă, în ultima instanță, dezvoltarea și permanentizarea sentimentelor și atitudinilor amintite, transformarea lor în constante ale vieții spirituale și ale atitudinii generale în societate, transformarea lor în factori orientativi și stimulatori ai activităților practice, toate acestea conducând la considerarea intereselor Patriei și poporului drept țel suprem al muncii și al întregii noastre vieți“.

Sînt proaspete în amintirea noastră vibrantele chemări și înțeleptele povești cu care Ocîrmuirea de Stat se îndreaptă periodic în spre felurile „stări“ ale societății românești de astăzi, în spre întregul nostru popor, la diferitele soroace ale mărețiilor zilelor ce le trăim. De la un capăt la celălalt al slovei lor arzînde, ele sînt o invitație irezistibilă la practicarea adevăratului patriotism prin muncă spornică de construcție durabilă și prin atitudine și simțire românească ireproșabilă, de pînă orice poziție ar fi ea contemplată.

Chemările și poveștile acestea ne sînt adresate și nouă, preoțime și credincioși ai Bisericii Ortodoxe Române, — iar noi sîntem încredințați demult și definitiv că o inimă vie trebuie să vibreze permanent din toate corzile ei.

*

Alegerile de deputați în Marea Adunare Națională a Republicii Socialiste România și în organisme prin care se exercită puterea de Stat în județe, municipii, orașe și comune au constituit un nou prilej de afirmare a simțămintelor ce ne însușeșc ca cetățeni patrioți. Ele s-au transformat — și cu drept cuvînt — într-un uriaș simposion obștesc de manifestare a recunoștinței și prețuirii noastre față de cei ce bine ne cîrmuiesc.

Intr-adevăr, de aproape un pătrar de veac Ocîrmuirea socialistă a Patriei noastre românești ne conduce înțelepțește — cu o consecvență de înalt nivel etic, comunitar — în spre zările luminoase ale progresului, păcii și bunăstării. Spre toate trei, simultan și cu aceeași vigoare, căci progresul, pacea și bunăstarea reprezintă nu numai aspirațiile majore ale poporului nostru în această epocă de culme a istoriei sale, ci însuși sensul existenței noastre libere pe aceste plaiuri, românești din veci și pentru de-a pururi. Una le condiționează pe celelalte două și toate trei țin deolaltă ca partea de întreg, constituind suportul afirmării noastre ca neam de sine-stătător.

Am cules și pînă acum roade substanțiale ale suișului nostru obștesc în spre aceste ținte ale vieții luminoase ce o trăim astăzi. Înșăptuirile fără precedent care ne mîină înainte cu fiecare plan, cu fiecare an, cu fiecare zi — care sporesc bunăstarea obștească, dar și vaza noastră în fața lumii întregi — ne împresoară, încurajator, din toate părțile și dau mărturie despre justetea drumului drept pe care am pornit acum un pătrar de veac.

Intr-adevăr, bogat și mobilizator este volumul acestor înșăptuiri. Nu există colț al țării care să nu fi avut — sau să nu aibă — parte de transformări înnoitoare. Odinioară, o bogată țară vitregită de sărăcie a Europei, astăzi România socialistă merge pe un drum sigur, transformîndu-se treptat și neîntrerupt într-o țară înaintată, cu un nivel din ce în ce mai ridicat de civilizație.

Manifestul electoral al Frontului Unității Socialiste a oferit date concrete despre avîntul continuu al întregii noastre vieți publice. Pe de altă parte, Comunicatul oficial cu privire la îndeplinirea Planului de Stat de dezvoltare a economiei naționale a Republicii Socialiste România pe anul 1968, a prezentat țării întregi — la sfîrșitul lui ianuarie a. c. — același bilanț îmbucurător al înșăptuirilor de seamă și al perspectivelor luminoase ale economiei noastre naționale. A urmat apoi, cronologic, amplă și luminoasă cuvîntare electorală ținută în Capitală, în pragul alegerilor, de către Domnul Nicolae Ceaușescu, Președintele Consiliului de Stat, în care de asemenea sînt reluate și tălmăcite realizările regimului socialist al Republicii noastre și perspectivele ce i se deschid țării noastre pentru anii următori.

În acest stufos mănunchi de realizări, poporul nostru își vede materializate strădaniile și activitatea sa creatoare desfășurată pe traseul celui de al treilea an al cincinalului în curs.

Cifrele și datele tehnice comunicate prin presă arată că în 1968, ca și în ceilalți doi ani premergători, au fost obținute realizări de seamă în toate domeniile vieții economice și sociale. Toate sarcinile planului cincinal pentru perioada 1966—1968 au fost înșăptuite cu succes. Au fost continuate în ritm susținut:

- a) industrializarea socialistă a țării,
- b) modernizarea agriculturii și

c) dezvoltarea culturii, științei și artei.

Ca urmare,

d) a crescut bunăstarea obștească.

„Dezvoltarea economiei naționale și ridicarea nivelului de trai al maselor în primii ani ai cincinalului — spunea Domnul Președinte Nicolae Ceaușescu, încă în decembrie 1968 — ilustrează realismul programului elaborat de Congresul al IX-lea, constituie o puternică dovadă a hotărârii și abnegației cu care întregul nostru popor muncește pentru îndeplinirea sa”.

În cursul anului 1968, producția materială a țării noastre a crescut cantitativ și calitativ. Adăugată la realizările din anii premergători, creșterea aceasta dovedește că România socialistă se afirmă din ce în ce mai evident ca o țară cu o economie dinamică, aflată în plin proces de modernizare și maturizare. Datele tabloului de ansamblu al dezvoltării economiei naționale sînt mai mult decît elocvente în acest sens. Se știe că produsul social este întruchiparea masei de bunuri ale țării, iar acestea constau din mijloacele de producție și din bunurile de consum create în întreaga sferă a producției materiale. În 1968, acest produs social a crescut cu 7,5 la sută față de 1967 și cu 30,2 la sută față de 1965.

La rîndul său, venitul național — care reprezintă valoarea nou creată de munca productivă — a sporit în 1968 cu 7 la sută față de 1967 și cu 26,2 la sută față de 1965.

Producția globală industrială a anului 1968 a crescut cu 11,6 la sută față de aceea a anului 1967, sarcinile planului de Stat fiind depășite cu peste un miliard de lei. Aceasta înseamnă că producția globală industrială a anului 1968 depășește pe cea realizată în întreaga perioadă a primului cincinal (1951—1955). Altfel exprimat: Industria noastră a realizat în numai 27 de zile ale anului trecut (1968) întreaga producție a anului 1938.

Cum a fost posibil un astfel de salt calitativ? Comunicatul oficial la care ne-am referit mai înainte subliniază că în perioada 1966—1968 producția noastră globală industrială a crescut cu 41,8 la sută, într-un ritm mediu anual de 12,3 la sută, față de 10,7 la sută prevăzut prin planul cincinal pentru acea perioadă. Pe baza unui astfel de ritm s-a consolidat poziția industriei ca ramură dominantă — ca ramură conducătoare — în ansamblul economiei naționale.

Suportul de căpetenie al unor realizări atît de categorice îl constituie continuarea în ritm susținut a industrializării socialiste a țării, care — precum se știe — este așezată în centrul politicii noastre economice. Deosebit de grăitor în acest sens este faptul că cele mai înalte ritmuri de producție au fost realizate în ramurile industriale care asigură valorificarea superioară a materiilor prime și exercită o funcție esențială în ridicarea nivelului tehnic al economiei.

Aceste ramuri industriale sînt: energia electrică și termică, metalurgia, construcția de mașini și chimia. Sarcinile lor, stabilite prin planul cincinal pentru perioada 1966—1968 au fost îndeplinite și depășite.

A fost accentuat totodată ritmul de creștere a bunurilor de consum, prin care se urmărește satisfacerea în condiții din ce în ce mai bune a cerințelor crescînde ale populației. Este concludent în acest sens faptul că în primii trei ani ai cincinalului producția industriei ușoare a crescut anual, în medie, cu 11,8 la sută, adică într-un ritm superior celui prevăzut, fiind în 1968 cu aproape 40 la sută mai mare decît în 1965.

Realizările obținute în anul 1968 se datoresc în bună măsură faptului că a fost accentuat rolul factorilor calitativi în dezvoltarea economică, în procesul de industrializare peste tot. Amplificarea eforturilor pentru organizarea mai rațională a muncii și a producției în întreprinderi a creat condiții pentru folosirea mai eficientă a mijloacelor materiale și a forței de muncă. În forma aceasta, productivitatea muncii a crescut în industrie cu 6,8 la sută în 1968, depășindu-se sarcina planificată, iar prețul de cost al producției-marfă a fost redus față de prețul de cost mediu din 1967 cu aproape 2 la sută, realizîndu-se economii în valoare de peste 3 miliarde lei. Concomitent, în 1968 s-au realizat produse cu caracteristici superioare, s-a diversificat producția în diferite ramuri în funcție de noile cerințe ale economiei naționale și ale populației. De asemenea, a crescut gradul de prelucrare și valorificare a unor materii prime și materiale de bază, ca: țitei, metal, lemn.

Sporit a fost, apoi, în 1968, volumul investițiilor din fondurile centralizate ale Statului, care au însumat 58,1 miliarde lei. Împreună cu cele realizate în primii doi ani ai cincinalului, ele depășesc investițiile realizate în întreaga perioadă 1950—1960.

Anul 1968 este o unitate temporală de bază în industrializarea socialistă a țării și prin numărul mare de capacități și obiective de producție care au intrat în funcțiune în cursul lui. Potențialul industrial al țării a fost sporit, între altele, prin intrarea în producție a unor sectoare de bază ale noii cetăți a siderurgiei românești de la Galați. Pe lîngă aceasta, circa două sute de unități industriale s-au adăugat celor aflate în funcțiune pînă atunci, spre a spori belșugul și bunăstarea în țară, precum și vaza noastră peste hotare: noi grupuri energetice instalate în centrale electrice, unități și capacități noi în industria construcțiilor de mașini, petrolului, chimică, a materialelor de construcții, a prelucrării lemnului, în industria ușoară și alimentară.

O atenție deosebită a fost dată dezvoltării și modernizării a diferite întreprinderi. A sporit astfel gradul de automatizare a producției și s-a continuat dotarea cu calculatoare electronice a unor întreprinderi și instituții.

Marile șantiere ale țării, unde se construiesc obiective importante ale actualului cincinal, cunosc — la scară mărită, republicană — frămîntul ordonat și spornic al stupului de albine.

În cadrul economiei țării noastre, agricultura reprezintă — mai ales astăzi — o ramură cu largi posibilități de participare la sporirea avuției naționale și, prin aceasta, la cheazășuirea belșugului și bunăstării obștești. Statul a continuat să aloce fonduri importante pentru creșterea bazei ei tehnico-materiale, pentru ridicarea gradului de mecanizare și chimizare a producției agricole. Rezultatele s-au văzut: chiar în condițiile defavorabile determinate de seceta care a cuprins în vara anului 1968 o mare parte a țării, datorită măsurilor organizatorice luate la timp de către autoritățile competente, precum și strădaniilor depuse de țărănimea cooperatistă și de lucrătorii din unitățile agricole de Stat, producția agricolă realizată în anul trecut a satisfăcut nevoile de consum ale populației, ale industriei și alte necesități ale economiei naționale. Mai mult decât atât: Comparativ cu media anuală din anii 1961—1965, producția globală agricolă realizată în medie în primii trei ani ai actualului cincinal a fost mai mare cu circa 24 la sută. Precum a remarcat un expert în probleme de economie, „prin capacitatea de a face față unor situații neprevăzute s-a verificat încă o dată, în practică, în anul trecut, superioritatea agriculturii noastre socialiste, au fost confirmate rezultatele eforturilor pe care Statul nostru le face pentru extinderea mecanizării și chimizării agriculturii, pentru dezvoltarea și modernizarea acestei ramuri importante a economiei naționale“.

Construcțiile, transporturile și telecomunicațiile, comerțul interior și exterior, ca și celelalte ramuri ale economiei naționale, oglindesc fidel creșterea potențialului acesteia, diversificarea continuă a producției, participarea tot mai largă a României la circuitul de valori materiale pe plan mondial. Este concludentă în acest sens creșterea volumului comerțului nostru exterior, care a sporit în perioada 1966—1968 într-un ritm mediu anual de 11,8 la sută, fiind în anul trecut cu aproape 40 la sută mai mare decât în anul 1965.

*

Succesele dobândite în dezvoltarea economiei naționale, în creșterea venitului național — prin asigurarea unei proporții corespunzătoare între fondul de consum și fondul de acumulare — au creat condiții pentru ridicarea în continuare a nivelului de trai, pentru creșterea veniturilor individuale ale populației și a fondurilor sociale de consum.

Mărirea veniturilor din salarii și a ponderii lor în totalul veniturilor populației a fost determinată, între altele, și de sporirea numărului salariaților din economia națională cu 100.000 (o sută de mii) față de 1967, — ceea ce reprezintă un spor de aproape un milion față de 1965. Este constatat că veniturile bănești ale familiilor de salariați au fost în anul 1968 cu 8 la sută mai mari decât în 1967 și cu 33,3 la sută mai mari decât în 1965. Concomitent, veniturile bănești ale familiilor de țărani au crescut cu 7,9 la sută față de 1967 și cu 25,2 la sută față de 1965.

Mărirea veniturilor populației a dus la creșterea volumului vânzărilor de mărfuri prin comerțul socialist, care în 1968 s-a ridicat la peste 84 miliarde lei, planul fiind depășit cu 297 milioane lei.

S-au îmbunătățit apoi condițiile de locuit ale populației. Aproape 400.000 locuitori s-au mutat în cele 111.700 locuințe noi construite, din care circa 52.300 apartamente din fondurile Statului. Este de asemenea vrednic de reținut faptul că în ultimii 20 de ani, o treime din populația țării noastre s-a mutat în case noi. E o performanță a cărei înscriere în cronica marilor realizări ale socialismului se face oarecum de la sine. (Să se vadă ziarele din 16 februarie a. c.).

*

Acțiunile social-culturale au stat și în 1968 în atenția Statului, pentru ele fiind cheltuite 30,7 miliarde lei, cu 3 miliarde lei mai mult decât în 1967 și cu 8,3 miliarde lei mai mult decât în 1965.

Această substanțială sporire a cheltuielilor social-culturale a asigurat condiții mai bune pentru dezvoltarea continuă a învățământului, culturii, artei, științei și ocrotirii sănătății.

Ca să ne dăm seama de investițiile pe care Statul le face în această direcție, e destul să reținem faptul că astăzi fiecare al cincilea locuitor al țării este elev sau student. Cheltuielile ce revin în medie pentru un elev sau student sînt sistematic sporite.

Au crescut și cheltuielile medii anuale pentru un pat de spital, creșă sau casă de naștere datorită alocațiilor tot mai mari de la bugetul de Stat pentru sănătate și asistență socială.

S-au creat, totodată, condiții mai bune pentru odihna salariaților. Concediul minim a fost mărit de la 12 zile la 15 zile lucrătoare. Durata concediului mediu pe un salariat a ajuns astfel la 20,8 zile lucrătoare față de 17 zile în 1965.

Bilanțul încurajator cu care a fost încheiat anul 1968 și, concomitent, primii trei ani ai cincinalului actual constituie un izvor de mîndrie patriotică pentru întregul nostru popor, o expresie strălucită a forței și vitalității societății noastre socialiste și, în același timp, un îndemn de a munci mai spornic și mai bine pentru a consolida și dezvolta continuu succesele dobîndite pînă acum.

Făuritorii acestor noi și importante realizări sînt oamenii noi ai acestor vremuri înnoite. Cu nestrămutată încredere în politica științifică, verificată de viață, pe care o practică consecvent Ocîrmuirea Patriei noastre socialiste, cetățenii țării noastre se transformă, prin realizările lor la locul de producție, în tot atîția constructori ai viitorului spre care năzuim și pe care avem datoria să-l clădim.

Anul 1969 a început cu o amplă întrecere pe țară, între județe, pentru depășirea planului de dezvoltare a economiei naționale. Însuflețirea și entuziasmul cu care se desfășoară încă de-acum această întrecere promit să transforme anul 1969 — în vara căruia vom sărbători cea de-a XXV-a aniversare a eliberării Patriei de sub jugul fascist — într-o nouă și importantă treaptă de desăvârșire a construcției socialiste în țara noastră, înălțînd România tot mai sus pe culmile progresului și civilizației.

*

Orice alegere este — prin ea însăși — o operație de selecție; iar selecția, ca să-și merite numele, trebuie să fie dirijată de anumite criterii obiective, permanent valabile.

Selecție sînt — și anume: selecție la scară de interes național — și alegerile de deputați care s-au desfășurat la noi Duminică, 2 martie a. c.

Deputații pe care i-am ales atunci nu prezentau pentru noi nici un fel de „necunoscute” deoarece desemnarea candidaților s-a făcut în adunări obștești, în cadrele cărora alegătorii au arătat deschis încotro merg preferințele lor și au motivat — suficient și eficient — de ce nutresc astfel de preferințe? Mai mult decît atît: candidații de deputați au fost propuși de Frontul Unității Socialiste, iar girul moral al acestui for național este fără echivalent în actuala structură a societății românești.

De ce?

Deoarece Frontul Unității Socialiste este organismul național permanent care „are menirea de a stimula, în noi forme organizatorice, mersul înainte, în deplină unitate, al întregii noastre națiuni”. În el își găsește expresie coeziunea societății noastre socialiste, căci acest organism înmănușează forțele social-politice ale țării. Prin înființarea sa, Frontul Unității Socialiste consfințește unitatea de aspirații și de acțiune a întregii națiuni române, cimentată în decursul anilor prin strădaniile Conducerii socialiste a țării. Ei îi revine meritul de-a fi transformat societatea noastră, de a fi creat premisele unității naționale, de a o fi înfăptuit. Ea a condus poporul nostru în luptele purtate pentru instaurarea raporturilor de producție socialiste, pentru înfăptuirea unei economii unitare și prospere. Ea a soluționat definitiv problema națională în țara noastră, — soluționare pe care o consfințește însăși înființarea Frontului Unității Socialiste și structura lui.

Din Comitetul național al Frontului Unității Socialiste face parte și Înalțul Prea Sfințitul Mitropolit al Ardealului, Dr. Nicolae Mladin, împreună cu alți slujitori bisericești de seamă, aparținînd cultelor din țara noastră.

Frontul Unității Socialiste militează cu tărie și cu prestigiu pentru o democrație din ce în ce mai cuprinzătoare, care să le îngăduie tuturor cetățenilor

țării să-și afirme părerile și să ia parte la soluționarea problemelor care privesc viața obștească. „În această vastă activitate constructivă în care se desfășoară viața cetățenilor — scrie autorul citat mai sus — personalitatea fiecăruia se va putea dezvolta și afirma în deplină armonie cu a celorlalți, în cadrul unor acțiuni comune, utile deopotrivă atât sieși și grupului social din care face parte, cât și întregii colectivități naționale“.

O dată cu aceste precizări, cunoaștem și criteriile după care Frontul Unității Socialiste a selecționat pe candidații propuși pentru alegerile de deputați efectuate în 2 martie a.c. Inițiativa de grup restrîns — cu atât mai puțin cea particulară — n-ar putea dispune niciodată de astfel de posibilități de selecționare a celor mai buni din cei buni. Știm bine acest lucru și — cei mai vîrstnici — îl știm demult: de pe vremea cînd alegerile patronate de partidele burghezo-moșierești stăteau sub semnul banului, bîtei și băuturii — într-un cuvînt: sub sinistra copertină a coruperii cetățenilor creduli sau slabi de caracter.

Mulțumită existenței Frontului Unității Socialiste, alegerile de deputați nu sînt lăsate la voia întîmplării, iar alegătorul nu se află în situația de-a se prezenta în fața urnelor nici nepregătit politiceste, nici dezorientat cetățenește. Mai ales acest fapt a conferit alegerilor de la 2 martie a.c. caracterul unei consultări de fond a națiunii, săvîrșită la înalt nivel de maturitate politică obștească.

Creștini și slujitori bisericești fiind, nouă ne este ușor să înțelegem și să apreciem just această realitate. Noi știm din cea mai competentă sursă religioasă — de la însuși Mîntuitorul nostru Iisus Hristos — că „din roadele lor“ îi vom cunoaște pe oameni (vezi Matei 7, 20) ce plătesc și, deci, ce făgăduiesc. Sigur este, apoi, că „tot pomul bun roade bune face“ (vezi Matei 7, 17); ceea ce se îtilcuieste așa că omul care-i om, are „bună mărturie de la cei dinafară“ (I Tim. 3, 7), adică de la semenii săi și ca atare, prezintă destulă garanție că va face și din deputăția sa o adevărată apostolie (cum se spune nu numai în limba bisericesc). Încrederea noastră în astfel de oameni ca cei pe care i-am ales deputați la toate nivelele de organisme statale este — și va fi — totală: ei nu o vor dezminți cu nici un chip, cu nici un prilej.

*

Între candidații de deputați propuși de Frontul Unității Socialiste și aleși la 2 martie a.c., am întîlnit cu deosebită satisfacție nume înscrise demult — prin vredniciile lor îndeobște știute și prețuite — în rîndurile prime ale șefilor de culte și ale slujitorilor acestora. Astfel, Biserica noastră este reprezentată prin Înalt Prea Sfințitul Mitropolit Dr. Iustin Moiescu al Moldovei și Sucevei, împreună cu P. C. Preot Alexandru Ionescu, vicarul Arhiepiscopiei Bucureștilor, amîndoi aleși deputați în Marea Adunare Națională a Republicii Socialiste

România, amîndoi foști deputați și în legislaturile anterioare ale aceluiași suprem for legislativ al țării noastre.

Din partea celorlalte culte religioase au fost aleși deputați în Marea Adunare Națională: Monseniorul Francisc Augustin, conducătorul Arhiepiscopiei romano-catolice din București, Dl Vicar profesor Dr. Hermann Binder (evanghelic-luteran C.A., din Sibiu), Eminența Sa Episcopul Papp Ladislau (reformat, Oradea) și Eminența Sa Dr. Moses Rosen, șef-rabin al Cultului mozaic.

Prezența acestor personalități bisericești în rîndurile candidaților propuși și apoi aleși ca deputați în Marea Adunare Națională — ca și a multor altor slujitori de culte, aleși deputați în Consiliile populare județene, municipale, orășenești și comunale — pune în lumină o dată mai mult unitatea de aspirații și de acțiune a întregului popor român, consfințită prin înființarea vigurosului organism politic-cetățenesc al țării noastre care este Frontul Unității Socialiste.

*

Cu astfel de pregătiri premergătoare, alegerile de deputați care au avut loc la 2 martie a.c. s-au transformat într-o adevărată sărbătoare, — sărbătoare a întregului nostru popor, sărbătoarea afirmării masive a unității naționale în jurul destoinicilor ocîrmuitori ai României socialiste, în frunte cu Dl Președinte al Consiliului de Stat Nicolae Ceaușescu. Pentru Domnia Sa, la Circumscripția nr. 1 a sectorului III din Capitală, unde a candidat Președintele Consiliului de Stat, au votat 30.974 de alegători — adică toți cei înscriși în listele electorale. De asemenea, toți alegătorii, cetățeni români, care își desfășoară activitatea peste granițele țării, și-au dat votul Domnului Nicolae Ceaușescu. E un fapt fără precedent în analele alegerilor de la noi. Semnificația lui — specială și emoționantă — nu e greu de deslușit din frumusețea spectaculoasă a gestului. Urna alegerilor din 2 martie 1969 este urna unității noastre naționale.

*

Se împlinește în vara aceasta un pătrar de veac de cînd poporul nostru — cîrmuit înțelepțește de cei mai devotați fii ai lui — și-a cucerit țara din nou, de astă dată devenind cu adevărat stăpîn la el acasă, pentru totdeauna. Exploatarea omului de către om a fost desființată. Stările de lucruri care ne impuneau destule servituți umilitoare dinafară, au fost înlăturate. Libertatea noastră națională este asigurată, independența țării este garantată, prestigiul ei peste hotare s-a ridicat. Republica noastră, viața cea nouă care clocotește în vinele ei însufleșite de unitatea întregului nostru popor, are așadar o vîrstă respectabilă. Douăzeci și cinci de ani de existență liberă, pe marele cadran al vremii nu reprezintă o durată temporală impresionantă. Pentru noi, însă, acest sfert de veac are cu adevărat statură de epocă nouă, fiindcă elementele lui constitutive

nu sînt doar 25 de ani calendaristici, solari, ci 25 de ani creatori de capodoperă socialistă, care au făcut din țara noastră o țară prosperă.

Desigur, mai sînt destule neajunsuri de „oblit“, destule sarcini de îndeplinit, cum însăși Ocîrmuirea țării ne-o spune fără ocol, dar și ca să le lichidăm în cele mai convenabile condiții am ales deputați la 2 martie a.c., pe cei mai destoinici dintre cetățenii țării noastre dragi.

*

Pînă bine de curînd, noi, românii, am avut o istorie torturată de multe și grele încercări. Încercările acestea le-am purtat — și le-am suportat — de cele mai multe ori singuri.

A fost o vreme — cufundată în negurile celor trecute vremi — cînd Țările Române rețineau, sporadic, atenția străinătății prin vitejia cu care străbunii stăvileau calea cotropitorilor sîngeroși și prădalmici. Pe vremea aceea, bătrînul Mircea și Ioan Corvin de Hunedoara, Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul erau aclamați ca „atleți ai Creștinătății“. Fără îndoială că destule popoare europene datoresc enorm, din tihna de care au avut parte, săbiei purtate de brațe voinice din Carpații românești. Fără îndoială că noi, cu vot întunecat alai de necazuri biruite peste vrăjmașe punți de veacuri, sîntem părtași de departe la atîtea din ctitoriile care fac faima culturii și civilizației occidentale, căci valurile tulburi care le-ar fi măturat de pe fața pămîntului și-au frînt șira spinării în epica lor izbitoră de neclintirea străbunilor. Fără îndoială... fără îndoială... dar bravii amintiți — și cei ce le-au călcat pe urme — și-au apărut, mai presus de orice, „sărăcia și nevoile și neamul“, înfruntînd urdii cu monstruoase proporții de urgență. Erau suflet din sufletul acestui popor atît de înzestrat care în trecut a meritat să trăiască pentru ca ieșit la lumina zilelor de-acum, cu adevărat să propășească.

*

S-a spus că „entuziasmul e un zeu lăuntric“. E frumos spus și destul de aproape de adevăr spus. Din sufletul în care se instalează acest „zeu“ cu armură făurită din rețeaua de aur a convingerilor tari și stabile, n-o să fișnească niciodată idei și simțăminte care offensează demnitatea umană. Entuziasmul sau se afirmă, triumfal, în acte constructive cu zvîcniri de altruism ridicat la rang de mărinimie, sau nu există.

Sprijinit de suportul minții treze, al inteligenței umane — în care filosofia vremii noastre vrea să vadă „cel mai formidabil exploziv al lumii“ — entuziasmul devine făuritor de zidire nouă, plămădă de minuni.

Il dorim duduind cu putere, dar cuminte, în inimile tuturor cetățenilor țării. Il dorim astfel acum — și totdeauna de-acum înainte.

Lumea — știm bine acest lucru, îl știm cu toții — nu este produsul întîmplării. Întîmplarea nu explică nimic decît cel mult unele coincidențe

deconcertante și unele fenomene dezordonate, mai ales. Dacă ai deșerta un sac de litere pe parchetul unei încăperi de atelier tipografic, nu e sigur că din el s-ar alcătui — la întâmplare — măcar un vers din Eminescu și cu atât mai puțin un cânt din Iliada sau Odiseia.

România Socialistă este rodul unor aspirații de durată și al unor lupte care se califică prin ele înșile ca fiind mărețe. Luptele acestea sînt de două feluri: politice-sociale și economice-culturale.

Luptele politice-sociale au ca repere de bază: 23 August 1944 (eliberarea țării de sub jugul fascist), proclamarea Republicii, naționalizarea mijloacelor de producție.

Legate firesc și organic de cele dintîi — ca efectul de cauză — sînt cuceririle și realizările economice-culturale. Înțelegem prin acestea ansamblul măsurilor, eforturilor și înfăptuirilor generate de planurile de Stat.

Și unele și celelalte, ne arată deslușit că România socialistă a crescut eroic, cu elan, pe baze științifice și, de aceea, cu roade fără precedent în trecut. Aceste roade le putem cuprinde în expresiile de maximă concentrație stilistică, corespunzătoare întru totul realităților și realizărilor actuale: progres general, propășire obștească.

Progresul — într-o definiție simplă — e viață nouă, convenabilă celor ce au parte de ea. Viața nouă o făuresc oamenii noi și înnoiți.

Cu aceasta, am deslușit întîia din îndatoririle ce le avem cu toții, cler și credincioși deopotrivă: să-i cinstim și să-i sprijinim pe ocîrmuitorii țării, cu cuvîntul și cu fapta, cinstire pe care o cere, imperativ, Apostolul neamurilor, cînd zice: „Și vă rugăm, fraților, să cinstiți pe cei ce se ostenesc între voi și care sînt mai-mari ai voștri... și vă povățuiesc (pe voi), și să aveți față de ei covîrșitoare dragoste pentru lucrul lor“ (I Tes. 5, 12—13). În cinstirea aceasta să cuprindem deopotrivă pe ocîrmuitor și pe sondor, pe jurnalist și pe economist, pe tractorist și pe zootehnist, pe medic și pe drumar, pe miner și pe acar, pe toți cei ce — cu brațele și cu mîntea — făuresc bunăstarea obștească, sporesc vaza țării și întăresc independența Patriei.

Să nu uităm, apoi, că noi înșine trebuie să ne străduim permanent să ne înnoim. Iar a te înnoi — în perspectivă și practică de conduită creștinească — înseamnă a te depăși mereu, așa cum depășește planul cel ce mînuiește cu conștiință socialistă și cu competență profesională rigla sau ciocanul, cel ce conduce uzina sau mașina. Ca slujitor bisericesc și ca creștin, se cuvine mai presus de toate să nu eșuezi în golurile dospite ale mediocrității, să nu prăpădești vremea degeaba. Nimeni nu ne cere — nici nouă, nici altor categorii de cetățeni ai Patriei — să fim ceea ce nu putem fi, dar tot ce-i factor conducător și, deci, educator, în această țară, nu va putea abdica niciodată și cu nici un preț de la datoria elementară de-a ajuta pe tot omul, în tot chipul, să fie, să

devină ceea ce trebuie să fie: element de nădejde în frământul cu amplă respirație patriotică al comunității naționale.

Specificul condiției noastre de creștini ortodocși români refuză altă atitudine față de realitățile naționale ale Patriei noastre. Inima palpitândă a poporului nostru, cu zestrea fără de moarte a străbunilor, cu împlinirile titanice ale contemporanilor, cu răspunderea ce o avem toți față de viitorul țării, ne dictează în continuare să căutăm mereu făgașuri drepte pentru pașii noștri — și să pășim pe ele.

Le-am găsit înainte cu un pătrar de veac și de-atunci încoace, etalonul de aur cu care se măsoară, obiectiv, doza de patriotism a fiecăruia din noi este consecvența cu care bătătorim căile noi ale înnoirii României contemporane, țară socialistă prosperă înăuntru, prețuită peste hotare, în lumea mare.

Pătrunși de această convingere — al cărei suport trainic sînt realizările zilelor fierbinți ce le trăim — oricare din noi are dreptul să spună, cu cuget drept:

Mă mîndresc că sînt român

Și pe țara mea stăpîn.

.....
Biblioteca Mitropolitană Sibiu

Și stăpîn am să rămîn !

REDACȚIA

ORIGINILE DREPTULUI SCRIS ÎN BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ

PREDOSLOVIE

Zăbovit-au gîndul și inima celor dintîi doi tineri doctori în teologie — a căror lucrări apar în editura și tipografia Arhiepiscopiei noastre — ca unor vrednici ucenici ai cronicarilor bătrîni și ai istoricilor mai noi — asupra celor petrecute în veacurile de altădat. Și de iznoavă — cu lucrarea de față — se adeverește că zăbava de zi și noapte cu cele trecute vremi, cu manuscrisele și tipăriturile de atunci, nu e numai o pogorîre în tainițele acelor veacuri, ci și o lumină pentru noi cei de astăzi. Căci cele din vechime sînt spre înțeluire și înțelegere a celor de acum, spre mărturie că noi, locuitorii străvechi ai acestor pămînturi, una am fost în toate orînduirile vieții noastre bisericești și naționale și una am rămas — în statornicie și în dezvoltare — pe treptele sutelor de ani pînă astăzi, una sîntem și una vom fi, împletind mereu firul istoriei din veacurile de demult spre luminoasele zile — în mers fără răgaz — spre piscurile îndrăznelilor de mîine. Căci cele trecute vremi le simțim vii în noi, izvoare de viață nouă în prezent și gemeni ai viitorului.

Lucrarea „Originile dreptului scris în Biserica Ortodoxă Română” ne poartă pînă la începuturile credinței noastre creștine, cînd am primit în limba părinților noștri creștinismul răsăritean (cu învățătura de credință, cultul și rînduielile canonice respective). Cuprinși în sfera de cultură și civilizație a Bizanțului, care strălucea atunci în toată lumea ca o stea de primă mărime, noi am asimilat într-un mod propriu această cultură, în conformitate cu spiritul poporului nostru, cu tradițiile lui, cu orînduielile lui nescrise în cărți, dar scrise în memoria generațiilor, ce s-au perindat de veacuri pe aceste plaiuri. Iar cînd s-au scris orînduirile Pravilelor, — deși modelul bizantin este prezent — totuși în ele se reflectă și realitățile specifice ale Bisericii române și poporului nostru.

Marea însemnătate a acestor Pravile este însă că ele — prin conținutul lor și prin răspîndirea și folosirea lor pe întreg teri-

toriul locuit de români — dau mărturie despre unitatea noastră bisericească și de tradiții istorice-naționale și slujesc și întăresc această unitate.

Depășind limitele pe care și le-a impus lucrarea, adică sec. XVII, și continuînd firul concluziilor ei, putem adăuga că datorită faptului că în sec. XVII erau folosite și aplicate de către românii ortodocși, aceleași pravile bisericești în Țara Românească, Moldova și Transilvania, și orînduirile lor pătrunseseră adînc în viața Bisericii, în conștiința clerului și credincioșilor, în conștiința poporului român de pretutindeni, dezbinarea adusă de împărații habsburgi la 1698 n-a putut nimici unitatea noastră de credință, cult și orînduiri canonice. Dimpotrivă, clerul și credincioșii Bisericii gr. catolice (ca și cei rămași în Biserica Ortodoxă) au păstrat și aplicat vechile Pravile și au combătut toate inovațiile catolicizante, cerînd cu dîrzenie ca vechile rînduieli să rămîină neschimbate, căci numai prin păstrarea lor se păstrează și caracterul strămoșesc și românesc al Bisericii. (E caracteristic faptul că Samuil Micu a întocmit o carte cu Canoanele Bisericii Ortodoxe, fără să introducă în ea nimic din canoanele Bisericii Catolice. Exemple mai multe se găsesc în cartea mea: „Biserica Ortodoxă Română — una și aceeași în toate timpurile”, Sibiu 1968). Aceste rînduieli făceau parte din „legea strămoșească”, pe care au apărât-o vreme de 250 ani fiii Bisericii gr. catolice române și prin care ei au rămas mereu una cu frații lor ortodocși din Transilvania, Țara Românească și Moldova, adică au rămas tot fii ai Bisericii Ortodoxe Române — una și aceeași în toate timpurile. Pe temeiul acestei unități în credință, cult și disciplină bisericească s-a realizat — cînd au fost coapte condițiile istorice —, refacerea unității noastre într-o singură Biserică Ortodoxă Română, Biserica moșilor și strămoșilor noștri.

Un popor — un stat liber și independent. O lege — o Biserică liberă și independentă. Astfel a devenit realitate deplină visul bisericesc al înaintașilor noștri și s-a realizat imperativul momentului istoric de azi: unitatea totală, nezdruincinată a tuturor pentru ca poporul nostru să-și păstreze la maximum toate forțele sale creatoare și să cîntorească o epocă de neegalat avînt spre culmi din ce în ce mai înalte.

Iată cum cupola Bisericii române cea una și mărețele perspective ale patriei noastre se sprijinesc pe unitatea din cele trecute vremi ai căror oameni au apărât prin luptă și jertfă moștenirea străveche, bisericească și românească cu privirea îndrep-

tată spre zorile de lumină ce vor veni. Și — prin lupta lor, prin lupta poporului, a clerului și credincioșilor — aceste zori au venit, deschizînd orizonturile nesfîrșite ale mărețelor realizări de azi și de mîine.

În lumina acestor perspective, binecuvîntez strădaniile doctorului în teologie Ioan N. Floca, nădăjduind totodată că acest început va fi un punct de plecare pentru noi lucrări, pentru perfecționarea neconținută a pregătirii sale, ca astfel să aducă noi contribuții la viața cea nouă a Bisericii noastre — sub îndrumarea luminată a Prea Fericitului Patriarh Justinian — și la propășirea poporului nostru.

† N I C O L A E

Arhiepiscop și Mitropolit

Biblioteca Mitropolitană Sibiu

CUVINT INAINTE

Dintre numeroşii candidaţi care au făcut în ultimii zece ani studii de specializare în Dreptul Bisericesc la Institutul Teologic de grad Universitar din Bucureşti, cel dintîi care şi-a terminat elaborarea tezei sale de doctorat este dl Ioan Floca.

Dsa, după o muncă ce se extinde pe întreaga perioadă a studiilor sale teologice şi juridice, a întocmit o vastă lucrare în care se ocupă amănunţit de „Originile Dreptului scris în Biserica Ortodoxă Română”.

Această lucrare reprezintă o valoroasă contribuţie la progresul studiilor de Istoria Dreptului Bisericesc Românesc şi, deopotrivă, a celor de Istorie a Vechiului Drept Românesc.

Ea a fost elaborată şi definitivată sub îndrumarea mea şi după îndrumările colegilor profesori: Iorgu Ivan şi Prot. Sofron Vlad de la Institutul Teologic de grad Universitar din Sibiu şi a Pr. Alexandru Ciurea de la Institutul Teologic de grad Universitar din Bucureşti.

În alegerea şi tratarea subiectului, autorul s-a călăuzit, în primul rînd, de îndrumarea sănătoasă şi pilduitoare a Prea Fericitului Părinte Patriarh Justinian, care a accentuat mereu — în povăţuirile pe care le-a dat profesorilor şi studenţilor Institutelor Teologice ale Bisericii Ortodoxe Române — necesitatea de a se acorda atenţia cuvenită realităţilor şi problemelor din cuprinsul Bisericii noastre, ca şi intereselor specifice ale ei, în strînsă legătură cu realităţile, cu problemele şi cu interesele poporului român.

De asemenea, autorul s-a călăuzit şi de îndrumările date de către Conducerea noastră de Stat, potrivit căroră studierea ştiinţelor sociale şi cercetările în acest domeniu trebuie să aibă drept rezultat cunoaşterea strădaniilor poporului român pentru emancipare politică şi economică şi, deopotrivă, înţelegerea şi sprijinirea idealurilor şi aspiraţiilor sale.

Cu gîndul de a servi atît o înaltă cauză a Bisericii noastre strămoşeşti, cît şi o cauză naţională a neamului românesc, dl Ioan Floca s-a trudit cu multă tragere de inimă să pătrundă mai adînc în taina începuturilor organizării, pe temeiuri de drept, atît a Bisericii Ortodoxe Române, cît şi a vieţii noastre de Stat.

Folosind în mod critic munca înaintaşilor, autorul încearcă şi izbuteşte să situeze problema într-un cadru istoric, juridic, teologic, canonic şi, în genere, într-un cadru de cultură mult mai vast decît s-a făcut pînă acum, fapt care îi şi permite să vie cu o serie de noi precizări şi lămuriri atît în legătură cu originile Dreptului scris al Bisericii noastre, cît şi în legătură cu originile Dreptului scris al vieţii noastre de Stat.

În cercetarea problemei autorul a ținut seama, așa precum însuși mărturisește, „de modul cum a apărut acest fenomen (al Dreptului scris) în istoria poporului nostru, de etapele principale pe care le-a parcurs în dezvoltarea lui și de toți factorii care au determinat apariția lui în viața socială, politică și religioasă” a statelor feudale românești și a Bisericii noastre.

Precum era și firesc, autorul a cercetat mai întâi cadrul istoric în care s-a format poporul nostru și în care a trăit veacuri de-a rîndul.

Pornind apoi de la ipoteza că dacă popoarele vecine, care s-au încreștinat într-o epocă mult mai târzie decît aceea în care a apărut ca popor creștin, poporul român, au avut o organizare bisericească mai veche decît veacul XIV, este exclus ca poporul român să nu fi avut înaintea acestora o asemenea organizație, autorul lărgeste orizontul istoric, dovedind existența documentară pe teritoriul Țărilor Românești atît a unei populații romanice numeroase, cît și a unei vieți bisericești organizate, cel puțin cu o sută de ani înainte de 1359. (Diploma Ioanișilor de la 1247 este primul act care confirmă aceste lucruri).

În același fel procedează autorul și la dovedirea existenței unei vechi organizații bisericești și de stat atît în Moldova cît și în Transilvania, dătîndu-le cu mult înainte de vremea în care s-a spus că ar fi apărut aceste organizații.

De fapt, concluziile autorului în materie sînt destul de reținute și de modeste, deoarece atestarea existenței unor organizații bisericești latine, în veacurile XII—XIII, în Țările Române, implică cu necesitate existența unor formații statale și bisericești în aceste țări.

Prin întreaga dezbatere și argumentare a acestor probleme, autorul infirmă ipotezele emise de diverși cercetători care susțin teoriile despre imigrarea tardivă a românilor la nordul Dunării și în special în Transilvania.

Autorul se ocupă într-un capitol aparte de principalele probleme ale originii Dreptului Bisericesc românesc ca și ale Dreptului românesc de stat, scris și nescriș.

Dezbaterea problemei se adîncește și se completează prin folosirea a numeroase elemente documentare, cercetări și argumentări personale, neîntîlnite în literatura de specialitate de pînă acum, dar deosebit de grăitoare și de bine încheiate într-o expunere a cărei argumentare nu lasă nimic de dorit.

Într-un mod cît se poate de izbutit, autorul arată că n-a existat, de fapt, o așa zisă „receptare” a Dreptului bizantin bisericesc și de stat nici la noi, nici în alte state ortodoxe de odinioară, ci că s-a produs un proces firesc de împrumutare, de asimilare și de adaptare a Dreptului bizantin în Statele și Bisericile respective.

Într-o însemnată parte a lucrării, autorul pune în lumină, — pentru prima dată într-o formă documentară și la nivel de concepție — caracterul unitar al vechilor legi românești, ca și unitatea de formă și conținut a pravilelor din toate provinciile românești. În dezvoltarea acestor idei el arată, apoi, că pravilele au constituit principalul document viu și adevăratul cheag al unității culturale și politice a poporului român.

În „Concluzii”, pe lîngă recapitularea elementelor ce constituie aportul deosebit de valoros pe care-l aduce lucrarea la precizarea și lămurirea problemelor de bază ale Istoriei Dreptului Bisericesc și de Stat, autorul mai arată că există o deosebire netă între condițiile care fac să apară Dreptul scris într-o

anumită societate laică și între acelea care determină apariția lui în unitățile bisericești organizate, care nici nu pot lua ființă fără un asemenea drept.

Intr-adevăr, dacă în viața de stat apariția unui drept scris poate fi condiționată de diverse cauze sau de variate elemente care, la răstimpuri, intră activ în viața unui popor, apoi în procesul de apariție a Dreptului scris în Biserică, aceste elemente nu apar nici incidental, necum condiționat. În Biserică nu avem de-a face cu dezvoltarea aparte a fiecărei formațiuni bisericești după modelul formațiunilor statale. În Biserică, fenomenul apariției Dreptului scris, petrecut în imperiul roman în veacurile primare ale creștinismului, nu s-a mai repetat în cadrul fiecărei organizații bisericești aparte, ci acest Drept scris a fost difuzat pretutindeni unde s-a organizat viața bisericească — și fără de el, nici nu se putea pune, de fapt, baza vreunei astfel de vieți bisericești. Faptul acesta nu exclude apariția și păstrarea paralelă cu legile bisericești scrise și a unor obiceiuri sau legi bisericești nescrise, care țin de specificul local, național, istoric, cultural.

*

Bogăția documentării, maturitatea cu care sînt interpretate evenimentele sau faptele — acestea fiind puse sub reflectoarele unei vaste și temeinice culturi și lămurite la tot pasul prin folosirea unei exigente metode științifice — i-au dat dlui Ioan Floca posibilitatea de-a aduce, prin teza sa de doctorat, prețioase contribuții personale la dezvoltarea studiilor de istorie a Dreptului bisericesc românesc.

Nu putem să nu relevăm, în fine, modul în care autorul manifestă fără ostentație o robustă conștiință românească și ortodoxă, lăsînd documentele să vorbească liber și în grai viu limba conștiinței de sine a poporului român și a Bisericii sale ortodoxe.

Și această atitudine, ca și atașamentul pentru cauza permanenței noastre etnice și istorice în spațiul în care trăim, constituie iarăși un rod ales al spiritului în care este îndrumat noul nostru învățămînt teologic, de către Sfîntul Sinod, în frunte cu Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian, care a manifestat mereu o atitudine pilduitoare în această privință.

Aruncînd o privire de ansamblu asupra lucrării domnului Ioan Floca și raportînd-o la interesele și drepturile naționale și bisericești ale poporului român, trebinie, pe de o parte, să mai relevăm actualitatea lucrării Dsale, iar pe de altă parte trebuie să subliniem și sub acest aspect valoarea cu totul excepțională a studiului elaborat de Dsa.

— Acest studiu — prin valoarea lui științifică și prin modul direct în care este pus în apărarea intereselor și drepturilor naționale și bisericești ale românilor — constituie o replică dată celor ce agită probleme prin care lovesc în interesele și drepturile poporului român și ale Bisericii Ortodoxe Române.

Pentru valoarea sa științifică și, deopotrivă, pentru actualitatea ei, am socotit că lucrarea domnului Ioan Floca îndeplinește cu prisosință condițiile spre a fi publicată.

Pr. Prof. Dr. LIVIU STAN

P R E F A Ț A

Problema începuturilor Dreptului scris în Biserica Ortodoxă Română, a obârșiei sau a originii lui, constituie o preocupare veche și statornică a istoricilor, a canoniștilor și a teologilor cercetători ai trecutului nostru istoric.

Aceștia, avînd în vedere numai anumite aspecte ale problemei, au propus uneori soluționări nesatisfăcătoare .

Pornind la cercetarea problemei de la realitatea că vechiul drept românesc scris, dreptul pravilnic, este un drept mixt, nomocanonic, un drept bisericesc și un drept de stat deopotrivă, în lucrarea de față, deși avem în vedere în principal, dreptul scris al Bisericii Ortodoxe Române, am încercat o cuprindere de ansamblu a problemei, ținînd seama, pe cît a fost posibil, de modul cum a apărut acest fenomen în istoria poporului nostru, de etapele principale pe care le-a parcurs în dezvoltarea lui și de toți factorii care au determinat apariția lui în viața social-politică și religioasă a poporului român.

Obiectul sau scopul lucrării este prezentarea monumentelor vechiului drept pravilnic al Bisericii Ortodoxe Române în perspectivă istorică și plasarea lor în cadrul larg de cultură al mediului social-politic și religios în care s-a dezvoltat poporul nostru.

Precum era și firesc, am cercetat mai întîi cadrul istoric, social-politic și religios, în care s-au format limba și poporul român și am scos în evidență importanța dreptului pentru viața bisericească încadrată în viața de stat.

Am arătat apoi raportul dintre dreptul vechi românesc și dreptul pravilnic bisericesc, mențiunile istorice și documentare despre existența unui drept scris la români, de la care am trecut la prezentarea monumentelor păstrate ale acestui drept.

Am limitat expunerea, oprindu-ne la veacul XVII, la data apariției Pravilei Mari (1652), operă canonic-juridică românească, rămasă parțial în vigoare pînă azi în Biserica noastră.

În partea finală am analizat vechiul drept scris românesc, ținînd seama de cele două realități, de Dreptul Bisericii și Dreptul Statului, subliniind unitatea dintre aceste două chipuri ale dreptului românesc vechi, ca și existența

aceluiași drept unitar la toți românii, indiferent de granițele politice în care au fost nevoiți să trăiască de-a lungul veacurilor.

În prezentarea materialului pe capitole am ținut seama de aspectele firești ale problemei. Extensiunea acestora este, pe cât se poate, proporțională cu materialul analizat.

Am ținut seama și de părerile contrare, fără a face polemică, lăsând totdeauna ca documentele și faptele să grăiască mai mult decât vorbele.

Lucrarea am alcătuit-o sub conducerea științifică a P. C. Părinte profesor Dr. Liviu Stan, căruia îi aduc pe această cale vii mulțumiri pentru îndrumările părintești pe care mi le-a dat în tot timpul muncii de elaborare a tezei.

Analizînd materialul prezentat în contextul celor două realități, al vieții de stat și al celei bisericești, sper să fi adus o contribuție la elucidarea unei însemnate probleme a vechiului nostru Drept și în special a Dreptului Bisericesc.

AUTORUL

Biblioteca Mitropolitană Sibiu

ABREVIERI

- AAR-MSI s.t. — Analele Academiei Române. I, II, III, Memoriile secția istorică, seria, tomul.
- AIIC — Anuarul Institutului de Istorie, Cluj.
- BOR — Revista „Biserica Ortodoxă Română”, București.
- BRV, I—IV — Bibliografia românească veche, 1508—1830, de Bianu I. și Hodoș H.
- C — Revista „Candela”.
- CRESTOMAȚIE, I—II—III — Hanga Vl., Crestomație I, București 1955; II, București 1958; III, București 1963.
- DOCUMENTE, ABC — Documente privind Istoria României, veacurile XI—XVII, Ed. Academiei R.P.R., A. Moldova, B. Țara Românească și C. Transilvania, București 1951—1960.
- Doc. — Document.
- GB — Revista „Glasul Bisericii”, București.
- Hurmuzaki-Densușianu — Documente privitoare la Istoria Românilor, 31 vol. București, 1876—1903.
- IR, I—IV — Istoria României, București 1960 (I), 1962 (II), 1964 (III, IV).
- IBR, I—II — Istoria Bisericii Române, manual pentru Institutele Teologice, București, 1957.
- IBU, I—II — Istoria Bisericii Universale, manual pentru Institutele Teologice, București, 1957.
- ID — Din Istoria Dobrogei, I, București, 1965.
- IM — Istoria Medie a României, I, București, 1966.
- IT, I—II — Din Istoria Transilvaniei I, București 1960.
- IZVOARE — Izvoare privind Istoria României, București 1964.
- MARPR — Materiale arheologice privind istoria veche R.P.R., București.
- MA — Revista „Mitropolia Ardealului”, Sibiu.
- MB — Revista „Mitropolia Banatului”, Timișoara.
- MMS — Revista „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, Iași.
- MO — Revista „Mitropolia Olteniei”, Craiova.
- O — Revista „Ortodoxia”, București.
- RP — Revista de Pedagogie, București.
- RSL — Revista „Românoslavica”, București.
- RT — Revista Teologică, Sibiu.
- RTI — Revista Teologică, Iași.
- SAI — Studii și articole de istorie, București.
- SCIC — Studii și cercetări de istorie, Cluj.
- SCIM — Studii și cercetări de istorie medie, București.
- SI — Revista „Studii”, revistă de istorie, București.
- SMIM — Studii și materiale de istorie medie.
- ST — Revista „Studii Teologice”, București.
- TR — Telegraful Român, Sibiu.

I

CADRUL ISTORIC

CELE MAI VECHI URME (INDICII) DE ORGANIZARE SOCIAL-POLITICĂ ȘI BISERICESCĂ LA ROMÂNI

Poporul român ca de altfel toate popoarele a trecut și el prin diferite perioade istorice, caracterizate prin orînduirile sociale care s-au succedat în decursul timpului.

Dintre aceste perioade istorice și orînduiri sociale corespunzătoare, sînt atestate în trecutul mai îndepărtat al poporului nostru cea sclavagistă¹ și cea feudală.

Nu întotdeauna se concede că însuși poporul român ar fi cunoscut în dezvoltarea sa istorică o perioadă cu orîndire sclavagistă. Dar chestiunea aceasta este strîns legată de controversata problemă a timpului în care s-a format poporul român.

Cît despre faptul că poporul român a viețuit în condițiile orînduirii feudale timp îndelungat, acesta este un lucru pe deasupra oricărei controverse întemeiate.

Documentele găsite pînă acum și publicate,² atestă chiar existența orînduirii feudale străvechi pe teritoriul patriei,³ — adică existența feudalismului timpuriu.⁴

Dacă adăugăm la aceea și alte izvoare: — descoperirile arheologice,⁵ studiile antropologice, lingvistice etc. — tabloul străvechii organizări social-politice și bisericești de pe pămîntul patriei noastre se conturează mult mai complet și mai clar.

Spre a putea pătrunde însă pînă la cele mai vechi urme de organizare pe pămîntul patriei noastre, este necesar să examinăm mai întîi relatările documentelor scrise, găsite și publicate în legătură cu modul de organizare social-

1. *Istoria României*, I, București, 1960, p. 577; *Idem*, II, București, 1962, p. 3; *Din Istoria Dobrogei*, I, București, 1965, p. 344.

2. A se vedea colecțiile: *Documente privind Istoria României*, ed. Academiei R.P.R., și Hurmuzaki E., *Documente privitoare la Istoria Românilor*, București, 1876—1903, 31 vol. și altele.

3. *Documente*, veac. XIII, XIV și XV, B, Țara Românească (1247—1500), p. 111.

4. *Istoria României*, I, p. 577; *Idem*, II, p. 3; Pascu Șt. și Ștefănescu Șt., Feudalismul timpuriu, în rev. „Studii” revistă de istorie, 1962, 6, p. 1447.

5. Vezi: Diaconu P., Urme vechi creștine descoperite în sud-vestul Dobrogei, în rev. Biserica Ortodoxă Română, 1963, 5—6, p. 546—557; Russu I. I., Materiale arheologice paleocreștine din Transilvania, rev. „Studii Teologice”, 1958, 5—6, p. 311—340; Barnea I., Monumente de artă creștină descoperite pe teritoriul R.P.R., rev. „Studii Teologice”, I, 1958, 3—4, p. 287—310; II, 1960, 3—4, p. 201—231; III, 1965, 3—4, p. 133—181.

politică și bisericească la români. Abia după cunoașterea temeinică a acestora se poate încerca, sub formă de ipoteză, identificarea altor realități istorice, pe baza urmelor reflectate de documente din viața anterioară celei cuprinsă în documente.

Cu toate acestea, socotim că în cercetarea problemei se poate totuși porni de la convingerea întemeiată că a existat o viață social-politică și bisericească mult mai veche decât cea atestată de documente și că mărturiile scrise nu ne redau decât numai o fază a vieții social-politice și bisericești, de pe o treaptă mai înaintată a orînduirii feudale mult mai dezvoltată, din vremea alcătuirii statelor românești de sine stătătoare: Țara Românească, Moldova și Transilvania.

A. ȚARA ROMÂNEASCĂ

Vom începe cu cercetarea vieții social-politice și bisericești din Muntenia sau Țara Românească.

a. Mărturii documentare

Din studierea atentă a documentelor păstrate și publicate, referitoare la Țara Românească, și în lumina noilor cercetări, se poate constata cu ușurință că acestea indică una din perioadele înaintate de dezvoltare istorică a poporului român și nicidecum prima etapă a vieții sale bisericești și de stat. Textele documentelor nu arată că prin partea locului ar fi fost o simplă „terra incognita”, unde nu s-ar fi găsit nici un fel de alcătuirii bisericești și de stat, ci, dimpotrivă, acestea atestă că pe pământul patriei noastre au existat formațiuni statale cu caracter feudal, ca și o Biserică organizată, cu mult înainte de data de la care avem păstrate documente scrise, și că, în veacul XIV, nu avem de-a face decât cu o „reorganizare” a formațiunilor social-politice feudale, existente între Carpați, Dunăre și Marea Neagră, care se unesc sub conducerea unui feudal, care devine astfel „mare voievod”, dînd naștere unei formațiuni mai puternice, unei țări a românilor, a vlahilor, Țara Românească sau Ungrovlahia. De asemenea, în mod analog, în ce privește Biserica, avem de-a face în secolul XIV doar cu „o reorganizare bisericească”. Aceasta este consemnată în istorie prin recunoașterea existenței unei mitropolii a Țării Românești de către Patriarhia Ecumenică din Constantinopol,⁶ sau, mai precis, prin ratificarea din partea Patriarhiei Ecumenice a stării de fapt creată prin

6. Colectivul secției de istorie medie a Institutului de Istorie din București, al Academiei R.P.R., precizează, în chiar prefața primului volum apărut al colecției: „Documente privind Istoria României”, București 1953, p. II—IV (prefață), un lucru care trebuie să ne rețină atenția, și anume, că *documentele cele mai vechi care le posedăm*, — ca de exemplu: Diploma Ioanișilor, din 2 iunie 1247 (Documentul nr. 1, în: „Documente privind Istoria României, veacul XIII, XIV și XV, B., p. 1—5 (text român): text original latin, vezi: p. 285—289; și la Theiner, I., p. 208—211, luat după Registrele Varicanului ale Papei Inocențiu al IV-lea din 1250 — (Reg. Vat., vol. 22, f., 75—76); — Hurmuzaki, E., Documente I, 1, p. 249—253), oglindesc stări, care nu puteau lua naștere decât cu mult înainte de data relațiilor lor, și că stările relatate sînt „mult mai vechi decât mărturiile scrise ce ni s-au păstrat”. La fel se precizează, că, în general: „Documentele din veacul al XIV-lea — (în rîndul cărora au fost introduse și unele emise chiar în afara țării) —, oglindesc dezvoltarea pe o treaptă mai înaintată a orînduirii feudale, în vremea alcătuirii Statului de sine stătător Țara Românească”. Aceleași documente, mărturisesc, referitor la Biserică, că, în mijlocul veacului al XIV-lea se organizează „sub forme noi ierarhia bisericească alcătuiind un sprijin important pentru puterea feudală a domniei”. Vezi: *Documente privind Istoria României*, veac. XIII, XIV și XV, B., (1247—1500), Doc. nr. 10, 11, 12 etc., care „oglesc formarea treptată a

chemarea de către domn și sfatul domnesc a mitropolitului Iachint de la Vicina la Argeș și prin înscăunarea acestuia ca înalt ierarh al Ungrovlahiei la Argeș, cetatea de scaun a Țării Românești.⁷

Actul de la 1359,⁸ considerat atîta vreme ca documentul care marchează începutul ierarhiei din Țara Românească, ne apare azi într-o altă lumină. „El e un act de recunoaștere a unei stări de fapt existente, iar nu unul de creare a ei, — un act nou —, care aduce după sine stabilirea unei legături și a unor obligații față de Patriarhia de Constantinopol, precum și înscrierea ierarhului muntean printre membrii sinodului patriarhicesc”.⁹

Aprobarea organizării unei ierarhii proprii, prin recunoașterea de către Patriarhia Ecumenică a înființării Mitropoliei Ungrovlahiei pe seama Țării Românești chiar la anul 1359, după multe rugăminți adresate de domnitor, poate fi explicată și în legătură cu un proiect de coaliție balcanică antiotoman, pentru reușita căruia se puneau mari speranțe în forțele militare ale domnului muntean.¹⁰

Modul cum a luat ființă Mitropolia Ungrovlahiei, prin recunoașterea ei de către Patriarhia de Constantinopol, va părea cu mult mai firesc și clar dacă avem în vedere evenimente similare la popoarele vecine, — și chiar la românii din Transilvania, care au avut cu mult înainte, alcătuiri bisericești și de stat bine întocmite.

Dacă la popoarele vecine care s-au încreștinat mult mai tîrziu decît românii găsim atestată cu mult înainte existența unei Biserici organizate ierarhic, cum se poate oare ca tocmai la poporul nostru, popor creștin cu tradiții vechi, să nu fi existat o organizare bisericească pînă în veacul XIV? Cum se putea, oare, ca numai la noi viața bisericească și cea de stat să se fi dezvoltat după alte legi decît la vecinii noștri? Se putea oare ca numai noi să ne fi sustras

unor instituțiuni ca Mitropolia Țării Românești, întărirea minăstirilor etc., ... în strînsă legătură cu dezvoltarea social-politică a statului”; — Doc. nr. 19, în care se relatează modul de instituire a celui de al doilea ierarh — mitropolitul Antim al părții dinspre Severin a Țării Românești etc., etc.

7. Giurescu C. Const., Intemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei, în rev. B.O.R., 1959, 7—10, p. 673; vezi și Ionescu M. P., Istoria Mitropoliei Ungrovlahiei (1359—1709), București, 1906, p. 32 și urm.; Marinescu C., Înființarea Mitropoliilor în Țara Românească și în Moldova, în An. Ac. Rom., Mem. Sect. Ist., Seria III, 1924, t. II, p. 22; Predeanu Diac. V., Existența și organizația ierarhiei bisericești la români pînă la începutul secolului al XVII-lea, teză, București, 1898, 146 pag.; Istoria României II, București, 1962, p. 156—159; Istoria Bisericii Române, vol. I, (pînă la 1632), București, 1957, p. 144—153.

8. Consemnarea actului de la 1359 ni s-a păstrat în două documente și anume:

1. Hotărîrea Sf. Sinod al Patriarhiei Ecumenice (vezi text român: Documente privind Istoria României, veacul XIII, XIV și XV, B. — Țara Românească (1247—1500), Doc. nr. 9, p. 13—14; — Text grec, vezi: Miklosich și Müller, Acta patriarchatus Constantinopolitani, vol. I, Viena 1860, p. 383—386, nr. CLXXI/1 și: Hurmuzaki E. Documente, XVI, I, p. 1—4, nr. III și, 2. Scrioarea Patriarhului ecumenic către Marele Voievod și domn a toată Țara Românească, Alexandru Basarab (vezi text român, în: Documente privind Istoria României, vol. cit., Doc. nr. 10, p. 14—16; — text grec la: Miklosich și Müller, o.c. p. 386—388, nr. CLXXI/2; — text grec însoțit de trad. rom., vezi la: Hurmuzaki E., Documente..., XIV, 1, p. 4—6, nr. IV; — fotocopie, vezi: în volumul „Facsimile de texte și documente bizantine din veacurile XIV—XV privitoare la Istoria Bisericii Române”, Colecțiile Arhivelor Statului, seria complementară, Fasc. I, București, 1946, pl. III—IV.

9. Giurescu C. Const., Intemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei, în rev. B.O.R., 1959, 7—10, p. 678.

10. Istoria României, II, p. 157—159.

influenței condițiilor istorice în cadrul cărora ne-am dezvoltat în această parte a lumii? Puteau oare domnii români, în relații personale cu multiple forme cu domnii feudali sârbi, bulgari și bizantini, să-și organizeze statul altfel decât aceștia?¹¹ Sau, putem oare concepe Țara Românească, așa cum se înfățișa ea chiar din vremea lui Basarab I întemeietorul (1310—1352), fără o ierarhie bisericească? A putut oare domnii acest mare stăpînitor, decenii întregi, fără să aibă alături de el un înalt ierarh care să cîrmuiască Biserica și să îndeplinească îndatoririle vlădicești?

Pare o imposibilitate și totodată o absurditate istorică.

Aceste lucruri apar într-o lumină nouă dacă ținem seama de „concepția și practica evului mediu, cînd cele bisericești erau strîns amestecate cu cele laice”, cînd domnul însuși stăpînește „din mila lui Dumnezeu” și „nu este domn deplin decît după ce s-a săvîrșit în Biserică slujba ungerii cu mir, și cînd orice organizație de stat implică și o organizație religioasă, cînd orice ierarhie politică superioară e dublată de o ierarhie similară bisericească”.¹²

Dar nu numai documentele istorice propriu-zise, ci și Sfintele Canoane atestă existența, încă din vremuri străvechi, a unei ierarhii bisericești în teritoriile barbare, așa cum se știe că a existat în timpul stăpînirii gotice în nordul Dunării, de unde Teofil,¹³ episcopul Goției, cum se numea țara noastră în veacul IV, a putut participa chiar la Sinodul I Ecumenic de la Niceia (325). Și cînd știm că arhiepiscopii din Constantinopol și alți ierarhi își exercitau încă din veacurile IV—V jurisdicția asupra ținuturilor barbare dinafara granițelor din răsărit și din nord ale imperiului roman, după ce logică am mai

11. Vezi: *Nicolescu C.*, Aspecte ale relațiilor culturale cu Bizanțul la Dunărea de Jos în veacurile X—XIV, în rev. „Studii și materiale de istorie medie”, București, 1962, vol. V, p. 7—56; și *Tafrafi D.*, Bizanțul și influențele lui asupra țării noastre, București, 1914, p. 94.

12. *Giurescu C.* Const., Intemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei, în rev. B.O.R., 1959, 7—10, p. 676.

13. *Lupș Ștefan*, Creștinismul românesc a fost de la început Ortodox, în rev. „Studii Teologice”, seria II, 1949, 9—10, p. 317. În Goția mai sînt amintiți episcopul Audius Sirianul și ucenicii săi Uranie și Silvan († 375), și alții adepți ai sectei acestuia dizolvată la 372. Sfîntul Vasile cel Mare amintește și despre existența unor mînăstiri în apusul Mării Negre. Sinodul I Ecumenic a supus teritoriul Goției arhiepiscopului din Tesalonic, iar Sinodul II Ec. (can. 2) îl trece sub oblăduirea Patriarhiei din Constantinopol. Cu prilejul sinodului de la Antiohia (341), Eusebie al Constantinopolului hirotonese într-un episcop pe seama Goției pe Ulfila, de neam grec din Capadochia, născut însă în Goția, bunicii săi fiind aduși aci captivi, în anul 258.

„Întors acasă, Ulfila alcătui din rune gote și din literele grecești și latine, un alfabet got și se apucă să traducă Biblia în limba gotă”, ca și cărțile de cult și poate chiar rînduielele de organizare sau Sf. Canoane, pe seama credincioșilor săi.

Despre Ulfila se știe că a predicat în limba gotă, greacă și latină. Lucrul acesta ni-l spune ucenicul său Mercuriu-Auxențiu, așezat de el episcop la Durostor, în biografia sa, din anul 383. Faptul acesta arată că în Goția erau pe lîngă goți și greci și daco-romani, care vorbeau limba latină (romanică). În urma persecuției lui Atanaric (348), Ulfila își întrerupe misiunea în Nordul Dunării, trecînd în sudul fluviului, lăsînd însă mulțimea de captivi creștini, care continuă misiunea creștină, cum este capadocianul ortodox Eutihie, amintit într-o scrisoare (nr. 154) a lui Aholin al Tesalonicului către Vasile cel Mare din anul 373.

Urmele lăsate de prigoana lui Atanaric (369) ne înșiră un număr mare de martiri trecuți în sinaxarele ortodoxe. În scrisoarea Bisericii din Goția către cea din Capadochia în care se vorbește despre moartea martirică a lui Vara Gotul, este atestată existența unor Organizații bisericești în regiunea Buzăului. Cf. *Istoria Bisericii Române I*, p. 56—65 și *Popa-Lisseanu*, Dacia în autori clasici I, p. 91—95 unde găsim în original și în traducere „Epistola de fide, vita et abitu Ulfilae” a lui Auxentius Durostorensis din sec. IV.

putea să admitem că teritoriile stăpânite de poporul român și situate în imediata vecinătate a Bizanțului, ar fi ajuns ulterior într-o stare chiar prebarbară, mai înapoiată decât aceea în care se găseau aceste teritorii în veacurile IV—V.¹⁴

Ținând seama de toate aceste rațiuni, este cu neputință de admis că tocmai în veacul XIV, voievodul Țării Românești, cîrmuitorul întregului teritoriu dintre Carpați și Dunăre, n-ar fi putut avea lângă sine un înalt ierarh.¹⁵

Existența unei ierarhii pe vremea lui Basarab I întemeietorul (1310—1352), se poate susține în baza argumentului pe care ni-l oferă logica istorică, care ne obligă să avem în vedere cele petrecute în spațiul istoric în care ne aflăm și noi.

În plină epocă de victorie a romano-catolicilor, care stăpîneau Constantinopolul (1204—1261), patriarhii ecumenici care își aveau reședința — în refugiu — la Niceea, pentru a imuniza Biserica sîrbă de prozelitismul catolic, recunosc acesteia, în anii 1219—1221, autocefalia și gradul de arhiepiscopie de îndată ce marele jupan s-a declarat rege (1217), ca apoi, după aceeași rațiune, de îndată ce Ștefan Dușan și-a luat titlul de țar, și vlădica țării să devină patriarh al sîrbilor și grecilor, cu reședința la Peci.¹⁶

În mod similar se petrec lucrurile și în Biserica bulgară, căreia bizantinii, reușind să o smulgă de sub jurisdicția Romei (1234—1235), i-au conferit autocefalia și rangul de patriarhie cu reședința la Tîrnova.¹⁷

Pericolul catolic era — în acea vreme — în grad egal și pentru Țările Române, asupra cărora, în condițiile stăpînirii papale asupra Constantinopolului, papii își îndreptau eforturile de convertire și spre românii din Țara Românească și Moldova, ca și asupra celor din Transilvania. Ca urmare a acestei acțiuni apar pe teritoriul țărilor românești episcopiile catolice de la Argeș (1225), Milcov (1227), Siret (1371) și Severin (1380)¹⁸ și se dezlănțuie ofensiva de catolicizare a românilor din Transilvania în baza poruncii papii Grigorie IX (1227—1241) din 14 nov. 1234 dată regelui Bela IV al Ungariei.¹⁹

Dacă aceasta era situația în veacul XIII, mai putem susține că după un veac, la noi, lucrurile ar fi fost cu totul altfel? E posibil ca pe teritoriul țărilor românești să fi existat episcopii catolice fără să fi existat în mod egal și episcopii ortodoxe, organizații bisericești de grad egal? Pe cine s-au străduit papii să convertească la credința lor dacă nu pe ortodocșii de-aici, pe români?

14. Vezi și Can. 2 Sin. II Ec.; Can. 28, Sin. IV Ec., unde se arată jurisdicția asupra teritoriilor barbare, după obiceiuri de mult stabilite și oblieați ca episcopii dintre barbari a diecezelor Asiei, Pont și Traciei să fie hirotoniți de arhiepiscopul de Constantinopol. — *Milaș* Nicodim, *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii*. Trad. rom. de Uroș Covincici și Nic. Popovici, vol. I, Partea I, 1930, Partea II, 1931, Vol. II, Partea I, Arad, 1934, Partea II, 1936.

15. Giurescu C. Const., *Intemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei*, p. 676.

16. *Jireček* C., *Gesichte der Serben*, I, Gorha, 1911, p. 296—299; *Idem*, *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serben*, I, Wien 1912, p. 45—47; *Idem*, *La civilisation serbe au moyen-âge*, Paris 1920, p. 15—16; cf. *Giurescu* C. Const., *Intemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei*, p. 676, nota 28; *Radic* E., *Die Verfassung der Orthodox-serbischen Particular-Kirche von Karlovitz*, Praga 1880, I, p. 3; *Stan* L., *Obîrșia autocefaliei și autonomiei*, în rev. „M.O.” 1961, 1—4, p. 108.

17. *Hurmuzaki* E., *Documente...*, I, p. 17—21.

18. *Neculăeș* D., *Latinitatea Bisericii Românești*, Roman, 1940, p. 39—42.

19. Vezi textul la: *Lupaș* I., *Lecțiuni din izvoarele Istoriei României*, București 1928, p. 45—46; *Stănescu* D., *Călăuza Istoriei Bisericii Române*, București 1933, p. 72—74.

Azi, în lumina noilor cercetări, putem afirma cu toată certitudinea că și la noi s-au petrecut lucrurile, în materie de organizare bisericească, în același mod în care ele s-au desfășurat la popoarele vecine.

Astfel, putem susține că în momentul în care „urmașul voievodului Seneslau, cel amintit de diploma Ioaniților, a devenit „mare voievod“ și și-a întins autoritatea asupra tuturor celorlalte formațiuni, ocupînd și posesiunile coroanei maghiare de dincolo de Carpați“, de bunăseamă că „vlădica de lângă el s-a înălțat la rîndu-i, cu o treaptă, și a ajuns căpetenia bisericească a țării“. ²⁰

E adevărat că n-avem documente care să o ateste, dar „trebuie să ținem seama de faptul că n-avem documente, în general, pentru întreaga viață bisericească de la noi, în acest răstimp, după cum n-avem documente pentru însuși actul întemeierii Țării Românești. Dar logica istorică a vremii impune această concluzie“.

„Se poate oare închipui „curtea“ de la Argeș sau cea de la Cîmpulung, atît înainte dar mai ales după biruința din 1330, fără un înalt ierarh? Puteau să rămînă primii domni ai țării, Basarab întemeietorul și fiul său Nicolae Alexandru, timp de circa o jumătate de secol (1310—1359), fără un cîrmuitor al Bisericii? Am fi fost un unicum al vremii, o excepție nu numai în rîndurile statelor din sud-estul european, dar, în general, al statelor din întreaga Europă“. ²¹ O asemenea ipoteză nu mai poate fi azi admisă de nimeni.

Din relatarea mărturiilor documentare de care dispunem pînă azi, se constată că pămîntul patriei noastre a fost locuit din cele mai îndepărtate timpuri ²² și că pe teritoriul Țării Românești au existat formațiuni social-politice, cu caracter primitiv, sclavagist, ²³ ca și organizațiuni bisericești ierarhice, ²⁴ lucru dovedit chiar de pe vremea stăpînirii goșilor. ²⁵

20. Giurescu C. Const., *Întemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei*, p. 676.

21. *Ibidem*.

22. Pămîntul patriei noastre a fost locuit din cele mai îndepărtate timpuri, de așa numitele triburi neolitice, peste care au năvălit în valuri succesive, din nord-est, triburi de păstori nomazi (Mileniul I î.e.n.). În secolul al VII-lea î.e.n. iau ființă pe malul mării puternice colonii grecești. În secolul VI î.e.n. pătrund la noi Sciții, iar după un secol vin Ilirii. Populația băstinașă geto-dacă sub conducerea lui Burebista (sec. I, î.e.n.) pune temelia unui stat cu centrul în Munții Orăștiei, care în urma a două războaie (101 și 105—106) trece sub stăpînire romană. Din amestecul dacilor cu cuceritorii romani ia naștere poporul român (sec. I—X e.n.). Vezi: *Istoria României*, I, p. 3, 162 și 345.

23. Vezi: Ștefan Gh., *Formarea limbii și a poporului român*. Apariția primelor state pe teritoriul țării noastre, E. P. București, 1962, p. 40.

24. Referitor la originea, vechimea și răspîndirea creștinismului în nordul Dunării, vezi părerile istoricilor români:

Pirvan V., *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911; Daicoviciu C., *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest 1936, p. 92, nota 2; Giurescu C., *Const.*, *Istoria Românilor*, ed. III, București, 1938, tom. I, p. 222; Iorga N., *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a Românilor*, ed. II, vol. I, București, 1929, p. 9—25; Moisescu I. G., Șt. Lupșa, Al. Filipașcu, *Istoria Bisericii Române I*, București 1957, p. 31; Reli S., *Originea și vechimea creștinismului la români*, în rev. „Candela“, an. XL (1936), 1—12, p. 17—70; Stănescu D., *Originea creștinismului la români*, București 1891, p. (III+101); Lupșa Ștefan, *Creștinismul românesc a fost de la început ortodox*, în revista „Studii Teologice“, 1949, 9—10, p. 814—837; Rămureanu I., *Sinodul de la Sardica din anul 343*. Importanța lui pentru istoria pătrunderii creștinismului la geto-daco-romani, în rev. „Studii Teologice“ 1962, 3—4, p. 146 și urm.; Bidilean Gh., *Teoriile privitoare la poporul român*, teză de licență, mss. dact., Sibiu 1961, p. 70; Șesan Milan, *Creștinismul vechi carpatic*, rev. „Mitropolia Ardealului“, 1958, 11—12, p. 813—828.

25. Enăceanu Ghenadie, *Creștinismul în Dacia și creștinarea românilor*, rev. B.O.R., București 1875—78, și în extras, București 1875, p. 249; vezi și: Lupșa Șt., *Creștinismul românesc a fost de la început ortodox*, în „Studii Teologice“, 1949, 9—10, p. 817.

*

În vremurile de mai târziu, încă din prima jumătate a veacului XIII, se constată documentar, pe teritoriul viitoarei Țări Românești, o populație românească destul de deasă. Diploma dată de regele maghiar Bela al IV-lea călugărilor Ioaniți la 2 iunie 1247,²⁶ menționează pe acest teritoriu existența a cinci formațiuni social-politice românești: Țara Severinului (terra de Zeurino), Cnezatele lui Ioan și Fărcaș (kenezatibus Ioannis et Farcasii) și țările sau voievodatele lui Litovoi (terra Lytua, terra kenezatus Lytusy woiavodae) și Seneslau (terra Szesieslai woiavodae Olahorum), care au rămas înafara statului maghiar, față de care se bucurau de autonomie.²⁷ În cadrul acestor formațiuni politice — țări, voievodate și cnezate —, populația era împărțită în clase, în „mai-marii pământului” (maiores terrae), boierii de mai târziu, care se bucurau de privilegii, și în „rustici” sau țărani, „rumânii” sau „vecinii” din documentele veacului XV. Țărișoarele românești au ajuns cu timpul la o situație economică înfloritoare. Diploma Ioaniților amintește de existența unor „mori”, de fînețe și pășuni bogate, de iazuri sau eleștee (piscine) etc. Din aceste țări bogate „toate foloasele și veniturile și slujbele” le lua regii unguri suzerani, din care au cedat jumătate călugărilor ioaniți.

Peste aceste țări se făcea și un însemnat trafic comercial, susținut de negustorii din Brașov și Sibiu²⁸ și de cei din sudul Dunării.²⁹ Formațiunile politice dintre Carpați, Dunăre și Mare dispuneau și de o puternică forță armată.³⁰

26. *Documente privind Istoria României*, veacul XIII, XIV și XV, B. — Țara Românească, (1247—1500), Doc. nr. 1, p. 1—5; vezi și nota 6.

27. La formațiunile social-politice arătate în Diploma Ioaniților mai poate fi adăugată cu siguranță și o formațiune încă nepomenită în istorie din partea de răsărit a Țării Românești. Cf. *Giurescu C. Const.*, *Întemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei*, p. 675.

28. Dovadă certă este circulația de monedă și mențiunile istorice despre existența unor vechi relații. Astfel: Vlaicu Vodă la 20 ianuarie 1368, întărind brașovenilor „libertățile lor” de negoș în Țara Românească precizează că ele au existat din vechime „ab antiquis”. Cf. *Hurmuzaki E.*, — *Iorga*, *Documente*, XV, 1, p. 1; vezi și: *Giurescu C.*, *Const.*, *Întemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei*, p. 675, nota 16.

29. În anul 1349, septembrie 20 și în anul 1357, aprilie 25, două hrisoave sîrbești, de la Ștefan Dușan și Ștefan Uroș, interzic raguzanilor exportul de arme prin Serbia, în „*țara basarabească*”, adică în Muntenia, precum și în Bulgaria, Ungaria, Bosnia și la Greci (la Fr. *Miklosich*, *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae Ragusii, Viena 1859*, p. 146, 161; cf. *Giurescu C. Const.*, *Întemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei* p. 676, nota 16.

30. Armatele românilor din episcopatul cumanilor, adică din sudul Moldovei și estul Munteniei (bazinul Buzăului și al Rîmnicului Sărat — vezi: *Rogierius*, *Carmen miserabile*, ed. G. *Popa-Lisseanu*, *Izvoarele Istoriei Românilor*, vol. V, București, 1935, p. 33; și C. *Andreescu*, *Reacțiuni ortodoxe în contra catolicizării regiunilor carpato-dunărene în prima jumătate a sec. al XIII-lea*, în rev. B.O.R., 1938, p. 778; *Iorga N.*, *Studii și Documente*, III, p. XIX; *Giurescu C. Const.*, *Întemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei*, în rev. B.O.R., 1959, 7—10, p. 674, nota 7; *Ionescu M. G.*, *Istoria Mitropoliei Ungrovlahiei (1359—1709)*, București, 1906, p. 23—31), ca și cele din „*Cara Ulag*”, adică Muntenia propriu-zisă (*Gherghel. Ilie*, *Zur Nachricht des Reschid-ad-dîn Fadlallâh über „Bazar-an-bam” und „Carra-Oulag*”, în: *Correspondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, XXXV (1912), p. 25—38; cf. *Giurescu C. Const.*, o.c. p. 678, nota 8), precum și cele din *Banatul Severinului* prin lupte susținute au ținut piept atacurilor tătarăști (vezi: *Sacerdoțeanu A.*, *Marea invazie tătară în sud-estul european*, București, 1933, p. 33—34), și au apărut țara luptînd împotriva regilor maghiari la 1273 sub conducerea voievodului Litovoi (vezi: *Giurescu C. Const.*, *Istoria Românilor*, ed. V, București 1946, p. 365—366), la anul 1330 sub conducerea lui Basarab (vezi: *Cronicon pictum*, izvorul principal pentru bătălia din 1330, pomenește de „mulțimea nenumărată a românilor”, care „sus pe ripi, a alergat din toate părțile și a aruncat săgeți asupra armatei regelui” maghiar. — La:

Existența formațiunilor politice dintre Carpați și Dunăre este formal recunoscută de regele maghiar Carol Robert abia în anul 1324,³¹ ca după 6 ani, în urma luptei de la Posada, din anul 1330, să devină independente, strâns unite sub conducerea uni „mare voievod“ Basarab,³² care se găsea în bune relații cu bulgarii, sîrbii și tătarii.³³

b. Antecedente istorice

Românii trăind multă vreme în condițiuni neprielnice, nu au putut fi scoase la lumină urme despre viața lor social-politică și bisericească organizată decît dintr-o epocă tîrzie, în care se amintește despre existența unui stat propriu și a unei Biserici proprii, pe seama lor.³⁴

Despre începuturile vieții creștine la Dunăre avem puține știri.³⁵ Este însă în afara oricărei îndoieli că ținuturile dunărene au cunoscut creștinismul din primele veacuri de pe vremea Sfinților Apostoli, mai ales în cetățile grecești ale Scîției Minor (Dobrogea).

Numărul creștinilor din Dacia a crescut după cucerirea acesteia de către împăratul Traian (101—107) și colonizarea în masă a teritoriilor carpato-dunărene cu supuși romani aduși din „toate părțile imperiului“, printre care cu siguranță mulți au fost creștini, mai ales cei proveniți din Palestina, Siria și Provinciile Asiei Mici.

Pătrunderea creștinismului la nordul Dunării a fost înlesnită și de faptul că nu mult după părăsirea Daciei Traiane (271) de către împăratul Aurelian (270—275), împăratul Constantin cel Mare (305—337) a recucerit o mare parte din teritoriul de la nordul Dunării (332), teritoriu ce revine din nou sub stăpînire romană sub Justinian I (527—565), după ce a trecut succesiv sub stăpînirea goților și a hunilor lui Atila.³⁶

G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele Istoriei Românilor*, vol. XI, București, 1937, p. 235) și la 1368 sub conducerea lui Vlaicu Vodă (vezi: Vasilescu A. Al., Cetatea Dîmbovița, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice*, XXXVIII (1945), p. 25—53). După: Giurescu C. Const., o.c. p. 678.

31. La această dată, Basarab este numit de către Carol Robert „voievodul nostru transalpin“ (ad Basarab Woyudam nostrum transalpinum). — Hurmuzaki E., *Documente...*, I, 1 p. 591—592).

32. *Istoria României*, II, București, 1962, p. 153.

33. Vezi: „Istoriile“ împăratului Ioan Cantacuzino, ed. Bonn, I, p. 175, unde se arată că țarul bulgar Mihail a primit ajutor „nu puțin de la ungrovlahi“ în expediția făcută pentru eliberarea orașului Filipopol, asediat de bizantini; *Zbornicul lui Ștefan Dușan* (ediția Stoyan Novacovici, Biograd, 1898, p. 3) numește pe Basarab „socrul țarului Alexandru“ (a se vedea: *Jirecek*, *Geschichte der Bulgaren I*, Leipzig 1918, p. 172; Hurmuzaki E., *Documente I*, 1, p. 617; Giurescu C. Const., *Istoria Românilor*, I, p. 378; După Giurescu C. Const., *Intemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei*, p. 676, notele 25—27).

34. Vezi: Șesan Milan, *Organizația veche carpatică*, în rev. „Mitropolia Ardealului“, 1959, 5—6, p. 361—382; *Idem*, *Creștinismul și limba dacilor*, în rev. „Mitropolia Ardealului“, 1958, 5—6, p. 384—388.

35. Vezi cadrul isotric-geografic în *Manualul de Istoria Bisericii Române*, I, p. 36—38.

36. *Idem* p. 38—42. „O veche tradiție — cunoscută în veacul al IV-lea de Eusebiu al Cezareii (*Istoria bisericească*, III, 1, 1; cf. Zeiller Jacques, *Les Origines chrétiennes de l'empire romain*, Paris 1918, p. 28 și urm.) — mărturisește că Sfințul Apostol Andrei a propovăduit Evanghelia lui Hristos prin părțile Dunării și Mării Negre, adică pe pămîntul locuit de strămoșii poporului român — din sudul și nordul Dunării“. Iustinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, „Creștinii trebuie să se înțeleagă“, Cuvîntare rostită la 6 iunie 1965, în paraclisul patriarhal „Sf. Spiridon Nou“ București, cu prilejul participării Arhiepiscopului de Canterbury, Dr. Michael Ramsey, Primat a toată Anglia și Mitropolit, la săvîrșirea Sfîntei Liturghii ortodoxe, în „Apostolat social“, vol. VIII; — „Uniți în cuget“

În sprijinul vechimii creștinismului la daco-romani se aduc azi o serie de dovezi filologice scoase din analiza etimologică-istorică (semasiologică) a termenilor de credință, de cult și organizație bisericească din limba română.³⁷

Mărturii despre existența unei vieți creștine la daco-romani ni s-au păstrat din timpul prigoanei lui Dioclețian și Liciniu (298—325), care înscriu în istoria bisericească numeroși martiri.³⁸

Începând cu domnia lui Constantin cel Mare, care a recucerit la anul 332 o bună parte din Nordul Dunării, mărturiile se înmulțesc.

*

În sprijinul existenței creștinismului la daco-romanii din stînga Dunării în veacul IV, se mai aduc azi o serie de mărturii istorico-literare, care amintesc existența unei vieți bisericești organizate încă de pe vremea sinodului I ecumenic, la care după cum s-a mai amintit, participă Teofil, episcopul Goției, cum se numea țara noastră în acea vreme, țară în care desfășoară o rodnică activitate, în veacul IV, și Ulfila, episcopul Goților, care predica nu numai goților, ci și romanicilor, fiecăroră în limba lor. Acest fapt este o dovadă că la populația daco-romană din regatul lui Atanaric exista o viață bisericească organizată.

La fel se aduc și o serie de dovezi arheologice, care toate pledează pentru existența unei vieți bisericești organizate la daco-romani sau stră-români.³⁹

Daco-romanii sau străromânii apar în istorie cu o viață bisericească organizată pe vremea persecuțiilor lui Dioclețian și Liciniu (298—325) a Sin. I ec. de la Niceea (325) și a sinoadelor locale de la Sardica (343), Sirmium (348, 357—8, 378) și Acvileia (381) la care participă activ în scopul apărării dreptei credințe împotriva rătăcirii ariene și episcopii din cetățile de pe Dunăre, care păstoreau și pe valahi: Singidunum (Belgrad), Viminacium (Coștolat), Aquae (Negotin), Castra Martis (neidentificat) și Oescus (Gigen), etc., ca și pe vremea lui Niceta de Remesiana (366—414) și a luptelor pentru Iliric a Patriarhilor de Roma și Constantinopol (383—428).⁴⁰

*

Viața autohtonilor daco-romani, străromânii de mai târziu, — necunoscută din consemnările istorice ale stăpînirilor străine la Dunăre, dar dusă atîta vreme ca și viața unui fluviu subteran — apare sub o formă organizată în jurul cetății Tomis.

— pîlde și îndemnuri pentru cler, București 1966, p. 257; Vezi și Rămureanu I., Sinodul de la Sardica din 343. Importanța lui pentru istoria pătrunderii creștinismului la geto-daco-romani, S. T. 1962, 3—4, p. 180—181 și bibliografia indicată în n. 97.

37. Istoria Bisericii Române I, p. 43—47 și bibliografia de la p. 47. De reținut că rugăciunea „Tatăl nostru” are un procent de 99% termeni de origine latină, fapt ce demonstrează originile latine ale creștinismului la români. Vezi: Stan L., Note de curs doctorat, 1966—7.

38. Istoria Bisericii Române, I, p. 48—51.

39. Idem, p. 65—71. Vezi și nota 5.

40. Idem p. 71—80. Vezi și: Milaș N., Canoanele Bisericii Ortodoxe, II, I, Arad 1934 (Sardica p. 120—146); Heffele J. M., Histoire de Conciles, Paris 1907, I, II, p. 637—724 (Sinodul de la Sardica); Rămureanu I., Sinodul de la Sardica, p. 148—182; Idem, Sinodul de la Sirmium dintre anii 348 și 358. Condamnarea lui Fotin de Sirmium, S. T. 1963, 5—6, p. 266—316; Idem, Creștinismul în provinciile romane dunărene ale Iliricului la sfîrșitul sec. IV, S.T., 1964, 7—8, p. 408—450; Idem, Lupta ortodoxiei contra arianismului de la sinodul I ecumenic pînă la moartea lui Arie, S. T., 1961, 1—2, p. 13—31.

Episcopia de Tomis apare mai întâi în tradiție, fără a i se determina vechimea și rolul ei. Mai târziu, documentele grecești încep să consemneze șirul episcopilor, care începe cu Efreem de Tomis, trimis aici de Ermon al Ierusalimului și mort martir la 304. Șirul foștilor episcopi ni s-a păstrat și în martirologiile din veacurile VIII și X și în manuscrise din veacul XV.

Episcopia de Tomis a rămas sub jurisdicția Constantinopolului și după înființarea, în anul 535, a Arhiepiscopiei Justiniana Prima.

Listele lui Epifanie (650) și Vasile (829) înșiră Arhiepiscopia de Tomis printre bisericile care se bucurau de autocefalie.⁴¹

Dovezile despre creștinismul daco-roman devin tot mai frecvente în timpul luptelor hristologice din veac. V—VI (428—531).

Sinodul al IV-lea ecumenic reia, prin can. 17 și 28, hotărârea sinodului II ecumenic, confirmând cu această ocazie jurisdicția scaunului Patriarhiei din Constantinopol peste bisericile din unele ținuturi „barbarice”, între care se vor fi aflat și cele din România și Rusia de mai târziu.

Prin înființarea Justiniane Prime,⁴² unele cetăți din nordul Dunării trec sub jurisdicția acesteia.⁴³

Din vremea de după venirea slavilor (602) lipsesc un oarecare timp știrile despre populația romanică de la nordul Dunării.

La sinodul VII ecumenic (787) participă și episcopii din Dacia de altă dată, ca Ursu, român după nume, episcopul avaritenilor, cu reședința la Cenad (Banat), capitala Avariei.⁴⁴

*

Despre românii din sudul Dunării cea mai veche știre o avem din veacul IX,⁴⁵ iar cea dintâi știre despre biserica lor românească o găsim într-un hrisov al împăratului Vasile II Bulgaroctonul. Acesta, distrugând statul bulgar de Apus, nu s-a atins întru nimic de viața lui religioasă, care s-a reorganizat pe vechile temelii, în jurul Arhiepiscopiei de Ohrida, în aceeași stare de ne-atîrnare față de Patriarhia de Constantinopol, întărindu-i-se jurisdicția acesteia și peste eparhiile bulgărești și grecești de la nord. Din respectivul hrisov împăărătesc reiese că de Arhiepiscopia de Ohrida aparțineau și Vlahii, adică macedoromânii, care fiind autohtoni și foarte răspândiți în sudul Dunării nu se putea să nu aibă măcar o eparhie a lor.⁴⁶

O știre precisă însă despre existența unei eparhii valahe în aceste regiuni sud-dunărene, dependente de Arhiepiscopia de Ohrida, ni s-a păstrat într-un catalog al episcopilor din secolul XI și într-un altul, ceva mai târziu (sec. XI—XII). În catalogul din secolul XI, în care sînt înșirate eparhiile supuse Arhiepiscopiei de Ohrida, episcopia Vlahilor este pe locul 24. În cel de al doilea catalog (sec. XI—XII), episcopia aceasta este intitulată: „Scaunul Vreanotiei” (ὁ [ῥ]ῥονος βρεανότις), „adică al Vlahilor”. Sediul acestei eparhii nu a putut fi însă determinat pînă azi.⁴⁷ Știri în această privință ne mai dau

41. *Istoria Bisericii Române* I, p. 80—84.

42. *Novela* XI, din 14 aprilie 535 a împ. Justinian.

43. Faptul este întărit și de *Novela* 131 din 18 martie 545.

44. *Istoria Bisericii Române*, I, p. 104—5.

45. Vasile I Macedoneanul, la anul 885, oprește, printr-o poruncă scrisă, intrarea păstorilor valahi în Muntele Atos. Vezi: *Moisescu* I. G., Contribuția românească pentru susținerea Muntelui Athos în decursul veacurilor, în rev. „*Ortodoxia*”, V, 1953, 4—5, p. 238.

46. *Istoria Bisericii Române* I, p. 126.

47. *Idem*, p. 128.

și datele publicate de Gelzer,⁴⁸ în care se găsesc mențiuni privitoare la jurisdicția Arhiepiscopiei de Ohrida, precum și cele publicate de Ralli și Potli,⁴⁹ în care apare textul unei novele a împăratului Justinian, care atestă că jurisdicția Justinianei Prime se întindea și la nordul Dunării și în Panonia, menționându-se și cetatea Aquae. Reînnoind dispozițiile acestei Novele, împăratul Vasile II Bulgaroctonul (975—1025) asigură vechii Arhiepiscopii a Justinianei Prime, cu sediul la Ohrida, aceeași jurisdicție.⁵⁰

Din alte liste mai târzii, publicate de Gelzer,⁵¹ rezultă că prin veacurile XII—XIII exista o arhiepiscopie Valachia.

Prin înființarea mitropoliei de Tîrnovo (1186),⁵² care mai târziu va ajunge patriarhie, și întemeierea mitropoliei sîrbești de la Zicea (1219), strălucirea Arhiepiscopiei de Ohrida scade tot mai mult. În toate aceste desprinderi, înființări și arondări de noi eparhii, nu se mai spune nimic despre episcopia vlahilor, deși, după cum știm, printre Novelele lui Justinian (Novela 11 și 131, cap. III),⁵³ și unele teritorii ale Daciei de la nordul Dunării fuseseră supuse jurisdicției Justinianei Prime, în secolul VI, iar Arihepiscopia Ohridei a moștenit într-o mare măsură această situație.

Știri despre această stare de lucruri ne mai dă și patriarhul Fotie (858—886), care face amintire despre existența Arhiepiscopiei Justinianei Prime, iar Balsamon (sec. XII), comentînd cele spuse de Fotie, citează Novela 131 a lui Justinian, în care se arată că Arhiepiscopia Justinianei Prime avea jurisdicția și asupra Daciei Mediteraneane și Ripensis, și spune că urmașul Arhiepiscopului Justinianei Prime este Arhiepiscopul Bulgariei din vremea sa (vremea lui Balsamon).⁵⁴

Matei Vlastaris (sec. XIV), în *Sintagma Alfabetică*,⁵⁵ spune: „iar bisericile nesupuse vreunei patriarhii sînt: Biserica Bulgariei, pe care a cinstit-o împăratul Justinian, după cum este cunoscut din amintita novelă a sa (11 și 131)... a Ciprului... și a Iviriei...”⁵⁶

*

Din Sciția Mică, Dobrogea de astăzi — (sub stăpînire bizantină în secolele XI—XII) — ni s-au păstrat știri importante despre existența unor forma-

48. Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatum, ein Beitrag zur byzantinischen Kirchen und Verwaltungsgeschichte, München 1900, p. 572.

49. Ralli și Potli, *Sintagma Ateniană*, vol. V. p. 220—221.

50. *Idem*, p. 266—269. Vezi și nota 42.

51. o.c. p. 601. A se vedea și: Parthey, Hieracis synecdemus et notitiae graecae episcopatus, citat de Gelzer, l.c.

52. Norocel *Epifanie*, Patriarhia bulgară de Tîrnovo între anii 1235—1393, în rev. „Studii Teologice”, 1965, 3—4, p. 146 și urm.

53. În Novela XI se spune: „Quam igitur praesenti deo auctore ita nostra republica aucta est, ut utraque ripa Danubii iam nostri civitatibus frequentetur, et tam Viminacium, quam Recidua et Leterata, quae trans Danubium sunt, nostrae iterum ditioni subiectae sint, necessarium duximus ipsam gloriosissimam praefecturam, quae in Panonia erat, in nostra felicissima patria collocare, quam nihil quidem magni distat a Dacia mediteranea secunda Pannonia... sed et in Aquis, quae et provinciae Daciae Ripensis, ordinari volumus a tua sanctitate episcopatum... Textul în *Novellae*, pars. III, Ed. Kriegel, p. 84.

54. Ralli și Potli, *Sintagma Ateniană*, I, în titlul I, cap. V, la p. 42.

55. *Idem*, VI, p. 258, litera E, cap. XI.

56. *Idem*, VI, p. 259. Aci Matei Vlastaris citează textul Novelei de înființare a Justinianei Prime, Novela 131. (El spune însă 130).

țiuni social-politice, în fruntea cărora se aflau „jupanii“, ca și despre existența unei biserici organizate.⁵⁷

Aci, odată cu înființarea Themei Paristrion,⁵⁸ ca puternică formație politică de apărare a granițelor de nord ale Imperiului Bizantin, se organizează și Biserica, în dependență de Patriarhia Ecumenică, așa cum fusese și în secolele anterioare. În felul acesta, la 1264, apare în istorie Arhiepiscopia de Vicina,⁵⁹ care însemnează totodată și organizarea bisericească a Dobrogei pentru acest timp. Viața acestei Arhiepiscopii ia sfârșit odată cu transferarea titularului ei, mitropolitul Iachint, la Argeș, capitala Țării Românești.⁶⁰

Dar, despre existența unei ierarhii bisericești pe teritoriul Țării Românești avem știri încă din prima jumătate a veacului XIII. Într-o scrisoare a Papii Grigorie al IX-lea, din 14 noiembrie 1234, către Bela, principele de coroană al Ungariei, se pomeneste despre existența, printre valahii de pe teritoriul episcopiei cumanilor, a unor „pseudo-episcopi“, ce țin ritul grecilor, care nu numai că opun rezistență acțiunii de catolicizare a vlahilor, dar datorită autorității de care se bucură, în disprețul episcopului cumanilor, fac și pe catolici (străini) să treacă la legea lor, — ortodoxă.⁶¹

57. Inscriptia slavă descoperită la Mircea-Vodă (jud. Constanța), de la 943, amintește despre jupan Dimitrie (vezi: Inscriptia slavă din Dobrogea din anul 943, în rev. „Studii“, revistă de istorie și filozofie, III, an. 4, iulie—septembrie, 1951, p. 122—134), stăpînitor feudal dobrogean din prima jumătate a secolului al X-lea. O știre din anul 971 ne spune că, „căpeteniile“ locale au intrat în tratative cu împăratul Ioan Tzimiskes, care se afla la Dîrstor, făcînd act de supunere, „ei și cetățile lor“. Aceste căpetenii care dispun de cetăți sînt deja mici feudali locali. Din nota toparhului anonim (nota toparhului grec), aflăm de existența, în jurul anului 1000, probabil în nordul Dobrogei, a unei aristocrații locale, care-și apăra interesele, contra toparhului grec, reprezentant al statului bizantin. (*Istoria României*, I, p. 804). Vezi și: Diaconu Petru, Urme vechi creștine descoperite în sud-vestul Dobrogei, în rev. B.O.R., 1963, 5—6, p. 546—557.

58. După cucerirea Bulgariei răsăritene de către Ioan Tzimiskes (969—976) și a celei apusene de către Vasile al II-lea (976—1025), a luat ființă odată cu thema Bulgaria și thema bizantină numită Paradunavon, Paradunavia sau Paristrion (de la *παρά Ιστρον* — pe lângă Dunăre). „Începuturile acesteia pot fi socotite ca datînd de la sfîrșitul secolului al X-lea, odată cu întinderea stăpînirii bizantine pînă la Dunăre. Teritoriul acestei theme cuprindea Dobrogea și o parte a Bulgariei estice, dintre Balcani și Dunăre. Strategul themei Paristrion — care apare în izvoare, ca și alți demnitari de acest fel cu titlul de „arhon“, „Katepan“ sau „duce“ — avea misiunea de a apăra ținuturile sudice, precum și teritoriul pontic, de la Gurile Dunării pînă la sud de orașul Varna de azi, și de a împiedica trecerea Dunării de către triburile năvălitoare“. *Istoria României*, II, București, 1962, p. 104. Vezi și: Bănescu N., La domination byzantine sur les regions de bas-Danube, Bucarest, 1927, p. 15. (Extras din An. Ac. Rom. Secț. Ist., 1927, tom. XIII); *Idem*, Dobrogea bizantină. Ducatul de Paristrion în Dobrogea, p. 297—303; *Idem*, Les premières temoignage byzantins sur les Roumains du Bas-Danube, 1922, p. 287—310.

59. Importanța și așezarea Vicinei, vezi: Documentul nr. 2, p. 2—3; nr. 6, p. 11—12; nr. 7, p. 12; nr. 9, p. 13—14; și nr. 10, p. 14—16, în: *Documente privind Istoria României*, veacul XIII, XIV și XV, B. — Țara Românească (1247—1500), și: Giurescu C. Const., Întemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei, p. 680—685. Brătianu Gh., Vicina, II, București, 1940, p. 48.

60. Începînd cu anul 1359 mitropolia de Vicina dispăre din lista mitropoliilor supuse Patriarhiei de Constantinopol. Locul său este ocupat, de acum înainte, de mitropolia Ungrovlahiei, însărcinată să vegheze, cu oblăduirea sa și asupra credincioșilor din ținuturile de la Gurile Dunării. Documentul nr. 9 și 10, în: *Documente privind Istoria României*, veacul XIII, XIV și XV, B. Țara Românească, (1247—1500), p. 13—16 și *Istoria României*, II, p. 156 și 180.

61. Papa pentru a curma această stare de lucruri, îndrumă pe Bela să numească pe seama românilor un episcop, din rîndul lor, căruia să-i asigure „suficientă și onestă“ cotă. Vezi text: Documentul nr. 230, în *Documente privind Istoria României*, veacul XI, XII, XIII, C. — Transilvania, vol. I, (1075—1250), p. 275—276, și facsimile la p. 402.

Această știre este foarte importantă deoarece ea atestă existența categorică, în anul 1234, a unei ierarhii bisericești la românii din estul și sudul Carpaților. Papa, din punctul lui de vedere, vorbește de „pseudo-episcopi”, numindu-i, în câteva rânduri, și „episcopi schismatici”; ei erau însă episcopi adevărați, episcopi ortodocși. „Ar fi fost de altfel chiar de mirare ca voievozii și cnezii români care se constată peste numai 13 ani, în 1247, în Muntenia și Oltenia, să nu fi avut lângă ei ierarhi cu dreptul de a hirotoni preoți și a sfinți biserici — acele biserici amintite în Diploma Ioaniților ca „în ființă”, sau „care se vor face”.

„Dar dacă aceasta era situația în 1234, mai poate să surprindă existența, peste un secol, a unui cîrmuitor bisericesc al țării, rezidînd lângă cîrmuitorul politic, marele voievod? Evident că nu. Și înainte de Iachint au stat în fruntea Bisericii Ungrovlahiei înalți ierarhi. Când în 1352 a închis ochii la Cîmpulung, „marele Basarab voievod” și a fost înmormîntat în Biserica domnească din acel oraș, al căror ctitor era, ... slujba și pomenirea celui răposat a fost făcută desigur, de către capul Bisericii, de vlădica țării”.⁶²

Astfel stînd lucrurile, din examinarea situației și practicei politice a vremii, precum și din analiza documentului din 1234, nu putem trage altă concluzie decît aceea care se impune cu necesitate stringentă, că pe vremea lui Basarab întemeietorul a trebuit să existe în Țara Românească o ierarhie bisericească în frunte cu un înalt ierarh.⁶³

Prin aceste mărturii, existența unei organizații bisericești cu mult înainte decît data la care ea este atestată (actul de la 1359), e suficient dovedită, iar „Hotărîrea” Patriarhiei din Constantinopol, ca Iachint „să fie de acum înainte ... legitim arhieru a toată Ungrovlahia”, avînd drept să facă în eparhia sa „toate cîte se cuvîn unui arhieru legîtim”, nu mai poate fi socotită în nici un caz actul de creare a unei ierarhii bisericești pe pămîntul patriei noastre, cum s-a crezut atîta vreme, ci un simplu act de aprobare a „cererii” voievozului român, un act de ratificare a stării de fapt, creată prin mutarea lui Iachint de la Vicina la Argeș, de către domnul român, adică o aprobare a unui transfer a scaunului mitropolitan, cu titularul ei, la cererea unui domn român, de la Vicina la Argeș.

Modul cum s-a înfăptuit actul de la 1359 ridică o serie de întrebări, al căror răspuns va întări și mai mult concluzia de mai sus. Întîia întrebare care se pune este: de ce Nicolae Alexandru Basarab s-a oprit în alegerea sa asupra lui Iachint? — și a doua: de ce ținea „în chip neclintit” ca Patriarhia Ecumenică să aprobe strămutarea acestuia de la Vicina la Argeș?

Chiar la prima vedere, se pare că relațiile personale au fost acelea care l-au făcut pe domn să se oprească la alegerea lui Iachint, — Iachint fiind cunoscut de „boieri”, „de multă vreme” locuind între ei, și de „creștinii de

62. Giurescu C. Const., *Întemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei*, p. 677—8.

63. Vezi: *Documente privind Istoria României*, veacul XIII, XIV și XV, B. — Țara Românească (1247—1500), p. 286; Doc. din 20 aprilie 1714, la: *Bejan D.*, *Documente de la Arhivele Statului, Cîmpulung* (1929), p. 36; *Iorga N.*, *Istoriile domniilor Românești*, București 1902, p. 9; *Giurescu C. Const.*, *Întemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei*, p. 677—678; *Nistor I.*, *Legăturile cu Ohrida și Exarhatul Plaiurilor*, An. Ac. Rom., Mem. Secț. Ist., Seria III. tom. XXVI, p. 123—152.

acolo",⁶⁴ iar în al doilea rînd, vecinătatea hotarelor țării, — Vicina fiind nu cu mult înainte chiar în cuprinsul țării.⁶⁵

Dar peste aceste motive trebuie căutate și unele interese superioare, care să-l fi determinat pe voievodul român să ceară ratificarea stării de fapt, — creată de el prin chemarea la Argeș a mitropolitului de la Vicina, — chiar de la Constantinopol și nu din altă parte.

Cînd Nicolae Alexandru s-a adresat Patriarhiei din Constantinopol cerîndu-i să aprobe transferarea lui Iachint, a făcut-o și dintr-o rațiune canonică, pentru că Mitropolia de Vicina depindea direct de Patriarhia Ecumenică, — care singură, prin sinodul ei, avea calitatea să hotărască asupra acestui scaun mitropolitan, asupra unei mutări a titularului ei.

Voievodul, prin solicitarea acestei aprobări, urmărea încă și un scop politic propriu-zis, și anume, s-a adresat Patriarhiei din Constantinopol, „instituția de căpetenie a Ortodoxiei“, pentru a legitima și starea politică de fapt a Țării Românești, recunoașterea ei ca stat, deci pentru a face ca „starea ei de fapt, să capete și autoritatea stării de drept“,⁶⁶ iar această stare putea fi consacrată atunci de Patriarhia din Constantinopol, din capitala imperiului bizantin, căci aceasta acționa numai cu asentimentul „prea puternicului și sfîntului împărat“⁶⁷ din Bizanț.

Recunoașterea Mitropoliei Ungrovlahiei de către Patriarhia Ecumenică, cea mai înaltă autoritate bisericească din întreg Răsăritul, reprezenta deci, în concepția politică a vremii, un lucru deosebit de important. Acesta constă în faptul că recunoașterea existenței și autonomiei interne a Mitropoliei Ungrovlahiei, de către Patriarhia Ecumenică, înseamnă totodată și recunoașterea independenței sau suveranității de stat a Țării Românești de către o autoritate care se bucura atunci de un mare prestigiu internațional în răsăritul Europei. Și aceasta, pe considerentul că premiza sau temeiul recunoașterii autonomiei mitropoliei era, în concepția politică a vremii, tocmai recunoașterea Țării Românești ca stat suveran, fiindcă numai într-un astfel de stat putea să ființeze o organizație bisericească autonomă.⁶⁸

În reglementarea stării de fapt, printr-o recunoaștere de drept, în acea vreme erau interesate ambele părți: voievodul — pentru a obține această „recunoaștere de drept“; iar patriarhul cu împăratul bizantin — pentru a evita o eventuală repetare și în cazul Bisericii românești, a celor petrecute,

64. Hurmuzaki E., Documente..., XIV, I, p. 8; Documente privind Istoria României, veacul XIII, XIV și XV, B. — Țara Românească, (1247—1500), p. 22. Printre motivele aprobării transferului de la Vicina la Argeș a sediului Mitropoliei trebuie să enumerăm și deseale părăsiri a scaunului din cauza vitregiei timpului. Despre Macarie se știe că a trebuit să facă un angajament scris la 1338 față de Patriarhul ecumenic și Sfîntul Sinod că nu-și va mai părăsi scaunul „doar de mare nevoie și trebuință“ și cu aprobarea Sfîntei Patriarhii; iar despre Iachint, ultimul mitropolit, documentele spun că „de multă vreme“ se afla în Țara Românească. (cf. *Istoria Bisericii Române*, I, p. 142—143).

65. Vezi: Giurescu C. Const., Intemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei, p. 680: Asupra locului unde se afla Vicina s-au emis o serie de ipoteze. (Vezi: *Istoria Bisericii Române*, I, p. 141—142). Cea mai aproape de adevăr e cea care o așează pe Dunăre, în apropiere de Isaccea (Dobrogea). Vezi și: Brătianu G. I., Vicina II, București 1940, p. 48.

66. Giurescu C. Const., Intemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei, p. 686.

67. Documentul nr. 9 și 10, în Documente privind Istoria României, veacul XIII, XIV și XV, B. — Țara Românească, (1247—1500), p. 13—16.

68. Vezi: Stan L., Relațiile dintre Biserică și Stat, în rev. „Ortodoxia“, București, 1952, (IV), 3—4, p. 441.

nu de mult, în Serbia și Bulgaria, care neținînd seama de jurisdicția Constantinopolului, au acționat independent.⁶⁹

*

Existența unei Biserici organizate cu mult înainte de atestarea ei documentară (1359) se confirmă, în lumina noilor cercetări, și prin faptul că pe pămîntul Țării Românești au existat așezări monahale cu mult mai vechi decît cele socotite pînă acum ca cele mai vechi, decît Vodița și Tismana. Existînd o viață mînăstirească, este exclus să nu fi existat și o ierarhie superioară și deci o biserică organizată.⁷⁰

*

Existența unei străvechi biserici organizate, de rit grecesc, pe teritoriul patriei noastre, se atestă și prin faptul că la noi încă din veacul XIII au existat și episcopii catolice.

Din relatarea scrisorii papii Grigorie IX am văzut că acțiunii de catolicizare i se opuneau acei pseudo-episcopi de rit grec, care erau și „schismatici”. Cine puteau fi acești „schismatici” decît episcopii eparhiilor ortodoxe, episcopii

69. Chiar atunci cînd se ratifica transferul lui Iachint, Biserica sîrbă era încă sub afurisenia Patriarhiei, afurisenie care nu va fi ridicată decît în 1375 (C. Jirecek, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serben, I, p. 47). Iar cu Biserica bulgară, care încă în 1235 se proclamase independentă — și faptul trebuie să fie recunoscut —, se ajunsese iarăși, chiar sub patriarhul Calist (1350—1354 și 1355—1363), la o nouă rupere de raporturi (W. Slatarschi, Geschichte der Bulgaren, I, p. 171), cf. Giurescu C. Const., Intemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei, p. 688, notele 124 și 125.

70. Vezi: Documentele nr. 20, 22, 25, 29 etc. în: *Documente privind Istoria României*, veacul XIII, XIV și XV, B. — Țara Românească (1247—1500), unde se atestă existența unor mînăstiri românești mai vechi decît Vodița și Tismana, la Argeș, Rîmnicul Vilcea, Schitul Negru Vodă de pe teritoriul comunei Cetățenii din Vale (Muscel), Arnota etc. Acest fapt denotă că pe teritoriul Țării Românești a existat și o viață mînăstirească bine întocmită și organizată după toate rînduiele, cu mult înainte de Nicodim. În afară de aceste mînăstiri, în Țara Românească a trebuit să mai existe și alte mînăstiri, pe simplul considerent, de ordin principal, greu de admis, că „într-o vreme cînd sentimentul religios era o puternică realitate, dominînd viața socială și de stat, să nu fi existat mînăstiri și schituri, în timpul a două domnii importante (Basarab întemeietorul (1310—1352); Nicolae Alexandru (1352—1364) și a unei mari părți din cea de a treia (Vlaicu Vodă, între 1364 și 1373 sau 1375); și, mai ales, ținînd seama, de faptul că în prima jumătate a secolului al XIV-lea se constată mînăstiri ortodoxe nu numai în țările de la sud de Dunăre, la sîrbi și bulgari, unde ele au ajuns la o importanță deosebită (C. Jirecek, Staat und Gesellschaft... I, p. 49—50; *Idem*, Geschichte der Serben, II, p. 16—19; *Idem*, Geschichte der Bulgaren, p. 396—397); dar și în Ardeal, în plin teritoriu supus jurisdicției eclesiastice catolice (unde), încă din 16 aprilie 1204, papa Inocențiu al IV-lea ordona episcopului de Oradea Mare să viziteze mînăstirile (monasteria) „călugărilor greci” din regatul Ungariei, — și să le reunească sub episcopul catolic (la: Hurmuzaki E., Documente I, 1, p. 39—40; cf. Șt. Metes, Mînăstirile românești din Transilvania și Ungaria, Sibiu 1936, p. X). Dar dacă existau asemenea mînăstiri ortodoxe între Carpați și Tisa în 1204, cu ațit mai mult trebuie să admitem că ele ființau, peste mai bine de un secol, între Carpați și Dunăre.” Giurescu C. Const., Intemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei, p. 690—691). La venirea lui Iachint în Ungrovlahia însemnează că erau mulți călugări, din moment ce hotărîrea sinodală din mai 1359, spune, că „toți clericii din acea țară și toți cei sfințiți călugări și laici să-l respecte și să i se supuie lui” (la: Hurmuzaki E., Documente, XIV, 1, p. 3). Chiar și în actul de numire a lui Hariton, din august 1372, anterior documentului Vodiței, se arată, că acesta avea dreptul „să așeze părinți duhovnici și egumeni în cinstitele locașuri de acolo” (*Documente privind Istoria României*, veacul XIII, XIV și XV, B. — Țara Românească (1247—1500), p. 26). Vezi: Dobrescu N., Intemeierea mitropoliei și a celor dintîi mînăstiri din țară, București, 1906, p. 59 (Extras din rev. B.O.R., 1905—6); Panaitescu P. P., Mircea cel Bătrîn și suzeranitatea ungurească, București, 1938, p. 153; și Simedrea Tit., Viața mînăstirească în Țara Românească înainte de anul 1370, în rev. B.O.R., 1962, 7—8, p. 673—687; Popa I., Șuri despre viața mînăstirească în veacul al XVII-lea, în rev. „Mitropolia Olteniei”, 1957, IX, p. 469—481.

românilor, care luptau cu înverșunare împotriva prozelitismului catolic, împotriva acțiunii de catolicizare a populației daco-romane.⁷¹

*

Lipsa mitropolitului Iachint de la ședința sinodului patriarhal din care făcea parte,⁷² ca și teama de ofensiva catolică îndreptată cu putere împotriva Țării Românești,⁷³ determină pe patriarhul Filoteiu al Constantinopolului să trimită în Țara Românească pe Daniil Critopol,⁷⁴ omul său de încredere, „să cerceteze situația, să arate lui Iachint, domnului și boierilor supărarea Patriarhului și să chibzuiască (la fața locului) asupra măsurilor ce trebuiesc luate pentru a împiedica un succes al catolicilor”.⁷⁵ Rezultatul a fost crearea unei a doua eparhii, al cărei titular a fost Daniil,⁷⁶ tot cu titlul de mitropolit,⁷⁷ avînd obləduirea canonică peste partea dinspre apus a Țării Românești, dinspre Țara Severinului și peste teritoriile din sudul Transilvaniei, aflate sub stăpînirea domnului muntean.⁷⁸

*

Mai tîrziu, Radu cel Mare (1495—1508),⁷⁹ om pașnic și cu gînduri bune pentru Biserică, supus turcilor, dar prieten și cu ungurii, fiul fostului călugăr Vlad Vodă și cu mamă călugăriță (Eupraxia), aduce în țară, cu învoirea turcilor, pe fostul patriarh ecumenic Nifon II⁸⁰ și reorganizează Biserica. Nifon convoacă un *mare sinod* (1502—1503), alcătuit din toți egumenii mînăstirilor, preoții Bisericii, dimpreună cu Domnul, cu toți boierii și mirenii — un sinod mixt național-bisericesc, — în care, „*tocmi toate obiceiurile pe pravilă și pe așezămîntul Sf. Apostoli*”. Tot cu acest prilej s-au înființat alte două eparhii: a Rîmnicului și a Buzăului, pe seama cărora hirotoni și doi episcopi. Nu se spune că a sfințit și mitropolit, ceea ce înseamnă că Nifon a funcționat ca mitropolit al țării.⁸¹

Mult mai tîrziu, tot din inițiativă domnească, iau ființă și episcopiile de la Strehaia (1675—6) și de la Curtea de Argeș (1793).⁸²

71. Niculăeș D., *Latinitatea Bisericii Românești*, Roman, 1940, p. 43—47; Moisesescu Gh., *Catolicismul în Moldova pînă la sfîrșitul sec. XIV*, București, 1942; Lupșa Șt., *Catolicismul și românii din Ardeal și Ungaria pînă la anul 1556*, în rev. „Candela”, 1928, 11—12, p. 352—391 și 1929, 1—3, p. 86—116.

72. Iachint nu participă la nici un sinod patriarhicesc. Lipsa o motivează cu slăbiciunea bătrînețelor. — Hurmuzaki E., *Documente*, XIV, p. 7—8.

73. Hurmuzaki E., *Documente*, I, 2, p. 148—149.

74. Actul sinodal din octombrie 1370 îl numește „prea cinstitul dicheofilax, kir Daniil, om vrednic de laudă și evlavios și virtuos... și deosebit prin înțelepciune și virtute”. Hurmuzaki E., *Documente*, XIV, I, p. 9.

75. Giurescu C. Const., *Întemeierea Mitropoliei...* p. 695.

76. Lupșa Șt., *Biserica Ortodoxă din Ardeal în veacul XV*, p. 220.

77. Hurmuzaki E., *Documente*, XIV, I, p. 9; K. Delicanis, *Patriarhica engrafta*, III, p. 651—655; Stan L., *Mirenii*, p. 487.

78. *Documente*, veac. XIII—XV, B. — Țara Românească, p. 21—22.

79. Lapedatu Al., *Politica lui Radu cel Mare (1495—1508)*, în *Omagiul lui Ioan Bianu*, p. 189—223; Giurescu C. C., *la 450 de ani de la moartea lui Radu cel Mare*, în rev. B.O.R., 1958, 3—4, p. 366—386.

80. *Istoria Bisericii Române*, I, p. 304; Iorga N., *Istoria Bisericii Românești*, ed. II vol. I, p. 120; Moisesescu I. G., *Viața Sf. Nifon*, în rev. B.O.R., 1958, 9, p. 861—872; Giurescu C. C., *Rostul vieții lui Nifon în „Istoria Țării Românești”*, B.O.R., 1958, 9, p. 873—877; *Idem*, *La 450 de ani de la moartea lui Radu cel Mare*, B.O.R., 1958, 3—4, pp. 373—378; Cartoian N., *Istoria literaturii române vechi*, I, 1940, p. 81—85.

81. Stan L., *Mirenii*, p. 141; Iorga N., *Istoria Bisericii Românești*, ed. II, vol. I, p. 120.

82. Iorga N., o.c., p. 383—384; *Idem*, vol. II, p. 190.

B. MOLDOVA

Descoperirile arheologice din ultima vreme⁸³ indică în sudul Moldovei, în veacurile X—XII, o populație românească,⁸⁴ care cade pe rînd sub dominația politică a pecenegilor, cărora le plătește tribut, a cumanilor⁸⁵ și în cele din urmă (sec. XI—XII), sub cea a cnejilor de Halici.⁸⁶

În jurul anului 1161 sînt pomeniți în sudul Moldovei „berlandicii”, care dispuneau de forțe militare însemnate în regiunea Bîrladului. Aceasta înseamnă că exista, în acea vreme, în regiunea Bîrladului o formațiune politică locală, care cuprindea, probabil, un întins teritoriu din centrul și sudul Moldovei.⁸⁷

În legătură cu întinderea stăpînirii cavalerilor teutoni din Țara Bîrsei, este pomenită de mai multe ori „țara brodniciilor” (terra Brodnic), o uniune de obștii din sudul Moldovei.⁸⁸

Populația românească de aici este pomenită expres și în menționata scrisoare papală din anul 1234. Precum s-a mai arătat, acești români (Walatti), creștini ortodocși, disprețuind autoritatea episcopului catolic din acele părți, recunoșteau însă autoritatea unor episcopi de rit grec.⁸⁹ Din textul acestui document rezultă că în sudul Moldovei și în răsăritul Țării Românești exista o foarte numeroasă populație românească de credință creștină ortodoxă, aflată într-un stadiu de dezvoltare social-economică și politică, cu o mare putere de asimilare, deoarece mare parte din catolici (străini) treceau de la legea lor la legea grecilor (ortodoxă).

Același lucru se poate spune și despre restul teritoriului moldovean.

Lovite greu de invazia tătarilor de la 1241, organizațiile social-politice românești din Moldova reușesc totuși să-și reia o viață normală îndată după retragerea acestora.⁹⁰

Procesul de închegare a unui stat românesc pe teritoriul Moldovei a fost influențat de existența statelor vecine din Apus, Nord și Răsărit, ca și de formarea statului feudal român din Țara Românească.⁹¹ La fel ca cei din Țara Românească, feudații din Moldova căutau să profite de orice prilej pentru a înlătura apăsătoarea dominație a tătarilor și a-și cîștiga autonomia.

83. Vezi nota 5.

84. *Istoria României*, II, p. 98.

85. Cumania neagră se întindea la răsărit de Olt, între Carpați și Dunăre, cuprinzînd Țara Românească și o parte din Moldova. Stăpînirea cumană nu trebuie înțeleasă ca o stăpînire efectivă, ci ca o stăpînire în valuri, în cadrul căreia românii și-au păstrat multă vreme situația privilegiată de a-și menține organizațiile lor politice. Cf. *Istoria României*, II, p. 69-71.

86. *Istoria României*, II, p. 100—103.

87. *Istoria României*, II, p. 102.

88. *Istoria României*, II, p. 102, 103, 159, 113—114.

89. Papa era îngrijorat fiindcă „unii, atît unguri, cît și teutoni, împreună cu alți drept credincioși (catolici) din regiunea Ungariei, trec la dîșii ca să locuiască acolo și astfel, alcătuiesc un singur popor, cu pomeniții români”. De aceea el a cerut principelui Bela să rînduiască un episcop catolic pe seama românilor și să-i oblige pe aceștia să treacă la catolicism. — *Documente privind Istoria României*, C. — Transilvania, vol. I, p. 275—276.

90. Vezi, invazia și dominația tătarilor pe teritoriul patriei noastre și urmările acesteia pentru dezvoltarea organizațiilor politice românești, în *Istoria României*, II, p. 117—126.

91. Știrile privitoare la mișcările „schismaticilor” din vecinătatea regatului maghiar, amintite în 1319 și 1325 se referă și la evenimente similare petrecute în Moldova. *Documente privind Istoria României*, veacul XIV, C. — Transilvania, vol. II, p. 159; *Ibidem*, vol. III, p. 499.

În urma luptelor purtate de regele maghiar, ajutat de secuii și „vitejii” din Maramureș, căpeteniile politice locale din Moldova acceptă pe Dragoș, desemnat de rege, să formeze un organism politic mai cuprinzător decât cele existente în secolele XIII—XIV, pentru a putea face față în lupta contra mongolilor. Noua formație politică românească, sub conducerea „ducelui” Dragoș, n-a cuprins întreg teritoriul Moldovei, ci constituia la început o simplă „marcă” de graniță a statului feudal maghiar, cu centrul la Baia. Ea însă se dezvoltă și se întărește prin întemeierea unei adevărate dinastii. Întărirea puterii politice a urmașilor lui Dragoș, susținuți de regele maghiar, creează o serie de nemulțumiri în rîndul feudalilor locali, fapt ce-i determină pe aceștia să aleagă pe Bogdan, voievodul Maramureșului, drept conducător al forțelor locale de rezistență, el însuși răzvrătit împotriva regelui care urmărea anularea autonomiei politice a Maramureșului. Bogdan, profitînd de conjunctura politică internațională favorabilă,⁹² în fruntea feudalilor locali din Moldova, prin luptă, îndepărtează pe Balc, urmașul lui Sas, credincios regelui maghiar, și reușește, în 1359, să pună capăt dependenței Moldovei de Ungaria și să declare Moldova o țară românească independentă, fapt pentru care i s-a spus multă vreme țării moldovenilor și Bogdania.⁹³

*

În privința existenței unor organizații bisericești pe teritoriul Moldovei avem puține știri.⁹⁴ Despre Bogdan se știe că a fost ortodox.⁹⁵ Acest duce român ortodox, îndată după dobîndirea autonomiei politice, s-a gîndit și la reorganizarea bisericească a noului său stat, precum s-a procedat totdeauna în cazuri similare și așa după cum făcuseră, la vremea lor, frații Petru și Asan în Româno-Bulgaria, la 1186, Ștefan Nemanja în Serbia, la 1219 și Nicolae Alexandru Basarab în Țara Românească, la 1359.⁹⁶

Dintre voievozii Moldovei, Petru Mușat (1375—1391) care a avut o domnie mai lungă, s-a dovedit un mare sprijinitor al Ortodoxiei românești, în Moldova organizînd Biserica, în fruntea căreia a pus pe cei doi episcopi aleși de țară și anume pe Iosif și Meletie.⁹⁷ Tot el mijlocește apoi la Patriarhia din Constantinopol, fără șanse de izbîndă, ca să fie recunoscuți acești doi vlădici moldoveni, unul — probabil Meletie — ca episcop, iar celălalt, hirotonit ca mitropolit al Moldovei, cu scaunul de vîlădicie în Suceava.

Voievodul moldovean cere recunoașterea mitropolitului ales de Țară de la Patriarhia din Constantinopol, ca odată cu această recunoaștere, în confor-

92. Regele Ludovic era ocupat de conflictul cu Veneția. În Balcani după moartea lui Ștefan Dușan, feudații erau angajați în lupte interne pentru putere. Puterea tătară era mult slăbită. Vezi: *Istoria României*, II, p. 170.

93. Între nord-vestul Moldovei și Maramureș au existat legături istorice străvechi. În perioada feudalismului timpuriu, în cadrul unei incontestabile unități culturale pe măsură ce se adîncea procesul de feudalizare instituțiile îmbrăcau un caracter similar pe cele două laturi ale Carpaților. Există deci o unitate de viață economică și culturală. Vezi: *Istoria României*, II, p. 166; vezi și: Balan Th., Bogdania, în „Magazin Istoric”, II, 6/15, 1968, p. 86—87; și Mihaly I., *Diplome maramureșene*, p. 56—58; Hurmuzaki E., *Documente*, I, 2, p. 294.

94. Vezi: Grigoraș N., Primele minăstiri moldovenești, în „Studii și cercetări istorice”, XX, Iași 1947, p. 116—131; Prima știre o găsim într-un codice grecesc de la 1282; cf. *Istoria Bisericii Române*, I, p. 143—144.

95. La anul 1370 se spune că Lațcu Vodă coboară din părinți „schismatici” adică ortodocși, *Istoria Bisericii Române*, I, p. 175.

96. Părerile mai vechi despre înființarea mitropoliei par azi perimate. Cf. *Istoria Bisericii Române*, I, p. 178.

97. Se admite ca probabil anii 1387—1391. Cf. *Istoria Bisericii Române*, I, p. 179.

mitate cu concepția politică a vremii, să obțină și recunoașterea autonomiei politice și a independenței statului său din partea statului feudal bizantin. Fiind însă vorba de dorința unui voievod ortodox, Patriarhia, voind a-și asigura autoritatea prin oamenii ei de încredere, n-a ținut seama de dorința acestuia, ci a hirotonit pe seama Moldovei un supus bizantin, pe grecul Ieremia. Neacceptat de moldoveni, „alungatul mitropolit al Mavrovlahiei“, cum se intitula el, s-a întors la Constantinopol, producând mare neliniște. Datorită acestor întâmplări, legăturile dintre Patriarhia Ecumenică și Țara Moldovei se rup vreme de câțiva ani.

În vremea lui Ștefan Mușat (1394—1399), în iarna anului 1394—1395, a plecat la Constantinopol o delegație moldovenească, în frunte cu protopopul Petru, cu daruri și scrisori către patriarh, cu rugămintea să ridice blestemele aruncate cu câțiva ani mai înainte, și să recunoască pe Iosif și Meletie ca episcopi canonici ai Moldovei.

Curînd după aceea, în vremea lui Alexandru cel Bun (1400—1433), se reiau insistențele moldovenilor, care trimit la Constantinopol o solie alcătuită din călugări și boieri pentru a solicita recunoașterea legitimității (canonicității) lui Iosif. Patriarhul a trimis în Moldova pe ieromonahul Grigorie (Tamblac) și pe dascălul Mihaîl, ca să cerceteze și să aprecieze la fața locului starea lucrurilor. Urmare acestei solii, Patriarhia Ecumenică, după repetate stăruințe, recunoaște pe Iosif ca mitropolit legitim și astfel se reglementează situația canonică a mitropoliei Moldovei în raport cu Constantinopolul abia pe vremea lui Alexandru cel Bun (1400—1433), cînd Iosif este recunoscut de Patriarhie ca mitropolit canonic al Moldovei cu scaunul de reședință la Succava (26 iulie 1401).⁹⁸

În perioada următoare a feudalismului dezvoltat, statul feudal al Moldovei, ca și Biserica Ortodoxă din cadrul lui s-au dezvoltat pe calea unei vieți prospere începută în epoca lui Alexandru cel Bun. În această perioadă iau ființă și episcopiile de Roman,⁹⁹ Rădăuți¹⁰⁰ și Huși.¹⁰¹

Datorită acestor condiții favorabile se vor desfășura în continuare și legăturile firești între românii de pretutindenea și chiar cu restul Ortodoxiei.

C. TRANSILVANIA

Cele mai vechi urme de organizare social-politică și bisericească la români ni s-au păstrat din Transilvania, țara „dé dincolo de pădure“ (transsilva), din centrul Daciei Traiane.

Anonymus, notarul regelui maghiar Bela al II-lea (1131—1141), în lucrarea sa: „Faptele Ungurilor“ (Gesta Hungarorum),¹⁰² pomeneste ca existînd în

98. Vezi: *Erbiceanu C.*, Studii istorico-canonice, în rev. B.O.R., (1893—1894), p. 536—557; *Gonța Al.*, Mitropolia și Episcopiile ortodoxe moldovenești din sec. XV, în rev. M.M.S., 1958, 1—2, p. 22—28; *Lupaș I.*, Istoria Românilor, ed. XV, Sibiu 1944, p. 150.

99. În vremea lui Alexandru cel Bun. Cf. *Gonța Al.*, o.c. p. 33.

100. Pe vremea lui Ștefan cel Mare. Cf. *Gonța Al.*, o.c., p. 28.

101. *Istoria Bisericii Române*, I, p. 346.

102. Anonymus scrie în prima jumătate a sec. XII lucrarea „Faptele Ungurilor“ (Gesta Hungarorum) pentru care a folosit geste mai vechi (sec. XI), izvoarele de la curtea regală și tradiția orală încă vie, în vremea sa. Faptele mai vechi relatate pot fi deci vrednice de crezare. Vezi: *Istoria României*, I, p. 804; *Idem*, II, p. 42; *Din Istoria Transilvaniei*, I, p. 64; *Bejan Mihai*, *Chronicum Anonymi Belae regis Notarii*, Gesta Hungarorum, trad. Sibiu 1899; *Vezi și: Istoria Medie a României*, I. București 1966, p. 48.

Transilvania, în prima jum. a sec. X, trei formațiuni social-politice, trei „du-

Lucrarea lui Anonymus „Gesta Hungarorum” este singurul izvor care ne dă „informații despre situația etnică și politică a Transilvaniei, din vremea pătrunderii ungarurilor” (I. Moga, Voievodatul Transilvaniei, fapte și interpretări istorice, Sibiu, 1944, p. 92).

Părerile istoricilor referitor la persoana notarului anonim al regelui Bela ca și asupra valorii istorice a cronicii sale sînt diferite.

Vorbînd despre existența românilor în Panonia și Transilvania, în general, istoricii unguri consideră că Anonymus a trăit pe timpul regelui Bela III (1173—1196), deci la sfîrșitul secolului al XII-lea. (A se vedea: *Drăganu N.*, Români în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticii, București, 1933, p. 11; și I. Moga, Les roumains... p. 120). Aceeași părere o împărtășesc și unii istorici români. N. Iorga consideră chiar că a trăit pe timpul lui Bela IV (Din Istoria Transilvaniei, I, p. 93; *Drăganu N.*, o.c., p. 11, n. 1; *Brătianu G.*, Tradiția istorică despre voievodatele românești din Ardeal, București, 1945, p. 84. Extras din Analele Academiei Române, Secția istorică, t. XXVII).

Istoricul Tremel identifică pe Anonymus cu Petrus Magister (*Drăganu N.*, o.c., p. 8).

Alți istorici îl plasează însă pe Anonymus pe vremea regelui Bela II. Printre aceștia se numără Jakubovich (*Drăganu N.*, o.c., p. 10—11), N. Onciu (Idem p. 11, n. 2), I. Lupaș (Realități... p. 20), Gh. Brătianu (o.c., 105) și I. Moga (Les Roumains p. 122), care își întemeiază ipoteza pe faptele relatate de cronicar, care vorbind despre români pomenesc și de existența slavilor, fără a aminti însă de sași, iar pe acei îi plasează în Bihor. (I. Moga, Les Roumains p. 122; Gh. Brătianu, o.c., p. 96). Ipoteza acestora pare cea mai aproape de adevăr.

*

Aceeași diversitate de opinii întîlnim și în ce privește valoarea istorică și științifică a informațiilor ce ni le dă Anonymus în cronica sa.

Mulți istorici unguri consideră opera lui Anonymus o lucrare „poetică” în care transpune evenimentele din vremea sa în trecutul îndepărtat, o „epopee” a unui „poet, scriitor de legende” fără nici o valoare istorico-științifică. (*Drăganu N.*, o.c., p. 9, n. 2; Moga I., o.c., p. 120 și 122).

Autoritatea lui Anonymus este restabilită de autori mai noi (*Brătianu Gh.*, o.c., p. 8—9) cum sînt Melich, Jakubovich, Ortway (*Drăganu N.*, o.c., p. 10—11).

Izvorul principal al cronicii lui Anonymus a fost Gesta Hungarorum din secolul XI (cam pe la 1091) (*Drăganu N.*, o.c., p. 8) pe care o completează prezentînd pe baza izvoarelor ce i-au stat la îndemînă, realitățile vechi, așa cum le-a cunoscut din izvoare. Procedînd astfel el ne apare ca un cronicar și nicidecum „un poet” sau „născocitor de basme” și pentru istoria poporului român nu numai pentru cea a ungarilor.

*

Notarul anonim al regelui Bela II (1131—1141) în cap. IX din Gesta Hungarorum scrie că la venirea ungarurilor, în Panonia romană locuiau „slavi, bulgari și blachi” (valahi) și „păstorii romanilor” și că „pînă azi” (sec. XII) „romanii pasc în burile Ungariei” care „este pășunea lor” (*Chronicon...* trad. de Beșan, p. 30).

În cap. XI Anonymus descrie țările și regiunile din vecinătatea Panoniei, arătînd că „pămîntul care este de la fluviul Mors (Mureș) pînă la fortăreața Urschia (Orșova) îl ocupă ducele Glad” (*Idem* p. 92).

În cap. XLIV descrie lupta oștirilor lui Arpád cu „ducele Glad” arătînd că oastea maghiarilor, trecînd Tisa pe la Kenesna (Canija) „a ajuns în regiunea Beghéului și acolo a rămas două săptămîni, pînă cînd pe toți locuitorii aceluia pămînt, de la Mureș pînă la fluviul Timiș, i-au subjugat și pe fiii lor i-au luat în chezășie...; și cînd voiau să treacă apa Timișului a ieșit înaintea lor Glad, din a cărui seminție s-a născut Ohlim, ducele acelei patrii, cu mare oaste călărășă și pedestră, cu ajutorul cumanilor, bulgarilor și al blachilor (vlahilor=românilor)” (*Idem*, p. 70—1) „și înnotînd peste apă (Timiș) au început a se lupta strășnic... și în acel război au murit doi duci ai cumanilor și trei cneji ai bulgarilor, iar Glad, ducele lor a scăpat prin fugă și oastea întreagă s-a risipit... iar ducele Glad luînd-o la fugă a intrat... în fortăreața Kevee”. Fiind asediat de unguri ducele Glad „trimițînd soli a început a cere pace de la ei, și le-a predat cetatea de bună voie, împreună cu diverse daruri. Mer-gînd de aci (ungurii) au luat fortăreața Urșova (Orșova). (*Ibidem*).

Din relatarea Gestelor reiese că țara lui Glad era bine organizată, avea cetăți puternic fortificate, avea armată proprie, pedestrime și călărie (infanterie și cavalerie) condusă de ducele țării, Glad, din a cărui seminție s-a născut mai tîrziu principele Optum.

Glad este deci ducele Banatului, care pierzînd lupta devine vasal al Ungurilor. Glad a fost „român” (Petru Maior, Istoria pentru începutul românilor în Dacia, ed. III, Budapesta,

cate”,¹⁰³ cu o populație româno-slavă: unul în Crișana, condus de „ducele Menumorut, care cuprindea teritoriul dintre râurile Someș și Mureș avându-și centrul în cetatea Biharia; al doilea în Banat, între Mureș și Dunăre, în fruntea căruia era „ducele” Glad, care-și avea reședința probabil în cetatea Cuvin (Keve), situată între Timiș și Dunăre; iar al treilea, în inima Transilvaniei, ocupînd teritoriul de la Poarta Mureșului pînă la izvoarele Someșurilor, condus de „ducele Gelu”,¹⁰⁴ care-și avea centrul în apropierea Clujului, la Dăbîca.

Aceste „ducate” sînt și cele dintîi formațiuni politice cu caracter feudal, menționate în istorie, pe teritoriul țării noastre, mai vechi chiar decît începutul veacului X, timp la care se referă cronicarul, adevărate „țări” conduse de „duci”.¹⁰⁵ Ducii, la venirea ungarilor, erau cei mai puternici feudali din cuprinsul formațiunilor politice pe care le conduceau,¹⁰⁶ avînd în subordine pe voievozi,¹⁰⁷ jupani,¹⁰⁸ cnezi¹⁰⁹ și juzi.

Gherla 1883, p. 145—146, 148), ca și supușii săi. Mărturie a originii sale ne stă pînă azi puternica tradiție și toponimie bănațeană. (Vezi: Cotoșman Gh., o.c., p. 109).

103. Ducatele menționate de cronicar n-au fost voievodate, ci adevărate state. Voievodatul fiind în acea vreme o organizație teritorială — confederație de cnezate — în cadrul ducatului (țării), o organizație teritorială națională cu atribuțiuni militare. Ungurii s-au mulțumit să distrugă, ca și în alte părți, organizația centrală (ducatul) lăsînd neatîns organizatiile teritoriale locale (voievodatele și cnezatele). Voievodatul este o instituție românească, deși poartă un nume slav. Cf. *Baltariu I.*, Vechile instituții juridice din Transilvania. Contribuții la Istoria Dreptului Român, Aiud 1934, p. 44.

104. Vezi: Istoria României, II, București 1962, p. 42, planșa II — unde sînt redată capitolele 24 și 25 din Gesta Hungarorum, de Anonymus (în: Script. Rer. Hung.), care cuprind informații despre ducatul român condus de Gelu și lupta de rezistență și apărare a acestuia împotriva oșilor maghiari care au pătruns în Transilvania. Anonymus spune despre „ducele” român (Quidam Blachus) Gelu, că stăpînea Țara Transilvaniei (terra Ultrasilvania), locuită de români și slavi (Blasii et solavi) și avea cetatea sa lângă Someș (iusta fluvium Zomus), recent identificată în localitatea Dăbîca. (Vezi: *Pascu Șt.*, Cetatea Dăbîca, în rev. „Magazin istoric”, I, 8, 1967, p. 1—8.

105. Cele spuse de Anonymus s-au confirmat și verificat și prin știrile transmise de alte izvoare: ca, Legenda Sfîntului Gerard, Cronicile din secolul XII și XIV și mai ales prin ultimele săpături și cercetări arheologice. Vezi: *Istoria României*, II p. 43.

106. Ducii români dispuneau de o putere militară înarmată cu arcuri și cu săgeți... și confirmau tratatele și contractele după formulele sacramentale și rituale ale dreptului roman. Cf. *Baltariu I.*, o.c., p. 24.

107. Din instituția voievodatului — la început o organizație teritorială în cadrul „ducatului” (al țării) — se va dezvolta mai tîrziu instituția centrală „Voievodatul Transilvaniei” și apoi „Principatul Transilvaniei”. În noua istoriografie (Vezi: *Din Istoria Transilvaniei*, I, p. 64 și *Istoria României*, I, p. 43) se afirmă că aceste trei „ducate” au fost voievodate. Credem că e mai potrivit a considera „ducatele” mai de grabă adevărate state feudale, „țări”, așa cum se considerau acestea pînă tîrziu. Ungurii la venirea lor au distrus doar instituția centrală „ducatul” lăsînd neatîns organizațiile locale teritoriale — voievodatele, cnezatele și judeciile. Ținînd seama de existența acestor organizații local-teritoriale, Biserica Catolică prin trimisiile ei a organizat statul feudal maghiar sub Ștefan cel Sfînt, după modelele existente în acea vreme în Apusul Europei. *Filipașcu Al.*, Istoria Maramureșului, București, 1940, p. 37 spune: „voievodatele erau împărțite în cnezate, investite cu atribuții de ordin militar și administrativ”.

Panaitescu P. P., Începuturile și biruința scrisului... contestă această părere și susține că: „cnezatele erau domenii feudale și nicidecum subdiviziuni ale voievodatelor” (p. 81, n. 21) și arată că „mulți istorici au făcut confuzie între cnezi și voievozi, socotind că voievozii făceau parte din aceeași categorie, numai cu un grad mai înalt”, și că „voievozii nu sînt ereditari, deci nu constituie o categorie socială, pe cînd cnezii sînt o categorie socială”. Voievozii erau aleși de cnezi și de obștile sateșu libere și în această calitate ei erau șefi locali militari. Voievozii puteau fi în același timp și cnezi, adică stăpîni de moșie. „Voievozii, spre deosebire de cnezi, îndeplineau magistratură și anume nu în devălmășie, ci individual.

În Transilvania existau, la venirea ungarilor, și alte formațiuni politice, alte „ducate” înafară de cele pomenite de Anonymus, „țări” (terra) rămase înafara atingerii cu triburile maghiare în perioada de pătrundere a lor în Transilvania,¹¹⁰ evenimente la care se referă Anonymus. Astfel de „țări” vor fi existat în regiunile unde pînă tîrziu s-au păstrat puternice urme de autonomie românească, acele „țări” pomenite în documentele veacurilor XIII și XIV ca: Țara Bîrsei, Țara Hațegului, Țara Maramureșului, Țara Făgărașului (terra Blahorum — Țara Românilor),¹¹¹ Țara Amnașului, în părțile Sibiului, unde se afla „pădurea românilor și pecenegilor” (silva Blahorum et Bissenorum). Foarte probabil că o formație politică asemănătoare mai exista și pe valea Mureșului, în jurul cetăților Teligrad și Bălgrad, în veacurile IX—X.¹¹²

„Ducatele” sau „țările” din secolul X, slăbite vremelnice în urma atacurilor maghiarilor, se refac și se dezvoltă atît ca întindere, cît și ca putere politică și economică, în veacul următor.

Potrivit izvoarelor narrative din veacurile XII—XIV, în primii ani ai veacului XI, Transilvania (terra Ultrasilvana, Ultrasilvanum regnum, Transilvanum regnum) era o țară foarte întinsă și bogată (latissimum et opulentissimum) sub conducerea unui (conducător) stăpînitor puternic Gyula, Gyula, Jula,¹¹³ cu centrul politic la Bălgărad (Alba Iulia), un oraș cetate, construit din pămînt, lemn și piatră.

În același timp exista o formațiune politică românească și în Banat, sub conducerea principelui Ahtum,¹¹⁴ un „principe” puternic, botezat la Vidin,

Ei erau voievozi ai valahilor, deci o instituție românească aflată și recunoscută de regatul unguresc” (p. 81). Vezi și: Bogdan I., Originile voievodatului la Români, București, 1902, p. 17 (Extras din An. Acad. Rom.); Metef Șt., Contribuții noi la voievozii români din Ardeal și părțile ungurești, în veacurile XVI—XVIII, Cluj, 1922, p. 27.

108. Jupanii — Voila jupan și Vataul jupan — sînt pomeniți în inscripția de pe vasul tezaurului de la Sînicolaul Mare (Banat) — sec. IX—X. Cf. *Istoria României*, II, p. 45.

109. Cnejii apar în Țara Hațegului și Zarandului în inscripțiile bisericilor zidite de ei. Cf. *Istoria României*, II, p. 45. Vezi și: Arion D. C., Cnejii (chinezii) români, București, 1938, p. 243. (Din *Istoria Vechiului drept românesc*); Bogdan I., Despre cnejii români, București 1903, (Extras din An. Ac. Rom., Seria II, tom. XXVI, Mem. Sect. Ist.); Idem, Cîteva observațiuni asupra îndatoririlor militare ale cnejilor și boierilor moldoveni din sec. XIV—XV, București, 1907 (An. Ac. Rom., Seria II, tom. XXIX, Mem. Sect. Ist.); Giurescu C. C., *Istoria Românilor*, I, București, p. 270; Cotoșman G. Districtele valahice bănațene, a) Chenejii români bănațeni, în „Mitr. Banatului”, 1958, 1—3, 84—89.

110. „Pătrunderea triburilor maghiare în Transilvania trebuie socotită în sensul unor expediții asemănătoare cu cele întreprinse de triburile maghiare și în alte părți ale Europei în acea vreme”. *Istoria României*, II, p. 47; vezi și: *Din Istoria Transilvaniei*, I, p. 66.

111. Vezi: *Literat V. și Ionașcu Moise*, Orașul și Țara Făgărașului, Cetatea Făgărașului, Făgăraș 1943. *Literat V.*, Din trecutul Bisericii Românești din Făgăraș în veacul al XVII-lea, Sibiu 1943 (Extras din „Revista Teologică”, Sibiu XXXIII, 1943); Metef Șt., Situația economică din Țara Făgărașului, Cluj 1935, p. 489; Minea Ilie, Din trecutul stăpînirii românești asupra Ardealului. Pierderea Amnașului și Făgărașului, București 1914, p. 79 (în „Convorbiri literare”, vol. XLVIII).

112. *Istoria României*, II, p. 45—46.

113. Jula la anul 1002—3, urmașul lui Gelu, învins de regele Ștefan, este dus cu întreg tezaurul în Ungaria. — Anonymus, *Gesta Hungarorum*, cap. XXIV; Simon de Kéza, *Gesta Hunorum et Hungarorum*, cartea a II-a, cap. 28; *Chronicum Pictum Vindobonense*, cap. XV și XXXVII; toate acestea în „Scriptores Rerum Hungaricarum”, vol. I, p. 65, 166, 314—316; cf. *Din Istoria Transilvaniei*, I, p. 68, nota 1.

114. „Legenda Sf. Gerard”, (cap. 8, în „Scriptores Rerum Hungaricarum”, ed. Szentpétery, vol. II, p. 489—498) arată că Ahtum era urmașul lui Glad. Cf. *Din Istoria Transilvaniei*, I, p. 68, nota 2, Despre principele Ahtum (Ohtum) *Gesta Hungarorum* (la Beșan o.c., p. 32) ne spune că este urmașul direct al ducelui Glad, și că a fost ucis pe timpul regelui

în legea grecilor, la anul 1002. De la Vidin a adus acesta și călugări greci (ortodocși), punînd bazele unei mînăstiri în cetatea sa de reședință de pe Mureș (Urbs Morissena).

Istoriografia nouă arată că „ducii” de la sfîrșitul secolului X și începutul secolului XI sînt moștenitorii puterii celor din prima jumătate a secolului X,¹¹⁵ și că documentele ce le posedăm ne relatează știri, fapte și evenimente ce s-au petrecut în timp cu mult mai înainte.

Cucerirea Transilvaniei și stăpînirea ei din partea statului feudal maghiar era la acea vreme mai mult nominală, datorită luptelor interne în care se zbătea statul maghiar. Pentru a-și consolida puterea aici, regii maghiari au căutat să atragă unele elemente băștinașe de partea lor,¹¹⁶ și au așezat pe secui¹¹⁷

Ștefan cel Sfînt în cetatea sa de pe Mureș (Urbs Morissena) în urma trădării generalului său Sunad (Cenad), fiindcă s-a împotrivit întru toate regelui”.

Legenda Sancti Gerardi întărește și completează această informație spunînd că: „în zilele acelea era în cetatea Mureșana un principe, cu numele Achtum, puternic foarte..., care se mîndrea peste măsură în virtutea și cu puterea sa. Iar regelui Ștefan îi arăta foarte puțină cinste, încrezîndu-se în mulțimea luptătorilor și nobililor peste care domnea. Avea și mulțime nenumerată de cai neîmblînzii și afară de aceștia, cai de aceia pe care păstorii îi țineau sub pază pe la casele lor. Mai avea și vite fără număr, toate cu păstorii lor năimiți și pe deasupra, proprietăți și curți... căci acestui bărbat îi slujea țara de la riul Criș pînă la porțile Transilvaniei și pînă la Vidin și Severin, luîndu-le toate sub stăpînirea sa și astfel întrecea pe rege în mulțimea ostașilor, netemîndu-se de el cîtuși de puțin” (Cotoșman Gh. o.c. p. 110).

Principele român se declară independent față de regele maghiar sprijinindu-se pe alianța și prietenia sa cu puternicul împărat al Bizanțului Vasile II Bulgaroctonul (976—1025) (*Nistor I., Ungurii în Dacia Carpatină, București 1942, p. 485. Extras din Analele Academiei Române, Secția Istorică, Seria III, t. XXIV, Mem. 15; cf. Cotoșman Gh. o.c. p. 111*), și pe armata și bogăția cu care sfida pe regele vecin.

Dovadă că era puternic e și faptul că nu prin luptă ci prin trădare a fost răpus.

115. „Aceasta înseamnă că uniunile de obști evoluaseră și mai mult, se transformaseră în formațiuni statale cu caracter ereditar. Întinderea, puterea și bogăția lor, ca și legăturile cu Bizanțul și cu țaratul bulgar, sînt alte dovezi despre caracterul feudal incipient al acestora”. *Din Istoria Transilvaniei, I, p. 68.*

116. Colaborînd cu noii stăpîni, unii cneji și voievozi locali — organe ale băștinașilor — au ajuns proprietari de sate și moșii, fie uzurpînd pămîntul obștilor, fie primind acestea ca danii din partea regelui. Astfel s-au petrecut lucrurile de exemplu în sec. XIII, în Bihor, unde sînt atestate o serie de sate cu numeroase mînăstiri grecești. Vezi: *Din Istoria Transilvaniei, I, p. 73.*

117. Numele de secuî vine de la cuvîntul turc „sikil”, care înseamnă „de neam ales”. Secuîi sînt de neam tureic, nu sînt unguri. La venirea triburilor maghiare se aflau în nord-vestul Transilvaniei. Au fost apoi așezați la hotarele stăpînirii statului feudal maghiar, cu misiunea de a apăra aceste hotare și se deplasau pe măsură ce se întindea și stăpînirea maghiarilor spre sud-est ajungînd pînă în Țara Birsei. Ei erau organizați în triburi, formă ce o păstrează pînă tîrziu în sec. XIV—XV. Au locuit alături de români, de la care au învățat și scrisul. „Organizația scîunală a secuilor e mai tîrzie, de pe la mijlocul secolului al XIV-lea, derivînd dintr-o organizare teritorială, premergătoare, mai puțin stabilă, care purta numele de „pămînt” (terra), district (districtus) etc.”, mai mult ca sigur de origine românească. *Din Istoria Transilvaniei, I, p. 73—74, și nota 1; vezi și: Györffy Gy., L'origine des Sicules, Budapesta 1942, p. 4—15; Idem, Der Ursprung des Szekler, in: „Ungarische Jahrbucher”, 1942, XXII, p. 130—142; Németh Gy., La Question de l'origine des Sicules, in: „Archivum Europae Centro-Orientalis”, 1940, VI, p. 213—229; Székely Gy., in Tanulmányok a parasztág történetéhez Magyarországon a 14 században, Budapesta, 1953; Opreanu S., Die szekler, Sibiu, 1939; Rimneanu P., Die abstammung der Tschangos, Sibiu 1944; Popa-Lisseanu, Originea secuilor și secuizarea românilor, Buc., f.a.; Idem, Sicules et roumains, București, 1939; Idem, Secuîi și secuizarea românilor, București, 1932.*

și colonizat în anumite teritorii de importanță economică și strategică cât și pe sași¹¹⁸ și pe cavalerii teutoni.¹¹⁹

Prin suprapunerea peste populația autohtonă, organizată în obștii proprii sătești,¹²⁰ a unor populații alogene, ca piloni de susținere și de sprijin ai regalității, ai mării nobilimi și ai Bisericii romano-catolice, s-a forțat procesul de feudalizare, care începuse încă în perioada precedentă, fără însă a se reuși să se desființeze vechile instituții ale populației băstinașe. Aceasta este cauza pentru care „în Transilvania se vor întâlni două aspecte ale feudalismului: unul dezvoltat din voievodatele românești, urmele cărora vor dăinui puternice veacuri de-a rândul în obștiile sătești, în voievodatele, cnezatele, judiciile și districtele românești ce se întâlnesc în toată Transilvania, și altul introdus de cuceritori, care se va suprapune peste cel autohton”.¹²¹

Teritoriile cucerite de unguri în Transilvania și pământurile uzurpate obștiilor au devenit în cea mai mare parte proprietatea regelui.

Alături de proprietatea regală se formează foarte curînd și proprietatea feudală bisericească a catolicilor și cea laică, provenită din daniile regale, prin cotropirea obștiilor țărănești.

Pe măsură ce se întărește marea proprietate feudală scade puterea și numărul membrilor din obștii și se înrăutățește tot mai mult starea țăranimii dependente. Dar pînă la mijlocul secolului XIII se menține încă puternică

118. Sașii din Transilvania sînt țărani, meșteșugari și negustori germani emigrați — din motive de criză social-economică — din Flandra (sec. XII), din Mosella, Luxemburg și ultimii — și cei mai numeroși — din Saxonia, de la care își au și numele. Ei au fost așezați în Transilvania de regii unguri cu scopul de a consolida stăpînirea regală, a apăra granițele și de a exploata mai intens teritoriile unde au fost așezați. Coloniștii germani s-au așezat în sate conduse de șoltuzi sau greavi, mai întîi pe văile Oltului și Hîrtibaciului, apoi în jurul Sibiului, a Bistriței, în Țara Bîrsei și pe valea Tîrnavei Mari. La așezarea lor, coloniștii germani au găsit în acele locuri o veche populație românească de la care au împrumutat toponimia pentru că, cu aceștia trebuiau să folosească în comun pămîntul și pădurile, ca de exemplu: „Pădurea românilor și pecenegilor”, să slujească împreună la oaste, cum s-a împlinit de exemplu la anul 1210 etc. Vezi: *Din Istoria Transilvaniei*, I, p. 75; vezi și: K. Schunemann, *Die Stellung des Sud-ostens in der Geschichte der mittelalterlichen deutschen Kolonisation*, în „Siebenbürgische Vierteljahrsschrift”, 1934, an. 57, nr. 1, p. 2—12; V. Werner, *Ursprung und des Erbgrafentums bei den siebenburger Sachsen*, Gota, 1902, p. 44—59; S. Hegemann, *Die mittelalterliche deutsche Osterpansion und die Adenauersche Aussenpolitik*, în „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, VI, 1958, p. 796—816; *Schuler von Libloy*, *Siebenbürgische Rechtsgeschichte*, Sibiu, 1855, ed. I, vol. I, p. 453.

119. Cavalerii teutoni au fost aduși în Țara Bîrsei din Palestina de către regele maghiar Andrei al II-lea, în an. 1211, cu scopul de a apăra granița în fața primejdiei cumane și a asigura expansiunea feudalismului și catolicismului în acele părți. Teritoriile Țării Bîrsei au fost locuite de o populație băstinașă românească. Ajungînd în conflict cu regele, teutonii sînt alungați la anul 1225. Vezi: Lăzărescu E., *Cavalerii Teutoni și Țara Bîrsei*, în rev. „Țara Bîrsei”, 1935, p. 140—152; Bakó C., *Cavalerii Teutoni în Țara Bîrsei*, în rev. „Studii”, 1957, 7, p. 143—160; Șchiopul Iosif, *Contribuțiuni la istoria Transilvaniei*, în secolele XII și XIII. I, Țara Bîrsei și Cavalerii Teutoni (p. 5—129); II. *Invazia Mongolilor din 1241 în Transilvania* (p. 131—164), Cluj, 1932, p. 164.

120. Satul este o veche formă locală de organizare românească. Vezi: Cazacu A., *Vechile organizări românești*, București, 1947; *Idem*, *Considerațiuni asupra lui Teparha Gotticus*, în *Revista Istorică*, XXX; Nistor I., *Temeiurile romano-bizantine a organizației noastre de stat*; Constantinescu A. N., *Chestiunea celei mai vechi organizații ostășești la Români*, în *Revista Istorică*, XXXI; Bogdan I., *Originea voievodatului la români*, în *An. Ac. Rom.*, tom. XXIV; Meteș Șt., *Contribuții nouă privitoare la voievozii români din Ardeal și părțile ungurești*, Cluj, 1922; Baltariu Ioan, *Vechile instituții juridice din Transilvania*, Aiud, 1934, p. 10—19; P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească*, București, 1964.

121. *Din Istoria Transilvaniei*, I, p. 75.

țărănimea liberă. Documentele vremii¹²² atestă pe întreg teritoriul Transilvaniei existența unor obștii puternice, ca de exemplu: cele 10 sate din jurul Aradului, cele din Zarand, din Banat,¹²³ Țara Hațegului,¹²⁴ Țara Făgărașului,¹²⁵ Țara Amnașului, în părțile Sibiului, și în Țara Maramureșului, unde printr-o luptă dîrză au ajuns să se mențină și să se împotrivescă pătrunderii feudalismului maghiar pînă pe la mijlocul secolului XIV.¹²⁶ Obștii țărănești mai sînt menționate ca existînd la Alba-Iulia, Dăbîca, Bihor etc. Acestea însă au fost răpuse mai de vreme de ofensiva feudală regală, nobiliară și clericală catolică.¹²⁷

Inviaza tătarilor (1241—1242)¹²⁸ a slăbit mult organizațiile locale, care cad pradă, în mare măsură, cotropirii clasei dominante.

Cu toate acestea, voievodatele, cnezatele și districtele populației băștinașe conduse de voievozii, cnezii și juzii români își mai păstrează multă vreme autonomia, apărîndu-se prin luptă împotriva cotropirii feudalismului maghiar.¹²⁹

Din modul de organizare al băștinașilor s-a născut și forma de organizare politică a Transilvaniei, — voievodatul —, adică dezvoltarea pe întreaga țară a vechilor voievodate din sec. X—XI, impunînd Transilvaniei o notă specifică pentru aproape patru veacuri și jumătate.

Cel dintîi conducător politic general al Transilvaniei e pomenit la 1111 și 1113 în persoana lui Mercurius, numit în documente „principe”.¹³⁰

Abia la 1176 documentele pomenesc pe Eustațiu, purtînd titlul de voievod (Leustachius Waivoda Transilvaniae), iar nu de principe.¹³¹ De la

122. Hurmuzaki E., — N. Densușianu, Documente privitoare la istoria românilor, I, p. 124—126; Documente privitoare la Istoria Românilor, veacul XI—XIII, C. — Transilvania, I, p. 23—27; 261—263; Lupas I., Documente istorice transilvane, vol. I, (1596—1699), Cluj, 1940, p. 522; „Tagányi K. A földközösség története Magyarországon” (Istoria obștiilor satești din Ungaria, ed. II, Budapesta, 1947, p. 65; cf. Istoria Transilvaniei, I, p. 77, n. 1.

123. În Banat urme ale vechilor obști românești se găsesc pînă în secolul al XV-lea, cînd sînt pomenite numeroasele districte românești, dintre care opt se bucurau de largi privilegii de autonomie. Vezi: Baltariu I., Vechile instituții juridice din Transilvania, p. 72—125; Cotoșman Gh., Districtele valahice bănățene, p. 79—119 (I), p. 84—89 (II).

124. În Țara Hațegului sînt pomenite 5 districte românești care își păstrau vechile drepturi de a-și alege cnezii și juzii, de a se conduce după vechiul drept românesc (jus valachicum) încă în veacul al XIV-lea. Acestea nu sînt decît urmele vechilor autonomii ale obștiilor din veacul X—XIII. Din Istoria Transilvaniei, I, p. 77; vezi și: Baltariu I., Vechile instituții juridice din Transilvania, p. 72—125.

125. „Țărănimea liberă din obștiile făgărășene era organizată în acea „Țară a românilor” pomenită la 1222, stăpînind pădurea românilor și pecenegilor” amintită și la 1224. Aceasta fiindcă țărănimea liberă din obștiile făgărășene a reușit să-și păstreze libertatea vreme îndelungată, jucînd un rol de seamă în viața socială și politică a Transilvaniei în tot veacul al XIII-lea pînă în al XV-lea, favorizate și de stăpînirea acestei țări, în mai multe rînduri, de domnii Țării Românești”. Din Istoria Transilvaniei, I, p. 77; Literat V. și M. Ionașcu, Orașul și Țara Făgărașului, Cetatea Făgărașului, Făgăraș, 1943.

126. Pînă după 1300, obștiile maramureșene, organizate în cnezate și voievodate pe văile riurilor Vișeu, Iza și Mara, au căutat să-și apere libertățile, împotrivindu-se organizării feudale maghiare sub formă de comitat. Vezi: Din Istoria Transilvaniei, I, p. 77.

127. „Cele 389 cazuri judecate prin proba fierului roșu în fața capitlului din Oradea între anii 1208—1235 sînt o dovadă concludentă despre amplexarea și dîrzenia luptei dusă de obștiile satești împotriva feudalizării”. Din Istoria Transilvaniei, I, p. 77—78.

128. Vezi: Istoria României, II, București, 1962, p. 117—126; Din Istoria Transilvaniei, I, p. 78.

129. Vezi: Din Istoria Transilvaniei, I, p. 81—82.

130. Documente, veac. XI—XIII, C, Transilvania I, p. 2.

131. „Apariția voievodului Transilvaniei de-abia de la 1176 dovedește două lucruri. Mai întîi că numai la această dată Transilvania fusese cucerită de regii arpadieni, iar în al

această dată seria voievozilor transilvăneni continuă fără întrerupere pînă la mijlocul secolului XVI.

Începînd cu a doua jumătate a secolului XIII Transilvania ne apare ca o „terra” (regnum) deosebită,¹³² ca o țară independentă, autonomă,¹³³ cu tendința de a-și afirma din ce în ce mai mult neatîrnarea față de regatul maghiar.¹³⁴

La o situație excepțională ajunge Transilvania pe vremea voievodului Iancu de Hunedoara (1441—1452). Transilvania devine centru spre care gravitează acum și celelalte țări românești, Muntenia și Moldova, în scopul creării unui bloc politic antiotoman puternic. Acum se creează o adevărată unitate politică a celor trei țări românești sub conducerea unui voievod român din Transilvania, Iancu de Hunedoara, care era și conducătorul de fapt al regatului maghiar. Această unitate s-a impus ca o necesitate în vederea consolidării frontului antiotoman într-un moment cînd primejdia turcească devenea tot mai amenințătoare.

Dobîndind o asemenea situație, Transilvania a manifestat și după aceea tendințe de autonomie și de orientare spre celelalte două țări românești.¹³⁵

Glorioasa domnie a lui Ștefan cel Mare (1457—1504) în Moldova, a constituit un nou prilej de orientare a Transilvaniei spre celelalte două țări românești, domnitorul moldovean fiind socotit „trimis de Dumnezeu pentru cîrmuirea și apărarea Transilvaniei”.¹³⁶

Vlad Țepeș (1456—1462), domnul Țării Românești, considera, la fel, Transilvania și Țara Românească, ca o singură țară, cum reiese clar din scrisoarea trimisă brașovenilor la 1476, unde se spune că: „a făcut Dumnezeu să fim acum o singură țară”.¹³⁷

doilea rînd, că puterea centrală a fost nevoită să recunoască trăinicia vechilor instituții băstinașe”. *Din Istoria Transilvaniei*, I, p. 83.

132. La anul 1257 regele maghiar Bela IV cedă fiului său Ștefan, Transilvania, care a cîrmuit-o timp de 13 ani ca pe o țară independentă. La fel pe vremea lui Ladislau IV Cumanul, Transilvania apare ca o țară (regnum) deosebită, iar voievodul ei Roland Borșa (român), exercita prerogative suverane, ca și urmașul său voievodul Ladislau din familia Borș sau Borșa, de origine română. Acesta din urmă își organizează la Deva o adevărată curte suverană. Vezi: *Moga I., Voievodatul Transilvaniei, fapte și interpretări istorice*, Sibiu, 1944, p. 15—16; *Din Istoria Transilvaniei*, I, p. 84; *Lupaș I., Un voievod în luptă cu regatul ungar (Extras din volumul omagial „Frații Lapedatu”, n. 397—403).*

133. Dovada autonomiei era instituirea unei adunări generale a nobililor din Transilvania, convocată și prezidată de voievod sau de împuternicitul acestuia, așa cum regele convoca și prezida dietele Ungariei. Această adunare e pomenită întâia oară la anul 1288. La ea au participat la început și reprezentanții românilor, ca de exemplu în anii: 1291, 1355 etc. Adunarea se întrunea periodic, ori de cîte ori era nevoie, accentuînd autonomia Transilvaniei pînă la despărțirea totală din anul 1541, cînd Transilvania a fost transformată în principat autonom, sub suzeranitate turcească. *Din Istoria Transilvaniei*, I, p. 84.

134. Crearea unor adevărate dinastii voievodale, cum au fost Lackfiștii, care au cîrmuit Transilvania între anii 1344—1376, sau Csaki, care au condus-o între anii 1401—1437; lupta voievodului Transilvaniei Ladislau de Losoncz împotriva Ungariei, din anul 1382; ca și răzvrătirea împotriva lui Vladislav (rebelio contra Vladislavum) de pe vremea luptelor pentru tron dintre Ladislau Postumul și Vladislav Jagelo (1440) sînt dovada cea mai concludentă a acestei tendințe separatiste. Cf. *Din Istoria Transilvaniei*, I, p. 110.

135. *Din Istoria Transilvaniei*, I, p. 113.

136. Vezi: *Iorga N., Îndreptări și întregiri la istoria românilor*, în: „An. Ac. Rom.”, Mem. Secț. Ist. ser. II, tom. XXVII, p. 118. Cf. *Din Istoria Transilvaniei*, I, p. 113.

137. *Bogdan I., Relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, în sec. XV—XVI, p. 98. Cf. *Din Istoria Transilvaniei*, I, p. 113.

Strânsele legături dintre cele trei țări românești se datoresc și faptului că muntenii și moldovenii au stăpînit — vreme îndelungată — domenii întinse în Transilvania și anume, muntenii: Amnașul, Făgărașul, Vințul, Vurpărul, Geoagiul de Sus și la un moment dat chiar cetatea Bologa de lângă Cluj,¹³⁸ iar moldovenii: Cetatea de Baltă, Ciceul,¹³⁹ Ungurașul, Bistrița și Rodna.

În cadrul autonomiei de stat a voievodatului Transilvaniei supraviețuiesc și o serie de instituțiuni care se bucurau de o oarecare autonomie locală, ca: districtele românești și scaunele săsești și secuiești.

Districtele românești, — supraviețuire, cu modificările impuse de dezvoltarea istorică, a vechilor cnezate și voievodate românești —, conduse de crainici, cnezi și voievozi, sînt menționate de documentele veacurilor XIV—XV ca existînd pe întreg teritoriul Banatului, Transilvaniei „et Partium“, bucurîndu-se de o oarecare autonomie militară, politică, economică și juridică. În aceste provincii românești era în vigoare un drept particular, un drept al românilor, vechiul drept cutumiar al românilor, care a fost respectat atît de români cît și de stăpîniți feudali maghiari.¹⁴⁰

În documentele secolelor XIV—XV, Banatul, vechiul ducat al lui Glad (sec. X), și Ahtum (sec. XI), care în Diploma Ioaniților (1247) se numea „terra de Zeurino“, ne apare acum ca o provincie politică românească, distinctă de regatul maghiar, împărțit în mai multe districte românești autonome numite „districtus olachales“, dintre care unele (7 sau 8) aveau o situație privilegiată.¹⁴¹ Între districtele românești, districtul Caransebeșului se bucura de

138. *Istoria României*, II, p. 260.

139. *Motogna V.*, Cetatea Ciceului sub stăpînirea Moldovei, Dej, f.a. p. 64.

140. Vezi originea și aplicarea lui „jus valachicum“ (dreptul românilor) sau obiceiul pămîntului la: *Lahovari Gr.*, Despre obiceiul pămîntului, 1892; *Alexandrescu Gr.*, Studii asupra obiceiurilor juridice ale poporului român, Galați, 1896; *Negulescu P.*, Cercetări asupra originii dreptului consuetudinar român, în *Revista de Drept și Sociologie*, 1900, p. 28—43; *Papadopol-Caplimah, Al.*, Originea Dreptului român, în rev. „Lumina“, III, p. 16 și urm.; *Peretz I.*, Istoria Dreptului Român, vol II, Partea I, cap. I, Obiceiul pămîntului, p. 1, și urm.; *Fotino G.*, Contribution à l'étude de origines de l'ancien droit roumain. Paris, 1926; *Rădulescu An.*, Note privitoare la obiceiul pămîntului, București, 1934, p. 7; *Pic Lad.*, Les lois roumaines et leur connexité avec le droit byzantin et slave, p. 20 și urm.; *Zamfirescu H.*, Les origines du droit privé roumain, Paris, 1922, p. 39—86; *Iorga N.*, Scurtă privire asupra obiceiurilor neamului românesc, trad. de St. Berechet, Iași, 1935, II, p. 48; *Cerneia Em.*, Curs de Istoria Statului și Dreptului Republicii Populare Române, vol. I, (pînă la 1848), București 1961, p. 171—247 (litografiat); *Birlădeanu P.* Mihail, Obiceiul juridic în pravilele românești tipărite, în „Studii Teologice“, 1962, 1—2, p. 91—105; *Floca N. Ioan*, Legea românilor (jus valachorum) și legislația de stat în Transilvania în epoca Voievodatului și Principatului, în revista „Mitropolia Ardealului“, 1962, 7—8, p. 520—528; *Condurachi I.*, Formarea vechiului drept românesc nescris (Obiceiul pămîntului). Brașov 1935.

141. În decretul regal din anii 1383, 1415 și în special în cel din 1457 sînt pomenite în Banat 8 districte românești — Ilia, Almaj, Sebeș (Caransebeș), Crașova, Bîrzava, Comiat, Lugoș și Mehadia — în fruntea căror se afla un castelan. Cf. *Baltariu I.*, Vechile instituții juridice din Transilvania, p. 81—90. Vezi și: Doc. nr. 1451 și 1457 unde se vorbește despre „septemsedium volochicalium“ la: *Pesty Fr.*, A szörény Bánság és szörény vármegye története, III, Budapest, 1878, pag. 76. Cf. *Densusianu N.*, Monumente pentru Istoria Țării Făgărașului, în rev. „Columna lui Traian“, 1882, nr. 1, p. 4 și nota 1. În afară de aceste districte pomenite și privilegiate, în Banat mai existau și alte districte românești. Vezi: *Baltariu I.*, o.c., p. 92; Dintre acestea mare importanță prezintă diploma regelui maghiar Ladislau V Postumul semnată la Viena în anul 1457 în care regele adresîndu-se „tuturor Nobililor și Chenezilor și celorlalți Români din districtele Lugoș, Sebeș, Mehadia, Comiat Almaj Crașova Bîrzava și Iladia“ (Universorum Nobilium et Keneziorum ac caeterorum Walachorum de Districtibus...) care „păzesc și apără vadurile Dunării contra deselor invaziuni ale turcilor“, le „întărește și confirmă lor și urmașilor lor „toate acele privilegii ale Vlahilor și Chenezilor, referitoare la liber-

întîietate, așa cum se bucura scaunul Sibiului între cele 7 și apoi 9 scaune săsești. La Caransebeș funcționa și un tribunal suprem, unde jurați erau cnezi și preoți români. În districtele bănățene era în vigoare un drept special (particular) numit „jus volochie”, „antiqua lex districtuum volochicalium” etc.¹⁴² Nobilimea bănățeană de origine română era organizată într-o „uniune” (universitas). Banatul își avea armata, administrația, legislația, justiția și finanțele sale cu totul deosebite de Ungaria. Comun aveau numai persoana regelui, care în Banat era reprezentat de un castelan, — comandantul suprem al forțelor armate din Banat. Organizația districtelor bănățene are în ea ceva arhaic, este o formă adaptată la stările vremii, a vechii organizații castrense, în care românii și-au păstrat situația juridică inițială.

Situație similară găsim și în vechea Țară a Hațegului. Ea apare în documentele veacurilor XIV și XV ca o uniune de districte românești,¹⁴³ care în diplomele regale se numesc „districtus olachales”.¹⁴⁴ Nobilii de aci erau de origine română.¹⁴⁵ În diplomele regale nobilii români sînt numiți „nobiles ut dicitur Va-

tășile, prerogativele și drepturile cîștigate — ... — cu respectarea condițiilor și promite „a respecta și a apăra libertățile, prerogativele și drepturile fiecăruia dintre dînsii...” și că nu va dona din proprietățile lor vreunui străin fără voia lor, pentru ca rămînînd în strînsă uniune să poată asigura apărarea vadului Dunării.

Regele se învoiește „ca pe nobilii români și chenezi să nu-i poată judeca nimeni altul decît comitele respectiv, ales de ei”, cu drept de apel la judele curiei regale sau chiar la rege (după Cotoșman Gh. o.c. p. 80—85).

*

Importanța diplomei din 1457 constă în faptul că ea confirmă o stare reală a veacului XV, arătînd că regele maghiar își exercita doar un drept de suveranitate în baza căruia „garantează dreptul vechi de posesiune al nobililor, chenezilor și al tuturor celorlalți români asupra tuturor bunurilor de pe teritoriul celor 8 districte valahice (românești), ca și toate privilegiile și libertățile, prerogativele și drepturile cîștigate, în schimbul îndeplinirii unor obligații seniorale”. Regele proclamă solemn „integritatea teritoriului și indisolubilitatea confederației celor 8 districte românești”. Regele garantează caracterul autonom și vechea constituție a celor 8 districte, legate de coroana ungară prin persoana regelui (o uniune personală).

Cele opt districte vor avea un Comis suprem, ales de români, care va exercita și atribuțiunile judecătorești.

Nobilii români sînt declarați egali în drepturi cu nobilimea maghiară. Chenezii sînt scutiți de dări. Străinii se pot judeca cu românii numai în forurile de judecată românești. (Cf. Cotoșman Gh., o.c. p. 86—87).

*

Diploma din 1457 — în felul ei unică — este și un important document care vine să confirme vechimea, continuitatea și rostul elementului românesc în această parte a teritoriului locuit de români, și cu ea se poate răspunde tuturor acelor care neagă aceste realități istorice.

142. Vezi Doc. nr. 1478 (la: Pesty Fr., o.c. p. 82, cf. Densușianu N., Monumente pentru Istoria Țării Făgărașului, p. 4, nota 2), unde se vorbește despre „mixta antiquam et aprobata legem districtuum volachicalium universarum”; — Doc. nr. 1500 și 1509 (la: Pesty Fr., o.c. p. 134—135 și 136, cf. Densușianu N., o.c. p. 4, nota 2), unde se vorbește despre „jure wolochie requirente”; — Doc. nr. 1503 (la: Pesty Fr., o.c. p. 145, cf. Densușianu N., o.c. p. 4, nota 2), unde se vorbește despre „mixta ritum wolochie”.

143. Vezi: Doc. nr. 1482 (la: Kurz A., Magazin für Geschichte Siebenbürgens, II, p. 311, cf. Densușianu N., Monumente pentru Istoria Țării Făgărașului, p. 2, nota 1), unde se vorbește despre „universarum Kenezorum nostrorum”.

144. În Țara Hațegului existau cinci districte românești: al Hațegului, al Hunedoarei, al Dobrei, al Devei și al Streiului. Vezi: Doc. nr. 1377 (la: Kurz A., o.c. p. 397, cf. Densușianu N., Monumente pentru Istoria Țării Făgărașului, p. 2, nota 1), unde se vorbește despre knezii din „aliis districtibus”; — Doc. nr. 1427 (la: Kurz A., o.c. p. 315, cf. Densușianu N., o.c. p. 2, nota 1), unde se vorbește despre districtul Devei.

145. Vezi: Doc. nr. 1363 (la: Kurz A., o.c. p. 300, cf. Densușianu N., Monumente pentru Istoria Țării Făgărașului, p. 2, nota 1), unde se vorbește despre „kenezis et senioribus olachicalibus”.

lachorum" sau „nobiles olachi" (valachi), spre deosebire de „nobiles ungari" sau „veri nobiles regni nostri".¹⁴⁶ În districtele românești (districtus olachales) din Țara Hațegului, ca și în cele bănățene, era în vigoare un „drept particular românesc". Românii erau judecați de nobilii, cnezii, bătrînii și preoții români, după „dreptul românilor, care era un drept vechi, un drept din bătrîni."¹⁴⁷ Aflăm aci instituația cnezatelor românești, a juraților români, un sistem special de impozit (quinguagesima) etc.¹⁴⁸

În afară de Banatul dinspre Severin și cel Timișan¹⁴⁹ și Țara Hațegului, în partea meridională a Transilvaniei mai existau încă două provincii românești: Ducatul Făgărașului și al Amnașului, unde stăpîni erau nobilii români, de origine militară, cu dreptul de a purta arme, purtînd numele de boieri.¹⁵⁰ Și aici, ca și în Banat și Țara Hațegului, găsim instituația națională a celor 12 jurați și o mulțime de particularități ale dreptului consuetudinar românesc, numit în Banat și în alte părți „jus volochie", „antiqua lex", iar în Făgăraș „legile vechi ale ținutului".¹⁵¹ Despre cetatea Făgărașului și domeniul Făgăra-

146. Vezi: Doc. nr. 1439 (în Colecția *Kemény*, publicat și în rev. „Transilvania", 1873, p. 79), unde se vorbește despre un nobil român din Țara Hațegului.

147. Vezi: Doc. nr. 1398 (în Colecția *Kemény*, în rev. „Transilvania", 1872, p. 172; Doc. nr. 1435 (la: Fejer, XI, p. 503—504, cf. *Densușianu* N., o.c. p. 3); Doc. nr. 1453 (Col. *Kemény*, în rev. „Transilvania", 1873, p. 126); Doc. nr. 1577 (Col. *Kemény*, în rev. „Transilvania", 1872, p. 115); A se vedea și: Antoniu *Verențiu*, Monumenta Hungariae Historica. Scriptores, tom. II, Antonius Wrancius Sibenensis, Dalmata disizu Transilvaniae Moldaviae et Transilvaniae, p. 143, cf. *Densușianu* N., o.c. p. 1), care scrie: „Nulla illis (valachis) libertas, nulla nobilitas, nullum proprium jus, exceptis paucis, districtum Haczig"; vezi felul cum se ținea judecata în Țara Hațegului în sec. XIV, la: *Popescu* N., Preoții de mir adormiți în Domnul, București 1942, p. 16—25, unde se indică o carte de judecată din 2 iunie 1360.

148. Pentru românii din ținutul Prizrenului a se vedea Hrisovul Țarului Dušan din 1348, unde se spune: „Lege pentru români, să dea de la fiecare cincizeci capete de vite cîte o oaie cu un miel și cîte un berbec cu lînă", la *Hașdeu* B. P., Arhiva Istorică, III, p. 120, 121; „Quinguagesima" era o dare specială pe care o plăteau numai românii și care în documentele veacurilor XIII—XVI o găsim menționată sub numele de „quinguagesima ovium" sau numai sub numele de quinquagesima, pe cînd în documentele veacurilor următoare (XVI—XVIII) o aflăm sub numirea de „census valachorum" sau „vicesima ovium" (A se vedea: *Alexandru Doboși*, Datul oilor quinquagesima ovium. Un capitol din Istoria economică a românilor din Transilvania. Academia Română, Studii și Cercetări, XXVIII, București 1937).

Acest sistem de impozite este și foarte vechi, el își trage originea de la romani și s-a menținut în viața social-politică a daco-romanilor, străromânilor și românilor.

Primul document în care se face pomenire de acest sistem de impunere, datează din anul 1234 (cf. Al. *Doboși*, o.c. pp. 3—6 și 20).

Din legea maghiară din anul 1458 reiese că „quinguagesima" — darea românilor — „era considerată drept darea specială a Transilvaniei", fapt ce arată că „și populația adevărată a Transilvaniei" o formează aceiași români (Idem, p. 12—13).

Felul cum se încasa această dare reiese clar din art. 8 al hotărîrîi Dietei din Turda din anul 1548 (Idem, p. 22—23). Darea se încasa numai de la iobagii de pe pămîntul nobililor și a bisericii. Cei de pe pămîntul crăiesc plăteau dările împreună cu sașii. Cu timpul „quinguagesima" s-a transformat în „vigesima" (Idem, p. 52) și apoi în dijmă regulată (sec. XVII) (Idem, p. 64 și urm.).

149. vezi: *Cotoșman* Gh., o.c., p. 118.

150. *Densușianu* N., Monumente pentru Istoria Țării Făgărașului p. 1.

151. Vezi: Doc. nr. 1630 (la: *Densușianu* N., Monumente pentru Istoria Țării Făgărașului, p. 15); vezi: la fel: „Statutele ținutului Făgăraș" din 1508 și „Modul și obiceiul cetății Făgăraș cu care dătoresc anual (1560—1570), (la: *Meteș* Șt., Viața Agrară, Economică a Românilor din Ardeal și Ungaria. Documente contemporane, vol. I, (1508—1820), București, 1921, p. 243—252); și, *Nădejde* I., Din vechiul drept român, București 1898, p. 1; Treburile districtului nou se aranjau „iusta ritum et veteram huius terrae Fagarasiensis consuetudinem", (vezi: *Cipariu* T., Munții Tămași și Tămășel, București 1911, în An. Ac. Rom. Seria I, tom. XXXIII; și *Minea* L., Din trecutul stăpînirii ungurești asupra Ardealului. Pierderea Amlășului și Făgărașului, București, 1941. Extras din rev. „Convorbiri Literare", XLVIII, p. 71).

şului al Țării Româneşti, Nicolae Olahul scria, la 1542, că: „Făgăraşul este o cetate foarte întărită; zidită la poalele munţilor, ce desparte Ardealul de Muntenia... Cetatea este un fel de ducat, căci făgăraşenii sînt supuşi boierilor români, care ascultă de domnul cetăţii ca de un principe”.¹⁵²

Țara Făgăraşului, multă vreme (sec. XIV—XV) feudă a Țării Româneşti, a rămas strîns legată de aceasta, diferenţiindu-se de celelalte părţi ale Transilvaniei prin specificul ei de țăară a românilor de pe Olt.

În nordul Transilvaniei, vechea Țară a Maramureşului (terra Maramorissensis), privilegiată de o situaţie geografică naturală, (— o regiune naturală aproape închisă, mărginită de munţii împăduriţi ai Țării Oaşului şi ai Loviştei —), a avut multă vreme o situaţie socială şi politică aparte.¹⁵³ Economia înfloritoare a Țării Maramureşului se baza pe exploatarea sării, pe bogatele păşuni naturale prielnice creşterii vitelor, pe întinse păduri prielnice pentru vînat şi pe o agricultură practică intens pe văile rîurilor.¹⁵⁴ Condiţiile naturale au îngăduit Maramureşului să rămînă multă vreme (sec. XVI) o țăară caracterizată prin predominarea feudală a unei mici nobilimi locale, de origine română, care-şi păstra vechea ei organizare cnezială, pe care a avut-o cu mult înainte de venirea ungarilor în Maramureş. În veacurile XIV—XV cnezii, — din organe alese după obiceiul românilor —,¹⁵⁵ devin, prin recunoaşterea drepturilor lor de către regele maghiar, adevăraţi stăpîni feudali creditori.¹⁵⁶ Stăpînirea cnezială se deosebea de cea nobiliară prin faptul că ea era exercitată în devălmăşie, ceea ce arată purcederea ei din obştea satească şi înrudirea ei cu instituţia asemănătoare din Moldova şi Țara Românească. Existau aci obştii familiare ale cnezilor stăpîni, familii mari, — cu fraţi, rude colaterale, nepoţi —, aşezate ca stăpîne asupra obştiilor dependente ale țăranilor.¹⁵⁷ Din aceste stăpîniri în comun a domeniilor feudale îşi trag originea posesoratele nobiliare, care s-au menţinut pînă aproape de zilele noastre.¹⁵⁸

Proprietatea cnezială din Maramureş se caracterizează însă prin moşii reduse. Cnezii formau o nobilime mică, neprivilegiată, sau parţial privilegiată de coroană.¹⁵⁹ Mica nobilime cnezială românească păstra încă vechile obiceiuri juridice gentilice, cum este acela al juraţilor, reprezentanţii obştiilor locale, pentru judecarea litigiilor.¹⁶⁰ Aveau cetăţi întărite pe domeniile lor¹⁶¹ şi se comportau ca adevăraţi stăpîni feudali pe moşile lor, pe care lucrau iobagii ce aveau un drept ereditar de folosinţă a delniţelor (sessia).¹⁶²

152. Minea I., Din trecutul stăpînirii ungureşti asupra Ardealului. Pierderea Amlaşului şi Făgăraşului, Bucureşti 1941, Extras din rev. „Convorbiri Literare”, XLVIII, p. 70—71.

153. Filipaşcu Al., Istoria Maramureşului, Bucureşti 1940, p. 361.

154. Vezi exploatarea sării, la: Mihaly I., Diplome maramureşene, p. 398. Doc. nr. 1457, şi pentru bogatele păşuni, Doc. nr. 1498, p. 615—618.

155. Baltaru I., Vechile instituţii juridice din Transilvania, p. 126.

156. Vezi: Panaitescu P. P., Începuturile scrisului în limba română, în rev. „Studii şi materiale de istorie medie, IV, 1960, p. 132; Mihaly I., Diplome maramureşene, Sighet 1900, p. 7, 48—49, Doc. nr. 1360; Filipaşcu Al., Istoria Maramureşului, Bucureşti 1940, p. 46—47.

157. Vezi: Mihaly I., Diplome maramureşene, Sighet 1900, p. 489—490, Doc. nr. 1468; Panaitescu P. P., Începuturile scrisului în limba română, p. 133.

158. Filipaşcu Al., Istoria Maramureşului, Bucureşti 1940, p. 24.

159. Vezi: Mihaly I., Diplome maramureşene, Sighet 1900, p. 580—582, Doc. nr. 1486.

160. Mihaly I., Diplome maramureşene, Sighet 1900, p. 533—534.

161. Ambroziu din Dolha avea la anul 1471 pe moşia sa un castel din piatră. Filipaşcu Al., Istoria Maramureşului, Bucureşti 1940, p. 72—73; vezi şi cercetările făcute pe teren de P. P. Panaitescu, Începuturile scrisului în limba română, p. 534.

162. Vezi: Mihaly I., Diplome maramureşene, p. 223—(1418).

Nobilimea maramureșeană era deci o mică nobilime feudală românească, deplin stăpînă în provincia Maramureșului, care se bucura de o autonomie militară, fiscală și juridică, sub conducerea voievodului român al acestei „țări”, voievodul românilor, al vlahilor, și sub alți voievozi locali, șefi locali militari aleși de cnezii și de obștile satești libere.

În secolul XIV ia ființă și un comitat al Maramureșului, o organizație militar-administrativă și juridică, sub conducerea unui dregător numit de rege. Această organizație a coexistat multă vreme cu cea a voievodatului.¹⁶³ Cei doi conducători — voievodul românilor și comitele regesc —, de multe ori au ajuns în conflict, așa cum s-a întîmplat de exemplu în cazul voievodului Bogdan, care a fost silit să părăsească țara și să se ducă în Moldova. În multe cazuri una și aceeași persoană îndeplinea cele două funcțiuni, regele fiind nevoit să cedeze conducerea comitatului nobilimii locale românești, așa cum a fost cazul cu voievozii-comiți ai Maramureșului, Balc și Drag, din Cuhlea, la sfîrșitul secolului XIV, care alungați de Bogdan din Moldova se întorc în Maramureș, unde au avut un rol politic de frunte în istoria românilor de aici, ei dețineau și funcții importante, ca cea de comiți ai Maramureșului, ai Sătmarului, ai Securilor, magister equitum etc., acordate de coroana maghiară pentru serviciile aduse.¹⁶⁴

La un moment dat, întreaga Transilvanie ajunge sub conducerea voievozilor români din Maramureș, așa cum s-a întîmplat pe vremea lui Bartolomei Dragffy, care între anii 1493—1498 a deținut funcția de voievod al Transilvaniei.

În urma pătrunderii nobilimii maghiare privilegiate în Maramureș — dar mai ales în urma războiului țărănesc din 1514, condus de Gheorghe Doja, la care au aderat și o mare parte din cnezii români —, instituția cnezială maramureșeană decade mult, cnezii rămînînd oameni privilegiați, cu îndatoriri militare, dar fără iobagi, simpli membri ai obștilor satești, purtînd numele de nemeși.¹⁶⁵

Districte românești mai sînt pomenite ca existînd în sec. XIV și XV în Țara Zarandului, în Bihor, Crasna, Satu-Mare, Rodna, Cluj etc.

*

În ce privește scaunele săsești și secuiești, acestea se formează în veacul XIV. Sașii aveau la început 7 și apoi 9 scaune, plus scaunul Sibului, care avea rol conducător. Secuii aveau la început 7 scaune și apoi 5 scaune (prin contopirea a 3 scaune). În fruntea fiecărui scaun era un jude scăunal, ales de membrii scaunului respectiv, dublat de un jude regal, reprezentînd interesele puterii centrale. Scaunele secuiești mai aveau și cîte un căpitan, cu atribuții militare. Forma aceasta de organizare o iau și sașii și secuii de la localnici, adică de la români, care erau de mult organizați în „scaune de judecată”.¹⁶⁶

163. În evul mediu era posibil ca mai multe jurisdicții să coexiste pe același teritoriu. Vezi: *Panaiteșcu P. P.*, Începuturile scrisului în limba română, p. 535.

164. Vezi: *Filipașcu Al.*, Istoria Maramureșului, București 1940, p. 56; *Panaiteșcu P. P.*, Începuturile dreptului scris în limba română, în rev. „Studii și materiale de istorie medie”, IV, București 1960, p. 535.

165. *Mihaly I.*, Diplome maramureșene, Sighet 1900, p. 505—507 (1471); p. 353—355 (1450); *Panaiteșcu P. P.*, Începuturile și biruința scrisului în limba română, București 1965, p. 79—97.

166. *Moga I.*, Voievodatul Transilvaniei, Sibiu 1944, p. 45—91; *Müller G.*, Vechile districte românești de peste munți, în „Revista istorică română”, XIII, 1943, nr. 3, p. 19—30; *Din Istoria Transilvaniei*, I, București 1960, p. 115, nota 1; *Pușcariu Ilarion*, Contribuțiuni istorice privitoare la trecutul românilor de pe pămîntul crăiesc, Sibiu 1913, p. 347.

*

La un deceniu și ceva după înăbușirea războiului țărănesc, de sub conducerea lui Gheorghe Doja (1514), Ungaria s-a prăbușit sub atacurile oștilor turcești, în urma pierderii luptei de la Mohaci (29 august 1526). În luptele interne din Transilvania, ce au urmat, Petru Rareș (1527—1538), domnul Moldovei, devine arbitru situației de aci și obține pentru sine feudele românești: Cetatea de Baltă, cu domeniul său, Ciceul cu 60 de sate românești, Ungurașul cu peste 30 de sate, Bistrița cu Valea Rodnei, cu 23 de sate și cu minele de aur și argint. Exemplul lui în a interveni în treburile interne ale Transilvaniei e urmat și de domnii munteni Moise Vodă (1529—1530), Vlad Înecatul (1530—1532) și Vlad Vintilă (1532—1535).

În urma transformării Ungariei în pașalic turcesc (29 august 1541), Transilvania, Banatul, „et Partium” se constituiesc într-un principat autonom sub suzeranitatea Porții, dar condus de un principe ales de dietă. Noua situație creează condiții și mai favorabile dezvoltării instituțiilor autohtone și a legăturilor tot mai strânse dintre cele trei țări românești, principatul Transilvaniei urmînd, în limitele impuse de suzeranitatea turcească, o politică proprie de orientare spre răsărit și miazăzi, spre Moldova și Țara Românească, împreună cu care se ajunge sub Mihai Viteazul (1593—1601) să constituie, în mod vremelnic, o singură țară, prin unirea celor trei principate românești sub o singură cîrmuire politică, aceea a domnului Țării Românești.¹⁶⁷

Scurtă vreme după alungarea turcilor de sub zidurile Vienei (1688), austrieicii își îndreaptă privirile spre Transilvania, pe care în urma declarației dietei întrunite la Făgăraș în 13 mai 1688 o trec sub suzeranitatea Austriei. La 1 decembrie 1918 Transilvania se unește cu România și astfel ia ființă statul național român modern.

*

Dovezi despre modul cum era organizată vechea biserică a românilor transilvăneni în epoca migrației popoarelor, în general lipsesc.¹⁶⁸

În sprijinul dovedirii existenței unor vechi organizații bisericești la românii transilvăneni se pot invoca azi cîteva mărturii, din care se constată

167. „Unirea celor trei țări românești sub o singură cîrmuire constituie o realizare de covîrșitoare importanță în istoria patriei, deoarece ea a fost cea dintîi încercare de unitate politico-administrativă a teritoriilor locuite de români... Realizarea lui Mihai a constituit un exemplu pozitiv pentru alte încercări similare în veacul al XVII-lea”. *Din Istoria Transilvaniei*, I, p. 139; Vezi și: *Lupaș I.*, Documente istorice transilvane, I, p. 178.

Încă cu cîteva decenii înaintea unificării vremelnice a țărilor locuite de români, realizată de Mihai Viteazul (1600), recunoscutul umanist brașovean Johannus Honterus (1492—1549), care a cunoscut bine țările române, a sesizat intuitiv unitatea firească a teritoriilor locuite de români, și a fost — printre primii cărturari străini, care au recunoscut unitatea de teritoriu românesc.

În lucrarea sa „Rudimenta cosmographica” (Liber II), vorbește în mod poetic despre unitatea celor trei țări românești.

...„Orașele și sălașurile Dacilor. Aparțin moldovenilor, românilor de peste munți și transilvănenilor cu cele șapte cetăți înconjurare de mărețul brîu al Carpaților...”; ...iar pe harta gravată a sud-estului Europei, Dacia apare ca o singură țară alcătuită din trei provincii: Moldavia, Valachia și Transylvania. (Cf. Pavel Binder, Honterus despre unitatea Țărilor Române, în „Drum Nou”, Brașov, nr. 6390, p. 3, din 17 iulie 1965).

168. Vezi: Nanu A., Preoțimea în epoca prenatală a statului transilvan, în „Revista Teologică”, Sibiu 1945, 3—4, p. 90.

că în veacul X, pe teritoriul Transilvaniei exista o organizație bisericească ortodoxă.¹⁶⁹

Despre Ahtum (sec. XI), ducele din Banat, se știe că a fost botezat în legea grecilor, la Vidin, în anul 1002, și că în capitala sa, Urbs Morisena, exista o mănăstire ortodoxă cu călugări după „legea grecească”.¹⁷⁰ Și restul „ducilor” români din Transilvania tot ortodocși au fost, avînd în vedere bunele relații ce le întrețineau aceștia cu Bizanțul și țaratul bulgar. Dovada vie a acestei presupunerii e însuși faptul că regele maghiar Ștefan I motivează atacurile îndreptate împotriva „țărilor” românești din Transilvania cu intenția de a-i „încreștina” (catoliciza) pe „duci” și pe supușii lor, deși adevăratul motiv al luptelor de cucerire a „Țării de dincolo de pădure”, a Transilvaniei, a fost întinderea stăpînirii peste bogățiile Transilvaniei propriu-zise și ale Banatului.¹⁷¹

La fel se știe foarte bine astăzi că chiar și ungurii — înainte de a intra în raza de influență a papalității — au suferit înrîurirea oficială a „grecilor” — ortodocși — din Bizanț,¹⁷² precum și a populației ortodoxe din Transilvania.

După ce regele maghiar Bela al IV-lea, în primăvara anului 1234, a depus jurămîntul de credință în fața legatului papal, Iacob Prenestinus, și s-a angajat să aducă sub ascultarea bisericii romane pe toți „ereticii și creștinii necredincioși”,¹⁷³ începe printre populația autohtonă din Transilvania o puternică propagandă de convertire la catolicism. Într-un sinod al episcopilor catolici

169. Gyula (1950) cere să se hirotonească monahul Ierotei întru episcop de patriarhul de Constantinopol. În scrisoarea papei Grigorie al IX-lea de la 1234, se spune că românii din părțile Ungariei aveau episcopiilor lor „schismatici”. Vezi: *Lupaș I.*, Istoria bisericească, p. 23—24. Pe teritoriul Transilvaniei se aflau și numeroase mănăstiri românești. Vezi: *Meșes Șt.*, Mînăstirile românești din Transilvania și Ungaria, Sibiu 1936, p. CXXXVIII+364.

170. Legenda sancti Gerhardi, cap. 8, în „Script. Reg. Hung.” II, p. 490—492; În cap. X se spune: „constituens in eodem abbate cum monachis grecis iusta ordinem et ritum ipsorum” (Ediția Endlicher p. 214—215; Cronica pictum, cap. 41, *Florianus M.*, Fontes domestici, II, p. 143; cf. *Olteanu P.* Aux Origines... p. 142, n. 71).

O altă cronică ne spune că, după moartea lui Ahtum, generalul Cenad, trădătorul, numit de regele Ștefan comite peste Țara Mureșului, transferă și pe egumenul (cu rang de episcop, sau chiar mitropolit, cf. *Cotoșman Gh.*, o.c. p. 113) cu călugării (români) de rit grecesc de la mînăstirea Sf. Ioan Botezătorul din cetatea Morisena, fosta capitală a lui Ahtum, în noua mînăstire ortodoxă de la Orosłamoș, cetatea generalului Cenad, de confesiune ortodox, (Informația la *Damaschin Udrea*, Arătare despre Sf. Mînăstire... p. 3; și Legenda Sancti Gerhardi... p. 493, (Cf. *Ibidem*).

Mînăstirea „grecească” adică românească de rit grecesc, adică ortodox, de la Morisena (— citoria lui Ahtum — Cf. Legenda... p. 90 —) o ia în primire episcopul italian Gerard de Sagredo din Veneția (Legenda... p. 487), adus de regele Ștefan „cel Sfînt”, să „convertească la catolicism” populația creștin ortodoxă a țării lui Ahtum.

Biserica Ortodoxă pe vremea lui Ahtum era deci organizată sub conducerea unui episcop — mitropolit. (*Damaschin Udrea*, Arătare despre Sf. Mînăstirea alu Mitropolia Temeșvari ș-ale Țării Banatului, Caransebeș 1699, mss. p. 3, Cf. *Cotoșman Gh.*, o.c., p. 114, n. 85).

171. *Din Istoria Transilvaniei*, I, București 1960, p. 70; *Cîmpina B.*, La problème de l'apparition des états féodaux roumains, în: „Nouvelle études d'histoire”, București 1955, p. 207.

172. Ștefan cel Sfînt întemeiază la Veszprém o mînăstire pentru călugări greci. Vezi: *Lupaș I.*, Istoria Bisericească a Românilor ardeleni. Sibiu 1918, p. 14, și nota 1. Vezi în deosebi: Rămureanu I., Începuturile creștinării ungurilor în credința ortodoxă a Răsăritului, S. T. 1957, 1—2, p. 23—57.

173. Vezi textul la. Augustin Theiner: Vetera Monumenta historica Hungariam Sacram illustrantia. Romae, Typis Vaticanis 1859, tom. I, p. 424, cf. *Lupaș I.*, Istoria bisericească p. 20, nota 1.

ținut la Buda, la anul 1279, s-a hotărât interzicerea ca preoții „schismatici” (ortodocși) să mai facă slujbe, să se mai zidească biserici sau capele pe seama credincioșilor acestora etc.¹⁷⁴

Dar pe lângă alte mărturii despre asuprirea și prigonirea Bisericii Ortodoxe din Transilvania de către autoritatea de stat și Biserica Catolică mai există suficiente dovezi pozitive despre dănuirea în formă organizată a Bisericii românești, cum sînt mențiunile făcute în scrisorile papei Inocențiu III către episcopul latin de la Oradea (1204) și către episcopul latin de la Caloccea (1205) și a papei Grigorie IX către regele Bela al Ungariei (1234) din care reiese că pe teritoriul Ungariei și al Transilvaniei activau prin anii 1204—1205 și mai târziu (1234) episcopi ortodocși care păstureau pe valahii „schismatici”, adică ortodocși.

La fel, existența protopopilor în Țara Hațegului și în Bihor în veacurile XIV și XV,¹⁷⁵ e o dovadă în plus că în aceste locuri trebuia să existe și episcopi, protopopii fiind doar organele administrative de legătură între chiriarh și preoți, și că această organizație era cu mult mai veche. Că instituția episcopală n-a avut o situație înfloritoare, se datorește și faptului că statul feudal maghiar, care încă din vremea lui Ștefan cel Sfînt (1000) a fost aservit papalității, nu permitea acest lucru.

Pe seama ortodocșilor din sudul Transilvaniei și din Banat, de pe teritoriile cîștigate de la regii unguri, ca: Banatul, Țara Hațegului, Făgărașul sau Țara Oltului și Ținutul Săliștii Sibiului —, Vladislav Voievod (1364—1370), domnitorul Țării Românești, numește un ierarh, sfințit de Patriarhul Ecumenic, pe chir Antim, cu titlu de mitropolit, care să aibă „ca arhieru” superior al său pe Iachint, mitropolitul Ungrovlahiei. Mitropolitul Antim apare astfel ca ierarhul eparhiot pentru partea — sau, mai precis, jumătatea — dinspre Severin a Ungrovlahiei,¹⁷⁶ fără însă a se fixa, în tomosul de înființare al acestei eparhii (din 1370), și cetatea sau locul de reședință al noului ierarh.¹⁷⁷

Titlul de mitropolit de Severin îl poartă târziu (1488) și Daniil, care-și avea reședința în Feleac și era recunoscut de craiul Matiaș al Ungariei (1458—1490).¹⁷⁸

Începînd cu anul 1381 mitropolitul de la Argeș primește și titlul de „exarh al Plaiurilor” (de peste munți) și „al întregii Ungarii”,¹⁷⁹ ceea ce ar

174. Bunea A., *Încercare de Istoria Românilor pînă la 1382*, București 1912, p. 200; Lupșa Șt., *Catolicismul și românii din Ardeal și Ungaria pînă la anul 1556*, în rev. „Candela”, an. XXXIX (1928), 11—12, p. 352—396 și XL (1929), 1—3, p. 86—116.

175. Dragomir S., *Cei mai vechi protopopi români*, în „Revista Teologică” Sibiu 1911, p. 531—534; Lupșa Șt., *Biserica Ortodoxă Română din Ardeal și Ungaria în veacul XV. Ierarhia sa superioară. Mitropolia Ardealului*, în rev. „Mitropolia Ardealului”, an. II, 1957, 3—4, p. 219 și urm. Vezi și: Vlad Sofron, *Situația Bisericii românești din Transilvania în sec. X—XVI* (1526) (mss), Sibiu 1969, unde interpretează Doc. 45 și 47 din Documente privind Istoria României, C. Transilvania, I, p. 28 și 29.

176. Hurmuzaki E., *Documente*, XIV, I, București 1915, nr. VII, p. 8—9.

177. Eftimie A., *Au existat episcopi canonici în Transilvania în veacul al XV-lea?*, în rev. „Studii Teologice”, București 1955, 1—2, p. 93—106; Recenzia lui Șt. Lupșa în „Mitropolia Banatului”, 1957, 1—3, p. 182—187; și Popa V., *Considerații critice cu privire la Mitropolia Transilvaniei*, în „Mitrop. Banatului”, 1958, 7—9, p. 387—436.

178. „Kir Daniil mitropolit Severenschi i Ardelschi” la 1487 zidește o biserică din piatră în Feleac. Numele său apare într-o pisanie pe un Tetraevanghel slavon în anul 1418. Același mitropolit îl găsim cutreierînd prin jurul Săliștii și Brașovului în vizite canonice. Corespondența sa cu Baer (1488—1500) judele cetății Brașov arată că era un ierarh activ. De la Ștefan cel Mare primește în dar un Tetraevangheliar (1497). Cf. *Istoria Bisericii Române*, I, p. 265.

179. Ralli și Potli, *Sintagma*, V, Arena, p. 502.

putea să însemne că mai existau și alți ierarhi sufragani, decît cel de la Severin.¹⁸⁰

Pomelnicul diaconului Damaschin Udrea, alcătuit pentru mitropolitul Transilvaniei, la anul 1696, indică existența unor mitropolii în Banatul timiș-mureșan în veacurile XIII—XV, și anume pe: Constantin (—1286) și Teodosie (—1365) ai Mureșului, și pe: Ilarie (—1400), Daniil (1405—1428) și Nifon (—1453) ai Timișorii.¹⁸¹

Dacă românii din sudul Transilvaniei și din Banat nu duceau lipsă de vlădici, apoi situația celor din nord era mai grea din acest punct de vedere.¹⁸²

Pentru a împlini aceste lipsuri, patriarhul Antonie al Constantinopolului, la anul 1391, aprobă dreptul de stavropighie pe seama mînăstirii Sf. Mihail, citorie a voievozilor români maramureșeni, Baliță și Drag.¹⁸³

Inchizitorul Ioan Capistran, venind la 1455 în Transilvania,¹⁸⁴ s-a tulburat foarte rău văzînd mulțimea românilor și persistența lor în cultul și organizarea bisericească deosebită de a Bisericii Catolice și de aceea, la 6 ianuarie 1456, trimite o circulară adresată tuturor nobililor catolici din Ardeal cu porunca să ardă toate bisericile românești și să alunge pe preoții românilor, care se lăsau greu convertiți, fiindcă „pseudo-preoții” lor îi dăscăleau într-una în „rătăcirile” lor, iar aceștia, la rîndul lor, luau învățătură de la „prea răul și vicleanul om”, vlădica Ioan de Cafa, „pseudo-episcop” cu autoritate supremă în popor. Episcopul Ioan de Cafa se instalase la Hunedoara, unde avea și casă proprie. În subordinea sa avea și protopopi, cum era cunoscutul protopop Petru de Hunedoara, care-i îndruma prin cuvîntări înflăcărate pe preoți să-și păstreze legea strămoșească, legea ortodoxă, și să nu treacă la cea catolică.

Din faptele relatate mai sus reiese că în Transilvania de sud, în Țara Hațegului, era în acea vreme (sec. XV), „o viață românească intens ortodoxă și cu organizare deplină, chiar dacă vlădica era refugiat sau un venetic”.¹⁸⁵

În anul 1458 Macarie, mitropolit de Halici, alungat de poloni din scaun, „ca om de două legi”, fiindcă se unise cu Roma la sinodul din Florența (1439), a venit în Ardeal, unde slujea pentru venituri, atît pentru ortodocși cît și pentru catolici.¹⁸⁶

Pe la jumătatea secolului XV, după desființarea statului sîrb de către turci, se refugiază în Ardeal Ioanichie, mitropolitul de Belgrad.¹⁸⁷

În a doua jumătate a secolului XV pribegea prin Ardeal un episcop grec, Marcu, care cu puțin înainte de 23 septembrie 1488 se așezase în satul

180. Vezi: *Lupșa Șt.*, Biserica Ortodoxă Română din Ardeal și Ungaria în veacul al XV-lea, în rev. M.A. 1957, 3—4, p. 221 și n. 6 și 7.

181. *Cotoșman Gh.*, Viața Sf. Iosif cel Nou, Timișoara 1956, p. 22—29; *Idem*, Contribuții la trecutul mitropoliei Morisenei și Timișoarei, în rev. M.B., 1958, 7—8, p. 147.

182. *Lupșa Șt.*, o.c., 1957, 3—4, p. 225.

183. *Hurmuzaki E.*, Documente, XIV, I, nr. XXX, p. 12—15; *Iorga N.*, Istoria Bisericii Române, I, p. 62; *Birdaș E.*, Stavropighia în Dreptul bisericesc, în rev. G.B., 1955, 3—4, p. 194; *Mihaly I.*, Diplome, p. 109—111; *Cziple Al.*, Documente privitoare la episcopia din Maramureș, în Analele Ac. Rom. S. I., s. II, t. XXXVIII, 1914, p. 35—36; *Panaiteescu P. P.*, Începuturile scrisului, p. 138 și n. 3.

184. Ioan Capistran vine în Transilvania la invitația lui Iancu de Hunedoara.

185. *Lupșa Șt.*, o.c., p. 226—229.

186. „În anul 1469 voievodul Ardealului porunca judeșului din Sibiu să-l ajute pe Macarie să-și ia veniturile de la preoții din jurul Sibiului, de bună seama de la cei ortodocși”. *Istoria Bisericii Române*, I, p. 264.

187. *Idem*, p. 164.

Feleac, de lângă Cluj, la preotul Vasile de aci, de la care cumpără casa și ograda, ca să-i fie de locuință pentru odihna bătrânețelor. Acest Marcu hirotoni pe Daniil (pe Danciu, fiul preotului Vasile, rămas văduv), care zidi biserica din Feleac la 1487 și se intitula ca episcop: „Kir Daniil mitropolit Severinschi i Ardelschi“, recunoscut de regele Matiaș și în bune relații cu Moldova lui Ștefan cel Mare.¹⁸⁸

Cei patru arhieri: Ioan de Cafa, Ioanichie de Belgrad, Marcu și Daniil din Feleac, care au păstorit pe românii din Transilvania în secolul XV ne sînt cunoscuți mai mult cu numele, ca vlădici ce pribegeau prin sate, învățînd și sfințind preoți și biserici. Cu toate acestea, prezența și activitatea lor constituie un capitol de organizație bisericească.

În octombrie 1529, Atanasie apare ca episcop la Vad, trimis de Petru Rareș (1527—1538), domnul Moldovei, cu dreptul de oblăduire canonică peste românii din feudele domnilor moldoveni: Ciceul, Cetatea de Baltă, Ungurașul, Reteagul și Bistrița. În scaunul vlădesc de la Vad urmează pe rînd episcopii: Tarasie, trimis tot de Petru Rareș la 1546, Gheorghe și Marcu, ultimul confirmat în scaun de Izabela Zapolya, crăiasa Ardealului, la 9 aprilie 1557.¹⁸⁹

Episcopii de Vad atîrnau de Moldova, de unde și veneau ca trimiși ai voievozilor moldoveni și recomandați prin scrisori domnești către magistratul săsesc al Bistriței și către craiul Ardealului. Ei erau hirotونيți în chip canonic de mitropolii Sucevei, care aveau împuternicire din partea Patriarhului Ecu-menic din Constantinopol să se numească „exarhi ai plaiurilor“, adică cu drept de oblăduire canonică și asupra credincioșilor ortodocși din Transilvania de nord.¹⁹⁰

În anul 1557 mitropolitul Varlaam al Ungrovlahiei numește ca urmaș al lui Daniil, la Feleac, pe fratele acestuia, pe Petru.¹⁹¹

Episcopia numită a Geoagiului¹⁹² se crede că a fost înființată de către un voievod al Țării Românești în întiul pătrar al secolului XVI, în vechea mînăstire a Geoagiului de Sus, al cărui prim episcop pare să fi fost Cristofor, numit la 14 mai 1557 de aceeași crăiasă a Ardealului, Izabela Zapolya.¹⁹³ Din ordinul de numire al crăiesei reiese că oblăduirea episcopului Cristofor se întindea peste toată partea de miazăzi a Ardealului.

Lui Cristofor îi urmează în scaun episcopul Sava (1559), „episcopul țării ungurești“, cum îl numește Coresi în „Întrebare creștinească“, tipărită la Brașov în anul 1560, sau „episcopus Walachicus“. Episcopul Sava este înlăturat

188. *Idem*, p. 265.

189. Vezi: *Pascu Șt.*, Un vlădică român necunoscut — Marcu al Vadului (1557), în rev. S.T., 1956, 3—4, p. 250—254.

190. *Istoria Bisericii Române*, I, p. 354—5; *Metes Șt.*, Episcopia de Vad și legăturile ei cu Moldova, în rev. O., I, 1912—13, p. 1—8.

191. *Istoria Bisericii Române*, I, p. 355.

192. Vezi: *Metes Șt.*, Episcopia Geoagiului de Sus (1557—1597). Comemorarea de 400 ani, în rev. M.A., 1957, 9—10, p. 654—661. *Idem*, Moșiile domnilor și boierilor din Țările Române în Ardeal și Ungaria, Arad 1925, p. 49. Radu și urmașul său Vlad primise de la regele Vladislav, la 2 februarie 1508 orașul Geoagiul de Jos cu 19 sate vecine și o pustă. La 1 ianuarie 1510 pierde însă feuda, recîștigînd-o la 2 iunie 1517 Neagoe, care a fost la Geoagiul de Jos. În anii 1523—1526 regele Ungariei a dăruit această feudă unor boieri munteni. — vezi: *Lupșa Șt.*, Mitropolia Ardealului în veacul XVI, în rev. M.A. 1960, 7—8, p. 573—579.

193. Se pare că la „rugămîntea“ lui Pătrașcu cel Bun, tatăl lui Mihai Viteazul. Vezi: *Istoria Bisericii Române*, I, p. 355.

din scaun la 1561, de episcopul Gheorghe, ucenicul lui Macarie al Romanului, cu sprijinul boierului Melchior Balassa, pentru ca în anul următor să revină și să primească din partea craiului Ioan Sigismund Zapolya dreptul de oblașduire și peste Țara Hațegului și peste Caraș. Sava zidește la 1558, la Lancrăm, lângă Sebeș, o mănăstire. Nevoind să îmbrățișeze calvinismul, episcopul Sava a părăsit scaunul și a plecat în Țara Românească. Între anii 1567—1570, scaunul vlădicesc de la Geoagiu a fost desființat. La 4 noiembrie 1570 inventarul episcopiei a fost dăruit episcopului Pavel Tordaș.

La 15 iunie 1553 castelanul de Hunedoara, Ioan Fanchy, trimite la Țirgovîște pe preotul Ioan din Peșteana pentru a fi hirotonit episcop. După hirotonie, episcopul Ioan din Peșteana se instalează probabil la Alba-Iulia, cetatea de reședință a principelui.

La anul 1557 mai găsim menționat un episcop, Ștefan, în pomelnicul bisericii din Inău.

La 5 octombrie 1571, principele Ardealului, Ștefan Bathory, numește ca episcop pe Eftimie, hirotonit de patriarhul de Ipek. Acestuia îi urmează în scaun Cristofor (6 iunie 1574—1579).

La 21 octombrie 1579, dieta Transilvaniei, întrunită la Turda, adoptă următoarea hotărîre: „popii români să-și aleagă episcop român pe cine vor vrea, după ce a murit cel de acum”, iar domnitorul să-l întărească pe acela „pe care-l vor alege dintre ei”. Hotărîrea aceasta, cu putere de lege, are o deosebită însemnătate, căci pe ea s-a întemeiat dreptul românilor ardeleni, de a-și alege episcopii lor, pe vremea stăpînirii maghiare,¹⁹⁴ deși ea n-a fost totdeauna respectată.

La sfîrșitul secolului XVI păstora în scaunul de la Vad Ioan Cernea (—14 ianuarie 1605), numit „episcop sîrbesc” — adică ortodox — „al unor biserici românești și igumen al mînăstirii Prea Curatei Fecioare de la Vad”.

În baza drepturilor acordate de Dieta de la Turda (21 octombrie 1579), preoții români aleg ca „mitropolit al întregului ținut al Ardealului și Orășii Mari” pe Ghenadie,¹⁹⁵ hirotonit la Țirgovîște, cu reședința la Bălgrad. După moartea acestuia, Ștefan Bathory întări în scaun pe mitropolitul Ioan, fost egumen la Prislop, ales de soborul „omnium ecclesiarum valachicarum”, cu păstorire arhierescă peste „Ardeal și părțile ungurești”, afară de comitatele peste care păstora Spiridon de la Vad.

În baza tratatului din 20 mai 1595, încheiat între Mihai Vietazul și Sigismund Bathory, Biserica ardeleană a fost supusă mitropoliei Ungrovlahiei. La 14 iunie 1595, Mihai Viteazul, împreună cu 100 de boieri, hotărî zidirea bisericii mitropolitane din Bălgrad, cu hramul Sf. Troiță, hărăzindu-i un ajutor de 6000 aspri pe an.

Lui Ioan îi urmă în scaunul mitropolitan din Bălgrad Teoctist (1606—), iar acestuia, Teofil, fost egumen al mînăstirii Prislop. Murind episcopul Spiridon (22 februarie 1615), i se încredință lui Teofil și păstoria eparhiei Maramureșului și Bihorului. La 26 septembrie 1617, în urma tratatului dintre Gavriil Bethlen (1613—1629) și Moldova, i se dă mitropolitului Teofil și un

194. *Istoria Bisericii Române*, I, p. 358.

195. Mitropolitul Ghenadie este pomenit în predosloviea sbornicului slavon, tipărit de Coresi la Brașov în 1580. Tot din îndemnul lui tipărește Coresi, la Brașov, în anul 1581: „Cartea ce se chiamă Evanghelia cu învățătură”.

episcop ajutor, pe Dosoftei de la Bisericiani. La Vad se afla atunci în funcțiune episcopul Augustin, numit de Bethlen.

Neadmițînd condițiunile impuse de superintendentul calvin, vlădica Dosoftei, — care rămase singur după moartea lui Eftimie și Teofil, — a fost destituit la 29 iunie 1627 și înlocuit de Gavriil Bethlen cu ieromonahul bălgrădean Ghenadie, care primi cele cinci condiții impuse de calvini, adică românizarea slujbei, predica și tipărirea de cărți în graiul românesc, stîrpirea superstițiilor și ascultarea de superintendentul calvin.¹⁹⁶ Mitropolitul de Bălgrad avea ca episcop vicar, la Vad, pe vlădica Venedict de la Sucevița.

După ce au epuizat toate mijloacele de a atrage pe sași la calvinism, cu neînsemnate șanse de izbîndă, — sașii rămînînd luterani, — s-a întărit presiunea calvinismului maghiar asupra românilor. Astfel, la 1566 conducătorii calvini ai Transilvaniei reușesc să numească un episcop calvin pe seama românilor, în persoana lui Gheorghe de Sîngeorgiu, un preot român făcut nobil. Dieta din 30 noiembrie 1566 de la Sibiu, a venit în sprijinul episcopului Gheorghe, pentru a converti pe români la calvinism, hotărînd expulzarea preoților care vor refuza să se convertească. Lui Gheorghe îi urmă Paul de Tordaș (6 februarie 1569) și apoi Mihail Tordaș.¹⁹⁷

*

În veacul XVI, Brașovul devine un centru economic și cultural, îndeosebi al culturii religioase a românilor din cele trei țări românești.¹⁹⁸ Aici, Coresi, — diaconul cărturar și tipograf venit de la Tîrgoviște, — desfășoară o bogată și rodnică activitate de tipograf.¹⁹⁹ Între cărțile tipărite de Coresi acolo apare și o *Pravilă*, la 1563 sau 1560—1570, *socotită și prima pravilă bisericească tipărită în limba românească*, cunoscută pînă azi.²⁰⁰

„Tipăriturile românești ale lui Coresi” răspîndindu-se în toate ținuturile au adus cu ele pretutindeni „graiul din sudul Transilvaniei” și din Țara Românească, „îndeplinind astfel, o operă de însemnătate deosebită în cultura

196. *Istoria Bisericii Române*, I, p. 361.

197. Vezi și: Bunea A., Vechile episcopii românești, a Vadului, Geoagiului, Silvașului și Bălgradului, Blaj 1902, p. 115; *Idem*, Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria, Blaj 1904, p. 304+VII.

198. Vezi legăturile Brașovului cu Țara Românească și Moldova în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, la: Panaitescu P. P., Inceputurile scrisului în limba română, în rev. „Studii și cercetări de istorie medie”, vol. IV, București 1960, p. 152—155; *Metef Șt.*, Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea, Sighișoara 1921; Manolescu Radu, Schimbul de mărfuri dintre Țara Românească și Brașovul, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, în rev. „Studii și materiale de istorie medie”, vol. II, 1957, p. 345—390; *Motogna V.*, Relațiile dintre Moldova și Ardeal în veacul al XVI-lea, Dej 1928, p. 13—46; *Lacea Const.*, Cetatea de pe Tîmpa de lîngă Brașov și „Cătunul” de sub ea, București 1944, (An. Ac. Rom. Seria Lit., III, tom. XIII, Mem. 4); *Stinghe Sterie*, Istoria Bisericii Scheilor Brașovului (mss. de la Radu Tempe), Brașov 1899, p. (VIII+220+8); *Cîndea Spiridon*, Brașovul cea mai „minunată cetate”, pentru activitatea diaconului Coresi, în rev. M.A., 1962, 1—2, p. 116—132.

199. Vezi activitatea diaconului Coresi la: *Istoria Bisericii Române*, I, București 1957, p. 423—430, 433; Panaitescu P. P., Inceputurile scrisului în limba română, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. IV, București 1960, p. 150—176; *Jorga N.*, Istoria literaturii Române, II, ediția II, București 1926; *Pușcariu Sextil*, Istoria literaturii române, Epoca veche, ed. II, Sibiu 1920, p. 74—80; *Piru Al.*, Literatura română veche, ed. II, București 1962, p. 58—65, — bibliografie; *Sulică N.*, Coresi scriitor sau tipograf?, Brașov 1901.

200. *Spulber C. A.*, Cea mai veche pravilă românească, p. 87; *Bianu I.*, Pravila Sf. Apostoli, tipărită de diaconul Coresi în Brașov, între 1570—1580 (Fragmente). București 1925, 2 f., 24 p.

românească". Ele „au pus întâile pietre trainice la temelia limbii literare de astăzi". „Apropiindu-i suflătește pe românii de pretutindeni, ele au contribuit mult la *păstrarea unității noastre* de o parte și de alta a Carpaților".²⁰¹

* *

În ce privește vechimea mitropoliei Ardealului, s-au emis felurite ipoteze.²⁰² Ținând seama însă de spiritul canonic al ortodoxiei bizantine și de practica vremii, s-ar fi putut ca noul scaun al eparhiei Ungrovlahiei dinspre Severin, să devină scaunul mitropoliei Ardealului sau Banatului.²⁰³ În felul acesta s-ar fi putut păstra o continuitate prin episcopii ziși pripegi, ce-i aflăm în Transilvania veacurilor următoare

Cunoscând că domnitorii din țările românești de peste Carpați erau interesați direct în a da românilor din Transilvania tot sprijinul în păstrarea Ortodoxiei, este de la sine-înțeles că acești domnitori au trimis încontinuu episcopi în Transilvania. Acest lucru mai apare întemeiat și pe faptul că în concepția politică a vremii, vlădicii erau adesea nu numai păstori sufletești, ci în același timp și soli, delegați domnești pe lângă principii Transilvaniei și pe lângă alți factori politici ai acestei țări, pentru aranjarea unor chestiuni de stat importante și secrete. Ei erau un fel de apocrisiarhi. Reședința acestor episcopi, cu misiuni diplomatice, am văzut că le era asigurată în feudele românești și în imediata apropiere a locului de scaun al conducătorului politic al Transilvaniei.²⁰⁴

*

Pe temeiul mărturiilor invocate și pe temeiul considerațiunilor la care ne îndreptățesc acelea putem concluda, cu toată siguranța, că *românii au avut cu mult înainte de data la care sînt atestate documentar, organizațiuni statale cu caracter feudal, iar corespunzător acestora, și organizații bisericești bine încheiate, cu statornice tradiții canonice* — aceleași pe întreg teritoriul locuit de români de o parte și de alta a Carpaților —, și în același timp strîns legate cu acelea ale bisericilor mari, unite în jurul Bisericii Ecumenice din centrul imperiului bizantin, — din Constantinopol.

201. *Istoria Bisericii Române*, I, p. 429.

202. *Gruia*, Mitropolia Ardealului sau Bălgradului anterioară lui Mihai Viteazul, în „Revista Teologică”, Sibiu 1914, 7—9, p. 190; *Lupșa Șt.*, Vechea mitropolie a Ardealului, Sibiu 1948, p. 31; *Idem*, Biserica Ortodoxă din Ardeal și Ungaria în veacul XV, Ierarhia sa superioară. Mitropolia Ardealului, în rev. M.A. 1957, 3—4, p. 218 și urm.; și idem 1958, 1—2, p. 71—86; *Popea N.*, Vechea Mitropolie ortodoxă română a Transilvaniei, suprimarea și restaurarea ei, Sibiu 1870, XIV+352 p.; *Mangra V.*, Ierarhia și mitropolia bisericii române din Transilvania și Ungaria, Sibiu 1908, p. 127; *Pușcariu Il.*, Mitropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania, Sibiu 1900, p. 178—434; *Bunea A.*, Vechile episcopii românești, a Vadului, Silvașului și Bălgradului, Blaj 1902; *Idem*, Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria, Blaj 1904, p. 304; *Lupșa Șt.*, Biserica Ortodoxă Română din Ardeal și Ungaria în veacul lui Ioan de Hunedoara (XV), în rev. M.A., 1956, 3—4, p. 268—77; *Idem*, Mitropolia Ardealului în veacul XVI, în rev. M.A., 1960, 7—8, p. 573—88; *Cotoșman Gh.*, Contribuții la începuturile mitropoliei Ardealului, în „Telegraful Român”, închinat mitropolitului N. Bălan, Sibiu 1955, p. 336; *Popa V.*, Considerații cu privire la mitropolia Transilvaniei, în rev. M.B., 7, 1958, p. 408 și urm.; *Istoria Bisericii Române*, I, p. 267 și urm.

203. *Vezi: Lupșa Șt.*, Biserica Ortodoxă Română din Ardeal și Ungaria în veacul XV, în rev. M.A., 1957, 3—4, p. 220; *Hurmuzaki E.*, Documente, XIV, p. 4—5.

204. *Metef Șt.*, Episcopia Geoagiului de Sus, în rev. M.A., 1957, II, 9—10, p. 636.

IMPORTANȚA DREPTULUI PENTRU VIAȚA BISERICESCA

A. POZIȚIA LEGII JURIDICE SCRISE ȘI NESCRISE CA REAZIM ȘI ÎNDRUMĂTOR AL VIEȚII BISERICEȘTI ALĂTURI DE SFÎNTA SCRIPTURĂ ȘI CĂRȚILE DE CULT

Biserica a fost înzestrată de Întemeietorul ei cu toate mijloacele necesare atingerii scopului său suprem, mîntuirea.

Pe calea Revelației, adică prin Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție, i s-au dat Bisericii toate temeiurile de credință și de viațuire morală pe baza cărora s-a organizat și s-a desfășurat, de la început și pînă azi, întreaga viață și lucrare a Bisericii.

Realitățile vieții sociale dovedesc însă că Biserica a folosit totdeauna în organizarea și conducerea sa, pe lîngă normele religioase și morale, primite pe calea revelației, încă și o sumă de norme, de legi și rînduiri specifice, legi cu caracter juridic necuprinse aidoma, în Revelație, adică în Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție. Aceste norme cu caracter juridic le-a găsit Biserica, într-o măsură, în mediul social-politic în care s-a dezvoltat, de unde le-a împrumutat, adaptîndu-le la nevoile ei specifice.²⁰⁵ Cu timpul, ținînd cont de nevoile înche-gării și dezvoltării sale sub chipul unei societăți religioase, Biserica însăși și-a făurit anumite norme specifice după care s-a călăuzit în tot timpul și în tot locul.

Legea de drept de care a început Biserica să se folosească de la o anumită vreme, ca orice normă juridică ce apare în viața unei societăți, n-a avut numai chipul legii scrise, ci adesea și pe acela de lege nescrisă sau de obicei (cutumă). Desigur că legea scrisă o avea Biserica mai ușor la îndemînă în textul legilor romane, deci a legilor de Stat, pe care ea trebuia să le respecte, precum și să săvîrșească anumite acte în legătură cu menirea ei.

Concomitent și credincioșii, nu numai asociațiile sau obștiile creștine, erau obligați să respecte și să folosească legea romană în diferite relații comune, ca și în cele religioase.

Dar, înafară de legea scrisă (în viața juridică), dintre normele juridice nu lipseau nici legile nescrise sau obiceiurile de drept, pe care le atestă istoria epocii în însăși textele dreptului pozitiv.

205. Vezi: Stan L., „Iubește pe aproapele tău!” — mărturii creștine pentru traiul în comun —, în rev. „Mitropolia Olteniei”, 1959, 12, p. 547 și u., unde se prezintă concepția Bisericii privitoare la organizarea socială a comunităților creștine și formele concrete de orga-nizare socială îmbrăcate de aceste comunități, în evoluția lor istorică, pînă în zilele noastre. Stan L., Obîrșia și dezvoltarea istorică a Dreptului Bisericesc, în rev. M.O., 1968, 1—2, p. 3-11.

Desigur, însă, că nici normele scrise, nici cele nescrise ale Dreptului roman, sau ale altor tipuri de drept care se găseau în vigoare pe teritoriul roman, mai ales în partea lui orientală, nu au fost nici suficiente, nici toate corespunzătoare trebuințelor Bisericii. Pe de altă parte, tipul nou de relații religioase și sociale creștine a creat anumite norme de conduită și de conviețuire social-religioasă corespunzătoare naturii și lucrării Bisericii. Acestea au avut în mod preponderent un caracter moral și religios, căci se întemeiau pe elementul revelat. Dar alături de ele au prins consistență de bunăseamă și unele norme cu caracter juridic elaborate în mod spontan și sub imperiul trebuințelor practice, iar nu în mod organizat de vreo autoritate care s-ar fi gândit să le stabilească și să le generalizeze.

În felul acesta apare cât se poate de firesc faptul că Biserica a început să se folosească într-o anumită epocă, alături de normele sale religioase și morale, și de norme cu caracter juridic, adaptate însă inițial în formă nescrisă. Cu timpul, dezvoltarea vieții organizate a Bisericii a impus însușirea și elaborarea de norme juridice scrise, iar totalitatea acestor norme scrise și nescrise și-a impus utilitatea în așa fel și în așa măsură încât legea de drept a devenit, încă din veacurile III—IV, nu numai un factor important pentru activitatea curentă desfășurată în sînul Bisericii, ci chiar un reazim de nădejde al întregului corp al Bisericii, un îndrumător și un garant al lucrării sale mîntuitoare în lume.

Procesul schițat în cele de mai sus a dus în viața Bisericii la apariția și la conturarea unui nou factor, nu numai util, ci și determinant pentru dezvoltarea vieții bisericești și pentru întreaga ei lucrare. Acesta a fost și a rămas factorul juridic, care se adaugă factorilor strict religioși, reprezentați de adevărurile de credință cuprinse în Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție și de rînduielile de cult care au fost, mai pe urmă, și ele codificate oarecum în cărțile de cult, — așa încît, alături de Sfînta Scriptură și de Sfînta Liturghie, ca cea mai veche formă cristalizată a cultului, s-a impus de la o vreme și Sfînta Pravilă sau Colecția Sfintelor Canoane.

În felul acesta, viața Bisericii apare din veacurile III—IV ca rezemîndu-se în întreaga ei desfășurare pe trei piloni, fără de care n-a mai fost posibilă nicăieri păstrarea sau constituirea vieții creștine organizate și fără de care nici azi nu mai este posibilă o astfel de viață. Apariția și impunerea elementului juridic care devine al treilea pilon al vieții bisericești organizate, a fost inevitabilă, — și fenomenul apare ca ceva cu totul firesc. În lumina lui trebuie să vedem nu numai utilitatea ci și inevitabilitatea prezenței legii juridice, scrise sau nescrise, în viața oricărei forme organizate de lucrare bisericească.

Istoria oricărei unități bisericești organizate din cele mai vechi timpuri pînă azi, arată că la puțină vreme după încreștinarea oricărei populații noi, cîrmuitorii religioși creștini s-au gândit mai întîi la traducerea în limba proprie a Sfintei Scripturi, apoi la traducerea textelor sfintelor slujbe religioase — în primul rînd al Sfintei Liturghii — la unele popoare în multe forme și variante — și în același timp, la traducerea vreunei colecții de canoane și de legi de Stat privitoare la viața bisericească,²⁰⁶ continuîndu-se această lucrare cu alcă-

206. Dacă s-au făcut astfel de traduceri, în mod sigur ele s-au făcut în limba națională, în scopul de a fi însușite. N-a fost totdeauna necesar să se traducă în întregime monumentele acestea, ci a fost suficient să se cunoască anumite părți mai importante, care s-au și tradus.

Textele folosite în cult, luate în cea mai mare parte din Sf. Scriptură, urmăreau tocmai scopul de a pune la îndemîină credincioșilor, partea minimă necesară din Cuvîntul revelat, —

tui de pravile autohtone, elaborate pe baza canoanelor și nomocanoanelor de circulație și de valabilitate generală, la care s-au adăugat mereu elemente ale dreptului specific al fiecărei Biserici naționale, sau care măcar sub raport teritorial constituie o unitate distinctă în cadrul Bisericii Ecumenice.

Aceste lucruri ni le atestă clar, din cele mai vechi timpuri, Istoria Bisericii armene, gregoriene, etiopiene etc.²⁰⁷

*

Nu încapă îndoială că după aceste reguli și folosind elementele care le dădeau un conținut esențial, în viața oricărei Biserici s-a procedat mai întâi la însușirea elementelor de bază ale vieții bisericești care au fost și s-au afirmat sub întreitul chip al Sfintei Scripturi, al Sfintei Liturghii, sau în general al Cărtilor de Cult și al Sfintei Pravile, sau în general al Colecțiilor juridice (nomocanonice) și, apoi, că atunci când împrejurările au permis, toate acestea au fost traduse și în limbile naționale, deși nu totdeauna în aceeași ordine, ci adeseori s-a tradus mai întâi textele de cult sau textele canonice și apoi Sfânta Scriptură.

Cunoscând modul în care s-a impus elementul juridic, ca al treilea factor indispensabil pentru orice organizație bisericească, precum și modul în care el este reprezentat în istoria organizațiilor bisericești încă din timpuri vechi, este

parte care este reprezentată de textul Evangheliilor, care apar ca un extras din Sf. Scriptură necesar pentru cult.

Același lucru, cu siguranță, s-a petrecut și cu textul Sf. Canoane. Vezi p. 50.

Chiar în cazul lui Ulfila, nu-i exclusă posibilitatea traducerii în limba gotă, nu numai a Sf. Scripturi ci și a anumitor părți, sau chiar în întregime, a cărtilor de cult și Sf. Canoane.

207. Biserica egipteană sau coptă, ruptă de Biserica Ortodoxă după cel de al IV-lea sinod ecumenic de la Calcedon (451) cunoaște de timpuriu traduceri de canoane în limba coptă.

Astfel pe seama Copților s-au tradus cele 38 de canoane ale lui Ipolit Romanul, ce ni s-au păstrat pînă azi numai în versiune etiopiană și arabă. (A se vedea: *Joh. Bachmann: Corpus Juris Abessinorum*, Paris I și II, Berlin 1889, p. XXXVI. Cf. I. Stan, Mirenii în Biserică, Sibiu 1939, p. 267; *Idem*, O nouă Patriarhie, Biserica din Etiopia, în rev. „Ortodoxia” 1960, 1, p. 57; *Colotelo M.*, Biserica Coptă, caracteristicile organizării ei, în rev. „Studii Teologice”, 1961, XIII, 5—6, p. 324. În aceeași limbă coptă a fost tradusă și scrierea: „Testamentum Domini, seu verba, quae Dominus noster a mortuis resurgens ad Apostolos habuit” de către *Iacob* la 687. Cf. *Colotelo M.*, o.c., p. 325, nota 19.

La fel au fost traduse și Canoanele Sf. Apostoli. De remarcat că după această traducere *Dionisie Exiguul* traduce în limba latină primele 50 dintre ele (din 85), traducere ce devine cod oficial în Biserica Romano-Catolică.

Mai târziu aceste canoane cunosc și traduceri în limbile Bisericilor particulare, ca de pildă în limbile egipteană și siriană. Versiunea egipteană — arabă — cunoaște de exemplu 127 de canoane. A se vedea: *Dictionnaire de Théologie Catholique*, tom. II, partea II, col. 1612; *Jean Périer*, Les 127 canones des Apôtres, texte arabe en partie inédite, publié et traduit en français, d'après *Dionisèe Exigul* traduire les manuscrits de Paris, de Rome et de Londres, în *Patrologia Orientalis*, tom. VIII, fasc. IV, Paris 1912, can. XIII, p. 583—584. Cf. I. V. *Covercă*, Probleme de organizare bisericească în canoanele vechi arabe, în rev. „Glasul Bisericii”, XX, 1961, 5—6, p. 405—406.

A se vedea și: *Salaviell S.*, *Liturgies Orientales*, Paris 1932, p. 37; *Băbuș Grigorie*, Limbile liturgice, în rev. „Glasul Bisericii”, 1955, 5—6, p. 367—376. *Stan L.*, Mirenii... p. 267, 279; *Tarnavschii V.*, Introducere în Sfintele cărți ale Testamentului vechi, 1928, p. 162; *Gheorghiu V.*, Introducere în Sfintele cărți ale Testamentului Nou, 1929, p. 858; *Mitrofanovici V.*, Liturgica Bisericii Ortodoxe, 1929, p. 3—4; *Popovici E.*, Istoria bisericească universală, București 1925, vol. I, p. 218; vol. II, p. 10, 21, 23, 91; vol. III, p. 4, 25 etc.

de la sine-înțeles că același proces s-a petrecut și în viața bisericească a popoarelor încreștinate mai târziu: bulgari, sârbi, ruși etc.²⁰⁸

208. *Tarnavski V.*, o.c., p. 172; *Gheorghiu V.*, o.c., p. 884; *Șesan V.*, *Curs de Drept Bisericesc Universal*, ed. IV, 1942, p. 47—48; *Popovici E.*, o.c., p. 6, vol. III, p. 8, 10, 18, 37, 45, 181, 188, 190 etc.; *Milaș N.*, *Dreptul Bisericesc Oriental*, trad. de Cornilescu-Radu, București 1915, p. 157—161.

Milaș N., *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii*, trad. de Uroș Kovincici și N. Popovici, vol. I, partea I, 1930, p. 84 și urm. discută originea Nomocanonului slav ple-dînd pentru o origine sîrbească. Necesitatea cunoașterii Nomocanonului reiese din însăși mențiunile ce s-au făcut pe primele exemplare, unde se spune: „Ori care învățător, fie episcop sau presbiter sau alt cineva, care învață, dacă nu cunoaște bine aceste cărți, apoi nici despre sine nu știe cine este. Iar dacă se adîncește în aceste cărți inspirate de Dumnezeu, se va observa pe sine însuși, ca în oglindă, cum este și cum trebuie să fie și cunoaște și pe alții și îi învață”. „Au apărut la lumină în limba noastră aceste scrieri dumnezeiești... întunecate prin norul conștiinței limbii grecești”. Textul se află în *Kormciaia Cniga*, mss de la Ilovica (1262), Rosca (1305) și Moracica (1615), (cf. p. 89). Canonistul Milaș arată că în conformitate cu tradiția vremii în fiecare centru politic și bisericesc trebuia să fie și o colecție de legi (p. 87). *Kormciaia Cniga* a apărut în limba slavă datorită apostolilor slavilor, care traducînd Sf. Scriptură și Cărțile de Cult, au tradus și Nomocanonul. Acesta (Nomocanonul slav), „nu este o simplă traducere din limba greacă — nu s-a găsit izvorul grec — ci este o compilație din mai multe cărți care a cerut o lucrare independentă și bine studiată după un program hotărît” (p. 93). *Kormciaia bulgară* este opera lui Ioan Scolasticul (p. 94). La p. 84, nota 84, vezi bibliografia slavă în legătură cu originea colecției *Kormciaia Cniga*. La p. 112, vezi originea colecției rusești: *Cniga Pravil*.

Zuzec I., Ivan S. J., *Kormciaia Cniga*, *Studies on the Chief Code of Russian Canon Law*. Roma, 1964, după ce face o descriere amănunțită a cărții, face o prezentare a manuscriselor slavone de Nomocanoane, pe care le împarte în 5 familii. În concluzie la acest capitol arată că traducerea de nomocanoane la slavi s-a făcut chiar de la începutul încreștinării lor, de către apostolii slavilor, Chiril și Metodiu. Fiind opera acestor apostoli Nomocanoanele s-au bucurat de mare autoritate alături de Sf. Scriptură și celelalte cărți de cult traduse în același timp. Mai târziu, în veacul X toate aceste opere au trecut la ruși care le-au primit ca niște tezaure ale creștinismului slav. *Pavlov A.*, *Nomocanonul la Marele Trebnic*, ed. II, Moscova, 1897, se ocupă de originea acestuia. Vezi și nota 582. *Colote'o V.*, *Nomocanonul slav*, în rev. „Studii Teologice” 1960, 5—6, p. 381—392. *Cartoian N.*, *Istoria literaturii române vechi*, București 1940, I, p. 11; *Ciobanu St.*, *Istoria literaturii vechi*, I, curs, 1938—1939, p. 447.

Traducerea cărților bisericești din limba greacă în limba slavă a început în secolul IX, pe vremea apostolilor slavilor Chiril și Metodie. A se vedea: I. I. *Assemanus*, *Calendar Eccl. univ.*, tom. III, Romae 1755, p. 150, și Bibliografia Ep. Clement, învățăcelul lui Metodie și mărturia lui Ioan Exarhul Bulgariei din sec. X. Ia: Ios. *Dobrowsky*, *Cyrillus und Methodius der Sloven Apostel*, Praga 1928, p. 43—45. Cf. *Mitrofan*, *Liturgica*, p. 246. Vezi și: *Olteanu P.*, *Aux origines de la culture slave dans la Transylvanie du nord et le Maramureș*, în revista „Românoslavica” I, 1958: p. 174 și urm., unde susține teza pătrunderii Liturghiei în limba slavă la românii din Moravia Mare. A se vedea aci și opinia altor cercetători că Liturghia slavă la români s-a introdus din Bulgaria. Autorul susține teza că ucenici ai lui Chiril și Metodie au introdus ritul slav și la români și că s-a format o limbă slavă bisericească carpatică comună slovacilor, moravilor și românilor.

În ultimul timp teologii slavi — sârbi, cehi, bulgari și ruși — au pus din nou în discuție problema începuturilor dreptului scris în limba slavă legată de viața și opera apostolului slavilor, Sf. Metodie, în calitatea sa de canonist și legiuitor civil.

Astfel, *Troitzki* (Sfintul Metodie Canonist și Apostolul Slavilor, în rev. *Jurnalul Patriarhiei* din Moscova, 1958, 3, p. 38—51) arată că de numele Sf. Metodie se leagă traducerea unui Nomocanon în 50 titluri, Nomocanonul în 14 titluri, ca și alte scrieri cu conținut canonic-juridic, ca: Porunca sau Legea de judecată a oamenilor, Tratatul sau Scholia despre înțietatea scaunului de Constantinopol, cu note catolice, pe lângă traducerea Sf. Scripturi și a Cărților de Cult.

Despre traducerea acestor lucrări ne stă mărturie lucrarea sa: „Viața în Panonia” (vezi ediția: S. A. *Pavlov*, *Materialul istoric al apariției scrierilor vechi slave*, Leningrad 1930, p. 67—78). Cf. *Troitzki*, o.c., p. 38.

Sf. Metodie traduce din grecește Nomocanonul lui Ioan Scolasticul, patriarhul Constantinoplei (565—578), compus de acesta la 565.

De la regula generală pe care am văzut-o atestată istoric, a folosirii și apoi a traducerii în timp a tuturor celor trei elemente esențiale sau indispen-

Important e că Sf. Metodie nu face o traducere simplă, ci, o prelucrare prin prescurtarea canoanelor și selecționarea lor, păstrând numai pe acelea pe care le socotește corespunzătoare pentru biserica sa. De exemplu din 377 canoane, traduce în text prescurtat numai 235, la alegere (cf. Troitki, o.c., p. 38). Sf. Metodie voia să facă din corpul canonic al lui Ioan Scolasticul un codex canonic util Bisericii morave, pentru cerințele practice ale acesteia, lăsând la o parte tot ce a considerat nefolositor din acest punct de vedere. El introduce în codice și formule locale slave, în ceea ce privește felul tradițional de judecată la slavi.

Traducerea sa a fost destinată exclusiv pentru trebuințele eparhiei sale, urmînd în acest caz exemplul acelor Sfinți Părinți, care adaptau hotărîrile diferitelor sinoade pe seama eparhiilor lor, editînd pentru ele prescripțiuni canonice, care mai tîrziu au fost acceptate de sinoadele ecumenice ca valabile pentru întreaga Biserică introducîndu-le în codul canonic oficial al Bisericii Ecumenice.

Traducînd și prelucrînd Sf. Canoane, Sf. Metodie s-a gîndit nu atît la păstrarea literiei, ci a spiritului lor, avînd mereu în atenție bunul mers în treburile particulare ale Bisericii sale. (A se vedea Troitki, o.c., p. 38).

De la Sf. Metodie ne-a rămas și prima formulare de terminologie juridică slavă prin transcrierea sau traducerea celei latino-grecești.

La ruși întîlnim traduceri în manuscris ale nomocanonului, încă în veacul X. Mențione despre existența unei astfel de Colecții ne face un inventar (din 1142) al Schitului mînășirii Xilurgos din Sf. Munte Atoș, unde, între alte cărți, este înregistrat și un Nomocanon în traducere slavă. Aceste traduceri însă nu ni s-au păstrat. S-a păstrat însă la Moscova traducerea Nomocanonului lui Ioan Scolasticul, care datează, după opinia cercetătorilor, din veacul XIII sau chiar de mai înainte. După cuprins și după caracterele lingvistice, acest Nomocanon este de origine bulgară. Exemplarul a fost studiat de A. Pavlov (Primul Nomocanon slavo-rus, Moscova, 1869, după exemplarul din Biblioteca sinodală din Moscova), care socotește că traducerea din grecește s-a făcut probabil în Serbia, în veacul XIII, de către Sf. Sava, sau de vreun călugăr slav din Sf. Munte Atoș.

La baza Nomocanonului slav stau două opere grecești mai vechi, de mare circulație și autoritate. Una este Nomocanonul de pocăință atribuit patriarhului de Constantinopol Ioan Postnicul (582—595). (Cea mai veche redactare a acestui Nomocanon e în: Migne, P. G., t. 88, col. 1889—1918) și o colecție anonimă de canoane și epistoli, pe care o editează tîrziu și Cotelerius (Ecclesiae Graecae Monumenta, Paris 1677—1686), care consideră lucrarea ca întocmită în sec. XII—XIV. Se cunoaște azi și o redacție din veacul al X-lea al acestui Nomocanon, fără a i se cunoaște autorul. Vezi: Colotelo M., o.c., p. 386.

Tot din sec. X avem două traduceri după acest Nomocanon: o traducere slavonă și alta în limba georgiană, făcută de Eftimie (+ 1028). (A se vedea: Colotelo M., o.c., p. 382—384, și Pavlov, Nomocanonul de la Marele Trehnic, Moscova 1897).

„Primele traduceri în limba slavă — după cum am văzut mai sus — s-au făcut în Serbia, începînd din sec. IX, dar textul lor nu ni s-a păstrat. Din sec. XIII și XIV avem puține traduceri manuscrise tot de origină sîrbă sau bulgară, iar în sec. XV ele se înmulțesc. În Rusia Kieviană Nomocanonul se tipărește pentru prima dată, în luna iunie 1620 de către învățatul Pamy Berânda. în tipografia vestitei Pecerska Lavra din Kiev. sub titlul „Nomocanon sau Pravila Legii, avînd canoanele Sf. Apostoli și ale celor șapte Sfinte Soboare Ecumenice... 7128 (1620)” (A se vedea amănunte la: Pavlov, o.c., p. 481, ed. II, 1897. Cf. Colotelo M., o.c., p. 386).

Opera aceasta a lui Berânda, prezentînd mare importanță pentru Biserică, a fost reluată de Petru Movilă, care îmbogățind-o și completînd-o a tipărit textul ei ilustrînd-o și cu o prefață de o frumusețe rară, la anul 1629. Important e că acest Nomocanon a contribuit mult „la întărirea Ortodoxiei, la disciplina și buna rînduială a vieții religioase și bisericesti”. Colotelo M., o.c., p. 392. Vezi și n. 582.

Sf. Metodie a fost nu numai un canonist iscusit, ci și un veritabil jurist laic, el fiind și autorul „Legii de judecată a oamenilor”, text slav ce se află în patru manuscrise vechi ale codului rus de legi: „Cormicia Kniga”. (Vezi amănunte la: Troitki (Belgrad), Sfințul Metodie p. 83—141, p. 83—115 textul, p. 116—124, prescurtări și note, p. 125—141, fotocopii negative după paginile 38-a și 42-a din Legea de judecată a oamenilor și în special nota 1 (p. 116—117) unde prezintă bibliografia problemei; și recenzia acestui studiu făcută de Ion V. Georgescu, în rev. „O”, 1963, 3—4, p. 502—512.

sabile pentru orice organizare bisericească, nu a putut face excepție nici viața

Despre originea, autorul și locul întocmirii „Legii de judecată a oamenilor” s-au emis o serie de păreri, și anume:

a. Teza că Legea de judecată a oamenilor s-a scris în *Moravia* de către Constantin-Chiril o susține prof. ceh. J. Vašíta (vezi: *Origine cyrillo-methodiene du plus ancien Code slave dit zakon sudny ljudeni*, „Bizantinoslavica”, XII, Praga 1951, p. 154—174, și în K stazu privodu Zakona judneho ljudem „Slavia”, XXX, Praga 1961, p. 1—19), *Sobolevski* și *Isacenko* și alții.

b. Teza că Legea s-a alcătuit în *Panonia* de către Metodie, o susține prof. austriac de istoria dreptului H. F. Schmid (La legislatione byzantina, Verona 1948, I, p. 395 și urm.).

c. Teza că Legea s-a alcătuit în *Bulgaria* și pentru bulgari pe vremea lui Boris, în urma încreștinării acestora, o susține bulgarul Mihail Andreev (Unde a fost alcătuită Legea de judecata oamenilor?, în „Filologia slavă”, V, Ed. Ac. de Științe bulgare, Sofia 1963, p. 113—136; *Idem*, Oare în Macedonia a fost alcătuită Legea de judecată a oamenilor și oare Metodie primul învățat slav este autorul ei?, în „Sbornicul 1100 ani de scriere slavonă, 863—1963, Sofia 1963, (I. bulgară), p. 321—337); *Berechet* Șt., Legătura, p. 88—89.

d. Teza că Legea s-a alcătuit de Sf. Metodie, cînd a fost principe (cneaz) al provinciei macedonene *Strimon* pe seama provinciei sale în deceniul IV al secolului IX, în scopul ridicării nivelului moral și disciplinar al armatei și pentru întărirea încrederii față de Bizanț, o susține *Troitzki* (Sfîntul Metodie, apostolul slavilor în calitate de canonist, în Revista Patriarhiei din Moscova, 1958, 3, p. 38—51; *Idem*, 1961, 12, p. 49 și urm.; *Idem*, Sfîntul Metodie ca legiuitor slavon, în „Lucrări teologice”, caietul al II-lea, Ed. Patriarhiei din Moscova, 1961, p. 83—141; *Idem*, Pentru cine și unde a compus Sf. Metodie „Legea de judecată a oamenilor?”, în „Anuarul Bisericii Ortodoxe Cehoslovace”, Praga 1963, p. 49—58).

*

Din cele de mai sus important pentru noi este adevărul relevat de toți cercetătorii, că slavii, de la încreștinare au cunoscut în limba lor aŭt Codul canonic cît și Codul civil, și că ei au avut o organizare social-politică și bisericească asemănătoare cu cea a Bizanțului creștin — modelul după care s-au organizat în toate domeniile vieții sociale.

*

Lumină asupra începuturilor dreptului scris la slavi aduce și studiul prof. *Troitzki* (Belgrad) (Cine a introdus scholia catolică în Cormcia ortodoxă, publicat în „Lucrări teologice”, caietul al II-lea, Ed. Patriarhiei din Moscova, 1961, p. 5—62 (p. 5—47 textul, p. 49—62 reproduceri fotografice, în care lămurește problema originii a trei texte în legătură cu scholia catolică din Cormcia: „Textul grecesc al tratatului despre privilegiile Scaunului de Constantinopol; Textul grecesc al scholiei catolice adăugate la acest text, și Textul traducerii slavone a acestui tratat și a scholiei adăugate la el”. A se vedea și recenzia la acest studiu de: *Georgescu Ion V.*, în rev. „O”, 1963, 3—4, p. 493—502.

Problema începuturilor dreptului scris la slavi a mai fost abordată și de alți autori, cum au fost: A. Pavlov. Articolul anonim despre privilegiile Scaunului patriarhal al Constantinopolului și traducerea lui paleoslavă cu două importante completări, în: B.B. t., IV (1897), p. 143—154 (I. rusă); A. I. *Sobolevski*, Materiale și studii în domeniul filologiei și arheologiei slavone. Sbornicul secției imperiale de Științe, pentru limba și literatura rusă, t. LXXXVIII, 3, Petersburg 1910 (I. rusă); I. I. *Sreznevski*, Cercetarea vechilor manuscrise ale Cormciei, Petersburg 1897 (I. rusă); și V. N. *Benesevici*, Sbornicul canonic în XIV titluri de la al doilea sfert al veacului al VII-lea pînă la anul 883. Petersburg 1905 (I. rusă); *Idem*, Cormcia paleoslavă în XIV titluri fără comentarii. Tom. I, Petersburg, 1906 (I. rusă); *Idem*, Sinagogia în I titluri și alte sbornice juridice ale lui Ioan Scolasticul. Petersburg 1914 (I. rusă); *Idem*, Sinagogia lui Ioan Scolasticul în I titluri și alte opere juridice ale lui, I, I. München 1937 (I. latină).

(Indicațiile bibliografice de mai sus le-am dat după *Troitzki*, o.c. în „Lucrări teologice”, 2, p. 48. Vezi și: B. *Gardașevici*, Importanța Cormciaiei Sf. Sava pentru legislația noastră bisericească și a statului (I. sîrbă), în „Bogoslavice”, Revista Facultății de teologie din Belgrad 1958, 1, p. 3—14).

Costăchel V., Comunitatea de terminologie între „Ruscaia Pravda” și actele de cancelarie românești din evul mediu (I. rusă), în rev. „Românoslavica”, I, 1958, p. 73—87, în care se arată că există o terminologie juridică comună la slavi și la români nu numai în dreptul bisericesc ci și în cel civil și mai ales penal. E vorba aci nu numai de asemănare de termeni, ci chiar de identitate de instituții juridice, fapt ce-l face pe autor să tragă concluzia că a existat „un sistem juridic comun” la români și la slavi aflați pe aceeași treaptă social-economică în care obștea feudală ocupa un loc central (p. 87).

bisericească din țările românești.²⁰⁹ Nu există nici un motiv ca să se creadă

P. Olteanu, *Aux origines de la culture slave dans la Transylvanie du nord et la Moraves*, în rev. „Românoslavica”, I, 1958, p. 169—196, arată că slavii din Moravia Mare prin încreștinare au ajuns la un înalt grad de cultură, și că de aici a pornit apoi un puternic curent slav marcat prin traducerea în limba slavă a tezaurului bizantin. Având și o puternică organizare social-politică și bisericească Moravii au influențat și pe români, cu care întrețineau relații, fapt ce face pe autor să susțină că în Transilvania de nord cultura slavă la români a fost răspîdită din Moravia Mare (p. 185). Susține ipoteza că răspîndirea acestei culturi la români a putut fi făcută chiar de către ucenicii lui Chiril și Metodie (p. 188), care au tradus în limba slavă Sf. Scriptură, Liturgia și alte cărți de cult, precum și Pravila. Autorul mai susține și ipoteza că însași traducerea în limba română a Cărilor de cult s-a făcut tot datorită slavilor și anume curentului zis huseit, și că „primele texte românești (sec. XV—XVI), în dialect rota-cizant, au fost traduceri de texte slave locale în mare majoritate de redacție slavă carpatică și orientală” (p. 197). Faptul acesta constituie pentru autor dovada că între slavi și români a existat o tradiție de comuniune de cultură milenară. (Critica acestor ipoteze a se vedea la: P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București 1965, p. 13—28 și 31—37).

Ioan Iufu, *Mînăstirea Hodoș-Bodrog un centru de cultură slavonă din Banat*, în rev. M. B., 1963, 5—8, p. 229—261, în care prezintă exemplarul unic al unui manuscris aflat în Biblioteca episcopală din Arad sub nr. 21, al Nomocanonului lui Vladimir al Voliniei (1286), din secolul XV (p. 239—250), scris în medio-bulgară, pentru uzul românilor (p. 244), de către un copist român, la Muntele Atoș, centrul de redacție a cărților religioase, semnalează faptul că „la creștinarea lor, în anul 988, rușii au putut lua litera slavo-bulgară nu direct din Bulgaria așa cum este admis astăzi, pentru că în această perioadă, partea de nord a Bulgariei, adică acolo unde se putea face acest împrumut, căzuse sub stăpînire bizantină în anul 971. Primind creștinismul prin Bizanț, rușii au trebuit să ia legătura neapărat cu centrul ortodoxiei, care în acea vreme era Muntele Atoș. Aici, la mînăstirea Zografu ei au găsit literatura greacă tradusă în limba slavo-bulgară. Creștinii ruși au luat-o așa cum au găsit-o, transcriind-o cu neînsemnate modificări de ordin fonetic”. (p. 245).

Comparînd textul Mss 21 (Arad) cu Mss slav 461 din Biblioteca Academiei R.S.R., un nomocanon din secolul XVII, scris în redacție rusă, reprezentînd o copie identică a mss 21 (Arad) și deci a Nomocanonului din anul 1286, constată că mss 461 lipsește Statutul lui Vladimir Sveatoslavici, dar parte din cuprinsul acestui statut este introdus în capitolul intitulat „Pravila despre oamenii bisericii și despre deseatină și despre judecățile laicilor și despre judecățile episcopilor”.

În acest capitol găsim însă o știre despre creștinarea rușilor, care lipsește în mss 21 (Arad), din care reiese că a existat și un Statut. În nota aceasta se scrie că: „În anul 6495 (987), în timpul domniei lui Constantin și Vasile, s-a botezat Vladimir și toți rușii. Și a adus cu el de la greci pe mitropolitul Leonție. Așîderea și Statut a dat bisericii catedrale ca să se păzească nezdruincată...” (p. 246).

Autorul socotește că „începînd din 1286 sau înainte de aceasta și pînă la 1653, cînd s-a tipărit Nomocanonul lui Nicon (Kormciaia Kniga), Nomocanonul folosit în Rusia a avut un text identic cu cel al manuscrisului nr. 21 de la Episcopia Arad” (p. 247), manuscrisul de la Arad, copie a Nomocanonului din 1286, fiind „drept prototipul Nomocanonului rusesc” (p. 247).

Admite la fel „că rușii au folosit Nomocanonul și înainte de acesta” și că „astfel de cărți au existat la ruși încă din timpul creștinării lor” (p. 247), iar „Vladimir al Voliniei va fi luat ca bază pentru Nomocanonul său, Nomocanonul folosit pînă atunci în Rusia, pe care l-a completat cu o parte din Nomocanonul lui Fotie, cu lămuririle lui Sisinie și cu alte canoane” (p. 247).

A se vedea și paginile 248—250 unde face un scurt istoric al „Nomocanonului la ruși”, unde opinează pentru ideea că prototipul slav al „Nomocanonului” s-a alcătuit la Atoș, avînd la bază traducerea lui medio-bulgară, și după el au fost alcătuite apoi redacțiile bulgare, sîrbe și rusești, și subliniază marea importanță a faptului că acest Nomocanon se redactează și de către un român pe seama românilor, cazul cu manuscrisul 21 Arad și 461 B.A.R.S.R. și s-a utilizat de români după cum reiese din notele marginale (p. 250), a se vedea Soloviev Al. I. „Influence du droit byzantin dans les pays orthodoxes, în „Relazioni del X Congresso internazionale di scienze storiche”, Roma 1955, vol. I, p. 587—638, care după ce prezenta monumente juridice din Bizanț arată și felul cum au fost asimilate în țările ortodoxe.

209. Băbuș Gr., o.c., p. 371; Cartoian N., o.c., p. 12; Șesan M., *Limba cultică la români*, expunere istorică, în vol. „Cinci ani de existență a Institutului de Istorie de pe lîngă Facultatea

sau să se presupună că noi am fi făcut și în această privință o excepție ca în atâtea altele, în care unii cercetători începători sau nedocumentați suficienți văd tot felul de fantezii și de miracole.

Este pe deasupra oricărei îndoieli că întotdeauna, ca și astăzi, *unitatea Ortodoxiei s-a rezemat pe aceeași credință, pe același cult și pe aceleași rînduiri de organizare, și că ea este exprimată constant prin formula că toate Bisericele locale, autocefale sau autonome, sînt obligate să păstreze între ele unitatea dogmatică, cultică și canonică.*

Dar cum să păstreze oare Bisericele acestea toate o astfel de unitate, fără de cunoașterea rînduiriilor canonice, sau fără de a dispune, pe lângă Sfînta Scriptură, care este documentul care cuprinde credința și pe lângă textele Sfințelor Slujbe — și de legile canonice?

Însuși acest lucru arată că *perspectiva în care trebuie văzută și analizată latura organizatorică a oricărei Biserici, este definită clar de prezența cu necesitate, în organizarea fiecărei Biserici, a factorului canonic reprezentat de textele canoanelor ca element constitutiv și indispensabil al închegării și păstrării Ortodoxiei ecumenice.*

B. INSEMNĂTATEA DEOSEBITĂ A LEGII SCRISE (A PRAVILELOR) ÎN VIAȚA BISERICESCĂ

Biserica (Ἐκκλησία),²¹⁰ privită sub aspectul său văzut de comunitate a celor ce cred în Hristos, ne apare, sub forma ei organizatorică (văzută), ca un așezămînt religios,²¹¹ ce-și desfășoară întreaga sa lucrare și viață „pe temeiurile de credință, cuprinse în Revelație, adică în Sfînta Scriptură și Sfînta Tradiție”.²¹²

Ca orice societate omenească, Biserica, desfășurîndu-și viața în timp și ținînd seama de nevoile impuse de procesul normal și natural al dezvoltării sale sub chipul unei societăți specific religioase, „înafară de temeiurile revelate”, în organizarea și conducerea sa a mai folosit și „o sumă de legi și de rînduiri, pe care și le-a făurit în decursul timpului”.²¹³

Aceste legi specifice, apărute la început sub forma de învățături transmise oral de Sfinții Apostoli, s-au cristalizat cu timpul în scris, bucurîndu-se de autoritate în viața întregii Biserici.

Din perioada primară a creștinismului ni s-au păstrat pînă astăzi știri despre existența unor codici bisericești, cunoscuți sub numele de învățături,

de teologie din Suceava”, 1947, p. 20; *Idem*, Primele traduceri românești ale Sf. Scripturi, 1939; *Idem*, Introducerea limbii române în Biserică, în rev. M.A., 1957, 11—12, p. 818—848; *Idem*, Introducerea limbii române în Biserică, în rev. S.T., 1959, 1—2, p. 51—61; Rosetti Al., Cele mai vechi traduceri românești de cărți religioase, București 1944, p. 14; Cîndea Sp., Limba veche liturgică și inovațiile introduse în ea de fosta Biserică Unită, în rev. S.T. 1952, 9—10, p. 539; Iorga N., Istoria Bisericii Românești, ed. II, vol. I, p. 181; Janin R., Les Églises orientales et les rites orientaux, Paris 1922, p. 21; Floca I., Molitfelnicul Ortodox, în rev. M.A., 1962, 1—2, p. 96; Bîanu I., Despre introducerea limbii române în Biserica Română, București 1904; Sbiera I., Mișcări culturale p. 34—40; Mitrofanovici, Liturgica... p. 247.

210. Milaș Nicodim, Dreptul bisericesc oriental, trad. Cornilescu D. I. și Radu S. V., București 1915, p. 3.

211. *Ibidem*.

212. Stan L., Tradiția pravilnică a Bisericii. Însemnătatea și folosul cunoașterii legilor după care se conduce Biserica, în rev. S.T., 1960, 5—6, p. 339.

213. *Ibidem*.

hotărâri, rînduiri sau canoane apostolice. Acești codici, în forma păstrată pînă azi, nu sînt opera directă a Sf. Apostoli, ci aparțin unei epoci mai noi, dar poartă numele Sf. Apostoli, fiindcă în ei este cuprinsă învățătura acestora, păstrată cu sfințenie de tradiția vie a Bisericii primare.²¹⁴

Pînă azi s-au păstrat următorii codici apostolici cu conținut canonic:

a. Învățătura celor 12 Apostoli, alcătuită probabil în secolul II de un discipol al Sf. Apostoli, descoperită și publicată de Filotei Brieni, la Constantinopol, în anul 1883.²¹⁵

b. Constituțiile Sf. Apostoli, în 8 cărți, alcătuită probabil, în actuala redacție, la Constantinopol, cel mai târziu în secolul IV.²¹⁶ Din cuprinsul acestui codice se poate desprinde cu ușurință felul de organizare și de desfășurare a vieții Bisericii din primele trei veacuri. Din această cauză prezintă o mare importanță pentru Dreptul Bisericesc.²¹⁷

c. Canoanele apostolice, cuprind 85 hotărâri sau canoane alcătuite de Sf. Apostoli, cu privire la alegerea și hirotonirea clericilor, conduita lor morală, funcțiile bisericești etc.²¹⁸

d. Tradiția apostolică, numită și Rînduiala lui Ipolit, compusă probabil pe la 220 și cunoscută de lumea modernă abia la 1843, cuprinde dispoziții cu privire la alegerea episcopilor, preoților și diaconilor etc.²¹⁹

„Prin folosirea îndelungată a acestor legiuri, deosebite ca natură și cuprins, s-a creat o tradiție juridică bisericească, numită *tradiția canonică a Bisericii*“.²²⁰

Biserica, însă, fiind destinată să-și desfășoare lucrarea sa timp îndelungat în cadrul marelui imperiu roman, în procesul de închegare și dezvoltare a sa sub chipul unei societăți religioase creștine, n-a putut face abstracție de acest cadru social-politic concret.

De aceea, alături de normele sale religioase specifice, în viața Bisericii mai apar, ca ceva auxiliar, și normele juridice impuse de cadrul social-politic în care Biserica își desfășura lucrarea sa mîntuitoare.

*

O dată cu intrarea în legalitate (313), organizarea Bisericii ca o societate religioasă liberă în statul roman încreștinat, ca și elaborarea normelor de organizare și conducere a ei, nu au rămas și nu putea să rămînă străină de felul de organizare a statului.

Din codul de legi al statului, Biserica și-a însușit un număr însemnat de norme, pe care le-a adaptat la specificul ei, le-a dezvoltat și le-a integrat în însăși viața sa socială.

Începînd cu Edictul de la Milan (313), „în cadrul și în limitele teritoriale ale unităților administrative ale Statului, Biserica își creează, organizează și

214. Șesan V., *Curs de Drept Bisericesc Universal*, ed. IV, 1942, p. 37.

215. *Ibidem*; Milaș N., o.c., p. 132; Popovici C., *Învățătura celor 12 apostoli*, 1887.

216. Șesan V., o.c., p. 37—38.

217. Milaș N., o.c., p. 133—136; A se vedea și ediția: L. S. Cotelier, *Constitutions apostoliques*, 1862.

218. Șesan V., o.c., p. 38; Popovici C., *Canoanele apostolice*, rev. „Candela“, XV, 1896; Milaș N., *Dreptul* p. 132.

219. Șesan V., o.c., p. 38.

220. Stan L., *Tradiția pravilnică* ... p. 340.

reorganizează propriile ei unități administrative“, aplicînd „în organizarea unităților sale administrative, legile de Stat privitoare la împărțirea administrativă a imperiului roman“. ²²¹

Proclamarea creștinismului ca religie de stat, la anul 380, cu prilejul convocării celui de al doilea sinod ecumenic, a dat „puterii de stat o bază legală pentru a legifera direct și în chestiuni bisericești, lucru ce de altfel începuse a-l face din vremea lui Constantin cel Mare“. ²²²

Aceste legi au fost apoi încorporate în codicii oficiali ai statului roman-bizantin: Codex Theodosianus, alcătuit la 438 și în Corpus Juris Civilis al Împăratului Justinian. ²²³

Înmulțindu-se mereu aceste legi emise de Stat în scopul reglementării treburilor bisericești, cu timpul s-a simțit nevoia strîngerii lor în corpuri aparte „de legiuiri acceptate și aplicate ca normative de Biserică în organizarea și conducerea ei“. ²²⁴

Astfel, legile care reglementau treburile bisericești, extrase din codicii lui Justinian, au fost adunate în secolul VI, de un autor necunoscut, în așa numita „Colecție în 25 capitole“; la 567, patriarhul Ioan Scolasticul publică extrase din Novele în „Colecția în 87 capitole“, iar un autor necunoscut publică, în secolul VI—VII, „Colecția tripartită“, extrase din Colecțiile lui Justinian: Codex, Institutiones și Novellae. ²²⁵

*

În afară de această legiferare a treburilor bisericești din partea Statului, Biserica și-a reglementat stările ei specifice prin legi proprii.

Legile elaborate de autoritatea supremă a Bisericii, Sinoadele Ecumenice, urmează un proces propriu de dezvoltare.

Ca și legile de Stat, legile bisericești se păstrau cu sfințenie și se codificau. Astfel, fiecare Sinod Ecumenic, înainte de a elabora norme noi, verifica și confirma normele sinoadelor anterioare. Așa s-a procedat la primul, la al doilea, ca și la al IV-lea sinod ecumenic de la Calcedon (451), care toate confirmă hotărârile dogmatice și canonice ale sinoadelor anterioare. În mod special, sinodul IV ecumenic, în primul său canon, hotărăște „să rămînă în vigoare canoanele așezate de către Sfinții Părinți la toate sinoadele (ecumenice) de pînă atunci“. ²²⁶

Din această formulare a hotărîrii sinodale se pare că acum se stabilește cuprinsul primei colecții oficiale de canoane. ²²⁷ Aci e vorba numai de canoanele sinoadelor ecumenice de pînă atunci (451), „nu și de canoanele celorlalte sinoade, așa cum rezultă și din Novela 131 a lui Justinian (545), prin care se conferă putere de lege de Stat numai canoanelor primelor patru sinoade ecumenice, nu și celor particulare“. ²²⁸

221. *Ibidem*. Vezi: Can. 17 al sin. IV ec. (451).

222. *Idem*, p. 341; Vezi: Edictul „De fide catholica“ al împăratului Teodosie I, din 380.

223. Stan L., Tradiția, p. 348; Șesan V., o.c., p. 40; Milaș Nicodim, Dreptul, p. 101.

224. Stan L., o.c., p. 341.

225. Șesan V., o.c., p. 40—41.

226. Vezi și: Milaș N., Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii, trad. de Kovincici U. și Popovici N., Vol. I, partea II. Arad 1931, p. 185—188.

227. Berechet Ș., Legătura dintre Dreptul Bizantin și Românesc, vol. I, partea I, Izvoarele, Vaslui 1937, p. 70.

228. Stan L., Legislația bisericească și valoarea ei canonică, în rev. „Mitropolia Olteniei“, VI, 1954, 11—12, p. 599.

Canoanele sinoadelor locale și ale Sfinților Părinți, deși acestea erau în-
trebuințate și invocate chiar în lucrări ale sinoadelor ecumenice, totuși erau
considerate ca nefiind normative pentru întreaga Biserică, „ci, doar indicative”,
ceea ce nu le răpea din valoarea lor pentru unele părți din Biserică sau pentru
Bisericiile locale.²²⁹

Toate aceste canoane — ale sinoadelor locale și ale Sfinților Părinți, ca
și cele zise apostolice — deși au fost acceptate și folosite de Biserică din vre-
muri mai vechi, totuși n-au fost incluse în mod oficial în Codul oficial al
Bisericii decât târziu, prin hotărârile sesiunii a doua a sinodului VI ecumenic,
numit sinodul Trulan (692), care prin canonul 2²³⁰ „a procedat la codificarea
canoanelor emise până la anul 691—692, la care apoi a adăugat pe ale sale
proprii”.²³¹

În felul acesta „s-a încheiat în mod oficial și formal un prim „canon
al canoanelor”, ținându-se ceea ce s-a găsit a fi și eliminându-se ceea ce s-a
socotit a nu fi conform cu „dreapta credință”, cu „frumusețea sublimă a dog-
melor dumnezeiești” sau cu „predaniile” bisericești”.²³²

Codificarea făcută de sinodul Trulan (sin. VI ec.) a fost acceptată și
confirmată apoi de către Sinodul VII, ecumenic, întrunit la Constantinopol
în anul 787. La acest sinod, în canonul 1, Sfinții Părinți întruniți în sinod
declară că „primesc” și „întăresc” „așezămîntul întreg și nestrămutat” lăsat de
Sfinții Apostoli, de către cele șase sinoade ecumenice și de cele locale, „adunate
spre a da astfel de așezăminte”, precum și de către „Sfinții noștri Părinți”.²³³

„După cum se vede, sinodul VII ecumenic n-a procedat la o codificare
propriu-zisă, cum a făcut sinodul Trulan”, ci doar la o întărire a celor stabilite
de sinodul respectiv, după rînduiala introdusă de mult „ca fiecare sinod ecu-
menic posterior să confirme hotărârile dogmatice și canonice ale sinoadelor
anterioare”.²³⁴

În vremea aceea, strîngerea canoanelor în colecții a fost o lucrare parti-
culară a fiecărei biserici, care își alegea, din bogata comoară a Bisericii, toate
canoanele considerate utile pentru nevoile sale particulare.

Cu toate acestea, anumite colecții particulare s-au bucurat de mare auto-
ritate, datorită fie centrului bisericesc din care emanau, fie mai ales autorității
personalității care a întocmit colecția respectivă. Colecțiile se completau apoi
cu materiale noi, pentru a corespunde cît mai deplin cerințelor practice la
care erau chemate să răspundă.

În felul acesta, vechea colecție canonică a Bisericii primare, Akoluthia
ton kanonon. — compusă de un autor necunoscut, — amintită ca existînd în
vremea sinodului III ecumenic, în 431, și utilizată la sinodul IV ecumenic din
451,²³⁵ ce cuprinde textul autentic al Sfintelor Canoane, în ordine cronologică,
s-a completat mereu.

229. *Ibidem* Vezi Can 1, sin. IV ec

230. Vezi textul la: Stan L., *Legislația bisericească...* p. 398—599; Milaș N., *Canoanele...*
vol. I, II p. 305.

231. Stan L., *Legislația bisericească*, p. 599.

232. Stan L., *Legislația bisericească*, p. 599; Milaș N., o.c., p. 306.

233. Milaș N., *Canoanele* vol. I, II, p. 490.

234. Stan L., *Legislația bisericească*, p. 600.

235. Șesan V., o.c., p. 39; vezi și: Milaș N., *Canoanele*, I, II, p. 187, n. 1 (unde găsim
bibliografia problemei); Popovici C., *Fontîunile* 1886, 5, p. 257—260.

După acest codice, din nevoi practice, se fac apoi o serie de extrase cu textul prescurtat al canoanelor, cum este codicele lui Ștefan din Efes (sec. V), intitulat: *Synopsis* sau *Epitome*.²³⁶

Cu timpul, însă, nevoi practice au impus întocmirea unui nou codice, în care materia să fie organizată nu cronologic, ca în vechea colecție *Akoluthia*, ci după materie. În acest scop s-au alcătuit codicii sistematici: Codicele în 60 titluri, compus de un autor necunoscut care a sistematizat normele cuprinse în *Akoluthia* și *Synopsis*, și „Codicele sistematic în 50 titluri”, alcătuit la 550 de Ioan Scolasticul din Antiohia.²³⁷

Cea mai importantă codificare a normelor canonice ale Bisericii o datorăm patriarhului Fotie, care însă, după cum vom vedea mai jos, a inclus Codul său în așa-zisul „*Nomocanon* în XIV titluri”, dat la lumină în anul 883, acceptat și generalizat pentru întreaga Biserică prin hotărârile Sinodului ecumenic de la Constantinopol, din anul 920.

În felul acesta Biserica a avut în față două feluri de coduri, două corpuri de legi, „egal de obligatorii și utile”: codul de legiuri bisericești emise de Stat și codul de legiuri pur bisericești, ca legi proprii²³⁸ care, după cum am văzut, ca și legile civile, se strâneau în colecții și se păstrau cu sfîntenie.

Între cele două feluri de norme, „legiurile juridice ale Bisericii și acelea ale societății civile”, apare un proces firesc de „osmoză”, în sensul că „Biserica și-a însușit o parte din legile și principiile de drept ale statelor” pe care „articulându-le în propria sa legislație”, a ajuns astfel, în chip inevitabil, „în situația de a se conduce și după legi de Stat, nu numai după legi proprii”.²³⁹

Acest proces, început în primele veacuri de existență a creștinismului, a continuat să se dezvolte din ce în ce tot mai mult, „cu faze mereu noi, adîncindu-se, înrădăcinîndu-se și lărgindu-se mereu”.²⁴⁰

Procesul osmotic a fost sprijinit mai ales prin hotărârile cuprinse în *Novelle* 115 din 542 și 6 din 545 ale împăratului Justinian, prin care se recunoaște puterea de lege a Sfințelor Canoane și în viața de Stat, asigurîndu-li-se egalitatea cu legile de Stat.²⁴¹

În felul acesta s-a ajuns ca Biserica și Statul bizantin să aibă aceleași legi egal de obligatorii atît în viața civilă cît și în cea bisericească.

*

Din nevoi practice s-a recurs la strîngerea într-o colecție unică atît a Sfințelor Canoane cît și a Legilor de Stat privitoare la chestiunile bisericești²⁴²

Care va fi fost primul codice *nomocanonic*, nu se știe. În orice caz, nevoia lui a apărut în mod sigur încă din veacul IV. Totuși, primul codice de acest fel, care ni s-a păstrat, datează din veacul VI și e cunoscut sub numele de: „*Nomocanonul* în 50 de titluri” sau capitole,²⁴³ atribuit patriarhului Ioan Scolasticul.²⁴⁴

236. Șesan V., o.c., p. 39; Popovici C. Fontînile, p. 260.

237. Șesan V., o.c., p. 40; Stan L., Tradiția pravilnică, p. 342.

238. Stan L., Tradiția pravilnică, p. 341.

239. *Idem*, p. 340.

240. *Ibidem*.

241. Șesan V., o.c., p. 41.

242. Stan L., Tradiția pravilnică, p. 341.

243. Popovici C., o.c., rev. Candela, 1886, 6, p. 326 și 328.

244. Șesan V., o.c., p. 42.

„Noul cod corespundea în chipul cel mai firesc nevoilor vieții bisericești și era expresia stadiului în care ajunsese legislația bisericească. Ea intrase într-o nouă fază, caracterizată prin faptul că procesul de însușire osmotică a legilor de Stat de către Biserică, după o epocă de stagnare, luase amploare și intrase el însuși într-o fază nouă, prin însușirea în bloc a legilor de Stat care se refereau la treburile bisericești, și prin încorporarea lor într-un cod bisericesc de tip nou, cod ce se va numi de acum înainte nomocanon”.²⁴⁵

„Intrat în uzul vieții bisericești, noul cod nomocanonic al Bisericii devine codul ei oficial”.²⁴⁶

Noul cod, o dată format, se completează mereu prin încorporări ulterioare a Sfințelor Canoane date de sinoadele ulterioare și a Legilor de Stat emise de împărații bizantini sub numele de novele, cum sînt cele ale împăratului Heracliu (610—641) și ale celor din dinastia macedonenilor.²⁴⁷

Nevoi practice au impus apoi și sistematizarea codului nomocanonic. Prima redacție de acest fel se face în vremea împăratului Heracliu și a împăratului Serghie de atunci, cînd codul nomocanonic este împărțit în 14 titluri și numeroase subtitluri.²⁴⁸

„Opera aceasta se continuă și se desăvîrșește de către patriarhul Fotie, sau sub îndrumarea lui,²⁴⁹ motiv suficient ca nomocanonul în 14 titluri, apărut la 883, să i se zică pînă astăzi, nomocanonul lui Fotie”,²⁵⁰ și să devină codul oficial al Bisericii Ortodoxe prin acceptarea și completarea lui de sinodul endemic întrunit la Constantinopol în anul 920.²⁵¹

„Apariția, folosirea și oficializarea nomocanoanelor, nu numai prin uz, ci și prin hotărîri exprese ale autorității bisericești, a consacrat în Biserică o nouă tradiție a legalității, sau, mai bine zis, a completat și formal vechea ei tradiție

245. Stan L., Tradiția pravilnică, p. 342.

246. *Ibidem*.

247. *Ibidem*.

248. *Ibidem*; Șesan V., o.c., p. 42.

249. Patriarhul Fotie a fost o personalitate de mare autoritate în Biserică. Sub marele patriarh, în prima lui păstorie (858—867), la anul 861 are loc la Constantinopol al IX-lea sinod local. La anul 863 începe sub îndrumarea sa activitatea misionară a lui Chiril și Metodie pentru evanghelizarea slavilor (vezi Ivan D. Iorgu, Evanghelizarea slavilor, în rev. M. A., 1965, 11—12, p. 897—914, unde face prezentarea lucrării lui P. Dut-bulleul, L'Évangélisation des Slaves. Cyrille et Méthode. Desclée & éditeurs, Tournai (Belgium), 1963, p. 201, și indică lucrările apărute cu ocazia împlinirii a 1.100 de ani de la începerea activității misionare a celor doi frați, între popoarele slave), iar la 864, prin acțiunea sa sînt încreștinați bulgarii.

În a doua păstorie (878—887) are loc convocarea sinodului al X-lea local de la Constantinopol în anii 878—880, sinod care a urmărit reconcilierea și statornicirea păcii între Biserica din Răsărit și cea din Apus. Moare la 897.

„De numele lui (Fotie) se leagă cultura bizantină a acestui veac, precum și începuturile culturii slave și toată lucrarea de redresare a vieții bisericești înfăptuită în epoca sa”. (Găină I. D., Din activitatea canonică a Patriarhului Fotie, în rev. „Studii Teologice”, 1963, 5—6, p. 362).

„Fotie a avut rolul principal în convocarea sinoadelor din 861 și 879, cît și în întocmirea canoanelor și a altor hotărîri sinodale și decrete patriarhicești. La fel și în completarea Nomocanonului în 14 titluri. Gîndirea sa canonică s-a bazat pe hotărîrile canoanelor anterioare ale Sinoadelor Ecumenice și ale Sfinților Părinți, iar forța sa creatoare a îmbogățit tezaurul canonic al Bisericii”. „În Biserica Ortodoxă Fotie a fost recunoscut întordeauna ca autoritate indiscutabilă”. (*Idem*, p. 363); vezi și: Popovici C., Fontînile, rev. „Candela” 1886, 5, p. 332—333; Șesan V., o.c., p. 42.

250. Stan L., Tradiția pravilnică, p. 343.

251. *Ibidem*; Mițaș N., Dreptul bisericesc, p. 148—150; Șesan V., o.c., p. 42—43.

canonică, transformînd-o într-o *tradiție nomocanonică*;²⁵² ce „constă în folosirea de către Biserică în organizarea și conducerea ei, atît a legilor ei proprii cît și a legilor de Stat care o privesc”.²⁵³

„Tradiția aceasta nomocanonică, rămasă principiul călăuzitor — în Biserica Ortodoxă — în atitudinea sa față de legile de Stat în genere și față de cele referitoare la treburile bisericești sau la activitatea religioasă în special, a suferit numeroase schimbări de cuprins material, însă nu de conținut principal. Aceste schimbări, legate de însăși dezvoltarea societății, a caracterului statului și al multor împrejurări și condiții obiective, nu fac decît să confirme statornic și valabilitatea principială a tradiției nomocanonice”.²⁵⁴

În cadrul imperiului bizantin, și atîta timp cît a durat acesta, codul nomocanonic a fost completat și ajustat mereu, prin incorporarea noilor legi cuprinse în colecția Vasilicalelor, a novelor lui Leon VI Filozoful și a altor legi de Stat de mai târziu.²⁵⁵

Veacul XII impune apariția așa-ziselor comentarii ale operei canonice, pentru a se scoate în evidență actualitatea ei. Dintre canoniștii acestui veac cei mai de seamă sînt: Mihail Psellos, Alexie Aristen, Ioan Zonara și Teodor Balsamon.²⁵⁶

Tradiția nomocanonică se îmbogățește apoi prin apariția diferitelor tipuri de nomocanoane din mediul de cultură grec, ce poartă numele de canonarii, de colecții sau de sintagme.

Dintre aceste nomocanoane, mult inferioare celor clasice, cîștigă o mare autoritate Sintagma alfabetică a lui Matei Vlastaris, compusă în anul 1335,²⁵⁷ Hexabiblu lui Harmenopulos din anul 1345 și Canonarul sau Nomocanonul lui Manuil Malaxa din 1561—2.²⁵⁸ Nomocanonul lui Iacob din Ianina Epirului de la 1645,²⁵⁹ Manualul de lege al lui Teofil din Ianina din 1780²⁶⁰, și altele.

Tradiția nomocanonică, odată formată în cadrul lumii bizantine, s-a păstrat și s-a amplificat mereu, „nu numai în cadrul imperiului bizantin și cît timp a durat acesta, ci și în cadrul străvechilor state slave și al statelor românești de mai târziu, ca și în acele părți ale ei, care au ajuns din veacul VII și după aceea, fie sub stăpînire arabă, fie sub stăpînire turcă”.²⁶¹

În scopul păstrării pe linia unui creștinism autentic, normele canonice și juridice de stat ale Bisericii grecești se traduc și se adaptează la viața social-politică și bisericească a tuturor popoarelor încreștinate mai târziu.

Încă de pe vremea lui Chiril și Metodie se traduce în limba slavă Nomocanonul în XIV titluri.²⁶²

252. Stan L., Tradiția pravilnică, p. 343.

253. *Ibidem*.

254. Stan L., Tradiția pravilnică, p. 344.

255. *Ibidem*. Novelele împăraților bizantini începînd cu Leon VI și pînă la căderea Constantinopolului (1453) le-a publicat: Zacharia von Lingenthal, *Novellae Constitutiones imperatorum post Justinianum*, Leipzig, 1857; vezi Șesan V., o.c., p. 41.

256. Șesan V., o.c., p. 43—44.

257. Milaș N., Dreptul bisericesc p. 150.

258. Berechet Șt., o.c., p. 79.

259. *Idem*, p. 80, n. 1.

260. *Idem*, p. 82.

261. Stan L., Tradiția pravilnică, p. 344.

262. *Ibidem*, p. 345, n. 22; A se vedea și: Bobcev Șt., *Cercovno Pravo*, Sofia, 1927, p. 75—76; Troitski S., Sf. Metodie canonist și apostolul slavilor, în „Jurnalul Patriarhiei din Moscova”, 1958, nr. 3. Vezi și n. 208.

Nomocanonul cunoscut sub numele de Cormciaia Cniga²⁶³ devine codul oficial al bisericilor slave de răsărit.

Din Bizanț, nomocanoane felurite au fost folosite veacuri de-a rândul și în bisericile românești,²⁶⁴ unde, ca și la slavi, sînt cunoscute și sub numele de pravile.

Românii, popor creștin prin naștere, s-au păstrat pe linia aceleiași tradiții nomocanonice sau pravilnice și au cunoscut colecțiile juridice bizantine, atît în limba originală, limba greacă, precum și edițiile acestora în traducerea lor slavă și română, atît în forma de manuscris, cît și în cea tipărită. „Toate acestea poartă, fără excepție și de la început, numele de pravile”.²⁶⁵ Acestea sînt: în manuscris cîteva încercări fragmentare, ca cele cunoscute sub numele de Pravila de ispravă, Pravila lui Lucaci și Pravila popii Ioan din Sîmpetru, iar tipărite: Pravila lui Coresi de la Brașov, din anii 1560—1580, Pravila Mică de la Govora din anii 1640—41, Pravila lui Vasile Lupu de la Iași din anul 1646 și Pravila Mare de la Tîrgoviște din anul 1652.

Dovada netă că și românii s-au păstrat pe linia veche a tradiției nomocanonice sau pravilnice o constituie nu numai prelucrarea pravilelor românești după originalele grecești sau prelucrările în limba slavă a acelorași pravile, ci și faptul că ele s-au păstrat și s-au utilizat deopotrivă pe întreg teritoriul locuit de români, indiferent de granițele politice vremelnice în care au trăit, precum și faptul că s-au menținut în vigoare și s-au aplicat nu numai în Biserică, ci și în Statul feudal român, pînă în epoca modernă (Cuza Vodă), iar în Biserică pînă azi.

Pravila, în conștiința poporului nostru, a exprimat unitatea de lege nu numai în Biserică, unde ea continuă să fie întrebuintată pînă azi în acest sens, ci și de lege comună sau de Stat, ca termen tehnic în vechiul drept românesc.²⁶⁶

Folosirea îndelungată a pravilelor de tot felul și sudarea conținutului lor în spiritul limbii și al culturii noastre²⁶⁷ a creat și în Biserica românească o puternică tradiție nomocanonică sau pravilnică, aceeași cu cea a Bisericii Ortodoxe, una și aceeași și în toate Țările Române, despărțite prin granițe politice, dar cu o viață bisericească unitară.

263. Stan L., *Tradiția pravilnică*, p. 345; Zurec S. Z., *Cormciaia Cniga*, Roma 1964.

264. Stan L., *Tradiția pravilnică*, p. 345; Vezi și manualele de Istoria Dreptului Românesc editate de: Peretz I., *Curs I*, p. 365 și p. 379; Derechet Șt., *Istoria I*, p. 141—158; Cernea E., *Curs*, p. 251.

265. Stan L., *Tradiția pravilnică*, p. 346.

266. *Ibidem*; Vezi și: Georgescu V. Al., *Contribuții la studiul „Trinității și al opere juridice a lui Mihail Poturo”*, în „*Revista Arhivelor*”, 1966, I, p. 105.

267. Stan L., *Tradiția pravilnică*, p. 346—7.

ÎNCEPUTURILE CUNOSCUTE ALE DREPTULUI SCRIS ÎN BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ

A. JUS VALACHICUM ȘI JUS ECCLESIASTICUM ÎN VIAȚA POPORULUI ROMÂN

Jus (pravo) valachicum, legea românească (voloski zakon, zakon vlaski) sau obiceiul pământului (consuetudinem regni), era socotit — în conștiința poporului nostru — ca un drept „vechi”, un obicei „din bătrâni”, „de la alcătuirea țării” și chiar anterior.²⁶⁸

Știri despre existența acestui „vechi” drept românesc ni s-au păstrat în câteva documente, din care aflăm doar că la vremea redactării lor, „obiceiul” respectiv era în vigoare, dar, „începutul existenței sale este cu mult anterior.”²⁶⁹

Este adevărat că documentele care vorbesc despre existența acestui „vechi” drept românesc ne parvin abia din veacul XIV—XV, din vremea feudalismului dezvoltat; ele însă reflectă „o stare de lucruri cu mult mai veche”, sau mai exact, „capătul unui proces de dezvoltare istorică”.²⁷⁰ Documentele aparțin atât istoriei interne, cât și istoriei popoarelor vecine.

În aceste mărturii istorice ni se spune că pe vremea lui Ștefan cel Mare procesele se judecau după „legea românească” (voloski zakon),²⁷¹ care era „acea lege” (zaconom) și „acel obicei” (obîciaem) al „țării” domniei sale.²⁷² În țara lui Ștefan totul era tocmit „după lege” (juridice), „potrivit legii vechi și obiceiului țării și rînduielilor strămoșești” (secundum veterem legem et consuetudinem regni patriosque ritus).²⁷³ Marele voievod al Țării Moldovei făcea dreptate „după dreptul țării” (ucinili zakon podlug zemskego prava),²⁷⁴ potrivit „dreptului și obiceiului românilor” (iure et consuetudinem Walachorum),²⁷⁵

268. Cernea E., Curs, p. 172.

269. Ibidem.

270. Hanga Vl., Istoria Statului, I, ed. II, Cluj 1956, p. 122.

271. Documente, A. veac. XIV—XV, p. 213 (orig. slav.); cf. și Crestomație, II, Doc. 743 din 30 septembrie 1445, p. 433 și n. 1.

272. Documente A. veac. XIV—XV, vol. I, p. 369 (orig. slav.); cf. și Crestomație, II, Doc. 745 din 8 februarie 1470, p. 433 și n. 4 și 5.

273. Hurmuzaki-Densușianu, Doc. III, 1, p. 478 (original latin); cf. Crestomație II, Doc. 746 din 3 iunie 1595, p. 433—434 și n. 1 (p. 434).

274. Bogdan, Doc. I, p. 239—240 (orig. slav.); cf. Crestomație, Doc. 749 din 17 aprilie 1480, p. 434 și n. 6.

275. Hajden, Arh. ist., 1. 2., p. 118—119 (orig. latin); cf. Crestomație II, Doc. 750 din 25 februarie 1569, p. 434—435 și n. 2 (p. 435).

după „dreptul și obiceiul românesc” (iure et consuetudinem Walachica),²⁷⁶ „potrivit vechiului obicei” (iuxta consuetudinem antiquam).²⁷⁷

În Țara Românească, Radu cel Frumos, la 1470, întărește dreptul de proprietate al mănăstirii Tismana în baza „legii românești” (zakon vlaski),²⁷⁸ despre care Mircea Ciobanul ne spune, la 1547, că aceasta era o „lege veche” (star zakon),²⁷⁹ iar Mihai Viteazul vine și confirmă adevărul că totul în țara sa se tocmește „potrivit legii vechi și obiceiului țării” (iuxta veterem legem et consuetudinem regni).²⁸⁰

În Transilvania românii se judecau „potrivit obiceiului românilor” (iuxta modum Olachorum),²⁸¹ „după legea românilor” (iuxta legem Olachorum),²⁸² după rînduielile „vechii și statornicitei legi a tuturor districtelor românești” (iuxta antiquam et approbatam legem districtuum Volochicalium universorum),²⁸³ așa cum cere „dreptul românesc” (iure Volochiae requirente).²⁸⁴

Existența unei legi speciale românești este atestată și la românii din Serbia, ca „o lege pentru români” (zakon vlahom),²⁸⁵ ca și la cei din Polonia, care se conduceau după „dreptul românesc” (voloskoie pravo).²⁸⁶

Din cuprinsul acestor documente aflăm, după cum am văzut, că „jus valachicum”, vechea lege românească, „era un drept agrar funciar”,²⁸⁷ ce cuprindea „dispozițiuni de drept cutumiar, ale unei societăți feudale în formare”,²⁸⁸ la baza căruia a stat „dezvoltarea relațiilor feudale pe teritoriul țării noastre”,²⁸⁹ „drept care le-a consolidat și le-a fixat în folosul clasei stăpînitoare”.²⁹⁰

Vechiul obicei românesc, amintit de documentele veac. XIV și XV ca existent în acea vreme, ne reflectă deci stări de lucruri mult mai vechi, stări din vremea organizării societății românești în obștii țărănești, formă specifică de organizare a acelei vremi, ce „constituie veriga de legătură între feudalism și orînduirile anterioare”.²⁹¹

276. *Ibidem* și n. 4.

277. Bogdan, Doc. II, p. 268 (orig. latin); cf. *Crestomație*, II, Doc. 752 din 4 aprilie 1459, p. 435 și n. 7.

278. *Documente*, B, veac. XIII—XV, p. 145 (orig. slav); cf. și *Crestomație* II, Doc. 755 din 28 iulie 1470, p. 436 și n. 2.

279. *Documente*, B, veac. XVI, vol. II, p. 354—355 (orig. slav); cf. și *Crestomație* II, Doc. 756 din 1 iunie 1547, p. 436 și n. 3.

280. *Hurmuzaki-Densușianu*, Doc. III, 1, p. 474 (orig. latin); cf. *Crestomație* II, Doc. 757 din 20 mai 1595, p. 436 și n. 4.

281. *Mihály*, *Dipl. maram.*, p. 30—31 (orig. lat.); cf. *Crestomație* II, Doc. 761 din 14 mai 1353, p. 437—438 și n. 5 (p. 437).

282. *V. Motogna*, *Dr. rom.*, p. 191, (orig. lat.); cf. *Crestomație* II, Doc. 759 din 7 mai 1371, p. 437 și n. 2.

283. *Hurmuzaki-Densușianu*, Doc. II, 2, p. 248 (orig. lat.); cf. *Crestomație* II, Doc. 760 din 14 iunie 1478, p. 437, n. 3.

284. *Hurmuzaki-Densușianu*, Doc. II, 2, p. 453 (orig. lat.); cf. *Crestomație* II, Doc. 767 din 1 oct. 1500, p. 439 și n. 4.

285. *S. Dragomir*, *Vlahii din Serbia*, p. 291 (orig. slav); cf. *Crestomație* II, Doc. 768 din 1334—46, p. 439—440 și n. 1 (p. 440).

286. *Bogdan*, *Indatoririle*, p. 614 (orig. slav); cf. *Crestomație* II, Doc. 770 din 26—31 decembrie 1378, p. 440 și n. 5.

287. *Hanga VI.*, *Istoria...* p. 122.

288. *Idem*, p. 124.

289. *Cerneș E.*, o.c., p. 172.

290. *Hanga VI.*, o.c., p. 124.

291. *Panaitescu P. P.*, *Obștea țărănească*, București 1964, p. 19.

Lipsind documente directe cu privire la formele concrete de organizare social-politică din această perioadă, nu putem stabili cu precizie data la care s-au format diferitele obiceiuri juridice românești.²⁹² Greutatea acestui lucru constă în faptul că „între secolele X și XIV, organizația de obște pe teritoriul viitoarelor state feudale ale Țării Românești și al Moldovei, suferă transformări însemnate”.²⁹³ Fapt cert este că vechile obiceiuri se cristalizează și fixează pe măsură ce evoluează și formele de organizare statală, ajungând de la acele cete cneziale de tip frățesc alcătuite din „fratres condusinales”,²⁹⁴ organizate în baza unui „jus fraternitatis sau propinquitatis”, la uniuni sau confederații de obștii. Acestea erau organizații politice cu caracter prestatal amintite ca „țări românești”, în care cnejii și voievozii stăpîni își organizează din ce în ce mai temeinic stăpînirea lor feudală asupra pămîntului,²⁹⁵ „bazată pe lăzuirea prin munca familiei și a oamenilor, pe roire și pe nașterea strict genealogică”.²⁹⁶

„În această perioadă s-a constituit sistemul de vechi hotare (hotare bătrîne sau din veac), înăuntrul cărora se dezvoltă satele libere de moșneni sau megieși din Moldova” și din Țara Românească.²⁹⁷

În Transilvania, diferențierea aceasta apare mult mai devreme. Aci apar ca două forțe sociale distincte, de-o parte „căpeteniile feudale care conduc ducatele române, atestate de notarul anonim al regelui Bela”, și de altă parte „țărani dependenți și chiar sclavii atestați pe unele domenii mînăstirești”.²⁹⁸

Obiceiurile juridice formate în cadrul obștiilor țărănești vor dăinui, în forme din ce în ce mai precise, multă vreme și după formarea statelor feudale centralizate: Transilvania, Moldova și Țara Românească.

„Odată cu întocmirea statelor românești, regulile fixate pe cale de obicei sînt sancționate de către puterea de stat, în măsura în care conținutul lor corespunde intereselor clasei boierilor, și aplicate în interpretarea favorabilă acestor interese”.²⁹⁹

La români, din anumite cauze obiective, jus valachicum n-a fost fixat în scris și codificat, ci el a rămas sub forma nescrisă. Cauzele au fost de natură social-economică și politică, specifice unei societăți în plină frământare feudală, care pe plan juridic s-a soldat printr-o diversificare de conținut a obiceiurilor

292. Istoricii mai vechi au emis o serie de teorii în legătură cu originea vechiului drept românesc. Astfel: Hașdeu, Tocilescu, Pirvan, St. Longinescu și alții, au susținut — folosind un argument de analogie — că dreptul nostru nescris își are originea în dreptul roman; I. Bogdan, Onciul, Xenopol și alții — folosind același argument — au susținut că este de origine slavă; I. Andreieșescu, N. Iorga, I. Nădejde și alții — folosind același procedeu — au ajuns la concluzia originii trace; alții abandonînd ideea originii întregului drept au vorbit de diferite influențe străine: ungaro-germane, bizantine etc. (Vezi amănunte la: Cernea E., o.c., p. 175—178) ca și combaterea acestor teorii care au însemnat „negarea contribuției poporului român în formarea propriului său drept” (p. 177). Istoriografia nouă condamnă aceste teorii ca nefiind conforme cu realitatea și arată că dreptul vechi românesc, obiceiul pămîntului, a fost un drept propriu românilor și nu trebuie confundate diferitele influențe cu însăși originea lui.

293. Georgescu Al. Valentin, Preambulul în Istoria Dreptului Românesc, București 1965, p. 23.

294. *Idem*, p. 23—24.

295. *Istoria României* II, p. 57.

296. Georgescu Al. V., o.c., p. 23.

297. *Idem*, o.c., p. 24.

298. B. Cimpina, în Nuov. ét. d'hist. I, p. 181—207; cf. Georgescu Al. V., o.c., p. 24, nota 28.

299. Cernea E., o.c., p. 173.

juridice în curs de formare. Din această cauză multe dintre obiceiurile juridice ale pământului românesc n-au fost fixe, ci variau în funcție de „condițiile concrete ale fiecărei regiuni, de raportul local de forțe, de autoritatea pe care putea să o aibă fiecare feudal pe domeniile sale. Situația aceasta corespunde intereselor boierimii în faza când ea era puternică și nu exista încă o putere de stat centralizată”³⁰⁰

Întărindu-se puterea centrală, s-a simțit din ce în ce mai mult nevoia unor legi precise, scrise și uniforme pe întreg teritoriul țării, legi care să asigure puterea domnitorului, singur stăpîn.

Acest drept se cerea să fie formulat, fiind impus de noile relații feudale, ale unui feudalism dezvoltat „cînd centralizarea puterii de stat în numele domnului se accentuează”³⁰¹ din ce în ce mai mult.

Societatea românească a găsit formulat acest drept la statul bizantin, care era la acea vreme modelul spre care au tins toate statele din zona teritorială învecinată, printre care se numărau și statele românești. Aceasta, cu atît mai mult cu cît spiritul legislației bizantine nu era străin la acea dată, de viața poporului românesc. Se știe doar că românii erau organizați în biserici care din punct de vedere organizatoric și doctrinar urmau exemplul Marii Biserici din Bizanț, de la care au împrumutat însăși legile lor de bază. Astfel, prin Biserică se oferea și noilor state centralizate românești o legislație, care în faza unui centralism convenea și se potrivea cu noile relații sociale de la noi.

Pravilele bisericesti, nomocanoane bizantine, adică colecțiile de legi bisericesti și civile, devin astfel și primele legi scrise în noile state românești, în prima lor fază de formare.

Asimilarea prin Biserică a Pravilelor, adică a nomocanoanelor bizantine, și de către forța politică de Stat, nu trebuie să surprindă. Acest fenomen, în vremea feudalismului a fost ceva comun și el n-a fost străin nici unui stat aflat în raza de influență a marelui imperiu bizantin, care prin Biserică și-a întins în timp și spațiu granițele sale atrăgînd o întreagă zonă geografică în raza culturii sale.

Dar adaptarea pravilelor bisericesti și în viața de stat nu înseamnă că s-a abrogat puterea de lege a obiceiului. Acesta a continuat să se aplice multă vreme, reglementînd relațiile specifice vechii forme de organizare, alături de pravile sau legile scrise, care erau chemate să reglementeze noile relații ce se formau. Pravilele se potriveau și la noi, fiindcă ele au fost produsul — în ceea ce privește partea civilă — al unui stat feudal cu vechi tradiții și aflat pe o treaptă feudală superioară, spre care tindeau să ajungă și statele noi românești.³⁰²

*

300. *Idem*, o.c., p. 173—174.

301. *Idem*, o.c., p. 174.

302. „Nu trebuie să deducem de aici că ar fi o deosebire radicală între primele noastre legi scrise și obiceiul pământului, în sensul că în timp ce legile scrise au o „origine străină”, legea țării ar fi un „produs” pur românesc; o astfel de punere a problemei este greșită, căci pierde din vedere faptul că ceea ce determină clasa dominantă să adopte anumite procedee juridice la un moment dat sînt condițiile concrete în care ea își exercită dominația, în ultima analiză, baza economică. Interesul de a consolida baza economică o determină fie să emită o anumită lege scrisă, fie să sancționeze un anumit obicei, dar voința sa — și într-un caz și într-altul — reflectă condițiile economice concrete”. *Cernea E.*, o.c., p. 174.

Forma nescrisă în care a rămas *Jus valăchicum*, legea românească sau obiceiul pământului, cauzează azi mari greutatea în stabilirea conținutului lui.

Cercetători mai noi³⁰³ caută să determine conținutul acestui drept românesc nescris pornind de la relațiile sociale pe care le reglementa acesta.

Astfel s-a ajuns la concluzia, intuită de altfel și de marele nostru Bălcescu, care a afirmat că: „Obiceiul pământului a ținut multă vreme locul și de constituție politică, și de condică civilă și criminală”,³⁰⁴ că acesta forma o unitate în esența sa și că el cuprindea „reguli cu privire la întreaga viață juridică a societății feudale din primele veacuri ale existenței țărilor române”. Așa cum arăta Bălcescu, el reglementa raporturile specifice ale dreptului de stat, cele de drept civil și cele de drept penal (inclusiv procedura), avînd astfel, ca orice fel de sistem de drept, atît elementul „unității principiilor sale esențiale, cît și diversitatea unor ramuri de drept deplin conturate, cu toate caracteristicile pe care le are sistemul dreptului feudal”.³⁰⁵

Odată cu sancționarea legilor scrise din veacul XVII, „cînd centralizarea puterii de stat în mîinile domnului se accentuiază”,³⁰⁶ se pune întrebarea și problema de a se lămuri care a fost sfera de competență a unui sau a celui-alt fel de drept, știindu-se că deși fuseseră consacrate unele legiuri de stat, — cum erau Pravila lui Vasile Lupu și cea a lui Matei Basarab, — totuși Obiceiul continua să reglementeze în continuare o serie de relații sociale.

Pornind de la acest adevăr, atestat documentar, al aplicării în continuare a Obiceiului, parte din cercetătorii vechiului drept, în lipsa documentelor care să ateste aplicarea pravilelor în viața civilă, au socotit aceste opere juridice simple monumente de modă ale literaturii noastre vechi și au afirmat cu tărie că pravilele românești n-au găsit nici o aplicare. Alții, însă, intuind adevărul istoric, au susținut dimpotrivă că Pravilele s-au aplicat și și-au avut rostul lor bine definit în viața feudalismului românesc.³⁰⁷

Din lipsă de documente mai numeroase, problema rămîne și azi deschisă pentru unii.

Lipsa unor documente se explică, într-o oarecare măsură, prin faptul că în vechime sentințele judecătorești nu se scriau și nici nu era obiceiul să se indice ce anume articol din lege se aplică în cutare sau cutare speță. Ce se consemna în scris, în vechime, erau mai mult sentințele legate de dreptul de proprietate, — și într-adevăr exemple de acestea ne-au rămas și se cunosc. Faptul însă că în aceste spețe era citat de regulă numai Obiceiul și foarte rar textul Pravilei, a făcut pe cei mai mulți să tragă concluzia negativă menționată mai sus, că Pravilele nu aveau putere de lege, și că singur Obiceiul era chemat să reglementeze toate relațiile societății românești.

Întrebării privitoare la delimitarea domeniilor în care se aplicau cele două feluri de drept — dreptul obișnuielnic sau obiceiul nescris și dreptul de origine bizantină, dreptul scris și codificat — se pare că i se poate da azi o dezlegare folosindu-se un argument de analogie, luat din viața juridică a slavilor, care vine să întărească și mențiunile de existență a celor două „giudețe” prevăzute în pravilele românești.³⁰⁸ Și anume, cunoscîndu-se felul cum

303. *Idem*, o.c., p. 174.

304. *Idem*, o.c., p. 178.

305. *Idem*, o.c., p. 179.

306. *Idem*, o.c., p. 174.

307. Vezi mai jos capitolul: Caracterul unitar al Pravilelor. Aplicarea Pravilelor

308. Vezi: *Indreptarea Legii*, Ed. 1962, p. 11 și 39.

s-a stabilit acest raport între dreptul scris și cel nescris la vecinii slavi, se poate presupune în mod întemeiat că și la noi lucrurile s-au petrecut la fel.

La slavi, ca și la români, existau, după tradiția moștenită din Bizanțul creștin, două feluri de scaune de judecată: judecata bisericească și judecata obștească sau domnească.

Într-un document din anul 1286³⁰⁹ se arată că în competența judecății bisericești intrau următoarele cauze: divorțul, căsătoria, răpirea miresele, cearta între bărbat și femeie asupra averii, căsătoria între rude apropiate sau înscuscri, vrăjitoria, otrăvirea, desfrinarea și otrăvirea cu buruieni, erezia, mușcarea cu dinții, sau fiica care bate pe tatăl sau mama, frații sau copiii care se ceartă pentru moștenire, furtul din biserică, cei care prădează mortul, profanarea mormintelor, care dărâmă crucea sau o taie de pe pereți, furtul de animale, de cîini sau de păsări, sau face ce e necuviincios pentru biserică, cîntarele de negustorie, toate felurile de greutăți.

Documentul mai precizează că rînduiala aceasta au stabilit-o împărații creștini și sfințele sinoade.

Restul cauzelor cădeau în competența judecății obștești sau domnești.

Din analiza acestui document se poate vedea că în competența judecății bisericești intrau acțiunile de drept civil matrimonial și moștenirile, pe cînd în competența judecății obștești rămîneau în general cauzele dreptului de proprietate asupra pămîntului, care se judecau după legea pămîntului, dreptul obișnuințic, și numai în subsidiar după legea scrisă adoptată prin Biserică din Bizanț.

B. MENȚIUNI ISTORICE ȘI DOCUMENTARE DESPRE EXISTENȚA UNUI DREPT SCRIS ÎN BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ

Cerceătorii trecutului nostru istoric au susținut multă vreme că Pravila de la Govora (1640-1) a fost prima pravilă tipărită în limba română.

Descoperirea în anul 1921 a cîtorva file dintr-o pravilă românească tipărită probabil de Coresi, la Brașov, la o dată încă neprecizată, i-a făcut pe unii să afirme că această pravilă ar fi și „cea mai veche”,³¹⁰ pe simplul considerent că nu s-a găsit încă o urmă și mai veche a vechiului nostru drept.

Istorici de seamă ai vechiului nostru drept au susținut însă — și susțin pînă azi — că românii au cunoscut un cod de legi cu mult mai înainte decît cele păstrate și cunoscute de noi azi.

O mare parte din aceștia au legat existența unui astfel de cod de numele lui Alexandru cel Bun (1400—1432), domnul Moldovei.³¹¹

Alții, însă, în lipsa păstrării unui document sau măcar a unui fragment din această pravilă, au pretins și mai pretind încă unii, pînă azi, că n-a existat, și — ceea ce este lipsit de orice rațiune — că nici n-a putut să existe o astfel de pravilă la români.³¹²

Cu siguranță că discuția în contradictoriu în legătură cu existența sau inexistența, pe vremea lui Alexandru cel Bun, a unei pravile nu poate lua sfîrșit decît în momentul aflării unor urme din textul acesteia.

309. Iufu Ioan, Mînăstirea Hodoș-Bodrog, un centru de cultură slavonă din Banat, în rev. „Mitrop. Banat.”, 1963, 5—6, p. 239 și textul la p. 242—244.

310. Spulber C., Cea mai veche pravilă românească, 1930.

311. Vezi: Stan L., Pravila lui Alexandru cel Bun și vechea autocefalie a Mitropoliei Moldovei, în „Mitropolia Moldovei”, 1960, 3—4, p. 170—214, n. 26, 81.

312. *Ibidem*, n. 83, 84—86, 88, p. 202 și urm.

Dacă din elementele de care dispunem pînă azi se poate vorbi despre Pravila lui Alexandru cel Bun, aceasta nu însemnează că se fixează un termen istoric înaintea căruia n-au putut să existe și alte pravile folosite de români cu mult înaintea operei lui Alexandru cel Bun.

Dar lăsînd la o parte acest aspect, care nu poate trece nici el nerelevat, să vedem deocamdată mențiunile istorice și documentare în legătură cu Pravila lui Alexandru cel Bun, așa cum au putut fi sistematizate pînă în prezent.³¹³

Pornim de la expunerea lor sistematică³¹⁴ pentru a putea confrunta documentele invocate cu obiecțiile ce li se aduc din partea acelor care neagă posibilitatea existenței unui cod de legi în vremea marelui și bunului Alexandru Voievod, și — ca apoi folosind noi argumente³¹⁵ — să încercăm a răspunde la întrebarea firească, dacă a fost sau nu posibil ca moldovenii lui Alexandru cel Bun să cunoască un cod de legi, și dacă au cunoscut un astfel de cod, de ce origine a fost el?

1. Prima dovadă istorică a existenței unei Pravile scrise pe vremea lui Alexandru cel Bun, este un text din „*Descrierea Moldovei*” a lui Dimitrie Cantemir (partea II) — Politica. Cap. XI. Despre legile provinciale (locale) ale Moldovei, unde se spune:

„Cari vor fi fost din vechime legile Daciei, ne oprește a ști tăcerea istoricilor despre acele lucruri; totuși (din rînduiala asemănătoare), din obiceiul asemănător al celorlalte neamuri barbare, este îngăduit să presupunem, că voia Domnitorilor și drepturile naturii, avuseseră puterea și autoritatea legii scrise”.

„Dar după aceea, cînd Decebal a fost învins de către împăratul Ulpiu Traian, iar Dacia a fost prefăcută în chipul unei provincii romane și sădită cu sămînță romană, ea a primit de asemenea și legile romane de la colonii cei noi. Acestea au fost în vigoare în acea provincie pînă cînd ea a ascultat de poruncile împăraților romani (de la Roma) și constantinopolitani (de la Constantinopol). Însă, după aceea cînd i-au constrîns pe stăpînii Constantinopolei să părăsească provincia și să se gîndească la casele lor (la țara lor), deopotrivă și drepturile romane (legile romane) au început într-atîta să se strice și să se schimbe între locuitorii Daciei, încît atunci cînd, prin norocoasa (fericita) îndrăzneală a lui Dragoș, Moldova a fost trainic așezată, judecătorii abia puteau osebi (lămuri) ce sentințe trebuiau să pronunțe”.

„Stîrnit (îndemnat) de aceste neajunsuri, Alexandru întîiul domnul Moldovei, pe care, pentru strălucitele (însemnatele) lui virtuți ai noștri l-au numit „*cel bun*”, cînd a primit coroana regească de la împăratul din Constantinopol,

³¹³. *Ibidem*.

³¹⁴. În studiul nostru punctele 1—14 sînt redată după sistematizarea prezentată de prof. Liviu Stan, o.c.; Teza existenței Pravilei lui Alexandru cel Bun a susținut-o mai înainte și S. Longinescu, *Pravila lui Alexandru cel Bun*, București 1923, p. 40 (extras). Dan Simonescu, arată însă că „Argumentele lui Liviu Stan sînt logice și sînt confirmate de descoperirea unui manuscris slav scris în Moldova în sec. XIV—XV. Slavistul N. Smochină, posesorul acestui manuscris, a studiat manuscrisul și promite un studiu prin care va dovedi că manuscrisul este însăși Pravila de pe vremea lui Alexandru cel Bun” (Recenzie la Carte românească de învățătură, ed. Academiei R.P.R., „Studii”, 1962, I, p. 209, n. 1). A se vedea și mențiunea reluată de Hanga Vladimir, Cercetările, în „Studii”, rev. de istorie, 1964, I, p. 129, nr. 89. Vezi și nota 400 și 361.

³¹⁵. În studiul nostru punctele 15—21.

a luat totodată și legile Grecilor care se cuprindeau în cărțile Vasilicalelor (τῶν βασιλικῶν); apoi a așezat ca pravilă acel extras (excerptum) din volumele acelea vaste (ale Vasilicalelor), de care se folosește Moldova“.

„Cu toate acestea, nu s-au putut aboli la neamul acela felurile obiceiuri... cum sînt cele privitoare la succesiune, la testamente, la împărțirea moștenirii, la hotărele pămînturilor (moșiilor) și la servituți, aproape toate națiunile din lume le au deosebite. Și astfel, de aci a luat naștere (început), la Moldoveni, un îndoit drept: unul scris, care se rezema pe edictele împăraților romani și greci și pe hotărîrile sinoadelor, — altul nescris, căruia îi poți zice, cu dreptate, datina neamului, întrucît chiar în graiul nostru acest drept se numește printre Moldoveni, cu un cuvînt slav, obiceai (obyczai), care însemnează (exprimă) datina și obiceiul (mos aut consuetudo).“

„Dar pentru că acele obiceiuri cari nu se sprijineau pe nici o scriere se răstălmăceau adeseori de la înțelesul lor adevărat de către judecătorii stricați (corupți) și erau trase întru nedreptate, Vasile Albanzul, domnul Moldovei, a poruncit în veacul trecut ca toate rînduielile (pravilele) — și cele scrise și cele nescrise — (et scriptos et non scriptos canones) — să fie adunate la un loc (laolaltă) de către bărbați vrednici și cunoscători ai legilor patriei și din ele a alcătuit un cod unic (un singur cod), care este încă și astăzi dreptarul judecătorilor Moldovei pentru a rosti cu dreptate hotărîrile“.³¹⁶

Textul lui Dimitrie Cantemir, citat mai sus, — în lipsa păstrării măcar a unui fragment din această pravilă —, a provocat multe discuții contradictorii în rîndurile cercetătorilor istoriei patriei noastre. Unii dintre aceștia au dat crezare lui Dimitrie Cantemir și au susținut existența Pravilei lui Alexandru cel Bun;³¹⁷ alții au negat existența sau chiar posibilitatea întocmirii unei astfel de pravile.³¹⁸

Supus la diferite analize, textul lui Dimitrie Cantemir a fost interpretat în sensuri diferite, iar expresiilor folosite de autor li s-au dat tot atîtea interpretări.

În felul acesta, expresii ca: τῶν βασιλικῶν a fost interpretată³¹⁹ fie că ar fi vorba de vestita colecție a Vasilicalelor, întocmită în vremea împăratului bizantin Leon VI (886—912), în șaiszeci de cărți, fapt ce ar îndreptăți aprecierea lui Dimitrie Cantemir: „e vastis illis voluminibus“, fie că ar fi vorba de dreptul imperial bizantin în general.³²⁰

La fel termenul „excerptum“,³²¹ unii cercetători l-au interpretat ca desemnînd o operație săvîrșită de Alexandru cel Bun, care în felul acesta ar fi realizat un cod al său propriu. Teza aparține lui Șt. G. Longinescu,³²² care

316. Descriptio Moldaviae, Ed. Sc. Rom. 1872, p. 100—101. Traducerea o dăm după Stan L., Pravila lui Alexandru cel Bun, p. 175—178.

317. Vezi enumerarea lor la Cernea Emil, o.c., p. 249, nota 1 și la Elian Al., o.c., p. 111.

318. O enumerare a opiniilor emise de la 1817 înainte asupra acestui citat o găsim la: I. Peretz, Cours de l'histoire du droit roumain, vol. II, partie I, București, 1928, p. 343—348; C. A. Spulber, Le Code d'Alexandre le Bon et les Basiliques dans les Principautés Roumaines, în Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine, tom. XXIV, 2, București 1943, p. 247; L. Stan, o.c., p. 174—193 și 202—208; Alexandru Elian, o.c., p. 111.

319. După Elian Al., o.c., p. 111.

320. cf. Elian Al., o.c., p. 111; vezi și discuțiile lui Spulber C. A., o.c., p. 247 și urm.

321. Elian Al., o.c., p. 111 și urm.

322. Vezi: Spulber C. A., o.c., p. 247 și urm. unde expune și opiniile lui Șt. G. Longinescu.

a susținut: existența unui cod al lui Alexandru cel Bun și prezența acestuia în primele 94 paragrafe ale Pravilei lui Vasile Lupu din anul 1646.

A doua interpretare,³²³ propusă de I. Popescu-Spineni și de C. A. Spulber³²⁴ face din „excerptum” un substantiv verbal, „care indică un extras pre-existent epocii lui Alexandru cel Bun” „care a fost” adoptat ca legiuire pentru Moldova de acesta din urmă. În acest chip, C.A. Spulber,³²⁵ care în τὼν βασιλικῶν vede Vasilicalele și nu întregul drept bizantin, conchide că acest extras nu putea fi decât una dintre acele Synopsis Basillicorum, care a circulat în veacurile următoare marii reforme juridice a dinastiei bizantine a Macedonenilor, și crede că a putut descoperi aplicarea dispozițiilor dintr-un asemenea compendiu de către instanțele judiciare din Moldova, în secolul XVIII.³²⁶

În sfârșit, un alt grup de istorici ai vechiului drept românesc³²⁷ socotesc că Dimitrie Cantemir nu se putea referi decât la Sintagma lui Matei Vlastaris, despre care se știe sigur că a circulat în Moldova veacului XV și a fost utilizată pînă tîrziu atît în Biserica românească, cît și în Statul feudal român.³²⁸

Recent,³²⁹ s-a pus din nou în discuție valoarea dovezii pe care ne-a oferit-o Dimitrie Cantemir privitoare la existența Pravilei lui Alexandru cel Bun. S-a emis părerea că Synopsis Basillicorum, socotit de C. A. Spulber ca

323. după *Eliau Al.*, o. c., p. 111.

324. *Spulber C. A.*, o. c., p. 254—255.

325. *Spulber C. A.*, o. c., p. 255 și urm.

326. *Eliau Al.*, o. c., p. 111; *Vezi și Spulber C. A.*, o. c., p. 230—231.

327. *vezi Eliau Al.*, o. c., p. 112, nota 1.

328. *Eliau Al.*, o. c., p. 112; *vezi și Georgescu Valentin Al.*, La réception du droit romano-bizantin dans les Principautés roumaines (Moldavie et Valachie), în *culegerea Droit roman et sociologie juridique. Mélanges Lévy-Brühl*, Paris 1958, p. 373—491.

329. Considerînd textul lui D. Cantemir enigmatic, profesorul Al. Eliau (o. c., p. 114), socotește că trebuie abandonată din capul locului teza lui St. Longinescu. Se asociază opiniei lui C. A. Spulber, care susține că nu se poate vorbi de un cod al lui Alexandru cel Bun (o. c., p. 214). (A se vedea și *Carte românească de învățătură, 1646*. București Ed. Acad. R.P.R., 1961, p. 17) și aduce în sprijinul opiniei sale pe însuși St. G. Longinescu, despre care spune că la sfîrșitul vieții sale a renunțat la ideea identificării Legii Agrare cu Pravila lui Alexandru cel Bun (*vezi Pravila lui Alexandru cel Bun*, extras din „*Curierul Judiciar*”, nr. 14 și urm., din 1923, București 1923); *Vezi și nota noastră 348*. La fel i se pare greu de susținut și teza lui C. A. Spulber, (*Le Code...* p. 212) că ar fi existat pe vremea lui Alexandru cel Bun un Synopsis Basillicorum. Admite însă că s-ar putea discuta opinia mai multor învățați (*Alexandru Soloviev*, L'oeuvre juridique de Mathieu Blastarés, în „*Studi bizantini e neoelelenici*”, vol. V, (1939), (*Atti del V Congresso internazionale di Studi bizantini*, p. 698—707) după care Dimitrie Cantemir s-ar fi gîndit la însăși Sintagma lui Vlastaris, fapt ce ar justifica expresia: „quod Romanorum Graecorumque imperatorum edictis et conciliorum decretis niteretur”.

Profesorul Al. Eliau (o. c., p. 115), are în vedere și cercetările lui St. G. Longinescu în legătură cu Pravila lui Alexandru cel Bun, semnalările lui I. Peretz, în legătură cu existența unor manuscrise grecești din secolul XVIII care cuprind și părți din *Carte românească de învățătură* (*vezi text Eliau Al.*, o. c., p. 116, n. 1) și descrierea manuscriselor grecești a lui C. Litza (*Catalogul manuscrisurilor grecești*, București 1909, p. 155, pentru mss. 305 (532) și p. 156, pentru mss. 308 (532).

Din toate aceste cercetări, profesorul Al. Eliau trage concluzia că pe vremea lui Dimitrie Cantemir în Țările Române au circulat manuscrise grecești cu conținut juridic, care în titlul lor poartă indicația Νόμοι βασιλικοι, adică Legi Împărătești, că acestea erau extrase din culegeri mai vaste; și în cuprinsul lor erau texte aproape identice cu anumite părți din *Carte românească de învățătură*.

Aceste constatări, după opinia profesorului Al. Eliau, lămuresc în suficientă măsură și afirmațiile lui Dimitrie Cantemir și-l duc pe cercetător la concluzia că trebuie substituit un Synopsis Basillicorum propus de C. A. Spulber cu un Compendiu grecesc cu texte juridice, care în forma sa românească a fost încorporat în Pravila lui Vasile Lupu, legiuire aplicată de instanțe și pe vremea lui Dimitrie Cantemir.

izvor al unei părți a Pravilei lui Vasile Lupu, s-ar putea înlocui cu un compendiu juridic grecesc, care în forma sa românească a fost încorporat în Pravila lui Vasile Lupu, legiuire aplicată de instanțele judecătorești și pe vremea lui Dimitrie Cantemir, și anume nu în prima parte, cum a susținut S. G. Longinescu, ci în a doua parte a pravilei lui Vasile Lupu, adică în textul împrumutat în chip mijlocit din Prosper Farinaccius.³³⁰ În felul acesta se consideră că s-ar fi reușit a se da „o explicație coerentă textului atât de debătut din Descrierea Moldovei”, socotindu-se relatarea lui Dimitrie Cantemir despre existența unei Pravile a lui Alexandru cel Bun, ca „o pură ipoteză”, și că Dimitrie Cantemir a exagerat fiindcă ar fi lucrat în grabă la redactarea însemnatei sale opere.³³¹

Este greu de presupus, cu toate greșelile pe care le poate avea orice cronicar sau istoriograf, că un cărturar atât de mare ca Dimitrie Cantemir — care în același timp a fost și domnitor al Țării Moldovei, și încă nu în mod întâmplător, și cu tradiție familială în treburile obștești ale țării — să fi săvârșit o greșală atât de grosolană din o *oarecare grabă*, când vorbea tocmai de baza constituțională a țării sale, iar nu de oarecare chestie de obîșnuită „dicasterie”.

Este și mai caracteristic că așa cum în epoca modernă mulți cercetători ai istoriei au căutat să scoată în relief numai greșelile lui Hajdeu și ale lui Iorga, s-au găsit unii care au adoptat aceeași atitudine și față de Dimitrie Cantemir, deși om învățat ca acesta nu au prea avut alte popoare la vremea aceea.

Ținând seama de aceste lucruri, precum și de valoarea operei lui Dimitrie Cantemir, recunoscută și în istoria mondială, nu numai în cea românească, noi credem că nu există nici un motiv serios ca să se tragă la îndoială adevărul pe care el îl exprimă atunci când afirmă că *a existat o Pravilă a lui Alexandru cel Bun*.

2. A doua dovadă istorică a existenței Pravilei lui Alexandru cel Bun o constituie o *însemnare* din anul 1723 a *mitropolitului de atunci*, Gheorghe II (I) al Moldovei (1723—1730), care poartă titlul: „Istorie. Pentru prea Sfînta Icoană a prea Sfintei noastre Născătoare de Dumnezeu, și pururea fecioarei Mariei. Ce s-au aflat în scrisorile Sfintei Mitropolii a Moldovei”, în care este consemnat evenimentul istoric care a prilejuit obținerea de către Alexandru cel Bun a Pravilei din partea împăratului.³³²

3. A treia dovadă istorică despre existența unui cod de legi pe vremea lui Alexandru cel Bun, în ordinea vechimii, o constituie o *Hotărîre a Sînodului Mitropoliei Moldovei*, întrunit sub mitropolitul Iacob I Putneanul, la Iași (1752).

În această Hotărîre, prin care se oprește ocuparea scaunelor vlădicești din Moldova cu arhieriei străini, se spune, printre altele, referitor la Pravilă:

330. Această interpretare, crede cercetătorul că justifică și teza lui Șt. G. Longinescu, după care traducerea românească a acestui „excertum” trebuie căutat în „Carte românească de învățătură” din 1646, însă nu în prima parte a acesteia (par. 1—94), adică în Legea Agrară bizantină, ci în partea a doua, adică în textul împrumutat în chip mijlocit din Farinaccius (Elian Al., o.c., p. 117).

331. Elian Al., o.c., p. 117 și 118 plus n. 1.

332. Vezi textul la Stan L., o.c., p. 180—181, reproduc după Melchisedec, o.c., p. 87—88.

„(Drept aceea) ce noi, care Dumnezeu ne-a adunat cu darul său, la vremea aceasta, am cercetat de cele ce ni s-au căzut de folosul sfintei Mitropolii, făcînd datoria noastră, ce ni se cade a păzi hotarele obiceiului țării și a dreptății, și cu județul sfintei *pravili*, și cu puterea darului ce ni s-au dat de la Sfinția Sa cu sobor...“.

„Hotărîm și legăm...“ „Anul 7260(1752) Ghenarie ziua 1“.³³³

Recunoscînd autenticitatea scrierii mitropolitului Gheorghe, care mărturisește cu jurămînt că a văzut documentele vechi de la Mînăstirea Neamțului, Sfîntul Sinod al Bisericii Moldovei a găsit în această mărturie o puternică dovadă despre neatîrnarea de drept a bisericii moldovenesti. Pentru noi, ea constituie și o puternică dovadă despre existența unui cod de legi în Statul feudal al Moldovei și Biserica românească veche, cod ce cu ușurință poate fi legat de numele bunului domn moldovean Alexandru voievod.³³⁴

Mărturia mitropolitului Gheorghe, ca și Hotărîrea Sinodului moldovean întrunit sub mitropolitul Iacob I Putneanul, sînt puse la îndoială de unii cercetători, nerecunoscîndu-li-se autenticitatea, fără a reuși însă a invoca elemente pe care să-și întemeieze în mod logic și acceptabil îndoiala lor. Modul în care se face acest lucru amintește unele încercări de denigrare a vechilor noștri cronicari și de mistificare a unor adevăruri istorice, la care s-au dedat în trecut cercetători înzestrați, însă stăpîniți în așa măsură de o optică istorică deformată, încît s-au pretat chiar și la slăvirea epocii fanariote și la negarea oricăror legături ale Bisericii românești cu Arhiepiscopia Ohridei, pretinzînd că acestea ar fi fantezii sau legende născocite pentru a se diminua importanța influenței grecești asupra vieții culturale și bisericești.

Pe deasupra, nu putem să nu menționăm că încercările de a pune la îndoială adevărul mărturisit de Dimitrie Cantemir, de mitropolitul Gheorghe și de Sinodul de la Iași, din 1752, reprezintă o încercare de amputare a însăși istoriei noastre naționale și bisericești, nejustificată științificește prin nimic, dar inspirată probabil de interese de altă natură decît cele științifice.

4. O dovadă concludentă despre existența *Pravilei* lui Alexandru cel Bun o găsim în *Predoslovie Codului Civil al Moldovei*, publicat în limba greacă, la Iași, în anul 1816 (partea I) de voievodul Scarlat Calimah,³³⁵ în care se spun următoarele:

„Și mai întîi, Alexandru I cel de fericită pomenire întru Domnie care a avut denumirea de bun pentru multele sale vrednicii și marile sale binefaceri, îndată după ce au ajuns stăpînul Domniei (în anul mîntuirii 1401), conștient de trebuința acestui lucru, a luat Vasilicalele, cerîndu-le de la Împărații Paleologi, care arătîndu-se generoși, l-au învrednicit pe el și de coroana regească, și cu demnitatea de Despot (Domn, Principe) totodată. Și culegînd din acelea cîte i s-au părut că ar fi trebuitoare în vremea de atunci, și tălmăcindu-le în graiul țării, a întocmit o carte de legi, precum istorisește Dimitrie Cantemir“.

333. Textul dat după prof. L. Stan, o.c., p. 181—182; vezi n. 17 și Codrescu Th., *Uri-carul*, Iași 1889, vol. II, ed. II, p. 241—243.

334. Prof. Al. Elian (o.c., p. 120), consideră această mărturie ca un stadiu al amplificării aceleiași legende în ceea ce privește trecerea împăratului bizantin prin Moldova, fapt de care s-a legat, susține cercetătorul, și legenda cu existența unei *Pravile* și a independenței mitropoliei Moldovei pe vremea lui Alexandru cel Bun. Vezi și p. 146, n. 2.

335. *Codul Calimach*, Ediție critică. București 1958, p. 18. În anul următor, 1818, a apărut *Codul* lui Calimach în text complet, la Iași, însă tot în limba greacă.

„Dar după trecerea a două veacuri, cel de vecinică pomenire între Domni, Vasile, cel numit Albanezul, scoțind din aceleași Vasilicale — cea ce este vădit din titlu — ca din niște izvoare, și adăugându-le la cele ale lui Alexandru, a dat la iveală prin tipar, (în anul mîntuirii 1646), Cartea sa de legi, printr-un oarecare Eustratie, ce era pe atunci mare logofăt... Dar de atunci a dispărut cu desăvîrșire pravila lui Alexandru cel Bun, ca una care nu a ajuns să fie dată la iveală prin tipar“³³⁶

5. După un an abia, în ianuarie 1817,³³⁷ într-o *Anafora a Obșteștii Adunări a Moldovei*, se spune despre Pravila lui Alexandru cel Bun următoarele:

„...și din pravilele întrebuițate în pămîntul acesta și de obiceiurile păzite din vechiu, pentru care iarăși nu lipsim a arăta, precum domnul Dimitrie Voievod istorisește cum că Alexandru Voievod cel Bun, a adus împărăteștile pravile în pămîntul Moldovei, care s-au și păzit și se păzesc, întocmai precum și obiceiurile vechi ale pămîntului pe care însăși aceste împărăteștile pravile le întăresc...“³³⁸

6. În noiembrie 1819, aceeași *Obștească Adunare a Moldovei*, printr-o „*Anafora arătătoare de pravilele ce ocîrmuiau pămîntul Moldovei în vechime*“, folosind acciași termeni ca și predoslovla lui Scarlat Calimah, spune:

„...urmînd povățuirii istoriei pămîntești, ne lămurim că Alexandru Voievod ce au cîștigat numele de bun prin ale sale îmbunătățite fapte și multe faceri de bine obștești, domnind la anii 1401 și înțelegînd nevoia întrebuițării pravilelor, a cerut pravilele împărătești de la Aftocratorii Paleologi, care i-au trimis Vasilicalele și dintre aceste alegînd cîte au socotit trebuincioase și potrivite vremurilor de atunci, și în limba pămîntenească tălmăcindu-le au alcătuit o carte pravilnicească, precum istorisește Dimitrie Cantemir Voievod; iară în urmă după trecerea de două veacuri, fericitul întru pomenire Vasile Voievod ce s-au numit Albanezul, dintre Vasilicale alegînd, precum se vede prin titlul cărții, și adăugînd acele ale lui Alexandru Voievod, le-au tipărit la anul 1646... Pravila lui Alexandru Voievod nu se află, nefiind tipărită...“³³⁹

7. În anul 1830, pravilistul — adică jurisconsultul — oficial al Moldovei, *Christian Flechtenmacher*, care lucrase și la alcătuirea Codului lui Calimah, întocmește un studiu de istoria dreptului român, menit să servească pentru ediția românească a Codului Civil Calimach, în care spune:

„...fiind Domn Alexandru Voievod, sub slăvită stăpînire (1401—1433) s-au adus de la Constantinopol, împreună cu stema crăiască, ce i-au dăruit pentru vredniciile sale și faptele sale cele prea lăudate, împărații Vizantii, și Vasilicalele, din care alcătuiind o carte de pravili potrivită după principatul Moldovei, și tălmăcind-o în limba Patriei, au așezat pravilele; iar vrednic de tînguit iaste, că în curgerea tulburărilor, se vede că s-au pierdut pomenita carte.“³⁴⁰

336. Stan L., o.c., p. 183; în nota 19 vezi amănunte asupra redactării textului. —

337. Înainte de a apărea partea a doua a Codului Calimach (iulie 1817).

338. „Anafora a Obșteștii Adunări a Moldaviei din 1817 pentru felul proprietății în țară din vechime“, la *Codrescu Th.*, *Uricarul*, vol. IV, p. 325, 331; *Longinescu S. G.*, *Istoria Dreptului*,... p. 290; cf. *Stan L.*, o.c., p. 184, nota 20, după care dăm textul.

339. După *Stan L.*, o.c., p. 184, indică în nota 21 și diversele editări ale textului.

340. După *Stan L.*, o. c., p. 184, care reproduce textul din *Codrescu Th.*, *Uricarul*, vol. XIX. Iași 1891, p. 487—488.

8. În *prefața* ediției românești a *Codului Calimah*, din 1833 (Iași), logofătul dreptății, C. Sturza, spune următoarele:

„Domnul Alexandru cel Bun au fost întâiul legiuitor al Moldovei; acesta au adunat din Vasilicale legiuirile țivile care apoi în cursul timpurilor s-au adăugit cu multe alte, pe care Moldovenii, parte în deosebite împrejurări au urzit, iar parte de la învecinatele nații au împrumutat și care apoi împămîntenindu-se, sub numire de obicei a pămîntului, au luat putere legislativă și lucrătoare. Domnul Vasile v.v. din aceste mijloace, au urzit o condică de legi, care la anul 1646 s-au publicat în limba națională”.³⁴¹

9. Tot ca o mărturie făcută de un om cu atribuțiuni oficiale în treburile obștești, cităm și ceea ce Al. Papiu Ilarian, în calitate de jurisconsult (pravilist) al Moldovei, spune despre Pravila lui Alexandru cel Bun, într-o „deslegare” adresată Curții apelative din Iași³⁴² la 1861. Acesta precizează următoarele:

„De pe timpurile lui Alexandru cel Bun s-a întrebuițat și în parte pînă astăzi se întrebuițează, legile Imperiului romano-oriental, sub titlul de legi împărătești”.³⁴³

10. Mărturii despre Pravila lui Alexandru cel Bun găsim — deși fără caracter oficial — și la cei mai de seamă cărturari ai noștri din veacul trecut, cum sînt: Veniamin Costachi, Mihail Kogălniceanu, Alexandru Hajdeu, C. Negruzzi, M. Eminescu,³⁴⁴ Gheorghe Asachi, S. Bărnăușu, G. Missail, N. Scriban, Filaret Scriban, A. Holban, G. Sion, I. Brezoianu, N. Blaremburg, Const. Popovici, Dimitrie Alexandrescu, C. Erbicanu, A. Filipide, D. Boroianu, și alții.³⁴⁵

11. Mărturii pozitive aduc și o serie de cărturari străini cum sînt: în veacul XVIII, Fr. Sulzer și Conte de d'Hauterive, iar în veacul XIX, P. Svinin, D. Fotinos, F. Colson, V. Linovski, G. Heimbach, I. F. Neigebauer, D. Azarevici, Nicodim Milaș, Ladislav Pic, K. Zacharia von Lingenthal, Fr. H. Vering, D. Casso și alții.³⁴⁶

Numărul impresionant de cercetători care s-au ocupat de această problemă duce într-adevăr la concluzia că „oamenii de cultură ai veacurilor trecute au fost convingși, pe temeiurile ce le-au avut la îndemînă, că a existat o pravilă alcătuită în vremea lui Alexandru cel Bun, și că aceasta s-a păstrat pînă în vremea lui Vasile Lupu, care a și folosit-o la alcătuirea pravilei sale ... și că Pravila lui Alexandru cel Bun s-a pierdut ...”.³⁴⁷

12. Ștefan G. Longinescu,³⁴⁸ pe lîngă o serie întregă de argumente pe care le invocă în sprijinul tezei existenței Pravilei lui Alexandru cel Bun, aduce și mărturia făcută de alcătuitoarii Pravilei lui Vasile Lupu, care în „Cuvîntul” către „toți ceea ce sînt creștini pravoslavnici”, pus înaintea Pravilei, spun că Voievodul Vasile, la întocmirea acestei Pravile, a urmat pilda unor „buni și

341. *Berechet Șt.*, *Istoria vechiului drept românesc*, vol. I, p. (VII+622). Iași 1933. p. 498—499; Textul după *Stan L.*, o.c., p. 185.

342. După *Stan L.*, o.c., p. 185 și nota 24.

343. După *Stan L.*, o.c., p. 185 și nota 25.

344. *Eminescu M.*, *Scrieri politice și literare*, I, București 1905, p. 153.

345. Vezi lucrările acestora la nota 26 și 81 din *Stan L.*, o.c.

346. vezi nota 27 și 28 din *Stan L.*, o.c., p. 186—7.

347. *Stan L.*, o.c., p. 187.

348. Savantul român în lucrarea „Fragmente din Istoria Dreptului Penal Român”, publicată în revista „Curierul judiciar”, București 1927, nr. 30, p. 470 precizează următoarele: „n-am înțeles deloc să renunțăm la părerea că înainte de Pravila lui Vasile Lupu, a existat în Moldova și Pravila lui Alexandru cel Bun”.

„întelepți domni” și că a întocmit această Pravilă din motivul împușinării izvoarelor sfintelor scripturi și altor învățături.

Privind înțelesul acestor mărturisiri în lumina istoriei moldovenești, ne-am gândi la mai mulți din domnii Moldovei, anteriori lui Vasile Lupu, pe vremea cărora se știe că au existat pravile în limba greacă și slavonă, dintre care nu pot lipsi, în primul rând Alexandru cel Bun,³⁴⁹ și apoi vrednicii lui urmași: Ștefan cel Mare,³⁵⁰ Alexandru Lăpușeanu³⁵¹ și alții.³⁵² Dintre aceștia, cel căruia i s-a dat calificativul de „bun” a fost tocmai Alexandru cel Bun,³⁵³ de la care s-ar fi putut să fi rămas și legile cele bune, legi ce s-au înmulțit sub urmașii lui³⁵⁴ și care cu ușurință au putut fi întrupate în corpul Pravilei lui Vasile Lupu.

„De altfel, nimic nu exclude posibilitatea, ca cel puțin în parte dacă nu în întregime, corpul legilor agrare bizantine din veacul VIII (Νόμος Γεωργικός), care formează partea I-a din Pravila lui Vasile Lupu, să provină tocmai din Pravila lui Alexandru cel Bun, în al cărei cuprins putea ajunge din același izvor din care s-a încercat a se susține, în mod arbitrar, că ar fi putut ajunge numai în Pravila lui Vasile Lupu.”³⁵⁵

13. „O mărturie istorică din cele mai prețioase, pentru întărirea convingerii că Pravila lui Alexandru cel Bun a existat într-adevăr, ne-o oferă o însemnare a mitropolitului Dosoftei, în care acesta pomenindu-l pe Alexandru cel Bun, zice: *Alexandru Vodă ce-au adus Sfântului Ioan în Moldova ș-au adus pravila Credinții dela Țarigrad*.”³⁵⁶

349. B. P. Hajden, susține că la anul 1868 a găsit în Biblioteca Națională din Paris un manuscris grecesc al Vasilicalelor în text prescurtat, deci o sinopsă a Vasilicalelor, întrebuițat pe la anul 1400 în Moldova și în Țara Românească. Cf. *Blaramberg* și G. *Missail*: *Îndreptarea Legii*. București 1871, p. 1 — în cuvîntul „Din partea editorului”; *Popovici C.*, *Fontinele...* în rev. „Candela”, 1886, nr. 10, p. 596; cf. *Stan L.*, o.c., p. 189, nota 31.

350. B. P. Hajden, semnalează existența unui manuscris slavon în mînăstirea Opovo — din Serbia în anul 1868 — al Sintagmei lui Matei Vlastaris, scris la Iași în anul 1495, care a fost utilizat în vremea lui Ștefan cel Mare. B. P. Hajden, Opovo, în ziarul „Traian”, București 1869, nr. 14, p. 56; cf. *Popovici C.*, o.c., p. 596. Pravila o semnalează și *Ilinschi Nicolai*, *Sintagma Mafteia Vlastaria*. Moskva 1892, p. 205; și *Grecu (P. P. Panaiteșcu)* *Începuturile dreptului scris în limba română*, în „Studii”, revistă de istorie și filozofie, București 1954, IV, oct.-dec., p. 216.

În Biblioteca Academiei R.S.R. se păstrează un exemplar și mai vechi al Pravilei lui Matei Vlastaris, din anul 1472, copiat de ieromonahul Ghervasie de la Neamț: vezi *Panaiteșcu P. P.*, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, București 1959, p. 158—159, manuscrisul slav nr. 131. Cf. *Stan L.*, o.c., p. 169, nota 32.

351. La anii 1531—1558 episcopul de Roman, Macarie, din ordinul lui Al. Lăpușeanu, traduce din grecește în slavonește la dorința lui Ivan IV Vasilievici (Ivan cel Groaznic 1533—1584); cf. *Popovici C.*, o.c., p. 596—597. Această traducere care se face după rînduiala alfabetului slav, este și prima de acest fel. Vezi *Stan L.*, o.c., p. 189, nota 33.

352. *Panaiteșcu P. P.*, *Începuturile dreptului scris*, p. 216, 221, 225; *Idem*, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, București 1959, p. XV; *Peretz Ion*, *Precis de Istoria Dreptului român*, București 1931, p. 310, 312, 314; *Berechet Șt.*, *Istoria vechiului drept românesc*, Iași 1934, vol. I, *Izvoarele*, p. 150—151.

353. *Stan L.*, o.c., p. 190.

354. *Ibidem*.

355. *Stan L.*, o.c., p. 191 și nota 38, unde sînt citate lucrările: *Spulber C. A.*, *La zece ani de la moartea lui Șt. Longinescu* — în rev. *Clasică*. Secția de Drept Roman, tom. III—V. 1941—1943, București 1943, p. 164; *Idem*, *Le code d'Alexandre le Bon*, p. 207. „Această legiuire putea ajunge în Pravila lui Alexandru cel Bun și dintr-o versiune slavă a ei, care există din vremuri mai vechi și în mod sigur din vremea alcătuirii codului nomocanonice „Kormciaia Kniga” — sec. XII”. A se vedea lucrările indicate de *Stan L.*, o.c., p. 191, nota 38.

356. *Stan L.*, o. c., p. 191; Vezi și *Iorga N.*, *Istoria literaturii religioase a Românilor pînă la 1688*, București, 1904, p. 198.

Nu demult a fost relevată și această dovadă, punându-se în lumină valoarea ei, în sensul că însemnarea *cărturarului mitropolit se referă direct la Pravila lui Alexandru cel Bun, pe care o numește „pravila credinței”*.³⁵⁷ *Mărturia aceasta este de o mare valoare și prin faptul că ea este anterioară celei a lui Dimitrie Cantemir și cu ea se poate răspunde tuturor acelor care au pretins și pretind că Dimitrie Cantemir a fost născocitor de basme*.³⁵⁸

14. S-au mai invocat și unele dovezi de natură logică,³⁵⁹ ce vin să întărească întreg acest șir de mărturii ale cărturarilor trecutului nostru istoric.

Argumentele sau dovezile de natură logică sînt scoase din felul cum a fost organizat statul feudal al lui Alexandru cel Bun, din felul în care se prezenta Biserica românească a Moldovei în acea vreme și din nivelul apreciabil de cultură la care se afla țara Bogdăneștilor la începutul veacului XV. Toate acestea converg în a susține că pe vremea lui Alexandru Voievod a fost posibilă existența unei pravile, și — adăugăm noi — că era chiar indispensabilă o astfel de pravilă. Dacă ea a existat, ea n-a putut fi decît o pravilă adusă din Bizanțul creștin ortodox.

Desigur că neavînd nici un motiv întemeiat să tragem la îndoială existența unei Pravile a lui Alexandru cel Bun și că avînd toate motivele — în lipsa dovezilor contrare — să luăm în considerare mărturiile care atestă existența unei atari pravile, sîntem îndreptățiți să socotim un lucru real, iar nu ca o simplă născocire, monumentul de drept bisericesc și de Stat din vremea lui Alexandru cel Bun.³⁶⁰

Mai mult, pe baza cunoașterii modului în care s-a dezvoltat pretutindeni organizația Bisericii și a elementelor pe care s-a rezemat aceasta — și în acord cu cele constatate — putem spune că posibilitatea existenței unei Pravile este dată chiar și pentru o epocă anterioară aceleia a lui Alexandru cel Bun.³⁶¹

15. Existența episcopiiilor romano-catolice pe pămîntul patriei noastre — cărora nu li s-au făcut niciodată greutăți din partea stăpînirii românești — este o vie dovadă că la noi, Biserica Ortodoxă, care a fost totdeauna numai românească, a fost bine organizată, pe bază de legi bine statornicite.

Același argument poate fi scos și dintr-un Hrisov al lui Alexandru cel Bun, de recunoaștere a episcopiei armenesti din Suceava.³⁶²

Existența unei biserici ortodoxe bine organizate pe pămîntul patriei noastre nu se poate închipui fără cunoașterea tuturor sistemelor de legiuiri de organizare — și acestea se găseau și atunci ca și azi în Pravile.

357. Stan L., o.c., p. 191.

358. Elian Al., (o.c., p. 114+nota 3 și p. 115), contestă identificarea „Pravilei credinței” cu însăși Pravila lui Alexandru cel Bun.

359. Stan L., o.c., p. 193.

360. Elian Al., (o.c., p. 147+nota 1) contestă puterea doveditoare a acestor argumente.

361. Vezi nota 400 și 314.

362. P. P. Panaitescu, Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava (30 iulie 1401). (Extras din Rev. Istorică Română, t. IV (1934), Fasc. 1—4, București 1935). La p. 5 redă textul intergal: „Ohanes episcop armenesc a venit la noi, la scaunul nostru cel moldovenesc și s-a prezentat nouă cu drepte scrisori ale patriarhului ecumenic Antonie al Constantinopolului, pentru că pe patriarhul lor armenesc nu l-am cunoscut încă, ca să se ridice la această episcopie, cu ajutorul dlui nostru Virort. De asemenea ne-a jurat domniei noastre să primească și să azeze toată rînduiala bisericească”.

„Deci am dat episcopului armenesc Ohanes bisericile armenesti și pe popii lor. În întreaga noastră țară va avea putere asupra lor cu dreptul său episcopal. I-am dat scaun la Suceava în cetatea noastră”.

16. Pravila a fost cunoscută și de comunitatea românească din nordul Transilvaniei în a doua jumătate a secolului XIV.

În cazul stavropighiei maramureșene³⁶³ — a cărei organizare o făcea direct Constantinopolul — aceasta își ducea existența pe baza codicilor de legi specifice Ortodoxiei, în virtutea cărora citorii și stareții își exercitau drepturile și autoritatea lor.³⁶⁴

Ipoteza existenței unui drept scris, care să fi stat la baza organizării stavropighiei maramureșene, poate fi întărită și cu practica utilizată de bizantini în organizarea bisericilor slave, din raza de cultură bizantino-slavă.³⁶⁵

Din acea practică rezultă că peste tot se utiliza același obicei de a organiza bisericile naționale după modelul celor cu vechi tradiții, din Orientul apropiat și în genere din lumea bizantină, după aceleași norme — norme fixate în scris și codificate. Normele au existat cu mult înainte și ele erau precizate în scris și strânse în colecții.

Legind aceste presupuneri de misterul care plutește în jurul originii celei mai vechi pravile românești păstrate pînă azi — Pravila tipărită, cunoscută sub numele de Pravila de la Ieud, sau Pravila lui Coresi — și ținînd seama de ultimele cercetări în legătură cu această pravilă,³⁶⁶ care leagă de Maramureș primele traduceri românești de cărți bisericești, după care Coresi, mai târziu, tipărește lucrările sale, putem să susținem ca verosimilă ipoteza cunoașterii unui drept scris de către cei care au organizat și condus Biserica românească a Maramureșului.

17. Un drept scris a trebuit să existe și la baza organizării Bisericii românești din Țara Românească, care s-a făcut prin munca unor figuri de seamă ale Atosului ortodox, cum au fost: egumenul Hariton, fostul patriarh Nifon II, care a orînduit totul „după pravilă”, Gavriil Protul, istoriograful lui Neagoe Basarab și alții.³⁶⁷

18. Menționi despre existența unui drept scris, drept pravilnic, aflăm — după cum am mai menționat — pe vremea vrednicilor domnitori ai țărilor

363. Vezi Manuscrisul A. 852 din Biblioteca Academiei R.S.R., care conține textul gramatei patriarhale. Textul a fost publicat de „*Arhiva românească*” ed. a 2-a, tom. I, (1860), p. 11—12 și de *Erbiccanu C.*, Una din cărțile de pe care și-a făcut studiile și cercetările sale neuitatul Mitropolit al Moldovei Dosofteiu, în rev. B.O.R., an X (1886—1887), p. 1218—1225; cf. și *Hurmuzaki, Iorga*, Documente, XIV/1, p. 15, Doc. XXX; vezi și *Elian Al.*, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în *Cultura Moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, culegere de studii, îngrijită de M. Berza, Ed. Ac. R.P.R., 1964, p. 104.

364. Vezi *Matei I.*, Contribuțiuni la Istoria Dreptului bisericesc, 1922, p. 28; *Săguna A.*, Adaosu la promemoria despre dreptul istoric al autonomiei bisericești naționale a românilor, Sibiu 1850, p. 23; *Bălan I.*, Fontes Juris canonici ecclesiae romanae, Roma 1932, p. 22—23.

365. Organizarea Bisericii Sirbe pe vremea lui Dușan (1346—7) cu centrul la Ipek (vezi *Matei I.*, Contribuțiuni la istoria dreptului bisericesc, București 1922, p. 27—8) ca și organizarea bisericii episcopale din Vidin pe vremea țarului bulgar Statimir-Stasimir după anul 1390 (*Acta et Diploma*, II, 28) s-a făcut pe bază de legi scrise. Același obicei îl întâlnim și în organizarea bisericii slavilor de nord, în Galiția și Kiev. Vezi *Stan L.*, Mirenii în Biserică, p. 500—502.

366. A se vedea *Panaïtescu P. P.*, Les premiers texts écrits en langue roumaine, în „*Revue roumaine d'histoire*”, București, Editions de l'Académie de la République Populaire Roumaine, 1962, tom. I, nr. 2, pag. 427—450; și prezentarea acestei lucrări de C.B., în rev. B.O.R., 1964, 5—6 (mai-iunie), p. 595—597; *Panaïtescu P. P.*, Inceputurile și biruința scrisului, p. 125 (manuscrite românești precocesene).

367. *Iorga N.*, Istoria Bisericii Românești, vol. I, p. 235—236, 269, 284, 292, 48 etc. Vezi și: *Ciurea Al.*, Momente și aspecte esențiale ale influenței Sf. Munte asupra vieții religioase din Țările Române, O. 1953, 2, p. 279—294.

românești, și anume: Alexandru cel Bun,³⁶⁸ a lui Ștefan cel Mare,³⁶⁹ a lui Alexandru Lăpușneanu,³⁷⁰ a lui Mihai Viteazul³⁷¹ și a altora.³⁷² Toate legiunile despre care se face pomenire că au existat, au fost fie în limba originală — limba greacă —, fie în traduceri slave sau românești. Parte din aceste mențiuni s-au adevărat prin aflarea a însăși exemplarelor care au servit de călăuză conducătorilor Statelor și Bisericilor românești din acea vreme.³⁷³

19. Cunoștință despre un drept scris pravilnic nu este exclus să fi avut și Biserica românească din Țara Mureșului (Banat), din cuprinsul principatului lui Ahtum (și poate chiar din ducatul lui Glad, înaintașul acestuia), cu centrul în mînăstirea din Urbs Morisena.

Existența unei mînăstiri (reședința ierarhului locului) în capitala principatului românesc de pe Mureș, în veacul XI, cu vechi tradiții din veacurile trecute, nu face imposibilă cunoașterea unei colecții de canoane, mai ales avînd în vedere legăturile de prietenie întreținute de căpeteniile românilor cu Vasile II Bulgaroctonul, puternicul împărat al Bizanțului din acea vreme, reorganizatorul Bisericii din sudul marelui fluviu.

După uciderea lui Ahtum, mutarea mînăstirii în noua capitală, la Oroșlamoș, presupune și o reorganizare a bisericii adaptate la noua organizare a teritoriului politic, și nu exclude, ci dimpotrivă impune ca posibilă necesitatea cunoașterii unei legi bisericești, iar aceasta, în vremea aceea, nu putea fi decît cea scrisă, legea după care se conducea întreaga biserică a vremii. Persistența românilor în păstrarea ritului grec, presupune totodată și o adîncă cunoaștere a ortodoxiei bazată pe stîlpii credinței, ai cultului și ai doctrinei canonice.³⁷⁴

20. În susținerea tezei că românii au avut cunoștință despre existența Pravilei, adică a unei colecții de legi bisericești și civile, pledează cu putere și legăturile permanente ce s-au stabilit între bisericile românești și bisericile din vecinătatea patriei noastre, printre care trebuie să enumerăm, înafara bisericilor slave (bulgară, rusă, moravă, sîrbă), în primul rînd Marea Biserică, centrul Otodoxiei, Patriarhia Ecumenică din Constantinopol și Sf. Munte Atos.

Legăturile unei părți a Bisericii noastre cu Constantinopolul s-au stabilit îndată după înălțarea acestei cetăți prin mutarea capitalei imperiului de la Roma la Bizanț.³⁷⁵

Însuși împărtaul Constantin cel Mare, care a așezat capitala imperiului la Constantinopol, vechiul Bizanț, a facilitat aceste legături, recucerind la anul 332 o parte din teritoriul din Nordul Dunării.

Veacul IV cunoaște o puternică organizație bisericească pe teritoriul patriei noastre sub stăpînirea gotică, dar avînd legături cu Constantinopolul și cu alte părți ale Orientului. Astfel, se știe că episcopul Gotiei Teofil a participat la sinodul I ecumenic și că dintre urmașii acestuia, Ulfila a fost hirotonit în vremea sinodului de la Antiohia (341), pe seama Gotiei, ținînd strînse legături cu Bizanțul.³⁷⁶

368. vezi nota 349.

369. vezi nota 350.

370. vezi nota 351.

371. vezi nota 352.

372. Panăitescu P. P. Începuturile dreptului scris, p. 216, 221, 225; *Idem*, Manuscrise slave... p. XV.

373. Vezi Stan L., *Pravila lui Alexandru cel Bun*, p. 189—190.

374. Vezi și Baltaru I., o.c., p. 24.

375. Vezi *Istoria Bisericii Române* I, p. 38 și urm.

376. *Idem*, p. 56—71.

Aceleași legături le-a avut și episcopia de Tomis, din Sciția Mică.³⁷⁷

Legăturile cu sudul creștin sînt menționate și în veacurile următoare.³⁷⁸

Sinodul IV Ecumenic, prin canonul 28, trece ca și Sinodul II Ecumenic, sub directa jurisdicție a Patriarhiei Ecumenice, o parte din teritoriile „barbare” (ocupate de popoarele migratorii), de astă dată pe cele din partea de Răsărit și de Nord a imperiului dela granițele diecezelor Asia, Pont și Tracia, deci inclusiv cele din România și din Rusia de mai târziu.

Întinderea stăpînirii imperiului bizantin, pe vremea lui Justinian, și în nordul Dunării, ca și creștinarea Gepizilor din aceste părți, a extins și jurisdicția Patriarhiei Ecumenice asupra acestor teritorii, care au fost trecute apoi în parte Justinianei Prime (prin Novela XI, din 14 aprilie 535).³⁷⁹

Dar atît cultul cît și limba Bisericii din patria noastră au continuat să fie latine, pînă târziu după venirea slavilor, care au provocat masive dislocări de populație romanică și au produs perturbări în organizarea vieții bisericești de la noi.

Încreștinarea tîrzie a bulgarilor (864—5), de către Bizanț, a sporit și influența acestora în Peninsula Balcanică.

Întărirea imperiului bulgar și extinderea influenței lui și în nordul Dunării, exercită o puternică influență și asupra românilor, mai ales prin talmăcirea literaturii religioase grecești în limba paleoslavă sau veche slavă, care devine prin aceasta și limba bisericească a ortodoxiei slave, și pătrunderea acesteia și printre români.³⁸⁰

Biserica românească din Banat pe vremea principelui român Ahtum era în dependență de Patriarhia Ecumenică, principele român fiind vasal al marelui împărat Vasile II Bugaroctonul († 1026).

Biserica românilor din Balcani își continuă o viață proprie și în veacurile XI—XIII.³⁸¹

„Pseudo-episcopii de ritul grecesc” care pricinuiau mare sminteală printre credincioșii catolici, cumani, sași și unguri, episcopii „schismatici”, cum îi numește papa Romei, erau ortodocși români și aveau în păstorire marea masă a românilor, poporul mare al vlahilor.

Episcopii de la Vicina și Aspocastron s-au aflat și ei în strînse legături canonice cu centrul Ortodoxiei ecumenice.

Legături strînse și directe cu Bizanțul s-au stabilit prin înființarea mitropoliilor românești de la Argeș, Severin și Suceava, pomenite în istorie ca mitropolii de sine-stătătoare, în veacul XIV.

De la această dată, bisericile românești au păstrat mereu legături cu Patriarhia Ecumenică.

În veacul XVI, prin fostul patriarh ecumenic, Nifon II, se reorganizează întreaga viață bisericească din Țara Românească, pe vremea voievodului Radu cel Mare. Se intensifică de asemenea și legăturile bisericilor românești cu bisericile ortodoxe surori.³⁸²

În această perioadă aproape toți patriarhii Bizanțului au călcat pe pămîntul românesc.

*

377. *Idem*, p. 80—84.

378. *Idem*, p. 71—80.

379. *Idem*, p. 90 și urm.

380. *Idem*, p. 112—114.

381. *Idem*, p. 126—129.

382. *Idem*, p. 381—395.

Strînsa legătură bisericească dintre mediul dunărean cu sudul ortodox ne obligă să admitem că românii au cunoscut toate elementele de bază ale creștinismului în limba lor, limbă de origine latină și le-au păstrat în această formă peste veacuri, cu toate influențele străine pe care le-au suferit în mod inevitabil.

Termenii de credință, de cult și organizare păstrați în lexicul românesc în forma lor latină, pledează pentru acest fapt. Dovadă certă este păstrarea în graiul poporului român a textului complet latin al rugăciunii Tatăl nostru (99% din cuvinte sînt latine), pe care românii nu le-au putut învăța decît în epoca încreștinării și a formării lor ca popor, și nici decum mai tîrziu.³⁸³

Într-un studiu³⁸⁴ se afirmă chiar că „în Biserica Ortodoxă Română cîntarea se executa îndeosebi în l. greacă (strana din dreapta), iar *predicile se rosteau în limba română, la fel cu spovedania*, pentru a fi înțelese de popor, după cum la slavii de răsărit ele se țineau în limba rusă”, iar la germanii și francii din apusul Europei, în limba acestora.³⁸⁵

Existența unor școli românești în vechile mînăstiri, — dovedite în Moldova ca existînd în vremea lui Ștefan cel Mare, în Scheii Brașovului, în Maramureș, Oltenia și Țara Românească, pretutindeni unde se amintește despre existența unor dascăli români, — și nevoia practică a efectuării spovedaniei în limba poporului, ne impune concluzia că și Pravila — cartea în care preotul găsea canonul sau legea după care trebuia să stabilească gravitatea păcatului și epitimia de aplicat penitentului — trebuia să existe într-o limbă accesibilă, și aceasta era numai limba preotului și a poporului, adică limba română.

Chiar dacă preotul lua cunoștință de textul pravilei în altă limbă, era obligat să lămurască conținutul canonului ce-l aplică, în limba poporului, limba română.

Că această necesitate este veche, ea confundîndu-se cu vremea existenței primilor preoți care au spovedit pe români, nu mai încapă nici o îndoială. Este desul să avem în vedere faptul, că cele mai vechi traduceri de texte canonice ce ni s-au păstrat în limba română, privesc tocmai acest domeniu de activitate al preotului duhovnic și săvîrșitor al Sfintelor Taine.

Tot în limba română au trebuit cunoscute cu siguranță și canoanele în legătură cu impedimentele la căsătorie. Și în această privință avem în vedere primele traduceri de texte canonice care ni s-au păstrat și care conțin astfel de material canonic.

Că textul Pravilei a fost cunoscut în cea mai mare parte, în limba română de către români, adică în limba lor maternă, cu mult înainte de păstrarea documentelor, ca o necesitate, rezultă și din faptul, că în ordinea vechimii, printre primele traduceri în limba română, se găsesc textele canonice, și că tot la fel, și printre primele tipărituri românești de mai tîrziu, apar tot pravilele.

383. Stan L., Curs pentru doctorat, anul 1966/67.

384. Smochină N. N. și N. Smochină, O pravilă românească din veacul al XVI-lea, „Pravila Sfinților Părinți după învățătura lui Vasile cel Mare”, întocmită de ritorul și scolasticul Lucaci, în 1581, în rev. B.O.R., 1965, 11—12, p. 1044.

385. *Idem*, în nota 8 arată că episcopul Luca al Novgorodului, ales în anul 1034, și-a rostit Cuvîntarea în limba veche rusă, în limba poporului, pentru a fi înțeles și că în occident Conciliul de la Tour (Franța) din 813 a hotărît chiar ca predicile să se țină în limba poporului, adică franceză sau germană, deoarece poporul nu înțelegea limba latină.

A se vedea și Iusu I., Mînăstirea Hodoș-Bodrog... p. 247 și 250; Birsănescu Ștefan, Școala greco-slavă-românească de la Putna, în Revista de Pedagogie, 1966, 6, p. 23, care reia ideea lui N. Smochină argumentîndu-o.

Toate aceste considerente de natură logică, duc la concluzia că Pravila a trebuit să fie tradusă de multă vreme în limba română, și cu mult înainte de existența documentelor care mărturisesc abia târziu existența acestui fapt.

Sfințenia de care se bucură Pravila e încă o dovadă că ea era o carte cu conținut cunoscut, iar ori ce cunoaștere presupune și un mijloc de comunicare, care în cazul nostru nu putea fi decât limba poporului, limba română.³⁸⁶

Un caz grăitor în acest sens este starea Pravilei lui Lucaci (1581), care păstrează în limba slavă textele ce privesc activitatea centrului eparhial dar traduce în limba română — în text paralel pentru nevoile preoților parohi — părțile din pravilă ce privesc activitatea acestora.

Un alt argument în favorul tezei existenței unei Pravile românești, îl constituie și faptul că slavii, chiar din vremea creștinării au cunoscut textul legile canonice în limba lor, și că din veacul XIII avem păstrate chiar texte de acest fel.³⁸⁷

Cunoscînd că slavii posedau textul pravilei în limba lor, și avînd dovezi că vechile noastre mînăstiri au avut legături directe cu Atosul, de unde și slavii ca și grecii primeau cărțile sfinte în limba lor, și cum tot de la Atos au primit și românii cărțile bisericești, trebuie să admitem în mod necesar, că printre acestea a trebuit să fie și Sfînta Pravilă, măcar în veacul lui Alexandru cel Bun, dacă nu și mai înainte.³⁸⁸

21. Studiile recente întreprinse asupra literaturii slavo-române din secolul al XV-lea,³⁸⁹ ajung la constatarea că voievodul Alexandru cel Bun, odată cu obținerea în anul 1401 a autonomiei bisericești, prin recunoașterea de către Patriarhia Ecumenică a mitropolitului Iosif al Sucevei, a întreprins și o largă acțiune de organizare a Bisericii Moldovei, „din care voia să facă un stîlp puternic al domniei sale”.³⁹⁰

În scopul realizării planurilor sale, voievodul român aduce în Țara Moldovei dascăli de slavonie, înființează școli cărțurărești și procură cărți de cult și de învățătură religioasă.

Studiile întreprinse au dus la convingerea, că Alexandru cel Bun a achiziționat pe seama bisericii moldovene cărțile de cult și de învățătură religioasă din Bizanț și anume o ediție nouă a literaturii religioase, întocmită prin grija patriarhului Eftemie, scrisă cu noua ortografie medio-bulgară. Cărțile lui Eftemie, concepute pentru bulgari, au fost trimise pentru salvarea lor, în capitala Bizanțului, și au rămas în mînăstirea Ștudion după căderea Bulgariei sub turci la 1393.³⁹¹

386. Stan L., Pravila lui Alexandru cel Bun ... p. 212.

387. *Idem*.

388. A se vedea I. Iușu I., Despre prototipurile literaturii slavo-române din sec. al XV-lea „Mitropolia Olteniei”, 1963, 7—8, p. 511—535. O astfel de carte a fost Nomocanonul păstrat în Biblioteca eparhială din Arad sub nr. 21, copie a unui Nomocanon scris la anul 1286 cu cheltuiala cneazului Vladimir al Voliniei. I. Iușu, (Mînăstirea Hodoș-Bodrog, p. 229—261), care studiază acest manuscris afirmă că „manuscrisul în cauză a fost copiat de un caligraf român, la mînăstirea rusească Pantelimon, din Munrele Aros, unde se găsea originalul sau o copie a Nomocanonului lui Vladimir al Voliniei, adus acolo pentru a fi ferit de distrugere în timpul incursiunilor hanului tătarilor Nogai” (p. 238).

389. A se vedea I. Iușu, Despre prototipurile literaturii slavo-române din secolul al XV-lea, în rev. „Mitropolia Olteniei”, 1963, 7—8, p. 511—535.

390. *Idem*, p. 531.

391. *Idem*, p. 531.

Aceste cărți devin prototipurile literaturii slavo-române, care se vor copia de copiiști români, aduși pentru început din Țara Românească (cum a fost Gavriil de la Neamț).

Cu această precizare prețioasă, se naște și o întrebare, al cărei răspuns vine să întărească teza că Alexandru cel Bun a putut și chiar a trebuit să aibă și o pravilă.

Era oare posibil, ca printre cărțile de învățătură achiziționate direct de la Bizanț, în scopul înzestrării mănăstirilor românești, nou înființate, și în scopul ridicării și reorganizării țării sale, Alexandru cel Bun, să nu fi achiziționat și o „carte de învățătură” căreia i se mai zice și „Pravilă”?

Dacă literatura achiziționată a fost într-o limbă cunoscută — limba slavă — nu este exclus ca și pravila să fi fost tot în aceeași limbă.

Este de reținut faptul, că în acea vreme în Țara Moldovei existau cărți slavone — în redacție ruso-ucraineană — ceea ce ne face să credem că în această redacție se putea afla și o pravilă cu mult mai veche decât vremea lui Alexandru cel Bun.

22. Nu de mult s-a făcut cunoscută existența în Moldova a unei „cărți de învățătură”, în traducere românească cu mult mai veche decât traducerea cunoscută ca fiind făcută de mitropolitul Varlaam. Această operă românească circula pe întreg teritoriul locuit de români sub numele de: „Păuceniile lui Io Alexandru Vodă din Țara Moldovei”.

„Păucenie” în limba slavă înseamnă „învățătură”.

„Învățăturile” sau „păuceniile lui Io Alexandru Vodă din Țara Moldovei” ni s-au păstrat în parte în așa numitul „Codice Drăganu” de la Cluj, manuscris din anii 1630—1635, copie după altul mai vechi, de la sfârșitul veacului precedent.³⁹²

Fragmentul păstrat conține traducerea românească a Cazaniilor atribuite patriarhului Calist al Constantinopolului, cunoscute și sub titlul de „Carte de învățătură”.

Aceeași cazanie tradusă în românește o copiază apoi popa Ursu din Cotigleatu, din apropierea Beiușului, în Bihor, la 1680.

Că această traducere e anterioară mitropolitului Varlaam o atestă postfața popii Ursu, unde se spune că a scris această carte ce se cheamă „Păucenie”, dintru „Păuceniile lui Io Alexandru Vodă din Țara Moldovei”.³⁹³

Fapt important este că a existat în Moldova o veche traducere a unei „Păucenii”, „Cazanii” sau „Carte de învățătură”, patronată de domnul țării, al cărui nume apare în titlu sau dedicație, în cazul nostru domnitorul Alexandru. Unii cercetători³⁹⁴ caută să demonstreze că acel „Alexandru Vodă” din Țara Moldovei nu putea fi decât Alexandru Lăpușneanu, pe considerentul că acesta a domnit mai multă vreme (1552—1561; 1563—1568) și s-a arătat totdeauna un sprijinitor al culturii bisericești și al păturii sociale mijlocii, pătura progresistă a vremii și că el este cel mai aproape de noi.³⁹⁵

392. A se vedea N. Drăganu, Manuscrisul liceului grăniceresc G. Coșbuc, în „Daco-romania”, III, 1924, p. 472—508.

393. Textul acesta l-a studiat At. Popa, în lucrarea în manuscris: Texte vechi din Cazania lui Varlaam, Codicele Drăganu și Codicele sibiian; cf. P. P. Panaitescu, Începuturile scrisului... p. 177, n. 12 și 13.

394. Panaitescu P. P., o.c., p. 177-8.

395. De semnalat este și faptul că această traducere deși rămasă în manuscris, scrisă în Moldova, ea a străbătut meleagurile românești ale Carpaților și se multiplică prin copiere tocmai în Bihorul Transilvaniei.

Parte din cercetătorii acestui manuscris³⁹⁶ exclud posibilitatea identificării lui „Io Alexandru Vodă” cu alți domnitori cu acest nume din veacul anterior lui Lăpușneanu pe simplul considerent că aceștia „sînt prea tîrzii pentru a li se putea atribui vreun rol în legătură cu scrierea cărții bisericești în românește, iar cei ce au urmat lui Lăpușneanu cu numele de Alexandru (Movilă, Coconul, Ilieș) au fost palide figuri trecătoare pe tronul Moldovei, domnind fiecare numai puține luni, în vremuri tulburi de războaie civile și externe, cu năvăliri turcești, tătarăști și polone”.³⁹⁷

Avînd în vedere că în Moldova a existat o traducere românească a „Păuceniilor” (Carte de învățătură) înainte de Varlaam mitropolitul, precum și faptul că sub același nume de „Păucenie” sau „Carte de învățătură” apar în vremea lui Vasile Lupu, pe lângă „Cazania lui Varlaam”, și colecția oficială de legi sau Pravila lui Vasile Lupu, și ținînd apoi seama de faptul, că Dimitrie Cantemir, domn al Moldovei, neîntrecut și recunoscut cărturar, atribuie lui Alexandru cel Bun întocmirea primei „Cărți românești de învățătură”, „carte”, care, pe motivul că „s-a împutinat”,³⁹⁸ a fost reeditată de domnul Moldovei Vasile Lupu, avem tot atîtea indicii că „Păuceniile” în cauză datează din timpul lui Alexandru cel Bun.

Vasile Lupu a reeditat, cum spune chiar el, „tocmealele cele bune”, „întelepciunile” și „învățăturile”, care „ca o lumină luminează” întreg „rodul românesc”, căruia să-i rămînă „de pururea izvor de viația în veci nescădzut și nesfîrșit”.³⁹⁹

Toate aceste considerente ne îndreptătesc să admitem posibilitatea că tocmai Alexandru cel Bun a fost domnitorul, care a patronat traducerea unei „Păucenii” românești. Tradiția istorică vie nu exclude această posibilitate.

„Păuceniile lui Io Alexandru Vodă din Țara Moldovei” probabil să fi fost mult mai cuprinzătoare, și nu-i exclusă posibilitatea, ca acest codice românesc rămas în manuscris, să fi cuprins variate învățături, dintre care nu puteau lipsi legile bisericești și de stat, adică Sf. Canoane și legile civile ale împăraților „creștini și sfinți”. Aceasta cu atît mai mult, cu cît în vremea lui Vasile Vodă Lupu, aceste „alte învățături” apar sub forma a două cărți de cuprins deosebit dar cu același titlu de „Carte românească de învățătură” sau de „Păucenii”, una cunoscută și sub numele de „Cazania lui Varlaam”, iar alta sub numele de „Pravila lui Vasile Lupu”, una cuprinzînd predici și alta legiuiri.

În fine, dacă azi, traducerea „Păuceniilor”, adică a „Cazaniilor” e dovedită a fi anterioară lui Varlaam, și dacă un învățat ca Dimitrie Cantemir susținea, bazat pe afirmațiile din prefața Pravilei lui Vasile Vodă Lupu, că „păuceniile” lăsate de Alexandru cel Bun s-au împutinat, ce ne poate îndemna să excludem posibilitatea, ca patronul „Alexandru” din Țara Moldovei, — care apare în titlul și dedicația „Păuceniilor” copiate și de popa Ursu din Cotigleatu la 1680 —, să fie chiar un Alexandru din veacul anterior lui Varlaam, adică chiar Alexandru cel Bun?

Lipsa unei precizări în acest manuscris, care nu spune despre ce Alexandru e vorba, nu exclude această ipoteză. Fapt cert este că „Păuceniile lui Io Alexandru Vodă din Țara Moldovei”, erau scrise în limba română înainte

396. P. P. Panaitescu, o.c., p. 177.

397. *Ibidem*.

398. *Carte românească de învățătură*, ed. 1961, p. 37.

399. *Ibidem*.

de Varlaam și că numai considerente sterile lipsite de orice suport documentar sau logic fac pe unii din cercetători să se oprească la posibilitatea traducerii mult mai târziu a Păuceniilor — în veacul XVI — pe vremea lui Vodă Alexandru Lăpușeanu.

Posibilitatea ca o traducere a unor „Păucenii” mult cuprinzătoare de „Cazanii”, „Pravile” și „alte” învățături să fie mult mai vechi nu poate fi contestată fără dovezi materiale. Necesitatea unor astfel de scrieri este incontestabil atestată chiar și pentru vremea lui Vodă Alexandru cel Bun, care a fost numit „bun” tocmai fiindcă a lăsat posterității „învățături bune”, între care se numără și „tocmelele cele bune” și „giudeațele celor buni creștini și sfinți împărați”, care „împutînându-se” pe vremea lui Vasile Vodă Lupu, acesta, — după zisa lui Dimitrie Cantemir —, le reeditează, le amplifică, după cerințele vremii în care a trăit el și le tipărește în doi codici separați dar cu același titlu de „Carte românească de învățătură”, unul cuprinzând „Cazaniile” și altul „Pravilele” țării românești a Moldovei.

De reținut este și faptul că deși Coresi tipărește o Cazanie în limba română, totuși popa Ursu din Bihor copiază „cazaniile” nu după această ediție transilvăneană, de bună seama cunoscută și lui, ci după „păuceniile”, socotite desigur ca avînd mai mare autoritate prin vechimea lor, fiind păstrate de la „Io Alexandru Vodă din Țara Moldovei”.

23. Primul document sigur că și românii a avut un vechi cod de legi, pentru trebuințele lor, în limba română, îl constituie fragmentul de pravilă păstrat la Ieud și cunoscut sub numele de Pravila lui Coresi, socotit de cercetători a fi cel mai vechi exemplar de pravilă românească ce ni s-a păstrat.⁴⁰⁰

Faptul că despre această pravilă nu știm azi nimic sigur — totul plutind în sfera ipotezelor —, nici cînd, nici unde și de către cine s-a făcut traducerea în românește a unui text slavon sau poate grecesc; nici cînd, unde și de către cine s-a efectuat tipărirea unei astfel de traduceri, și faptul că toți cercetătorii o socotesc a fi cea mai veche, dintre pravilele cunoscute pînă azi, ne face să credem că originile acestei pravile aparțin unui trecut îndepărtat și că ele se pierd în negura trecutului nostru istoric de popor creștin prin naștere.⁴⁰¹

400. În *actul de partaj* — un document recent semnalat (a se vedea: P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința...* p. 149, n. 65; Documentul IV, F. 1, p. 289—297 din Arhivele Statului Brașov, comunicat de Valeria Caliman) din anul 1585 al preotului luteran Peter Schirmer, prin care acesta lăsa în moștenirea fiilor săi un însemnat număr de exemplare din tipărișurile coresiene, provenite din moștenirea primită de la Agnes Hütterin, fiica bürgermeisterei-lui Johannes Benkner, proprietarul fabricii de hîrtie, *figurează și un număr de 5 pravile*.

Însemnarea aceasta confirmă deplin părerea că la Brașov s-a tipărit o pravilă, probabil cea din care ni s-a păstrat și cele 12 file în codicele de la Ieud.

Prezența cărților lui Coresi în moștenirea primarului sas al Brașovului Benkner se explică prin aceea că el și moștenitorii săi au primit plata pentru hîrtia livrată lui Coresi în produse, adică în cărți tipărite în atelierul său, care se valorificau apoi prin vînzări.

P. P. Panaitescu arată că „Participarea judeului Benkner la tipărirea cărților românești și slavone... nu sînt o dovadă a dependenței tipografiei de primăria orașului Brașov... ci reprezintă o participare comercială, o tranzacție particulară” (p. 150) și că prin urmare opera de introducere a limbii române în Biserica „nu a fost patronată, nici inițiată, de luterani sau calvini, ci trebuie socotită ca o operă de inițiativă românească, ortodoxă, o pagină de istorie internă” (p. 150).

A se vedea și: Dan Simonescu, „Carte românească de învățătură”, 1646 (recenzie) rev. „Studii”, 1962, I, p. 208 și Hanga VI., Cercetări... în rev. „Studii”, 1964, I, p. 129, nota 89, care afirmă că Smochină N. se află în posesia unui manuscris juridic slav din Moldova din sec. XIV—XV, care ar aduce noi lumini în problema începuturilor dreptului scris la români. Și: Șpulber C. A., Cea mai veche pravilă românească, 1930, p. 87.

401. Stan L., Pravila lui Alexandru... p. 212.

Avînd în vedere faptul că noi am cunoscut creștinismul, în epoca noastră de formare ca popor (veacurile primare ale creștinismului), în forma lui latină, nu este nimic mai firesc decît să căutăm în această perioadă și originile unui drept scris. Aceasta cu atît mai mult, cu cît existența unei legi scrise la popoarele încreștinate începînd cu veacurile III—IV, se leagă în mod pe deplin dovedit de însuși momentul încreștinării. Faptul acesta nu trebuie să surprindă, avînd în vedere modul în care s-a săvîrșit acest act istoric în viața popoarelor.

După cum se știe, rînduiala care s-a stabilit în mod practic pentru organizarea Bisericii la popoarele încreștinate începînd din veacurile III—IV, a fost aceea bine atestată istoricește, de a se înzestra noua unitate creștină cu minime texte cultice, canonice și biblice, în limbile popoarelor respective.

Cum însă noi nu am primit creștinismul de la această epocă înainte, ci mai de vreme, cînd încă nu existau colecții de drept propriu-zise, ci numai de norme religioase și morale după care se conducea viața bisericească, nu putem presupune că ne-am fi putut însuși niște legi de drept care nici nu existau.

În epoca primară ca și ulterior poporul român și-a însușit creștinismul în mod autentic, în sensul că el a trăit creștinismul nu pe baza unor legi scrise, ci datorită unei tradiții existente deja în viața generală a Bisericii.⁴⁰²

Se știe că în viața creștinismului cuvîntul a fost acela care a făcut cunoscută noua învățătură. Mîntuitorul Hristos n-a scris nimic, el numai a vorbit. Sfintele Evanghelii, Epistolele Sf. Apostoli, ca și normele de credință și de conduită morală, ca și cele de organizare, s-au scris nu ca ceva de la sine înțeles, ci ca ceva ocazional.

Pe linia aceasta a mers și creștinismul românesc, a trăirii, a însușirii lui de la inimă la inimă, pe calea cuvîntului, a vorbirii directe. Ținînd seama de toate acestea, putem afirma că și românii au avut cunoștință, încă de la începutul existenței lor ca popor de normele credinței, de cele morale și de organizare bisericească, și că obiceiul de a le scrie apare ca o treabă mai tîrzie, și nu ca ceva vital, ca ceva neapărat necesar.

Românii s-au născut creștini și au cunoscut normele acestei învățături pe cale orală, și ei și le-au fixat în scris abia atunci cînd nevoi practice, legate mai mult de procesul de formare a slujitorilor, au determinat așternerea în scris a ceea ce era de mult bine cunoscut pe cale orală, și însușit și simțit pe cale rațională și afectivă.⁴⁰³

Cu toate acestea în limba latină a epocii încreștinării noastre existau termenii juridici folosiți de Biserică, luați din limba latină comună. Pe acești termeni limba noastră îi păstrează din vremea aceea împreună cu termenii de bază ai limbii române, inclusiv cei religioși; iar toți acești termeni sînt păstrați în cea mai veche formă în care i-a păstrat vreo limbă neolatină, — adică în forma epocii veacurilor I—IV ale erei noastre.

Dacă noi ne formam ca neam mai tîrziu și dacă primeam și creștinismul mai tîrziu, atunci în mod firesc lexicul latin al limbii noastre ar fi cel corespunzător veacurilor VI—IX, X, cum pretind unii foarte învățați istoriografi — istoriografi cărora le lipsesc se pare însă minime cunoștințe de limbă latină, de limbă română și de istorie veche, sau ignorează această realitate.

Schimbarea ulterioară a limbii bisericești a poporului nostru, din limbă latină în limbă greacă sau slavă, a făcut evident ca și cele mai vechi urme,

402. Romani, II, 13—15, 29.

403. Vezi activitatea Sf. Apostoli în diferitele colțuri ale lumii.

puține, de scrieri biblice, cultice și canonice sau juridice, să se fi păstrat în limbile respective, ca limbi de circulație pe mari întinderi populate de creștini.

Însăși nepăstrarea unor fragmente și nici măcar a amintirii că ar fi existat traduceri în limba română străveche a textelor legate inevitabil de viața bisericească, arată că acestea n-au fost necesare inițial, putându-se folosi cele din limba latină vulgară, iar pe de altă parte, mai arată că multă vreme limba noastră nu s-a diferențiat prea mult de limba latină vulgară.

Cît despre faptul că nu apar într-o altă epocă mai târzie în care limba noastră era copleșită de limba greacă sau de cea slavă, traduceri ale textelor necesare unei organizări a vieții bisericești nici în limba noastră de mai târziu, arată că poporul nostru era de mult încreștinat și că nu s-a simțit nevoia de a se marca încreștinarea lui prin astfel de traduceri, cum a fost cazul cu toate popoarele care s-au încreștinat din veacurile III—IV înainte.

Avînd în lexiconul nostru formele lexicale ale veacului I—IV și nu forme din veacurile de mai târziu, înseamnă că noi am păstrat limba veacurilor din care ne-am încreștinat și în aceste veacuri am făcut cunoștință cu întreg tezaurul cultic, canonic și biblic al creștinismului în formă latină. Noi nu am învățat limba veacului X, în care pretind unii cercetători că ne-am format și încreștinat, ci am păstrat-o pe cea veche religioasă a veacurilor primare, a veacurilor în care ne-am format ca popor și am primit noua doctrină a lumii greco-romane, în forma accesibilă nouă în limba latină vulgară, devenită în cursul procesului normal de evoluție, străromână sau română.

C. CELE MAI VECHI COLECȚII JURIDICE BISERICEȘTI GRECEȘTI ȘI SLAVE FOLOSITE ÎN BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ

Cu toate că ne lipsesc date asupra modului în care s-a dezvoltat viața bisericească pe teritoriul patriei noastre în epoca de după încreștinarea românilor, se poate presupune că menționarea unei astfel de organizații chiar și sub stăpînirile barbare care s-au perindat asupra pămîntului românesc, constituie un indiciu că încă din vremea aceea Biserica noastră a avut o organizare bine încheată care se rezema ca de obicei pe Sfînta Scriptură, pe textele de Cult și pe rînduielile canonice ale Bisericii de atunci.⁴⁰⁴ Căci, dacă Ulfila⁴⁰⁵ a ajuns să traducă în limba gotică Sfînta Scriptură și poate și celelalte cărți și care

404. În Scîția Mică se pomenește de existența unei episcopii la Tomis încă din veacul IV, cu episcopii Efrem (martir la 7 martie 304), Vetranion (la 368 episcop al întregii Scîții), Gerontius (care a luat parte la Sinodul II Ecumenic), și Teotim (amintit de Ieronim la 392). Șirul episcopilor continuă în veacul V cu Timotei (care la 431 semnează ca arhiepiscop autocefal alături de alți 42 episcopi protestul împotriva osîndirii lui Nestorie de către Ciril, dar revenind îndată), (Vezi: *Gerland E. și V. Laurent, Corpus notitiarum episcopatum Ecclesiae Orientalis Graecae*, vol. I, Les listes conciliaires, fasc. II, Constantinopol 1936, p. 31—32, 53, 56, 65), Ioan (care combate nestorianismul într-o scriere latină), Alexandru (care participă la Sinodul din Constantinopol din 449), Teotim (458). În veacul VI sînt amintiți Paternus († 518), Valentinian (535).

Lista de episcopi a lui Epifanie, din anul 650 și cea a lui Vasile din anul 829 pomenesc Arhiepiscopia de Tomis, ca autocefală, îndată după cea din Odessos (Varna). (Cf. *Istoria bisericii Române* I, p. 80—83).

Faptul că în Dobrogea exista o viață bisericească organizată și că se predica și scria în limba latină e o dovadă că provincia la acea dată era complet romanizată.

Faptul că Fotie la 864—866 trimite în Bulgaria, pentru creștinarea acestora, numai preoți și diaconi, și nu și episcopi, e o dovadă că locuitorii acestor provincii erau deja, în mare parte creștini, obləduiți de arhiepiscopiile autocefale cu vechi tradiții din Scîția, ca cea de la Tomis și cea de la Dunăre (Varna). (Vezi: *Istoria Bisericii Române*, I, p. 83—84).

405. *Istoria Bisericii Române*, vol. I, (—1632), București 1957, p. 57.

predica creștinismul în limba greacă, gotă și latină, oare nu sîntem îndreptățiți să credem că și poporul nostru daco-roman va fi dispus de toate elementele trebuincioase vieții bisericești în limba pe care o vorbea?

Într-o epocă mai târzie, contactele Bisericii noastre cu Constantinopolul sau cu Patriarhia Ecumenică, au făcut desigur și în mod foarte firesc ca viața noastră bisericească să fie alimentată din Bizanț cu elemente care asigurau unitatea ecumenică a tuturor Bisericilor Ortodoxe, adică cu textele Sfinte ale Scripturii și ale Cultului ca și cu Textele Canoanelor.

Că aceste texte erau în mod firesc în limba greacă și mai târziu unele în versiuni slavone, lucrul nu este esențial. Esențial este că ele au fost de mare circulație în Bisericile românești.

*

După cîte cunoaștem azi, prima colecție de legi, sub forma de „pravilă”, semnalată pe pămîntul patriei noastre, avînd un caracter oficial, a fost „nomocanonul” întocmit în limba greacă, la anul 1335, de monahul din Salonic Matei Vlastaris, cunoscut sub denumirea de „Sintagma Alfabetică a lui Matei Vlastaris”, în care sînt grupate în 24 capitole desemnate prin cele 24 litere ale alfabetului grec, dispoziții de drept canonic și de drept bizantin de stat.

Datorită valorii ei practice, Sintagma Alfabetică a lui Matei Vlastaris s-a tradus în limba slavă încă din anii 1345—1348, în Serbia, pe timpul domniei lui Ștefan Dușan.⁴⁰⁶

Textul Sintagmei Alfabetice a fost copiat apoi în zeci și sute de exemplare, atît în limba greacă cît și în traducerea sa slavă — mai ales de călugări —, și a circulat pe toată aria de cultură bizantino-slavă.

La textul original al Sintagmei, copiii — greci și apoi și cei slavi — au mai adăugat și alte piese, extrase din pravilele și comentariile (răspunsurile) părinților Bisericii, autori de canoane, din textele legislative ale unor împărați bizantini și dispoziții ulterioare privitoare la organizarea treptelor ierarhiei bisericești.⁴⁰⁷ În plus, unele exemplare conțin la sfîrșit și un vocabular cu explicația termenilor juridici latinești.⁴⁰⁸

Parte din aceste manuscrise — grecești și slave — scrise în țările vecine au fost aduse la noi în veacurile trecute, pentru a fi folosite în Bisericile românești sau a fi citite și studiate în vederea aplicării lor de către vlădicii și cărturarilor noștri care știau fie limba greacă, fie limba slavă.⁴⁰⁹

Exemplarele care circulau pe teritoriul patriei noastre au fost apoi recopiate de copiii noștri — în special de călugări.⁴¹⁰ — Cele dintîi copii ale Sintagmei Alfabetice a lui Matei Vlastaris — în limba greacă sau slavă — făcute pe teritoriul patriei noastre datează de la mijlocul secolului al XV-lea, desigur — după cum am menționat și mai sus — după copii grecești sau slave, care circulau prin Serbia și Bulgaria, cu care noi am avut strînse legături bisericești și politice și ne găseam pe aceeași arie a culturii bizantino-slave.

406. Berechet Șt. Gr., Legătura dintre Dreptul bizantin și românesc, vol. I, partea I. Izvoarele, Vaslui 1937, p. 77. Vezi și n. 514.

407. Idem, p. 76—78.

408. Cernea Emil, Curs de Istoria Statului și Dreptului Republicii Populare Române vol. I, (pînă la 1848), București 1961 (litografiat), p. 249. Vezi și: Mihăilă G., Sintagma (Pravila) lui Matei Vlastaris și începuturile lexicografiei românești (secolele XV—XVII), în „Studii de slavistică”, vol. I, ed. Ac. R.S.R., București 1969, p. 9—44.

409. Panaitescu P. P., Manuscrise slave din Biblioteca Academiei R.P.R., București 1959, p. IX.

410. Strempele G., Copii de manuscrise românești pînă la 1800, I, București 1959.

*

În bibliotecile românești și străine s-au păstrat o mulțime de copii în manuscris în limba slavă care s-au scris sau au circulat pe pământul patriei noastre.⁴¹¹

Prima în ordinea vechimii, verificate, este cea cunoscută sub denumirea de „Pravila de la Tîrgoviște”, scrisă în Țara Românească, la anul 1452, la Tîrgoviște, de către gramaticul Dragomir, din porunca voievodului Vladislav al Țării Românești.⁴¹² Pravila se găsește în Biblioteca publică „Șaltikov-Șcedrin” din Leningrad și e descrisă de cercetătorii ruși.

În Moldova cea mai veche copie în limba slavă păstrată a Sintagmei Alfabetice este manuscrisul slav cunoscut sub denumirea de Pravila de la Neamțu, scrisă de „ieromonahul Ghervasie” în mînăstirea Neamțului la 28 aprilie 6980 (1472),⁴¹³ pentru Ștefan cel Mare, numită și „Pravila velikaia” (Pravila Mare). În prezent manuscrisul se găsește în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, inventariat sub nr. 131.

Pravila din 1472 de la Neamțu a fost descrisă de Episcopul Melchisedec,⁴¹⁴ socotind-o „un nomocanon, care cuprinde canoanele și legile împărătești”, fără să indice izvoarele și originea textului.⁴¹⁵

Pravila este descrisă de Iașimirschi,⁴¹⁶ studiată de I. Peretz⁴¹⁷ și descrisă în mod științific de P. P. Panaitescu.⁴¹⁸

Prima parte a Pravilei este traducerea literală a Sintagmei lui Matei Vlastares, din care s-a omis un singur capitol de la litera „liude”, „despre latini”.⁴¹⁹ La urma traducerii Sintagmei sînt adăugate traduceri slavonești după operele părinților bisericești autori de canoane și un scurt vocabular de explicare a termenilor juridici latinești.

411. Iașimirschi mărturisește că a văzut peste 20 de copii slavone ale Sintagmei lui Matei Vlastaris. Cf. *Berechet Șt. Gr., Legătura...* p. 91. *Mihăilă G., o.c.*, descrie 13 manuscrise. Autorul semnalează existența unei variante scurte a Sintagmei ce se păstrează la Muzeul istoric din Moscova, provenită de la mînăstirea Bistrița (Oltenia), probabil din anii 1449—1454 sau 1449—1480 (o. c., p. 17).

412. *Cerneșu Emil, Curs...* p. 249; Pravila se află în Biblioteca publică din Leningrad A se vedea și: *Conduratu Gr., în rev. „Dreptul”, 1908*, care arată că această pravilă este prima pravilă păstrată la noi. Cf. *Peretz I., Curs de istoria dreptului român, vol. II, partea I, București 1928*, p. 268. *Mihăilă G., o.c.*, p. 16 și n. 32 (indică anul 1451=6959).

413. A se vedea: *Panaitescu P. P., Manuscrise slave*, p. 131, 132. Autori ca: *Peretz I., Curs...* II, I, p. 266, 268; *Melchisedec Ep., Catalogul manuscriptelor Mînăstirii Neamțu, vol. III, p. 120; Iașimirschi, la Berechet Șt. Gr., Legătura...* p. 97; *Cerneșu Emil, Curs...* p. 249, consideră drept anul scrierii — în mod greșit — anul 1474 (6982). *Mihăilă G., o.c.*, p. 21 (indică anul 1474); *Turdeanu E., Manuscrisele slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 127—129.

414. *Melchisedec Ep., Catalogul manuscriptelor Mînăstirii Neamțu. Rev. pentru ist., arh., 1884, vol. III, p. 120—143, sub nr. 54.*

415. A se vedea: *Peretz Ion, Curs II, I, p. 267—268.*

416. *Iașimirschi Al., Manuscrisele slave din M. Neamțului, în Moldova, în: „Antichitățile comisiei slave”, II, p. 42—44, nr. 60; — idem, Grigorie Țamblac (l. rusă), St. Petersburg 1904, p. 289; Cf. Berechet Șt. Gr., Legătura..., p. 91, nota 1, datează manuscrisul din anul 1474.*

417. *Peretz Ion, Curs...* II, I, p. 266 și urm.

418. *Panaitescu P. P., Manuscrise slave...* p. 158, nr. 131.

419. *Ralli și Potli* la redarea textului lui Vlastares arată că în o serie de variante ale manuscriselor grecești (a. b. g. e. — 1340), lipsește din scară titlul „Despre latini” — mai mult ca probabil că Ghervasie sau altcineva, să fi tradus în slavonește o astfel de variantă grecească. Cf. *Peretz I., Curs II, I, p. 272; vezi: Ralli și Potli, Sintagma Ateniană, Atena 1859, VI, p. 39, nota 2; vezi textul Sintagmei lui Vlastares redat la Ralli și Potli, o.c., p. 352, care cuprinde și textul „Despre latini”.*

Manuscrisul Pravilei de la Neamțu din 1472, păstrat în Biblioteca Academiei sub nr. 131, și descris de P. P. Panaitescu, se prezintă după cum urmează:⁴²⁰ Manuscrisul conține 190 file. Scris pe hîrtie groasă cu formă în chip de foarfece; format în folio;⁴²¹ 41×27 cm.⁴²² Începutul lipsește. Pe copertă titlul românesc (sec. XVII). Alcătuirea spunerilor de Pravilă. Pe partea interioară a copertei: *Πραυλα* (Pravila Velikaia, Pravila Mare). Titlul grecesc în traducere românească este următorul: Adunare pe capitole a tuturor pricinilor cuprinse în canoanele sfinte și dumnezeiești, adunată și orînduită de cel mai mic dintre monahi, Matei.⁴²³

În manuscris găsim și următoarele însemnări: la f. 190 v. „Ieromonahul Ghervasie a scris această carte pentru mînăstirea Neamț în anul 6980 (1472), luna april 28. Pe coperta din față, partea interioară: „Pravila cea ce spune păcate multe și rele“ (sec. XVII). Pe coperta ultimă, partea interioară: „în anul 7145 (1837) luna aprilie 8“.

Copii ale Sintagmei lui Matei Vlastaris mai sînt: Pravila în manuscris din sec. XV—XVI păstrată la Cluj (Biblioteca Universitară, nr. inv. D/59) semnalată de Iuffu I;⁴²⁴ Pravila scrisă în Țara Românească la Bistrița (Oltenia) ce se păstrează în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România (nr. 286. Pravila a fost descrisă de Odobescu A. I., Al. Iațimirschi și de P. P. Panaitescu.⁴²⁵ După indicațiile lui P. P. Panaitescu, Pravila aparține secolului XVI (începutul). E scrisă pe hîrtie. Conține 394 f. (32/20 cm). Titlul și inițialele cu roșu. Ornamente în culori. Semiuncială. Legătura veche în piele și lemn. Slavă bisericească de redacție, sîrbească. De la Muzeul de antichități. Pravila a fost dăruită mînăstirii Bistrița de Despina, doamna lui Neagoe Basarab. A fost studiată în secolul XVII de Udriște Năsturel, care a lăsat însemnări marginale pe acest text⁴²⁶; — Pravila în manuscris, slavo-român, păstrată în Biblioteca Comunității grecești din Galați. A. Iațimirschi⁴²⁷ crede că manuscrisul aparține secolului al XVII-lea. Conține 800 file; în folio 31,5×22,5 cm. Exemplar frumos. 21 rînduri pe pagină. Asemănător cu Pravila de la Neamțu 1472. Pe coperta de la sfîrșit: „scrisei eu logofătul Radu“. Mai jos o însemnare cursivă din secolul al XVII-lea: „această carte numită pravilă cea mare de la Schitu Hangu, podgoria Peru(?). Să se știe vreme lungă“. Legătura în piele.

420. Panaitescu P. P., Manuscrise slave... p. 158.

421. Berechet Șt. Gr., Legătura... p. 91.

422. În text: titluri și inițiale în roșu. Ornamente în culori la f. 109.—v, 179, 189. Pe pagină 43 rînduri. Semiuncială. Legătură veche în piele și lemn, cu ornamente artistice. Slavă bisericească în redacție medio-bulgară. De la mînăstirea Neamțului.

423. Erbiceanu C., Manuscrise vechi aflate în biblioteca Sf. Mitropolii a Moldovei, în „Revista Teologică“, Iași 1885, III, nr. 8 (1885), sub nr. XXXII.

424. Iuffu I., Manuscrise slave în bibliotecile din Transilvania și Banat, „Româno-slavica“, VIII, 1963, p. 460. Vezi și Mihăilă G., o. c., p. 22, nr. 5. A se vedea reproducă descrierea lui Iațimirschi la: Peretz I., Curs p. 277—8.

425. Odobescu A. I., Opere II, ed. Al. Dima, 1967, p. 413 (notele p. 668), cf. Mihăilă G., o. c., p. 24. Panaitescu P. P., Manuscrise slave... nr. 286, p. 303—385.

426. Cernea E., Curs... p. 249—250, indică anul 1636, deci sec. XVII, anul înscrisurii lui Udriște Năsturel — vezi: însemnarea de pe coperta din față, partea interioară, la Panaitescu P. P., Manuscrise slave... p. 384. A se vedea la fel: Berechet Șt. Gr., Legătura... p. 91; Peretz I., Curs... p. 277—8, care nu indică nici anul și nici secolul.

427. Manuscrise slave și ruse din bibliotecile românești, 1905, p. 819—823, n. 6. A se vedea reproducă descrierea la: Peretz I., Curs p. 279—280 și Mihăilă G., o. c., p. 32.

— Pravila în manuscris slav scris de gramaticul Damian, la anul 1495, din dorința lui Ștefan cel Mare (1456—1504),⁴²⁸ despre care B. P. Hajdeu⁴²⁹ spunea că se afla în mînăstirea Opovo din Serbia, la 1868 cînd acesta a vizitat mînăstirea, și acum probabil în biblioteca publică din Leningrad;⁴³⁰

— Pravila semnalată de Florinschi, din anul 1451;⁴³¹

— Copia manuscris de la Lwow din 1556—58,⁴³² îngrijită de episcopul Macarie II (1531—1558) al Romanului la porunca lui Alexandru Lăpușneanu și la rugămintea lui Ivan IV-Vasilievici cel Groaznic (1533—1584).⁴³³

— Copia manuscris făcută în mînăstirea Sucevița la începutul secolului XVII (1606);⁴³⁴

— Ioan Bogdan semnalează ca existînd în lavra Pociaev, din Rusia, un manuscris slav al Sintagmei lui Matei Vlastaris, care a aparținut negustorului Silin. Manuscrisul e scris în semiuncială. Din secolul XVI. Pe hîrtie în folio mare, în redacție medio-bulgară. Are 57 de quaterine de cîte 8 file, adică 456 file, dintre care — ultimele două — au rămas albe. Textul neterminat. De la quaterina 11 are pe margine cuvinte și chiar fraze românești care traduc anumite cuvinte și fraze din text, pe care de obicei le însemnează cu o cruce.⁴³⁵

*

Pe lîngă copiile slave, pe teritoriul patriei noastre au circulat și copii grecești ale Sintagmei lui Matei Vlastaris, care cresc ca număr pe măsură ce se înmulțește și numărul mînăstirilor închinat diferitelor locuri sfinte din

428. Iațimirschi Al., Grigorie Țamblac... p. 289; *Florinschi* o.c., p. 307; cf. *Berechet Șt. Gr.*, Legătura... p. 92, n. 2; *Popovici C.*, Fontînele și codicii dreptului bisericesc ortodoxu, în rev. „Candela”, V, 1886, nr. 10, p. 596.

429. A se vedea: Prefața la „Îndreptarea Legii”, ed. 1885, *Hajdeu B. P.*, Opovo, în ziarul „Traian”, an. I (1869) nr. 14, p. 56. Cf. *Popovici C.*, Fontînele... în rev. „Candela”, V, 1886, nr. 10, p. 596, nota 4.

430. *Stoianovici* Liudomir, Însemnări și inscripții vechi sîrbești, Belgrad 1923, p. 36; Cf. *Berechet Șt. Gr.*, Legătura... p. 92, nota 3.

431. O. c., p. 317; Cf. *Berechet Șt. Gr.*, Legătura... p. 92, nota 1, *Mihăilă G.* (o.c.) mai semnalează ca existînd:

— Pravila de la Sucevița scrisă pentru Ieremia Movilă la porunca mitropolitului Teodosie (1606) ce se păstrează la Liov, în colecția Petrușevici (cf. *Mihăilă G.*, o. c., p. 31, nr. 10 și n. 95).

— Pravila de la Sucevița (mss. 446) din sec. XVI. (Vezi și: *Dan D.*, Mînăstirea Sucevița, București 1923, p. 87. (Vezi și n. 490).

— Pravila de la mînăstirea Dragomirna a lui Atanasie Cnimca (1611) ce se păstrează la Moscova (cf. *Mihăilă G.* o. c. n. 31).

— Pravila de la Neamțu a lui Paisie Velicovschi (1722—1794), (cf. *Mihăilă G.* o. c., p. 33).

432. cf. *Popovici C.*, Fontînele... p. 596; *Berechet Șt. Gr.*, Legătura... p. 92, unde se indică anii 1556—1568. Vezi și *Mihăilă G.* o. c., n. 25.

433. Macarie orînduiește materia Sintagmei lui Matei Vlastares după rînduiala alfabetului slav. Limba defectuoasă. Codicile lui Macarie conține pe lîngă Sintagma lui Matei Vlastares și piese cu conținut canonic, ca și exemplarele grecești și slave pe care le consultă. În anul 1561 codicele a fost trimis în Rusia, fără să ajungă la destinație, se oprește din motive necunoscute la Liov, unde s-a păstrat în biblioteca Onufrie. — cf. *Popovici C.*, Fontînele... p. 597 și n. 2.

434. A se vedea: *Berechet Șt. Gr.*, Legătura... p. 91—92; *Chirică Gheorghe*, Studii și cercetări istorice asupra legislației bisericii române din secolul XVII și XVIII, teză, București 1895, p. 46 și urm.

435. *Bogdan I.*, Glose române într-un mss slavon din sec. XVI, în „Convorbiri Literare”, 24 (apr. 1890—martie 1891) p. 727—752. (N. Dec. 1890); cf. *Pascu G.*, Istoria literaturii și limbii române din sec. XVI, București 1921, p. 93, nu spune dacă aceste glose — în limba română — sînt scrise de aceeași mînă cu care s-a scris și textul slav. G. Pascu (o.c., p. 93) crede că existența gloselor marginale sînt o certă dovadă că cel ce le-a scris, proprietarul mss., a intenționat să traducă în limba română textul canonarului grec în redacție slavă.

Orient⁴³⁶ și de odată cu trecerea conducerii acestor mănăstiri în mâinile egumenilor greci.⁴³⁷

Dintre copiile grecești ale Sintagmei, existente pe pământul patriei noastre, amintim ca mai importante:

— Copia manuscris din 1727, aflată odinioară în biblioteca Barnovschi din Iași.⁴³⁸ În Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, se păstrează manuscrisele:

— 206 din sec. XVII; nr. 128, scris de Atanasie Halidas Sarasitul la 1 iunie 1736; nr. 51, scris de ieromonahul Chiril din insula Leros, în 50 de zile și terminat la 14 iulie 1788; nr. 22, provenit de la Meletie din Leros (sec. XVIII); nr. 621, din sec. XVIII; nr. 176; nr. 213; nr. 389.⁴³⁹

I. Peretz compară textul acestor opt manuscrise⁴⁴⁰ cu textul Sintagmei lui Matei Vlastaris și constată că numai manuscrisul nr. 213 este identic cu textul Sintagmei redat de Ralli și Potli, care cuprinde cele 303 capitole ale Sintagmei păstrând aceeași ordine. Celelalte manuscrise au lipsuri.⁴⁴¹

C. Erbiceanu, care studiază fondul de manuscrise grecești din biblioteca mitropoliei din Iași, semnalează și câteva copii ale Sintagmei lui Vlastaris, dintre care se pot cita, ca mai semnificative, următoarele:

— Manuscrisul grec legat în piele din sec. XV (1400—1450),⁴⁴² cu semnătura mitropolitului Dosoftei (simerit Dosoftei i mitropolitul Moldovei) din 1674 (7178) și cu indicația: „Din ale sfințitului Moldovei Veniamin“. Textul începe cu o introducere: „Despre credința ortodoxă“. Pe lângă textul Sintagmei lui Vlastares, manuscrisul mai cuprinde — ca și copiile slave — și alte piese ca: Despre oficiile bisericești,⁴⁴³ canoanele Sf. Ioan Postnicul,⁴⁴⁴ Răspunsurile lui Nichita mitropolitul de Ieracleia către episcopul Constantin,⁴⁴⁵ a lui Nichifor

436. A se vedea: Popescu-Spineni Marin, Procesul mănăstirilor închinat, București 1936, p. 160.

437. Berechet Șt. Gr., Legătura... p. 92; La judecățile românești asistau și ierarhi greci. Aceștia sigur aveau cu ei și colecții de legi în limba greacă. Cel mai vechi manuscris al Sintagmei în l. greacă datează din 1342. Exemplarul a fost în Biblioteca Sinodală (nr. 149) și se află azi în Muzeul istoric din Moscova. (Cf. Mihăilă G., o. c., p. 12).

438. Vezi: Catalogul cărților mănăstirii ieșene Barnovschi scris de Popa Paisie în martie 1727, la: Hurmuzaki E., Documente privitoare la istoria românilor, XIV, p. 909.

439. Litza C., Catalogul manuscriptelor grecești, București 1909, nr. 290 (206), 292 (621).

440. A se vedea: Peretz I. Curs... p. 131—155, Tabla de materii a Sintagmei lui Matei Vlastares reproducă după Ralli G. A. și M. Potli, Sintagma Ateniană, Atena 1859, vol. VI, p. 31—45.

441. Și anume din mss nr. 381 lipsesc primele 9 litere (α-ι); — din mss 621 lipsește litera α și patru capitole din litera β; — din mss nr. 22 și mss nr. 51 lipsesc capitolele 2 și 3 de la litera Θ și capitolul 5 de la litera V; — din mss nr. 206, care merge mai pînă la capitolul 28 al literei X, lipsește cap. 5 al literei V; — și din mss nr. 128 lipsește capitolele 2 și 3 de la litera Θ și cap. 9 de la litera Π (Περὶ τῆς Πεντηχοστῆς) și cap. 17 și cap. 18 de la aceeași literă schimbate între ele. Mss nr. 176 care este un rezumat al Sintagmei lui Matei Vlastares făcut din l. greacă modernă, la 1498, de Nicolae Cunalis Cristopolos are importanța lui. — cf. Peretz I., Curs II, II, p. 126—155.

442. Erbiceanu C., Manuscrise vechi aflate în biblioteca Sf. Mitropolii a Moldovei, în „Revista Teologică“, Iași 1885, an. III, nr. 2, p. 15 și urm. Vezi și: Elian Al., Moldova și Bizanțul..., p. 114, nr. 5 și Mihăilă G., o.c., p. 15 și n. 26. Manuscrisul se află în prezent în Biblioteca Centrală Universitară „Mihail Eminescu“ din Iași sub nr. 303=VI 11

443. la Ralli și Potli, V, p. 534.

444. Idem, IV, p. 432—446.

445. Idem, V, p. 441—443.

Omologetul patriarhul Constantinopolului.⁴⁴⁶ Răspunsurile episcopului Ioan al Ciprului;⁴⁴⁷ Despre așezămîntul lui Leon Înteleptul, referitor la ordinea scaunelor ecclesiastice din cuprinsul Patriarhiei de Constantinopol;⁴⁴⁸ Tratatul introductiv al lui Matei Vlastaris;⁴⁴⁹ Cîteva tratate din Maxim Omologetul cu conținut teologic. La sfîrșit găsim în anexă 6 file scrise de mitropolitul Dosoftei al Moldovei, în limba greacă, în care dă indicații duhovnicilor cum să aplice penitențele, cum să trateze cu cei căzuți din credință, și rugăciunile de iertare care se află și în Evhologii.

— Manuscrisul grec din sec. XVI⁴⁵⁰ (format 27×21×5×5) din biblioteca mitropoliei din Iași cu nr. XXXII, fără început și fără sfîrșit, format din două părți: 1. un rezumat din Sintagma lui Matei Vlastaris, și 2. scrierile canonice ale lui Ioan Postnicul, după care urmează canoanele sinoadelor ecumenice, ale sfinților părinți, sinoadelor locale și alte texte din sf. Părinți și cîteva novele împărătești. Acest nomocanon este singurul care are canoanele în text complet. Din acest punct de vedere poate fi numit „Cod de canoane”. Nu are comentarii și nici note, decît foarte puține.

— Manuscrisul grec al preotului Gh. Ieraclie din Zagora.⁴⁵¹

*

Din enumerarea exemplarelor păstrate, deducem cu ușurință că în țările românești au circulat o mulțime de copii ale Sintagmei lui Matei Vlastaris, fie în grecește, fie în slavonește. Mînaștirile și dicasteriile de pe lîngă mitropolii și episcopii erau prevăzute cu cel puțin o copie din această carte des întrebuintată.⁴⁵²

Românii au cunoscut Sintagma lui Matei Vlastaris și în traducerea rusă a protoiereului N. Ilinskii.⁴⁵³

În limba română nu s-a tradus în întregime, decît fragmente în pravilele secolului al XVII-lea.

Sintagma lui Vlastares s-a utilizat în instanțele noastre judecătorești, atît bisericești cît și civile, în toate cele trei provincii românești, citindu-se îndeosebi după îndreptarea Legii a lui Matei Basarab (1652).⁴⁵⁴

*

O altă serie de pravile păstrate mai ales în Moldova, sînt alcătuite după alte izvoare bizantine de drept canonic. Izvorul principal al acestora este: „Pravila sf. părinți...”, la care copiiștii au mai adăugat piese și din alte izvoare, și extrase din: Prohironul, Epanogaga, și altele.⁴⁵⁵

446. *Idem*, IV, p. 427—431.

447. *Idem*, V, p. 403—420.

448. *Idem*, V, p. 474—475.

449. *Idem*, V, p. 1—30.

450. *Erbiceanu* C., Manuscrise vechi aflate în biblioteca Sf. Mitropolii a Moldovei, în „Revista Teologică”, Iași 1885, III, nr. 8 (1885), sub nr. XXXII.

451. *Erbiceanu* C., Manuscrise grecești în Biblioteca Universității din Iași, în „Revista Teologică”, Iași, III, 1885, p. 229, sub nr. CXXIV.

452. *Berechet* Șt. Gr., Legătura... p. 77.

453. *Idem*

454. *Idem*, p. 77—78, unde se exemplifică prin spețe judecate.

455. Prohironul (manual de legi), întocmit la 879 din porunca împăratului bizantin Vasile I Macedoneanul, cuprinde norme de drept civil, penal, procesual și canonic, extrase din legislația lui Justinian sau din cea ulterioară.

Epanogaga din 884—886, colecția de legi întocmită în timpul domniei fiilor lui Vasile I, Leon și Alexandru, conține dispoziții referitoare la raporturile dintre stat și biserică, dintre patriarh și împărat și unitățile bisericești subordonate patriarhiei de Constantinopol. Vezi Cernea Emil, Curs, p. 250—251.

Pravilele din această categorie au fost folosite ca model și pentru alcătuirea pravilei românești de la Govora (1640).⁴⁵⁶

Din acest gen de pravile în l. slavă putem enumera, ca fiind mai semnificative: *Pravila de la Bisericani*, din anul 1512,⁴⁵⁷ scrisă la dorința lui Bogdan Voievod (1504—1527), fiul lui Ștefan cel Mare, de către un copist anonim în mînăstirea Bisericani, iar un fragment de la sfîrșit de către ierodiaconul Nicodim pe vremea egumeniei lui Partenie. Pravila, odinioară în posesia mînăstirii Neamț, ajunsese în posesia lui Iațimirschi, care o și descrie.⁴⁵⁸ Exemplarul păstrat este: „manuscris slav, fără titlu... are 151 capitole”.⁴⁵⁹

În textul acestei pravile, se află și cîteva extrase cu conținut dogmatic din sfinții părinți: Vasile cel Mare, Ioan Gură de Aur, Ioan Damaschin, Dionisie Areopagitul, Grigorie de Nazianz, Epifanie Cipriotul, Atanasie Sinaitul și Chiril Alexandrinul.

La sfîrșitul manuscrisului în ramă de chinovar (f. 207) e scris: „În anul 7020 cu dania și porunca binecredinciosului și de Hristos iubitorul Io Bogdan voevod și domn a toată țara moldovenească de la Bisericani. A scris această bucată în mînăstirea Neamțului unde este hramul Pantocratorului, mult păcătosul acolo ierodiacon Nicodim, fiind egumen atunci Partenie. Slavă ție Dumnezeu”.

— *Pravila de la mînăstirea Neamțului* din 1557, scrisă din porunca mitropolitului Grigorie. Are următorul titlu: „Pravila sfinților Apostoli și sfințelor 7 soboare și altor sfinți părinți. Felurite porunci pentru toți oamenii și la orice trebuință”.

Manuscrisul are 338 foi octav — împărțită în quaterini de cîte opt file în numerotație regulată de la început pînă la fila 318, cu care se termină quaterina 38 — cu două feluri de scrisuri: primul pînă la fila 318 (sec. XVI) iar restul cu alt fel de scris (sec. XVII). Textul e precedat de o prefață (f. 1—17). Manuscrisul a fost descris de Iațimirschi,⁴⁶⁰ de I. Bogdan⁴⁶¹ și de episcopul Melchisedec,⁴⁶² descrieri reproduse și de I. Peretz.⁴⁶³

Pravila — după descrierea lui I. Bogdan — începe cu o prefață: „precuvîntare la pocăință, pravila sfinților părinți ai soboarelor pentru lumea întreagă” (f. 1—17); continuă cu cuprinsul pe scurt (f. 18—22) și cu textul propriu-zis (de la f. 23), cu titlul: „pravila sfinților apostoli și a celor șapte sfinte soboare și a altor sfinți părinți, porunci felurite pentru toți oamenii și pentru toate împrejurările” (f. 23—220); Textul e urmat de patru notițe intercalate ulterior, în scriere cursivă, în care ni se dau relații despre mitropolii moldoveni: Iosif, Teoctist și Gheorghe și despre patriarhul sîrbesc Nicodem (f. 220).

456. Berechet Șt. Gr., Legătura, p. 99; Peretz I., Curs II, I, p. 223, 245.

457. Pravila se află în posesia lui Iațimirschi (Din manuscrisele slavonești p. 85—86), cf. Berechet Șt. Gr., Legătura, p. 99; Peretz I., Curs II, I, p. 244.

458. Vezi p. 85—86.

459. Idem, Peretz I., Curs, II, I, p. 223—237.

460. Berechet Șt. Gr., Legătura, p. 100; Peretz I., Curs, II, I, p. 237. Actualmente e în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, manuscrisele slave nr. 636. Vezi prezentare și text la: Negrescu D. I., Limba slavă veche, București 1961, p. 259—262.

461. Bogdan I., Cronice inedite atîngătoare la Istoria Românilor, București 1895, p. 83.

462. Melchisedec Ep., Catalogul manuscrisurilor mînăstirii Neamțului, în Revista pentru istorie, arheologie și filologie, III, p. 120—143, nr. 54.

463. Peretz I., Curs, II, I, p. 237—238.

I. Bogdan face observația că această pravilă „este aproape identică cu pravila cea mică de la Govora și că a servit ca urmare acesteia drept izvor”.⁴⁶⁴

Episcopul Melchisedec descrie acest manuscris slavon ca „o carte de rugăciuni sau pravilă călugărească. Are paschalia pe 100 de ani, diferite tal-ele de calcularea timpului, despre soare și lună și despre Steaua Titru, pravilele sfinților apostoli și ale sfinților părinți. La urmă deosebite formulare de adresă: către mitropolit, către domnitori, către boieri, către egumeni, sau ieromonahi”.⁴⁶⁵

— *Pravila de la Putna*, din anul 1581 (7089),⁴⁶⁶ destinată episcopiei Romanului și dăruită apoi mănăstirii Putna de către Episcopul Eustratie; întocmită cu „mîna rithorului și scholasticului Lucaci”, din care motiv se mai numește și *Pravila lui Lucaci Scholasticul*. Multă vreme a fost considerată ca cea mai veche pravilă de pe pămîntul patriei noastre, socotită fiind greșit ca datînd din anul 1578.⁴⁶⁷

Pravila de la Putna este descrisă sumar de episcopul Melchisedec⁴⁶⁸ și de Dimitrie Dan,⁴⁶⁹ descrieri reproduse și de I. Peretz.⁴⁷⁰

Ca conținut se apropie de cea de la Govora⁴⁷¹ avînd următorul titlu: „Pravila sfinților apostoli și a sfințelor șapte soboare, din anul 7089 (1581). Manuscrisul a fost în Biblioteca mănăstirii Putna, sub nr. 593(2); de unde a luat-o sub formă de împrumut profesorul Crețu, iar azi e în posesia Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, inventariată sub nr. 692.⁴⁷² *Pravila* are 151 capitole, aceleași cu cele ale pravilei de la Govora⁴⁷³ și de la Bistrița.⁴⁷⁴ *Pravila* are și text interliniar tradus în limba română la bună parte din cuprinsul ei.⁴⁷⁵

— *Pravila de la mînăstirea Bistrița* (Moldova), din 1618, scrisă cu chel-tuiala mitropolitului Teofan al Moldovei în vremea domniei lui Radu Mihnea (august 1616—4 februarie 1619) la 17 iunie 1618, după cum reiese clar dintr-o notiță slavă.⁴⁷⁶ *Pravila* se află în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, sub nr. de inv. 2508 (manuscrite slavo-române).⁴⁷⁷

464. Bogdan I., *Cronice inedite atîngătoare la Istoria Românilor*, București 1895, p. 83; — cf. Peretz I., *Curs II*, I, p. 238, nota 1.

465. o.c., p. 87, sub nr. 41.

466. Smochină N. M. și Smochină N., *O pravilă românească din sec. al XVI-lea*, în „B.O.R.”, 1965, 11—12, p. 1043—1062.

467. Xenopol Al., *Istoria*, vol. VII, ed. Șaraga, 1896, p. 120; — Disescu, G. D., *Drept constituțional*, cf. Peretz I., *Curs II*, I, p. 239—240.

468. Melchisedec Ep., *O vizită la cîteva mînăstiri în R*, I, A, și F. par. II, p. 296; — cf. Peretz I., *Curs II*, I, p. 240—241, arată că manuscrisul slav de la Putna este „o pravilă mare slavonă”, scrisă pe pergament. Aproape de finele cărții este o însemnare, din care se vede, că această pravilă a fost destinată și dată mai întîi bisericii Episcopiei de Roman, în anul 1578 (7087) octombrie 16, de Eustratie, Episcopul Romanului. Pe urmă episcopul, răzgîndindu-se, a dăruit-o mînăstirii Putna, dînd în locul ei Episcopiei altă pravilă.”

469. Dan Dumitru, *Mînăstirea și comuna Putna*, p. 78, nr. 21.

470. Peretz I., *Curs II*, I p. 239—240.

471. *Idem*, p. 240.

472. Panătescu P. P., *Manuscrite slave*, I, p. XV; — *idem*, *Începuturile dreptului scris în limba română*, în „Studii”, VII, 1954, 4, p. 215—228.

473. Berechet Șt. Gr., *Legătura*... p. 100.

474. Peretz I., *Curs II*, I p. 240.

475. Panătescu P. P., *Manuscrite slave*, I, p. XV.

476. A se vedea: Berechet Șt. Gr., *Legătura*, p. 101; — *idem*, *Istoria vechiului drept românesc*, Izvoarele, Iași 1933—34, p. 151—152.

477. Peretz I., *Curs II*, I, p. 241; — o copie fotografică după acest manuscris posedă și Institutul de Istoria vechiului drept românesc, cf. Berechet Șt. Gr., *Legătura*, p. 101, nota 1.

Manuscrisul a fost descris de Ladislav Pic;⁴⁷⁸ D. Agura și L. Miletici⁴⁷⁹ și Al. Iațimirschi,⁴⁸⁰ descrieri reproduse și de I. Peretz.⁴⁸¹ Toți arată că Pravila are 392 de foi în octav cu 151 capitole ale căror titluri se potrivesc cu cele din Pravila de la Govora, precum și cu cele din Pravila de la 1512.⁴⁸²

Bibliotecile din patria noastră dispun de o mulțime de exemplare de copii ale pravilelor fie în limba slavă, fie în limba greacă, majoritatea sînt însă fragmente sau texte necercetate.⁴⁸³

Cele mai semnificative sînt însă cele ce se păstrează în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, între care cea mai de valoare este „Pravila-Nomocanon” din secolul al XVI-lea, cunoscută și sub denumirea de „Cormicia de la Muzeu”, înregistrată sub nr. 285. Exemplarul a fost descris de Al. Iațimirschi,⁴⁸⁴ ca provenind de la Muzeul de antichități, unde a avut nr. 828. Descrierea este completată de I. Peretz.⁴⁸⁵ Pravila e descrisă apoi de P. P. Panaitescu,⁴⁸⁶ după care vom sublinia și noi cîteva elemente asupra textului și originii lui.

Pravila e scrisă pe hîrtie; conține 322 file, 29×20,5 cm. Începutul lipsește. Provine de la Muzeul de antichități din București. Titlurile și inițialele sînt scrise cu roșu. Filigran: stema cu cruce deasupra. 32 rînduri pe pagină. Semiuncială. Legătură veche în piele, și lemn, cu ornamente geometrice (deteriorată). Scrisă în Țara Românească. Slavă bisericească de redactare sîrbească.

Din postfața traducătorului în slavonește,⁴⁸⁷ reiese, că traducerea în slavonește aparține lui „chir Sava, fiul preacuviosului părinte Simion, primul cîrmuitor a toată țara Serbiei”, care a făcut-o pe vremea craiului „Ștefan Uroș (Miliutin, 1282—1321), a toată țara Serbiei și a părților de la mare” și a fratelui său Ștefan (Dragutin) (1276—1316), crai unguresc al Zetei”, din porunca mamei lor „cinstitoarea de Dumnezeu, binecredincioasă și din neam de sfinți, doamna crăiasa a toată țara Serbiei și a părților de la mare, Elena”. În continuare arată că „S-a scris această carte cu mîna mult păcătosului călugăr

478. Pic Lad., „Les Lois roumaines et leur connexité avec le droit byzantin et slave”, București 1897.

479. Agura, D. și L. Miletici, Însemnări privitoare la o călătorie științifică în România, Sofia 1893, p. 195—202 (l. bulgară).

480. Iațimirski Al. Manuscrise slave și ruse în bibliotecile românești, St. Petersburg 1905, p. 436-7 (l. rusă).

481. Peretz I., Curs de Istoria Dreptului Român, vol. II, I, p. 241—245.

482. Berechet Șt. Gr., Legătura... p. 100—101; A se vedea și: Cernea Emil, Curs de Istoria Statului și Dreptului Republicii Populare Române, vol. I (pînă la 1848), București 1961, p. 250.

483. Vezi: Erbiceanu C., Manuscrise vechi aflate în Biblioteca Sf. Mitropolii a Moldovei, în „Revista Teologică”, Iași 1885, III, nr. 2, p. 15 și urm.; nr. 4, p. 30; nr. 7, p. 47, p. 50, p. 51, nr. 8 (XXXII); Idem, Manuscrise grecești din Biblioteca C. Erbiceanu, în „Revista Teologică”, Iași, seria III, 1885, nr. 27, p. 209; Idem, Manuscrise grecești în Biblioteca Universității din Iași, în „Revista Teologică”, Iași, III, 1885, p. 213, 214 (XVI), p. 215 (c. XI), p. 224 (CXXII), p. 229 (CXXIV) (Nomocanonul lui Vlastares).

484. Iațimirski Al., Manuscrise slave și rusești în bibliotecile românești, în „Sbornic”, vol. LXXIX, sub nr. 128 (l. rusă).

485. Peretz I., Curs, II, I, p. 189.

486. Panaitescu P. P., Manuscrise slave... nr. 285, p. 379—383. A se vedea și: Iagic V., în „Starine”, VI, p. 149—150.

487. Vezi traducerea textului la: Panaitescu P. P., Manuscrise slave... p. 382.

Gherman în Jupa Cerno Stena în locul numit casa mîntuirii Mileșev, în anul 6805 (1295) indicțiunul 7, era anului soarelui 4°.

Accastă înscriere arată că scrierea primitivă datează din anul 1295 și că după dînsa, sau după alte copii în manuscris a fost apoi copiat și manuscrisul din secolul al XVI-lea păstrat la Biblioteca Academiei, descris mai sus.⁴⁸⁸

În Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România se mai păstrează și alte manuscrise în limba slavă, — fragmente de pravile, încă nestudiate —, cum sînt:

— Manuscrisul slav nr. 340, care este un Nomocanon din Țara Românească din veacul al XVI-lea;

— Manuscrisul slav nr. 461, Nomocanon de la mînăstirea Bistrița, din Țara Românească, copiat de ieromonahul Efrem la anul 1651;

— Manuscrisul slav nr. 334, un fragment de Pravilă populară din secolul al XVIII-lea.⁴⁸⁹

Manuscrise slave de Pravile fragmentarii există și prin alte biblioteci ale mînăstirilor și bisericilor din țară, ca de exemplu la mînăstirea Putna, unde se păstrează două pravile,⁴⁹⁰ la mînăstirea Neamțu, pe la diferite muzee, în parte descrise de Al. Iațimirschi⁴⁹¹ și multe altele încă nestudiate.⁴⁹²

Fragmente de nomocanoane s-au păstrat în mod considerabil și în limba greacă, descrise de G. Litzica și Nestor Camariano,⁴⁹³ C. Erbiceanu⁴⁹⁴ și de I. Peretz.⁴⁹⁵

*

488. A se vedea și descrierea lui Peretz I., Curs, II, I, p. 189—206.

489. Panaitescu P. P., Manuscrise slave... p. IV.

490. Vezi descrierea lor la Paulin Popescu, Manuscrise slavone din mînăstirea Putna, II, în rev. „Biserica Ortodoxă Română” 1960, LXXX, 7—8, p. 701—703.

O pravilă se află într-un manuscris slavon înregistrat sub nr. 593(1863) — sub acest număr de inventar 593/2 menționat și de D. Dan, Mînăstirea Putna... p. 78 (nr. 21); (vezi nota noastră 469) existența unei pravile slavone în manuscris, care ar fi avut la sfîrșit și un text în limba română, din anul 7089 (1581), care în vremea cercetării sale era împrumutată prof. Crețu din București. Pr. Paulin Popescu, o.c., p. 702, nr. 14, consideră că pravila menționată de D. Dan, un este identică cu cea descrisă de dînsul ci o consideră ca „rătăcită undeva în colecții particulare”. Pravila menționată de D. Dan a ajuns azi în posesia Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România înregistrată sub nr. 692 — cf. P. P. Panaitescu, Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, I, București, p. XV —, pe hîrtie, format 34,5×23 cm, ce conține Pravila Șfinților Apostoli și Sf. Soboare și a Sf. Părinți, cu unele comentarii și îlcuiri, pentru diferitele canoane, din veacul XVI. Pe coala 36 manuscrisul este denumit: Pravila lui Zonaras. Pravila este scrisă de „Ioan Efremov, tîrgoveț din cetatea Romanului”, cu cheltuiala episcopului Eustratie de Roman pe seama episcopiei Romanului (1579). Ulterior același episcop o dăruiește mînăstirii Putna, unde probabil s-a retras și acesta, cumpărînd în locul ei altă pravilă pe seama episcopiei în zilele episcopului Nicanor. (Dăruirea pe seama mînăstirii Putna s-a făcut socotim noi și pe considerentul că aci a fost o școală, unde se simtea lipsa unor astfel de cărți, manuale). Vezi p. 83.

A doua Pravilă a Sfinților Apostoli și a toată lumea soboare aparține sec. XVI—XVII și este înregistrată sub nr. 593/I/1863 și nr. inventar 565/1952. (Vezi: Paulin Popescu, o.c., p. 703 descrierea ei).

491. Iațimirski Al., o.c.

492. A se vedea: Peretz I., Curs, II, I, p. 206—223.

493. Litzica C., Catalogul manuscrisurilor grecești, București 1909, vol. I: — Camariano N., Catalogul manuscrisurilor grecești, vol. II, București 1940; — A se vedea Manuscrisele sub nr. 284 (sec. XVII), 285 (sec. XVIII), 286 (sec. XVII—1750) etc.

494. vezi nota 483.

495. Peretz I., Două manuscrise juridice de la Universitatea din Iași (mss 42 și mss 46); Idem, Cîteva manuscrise juridice grecești de la Universitatea din Iași — schiță bibliografică — în „Anuarul general al Universității din Iași” — la 50 de ani —. O scurtă notă referitoare la 2 manuscrise (mss 47, 54, 55, 66, 67, 69).

În țările românești, ca și în tot spațiul danubian s-a utilizat în mare măsură Nomocanonul întocmit de notarul mitropoliei din Teba Beoției, Manuil Malaxos. Datorită valorii sale practice Nomocanonul lui Malaxos s-a copiat în foarte multe exemplare — copii în limba greacă,⁴⁹⁶ ca și în traducere slavă și apoi română, și este cel mai răspândit nomocanon din țară.⁴⁹⁷

În Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România se păstrează 15 exemplare în limba greacă, care au circulat pe raza de cultură româno-slavă, studiate și catalogate de C. Litzica și Nestor Camariano⁴⁹⁸ și unul în Biblioteca Universității din Iași, studiat de I. Peretz.⁴⁹⁹

Mare parte din materialele operei lui Manuil Malaxos au intrat prin traducere în românește, în Pravilele românești tipărite în secolul al XVII-lea, și în special în Îndreptarea Legii din 1652, care cuprinde în întregime acest Nomocanon.⁵⁰⁰

Caracteristica copiilor în manuscris ale Nomocanonului lui Manuil Malaxos — din țară ca și din străinătate — constă în marea lor varietate, în amplexarea sau abrevierea capitolelor și în înmulțirea sau înnuținarea lor.⁵⁰¹ I. Peretz studiind comparativ mare parte din aceste manuscrise, constată, că în ce privește varietatea de titlu și stil pot fi grupate în nouă grupe diferite.⁵⁰² Luând ca tip exemplarul Nomocanonului lui Manuil Malaxos întocmit la 1562, a cărui tablă de materii s-a tipărit în vol. VII al revistei de drept greacă „Temis” (Θέμις)⁵⁰³ și comparându-l pe acesta cu cel mai complet dintre manuscrisele de pe pământul patriei noastre (Manuscrisul nr. 421 din Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România), care conține 694 capete, și împreună comparându-le cu celelalte 14 manuscrise din Biblioteca Academiei, constată că la noi se pot distinge trei tipuri principale ale operei lui Manuil Malaxos.⁵⁰⁴

496. În bibliotecile europene se găsesc aproximativ 175 copii. — cf. Berechet Șt. Gr., Legătura... p. 79 (X).

497. Cronț Gh., Nomocanonul lui Mihail Malaxos, p. 303—308. (În omagiul lui Constantinescule-Iași, București 1965).

498. Vezi descrierea la: Litzica C., N. Camariano, o.c.,

499. Peretz I., Curs... II, II, p. 156.

500. Ediția Academiei R.P.R., București 1962, a Îndreptării Legii cuprinde acest Nomocanon al lui Manuil Malaxos, în original și în traducerea românească. A se vedea p. 635—932. Nomocanonul lui Manuil Malaxos, după manuscrisul grecesc din anul 1613 aflat în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, sub nr. 307, text grecesc stabilit și traducere făcută de Vasile Grecu și Gheorghe Cronț.

501. Lingenthal, Zachariae, von, Historiae juris graeco-romani delinatio, relevază această particularitate, enumerând 67 de manuscrise, cercetate de el și care toate diferă între ele, toate purtând însă numele autoritativ al lui Manuil Malaxos. Toate sînt însă înrudite între ele, toate cuprind — chiar și cele mai reduse dintre ele — partea esențială a învățăturilor nomocanonice extrase de Manuil Malaxos, din Matei Vlastares, Harmenopulos, Basilicale, Novele și Părinții Bisericii. — cf. Peretz I., Curs II, II p. 152.

502. A se vedea cele 9 grupe la: Peretz I., Curs II, II, p. 162—163.

503. Peretz I., Curs II, II, p. 163—189, care reproduce după revista greacă „Θέμις” tablă de materii a Nomocanonului lui Manuil Malaxos, alcătuită de acesta la anul 1562.

504. A se vedea: Peretz I., Curs, II, II, p. 188—199, unde expune comparativ — împărțind în trei grupe — tablă de materii a primelor 12 capitole din Nomocanon; ca și p. 199—203, unde expune textul — în întregimea lui — al primului capitol din Nomocanon ținînd seama de cele trei tipuri principale ale operei lui Manuil Malaxos.

În ce privește circulația Nomocanonului lui Manuil Malaxos la noi, vezi: Cronț Gh., Nomocanonul lui Manuil Malaxos, în Țările Române, mss grecesc nr. 307 din B.A.R., în Omagiul academicianului P. Constantinescu-Iași. Ed. Ac. Republicii Socialiste România, București 1965, p. 303—308. cf. Idem, Exabibluul lui Armenopol, în rev. „Studii”, revista de istorie, 1963, 4, p. 826, nota 1; Peretz I., Manualul legilor lui Const. Harmenopulos, București 1921, p. I—II.

Utilizare a avut în țările românești și Exabiblu lui Armenopol, „mai întâi prin mijlocirea nomocanoanelor manuscrise și a pravilelor tipărite din secolul al XVII-lea, apoi prin însuși textul grecesc al codului din edițiile tipărite, prin prelucrări ale textului grecesc și printr-o importantă traducere românească”.⁵⁰⁵

În copii grecești a circulat în țările românești și lucrarea lui Iacob din Ianina Epirului, numită Sintagmă (1645).⁵⁰⁶ Lucrarea s-a tradus și în limba română, la 1754, de către monahul Cosma de la mitropolia din Iași, purtând titlul: „Vactirie, adică Cîrja Arhierilor”.⁵⁰⁷

După constatările făcute de St. Berechet, această Sintagmă s-a utilizat numai în instanțele de judecată din Moldova. Lucrarea a fost utilizată și de Andronachi Donici la întocmirea manualului său juridic din 1814, la capitolele pentru logodnă și cununie, și anume, capitolul 20 din „Cîrja Arhierescă”.⁵⁰⁸

Cunoscute de români au fost și edițiile tipărite ale Pidalionului⁵⁰⁹ colecția de canoane oficială a lumii creștine grecești, care s-a tradus și apoi tipărit și în limba română de mitropolitul Moldovei Veniamin Costachi la 1844, și pe care mitropolitul Ardealului Andrei Șaguna o declară la 1871 ca opera cu caracter normativ pentru întreaga biserică din Ardeal.⁵¹⁰

Românii au cunoscut și lucrarea în limba sîrbă și apoi în traducere românească a episcopului de Zara, Nicodim Milaș.⁵¹¹

Cunoscut și mult utilizat de români, mai ales în actul spovedaniei a fost și Canonarul lui Ioan Postnicul. Textul canonarului îl găsim la sfîrșitul Sintagmei lui Matei Vlastares, ca de exemplu în copiile slave din 1472, 1636 etc.; în ultimele pagini ale Pidalionului din 1800; în Nomocanonul lui Manuil Malaxos, de unde unele canoane ale Postnicului au pătruns — prin traducere — și în pravilele românești, în manuscrisele din secolele XV și XVI, ca și în cele tipărite din secolul al XVI-lea și mai ales în cele tipărite din secolul al XVII-lea (Pravila de la Govora și Îndreptarea Legii), unde Ioan Postnicul este citat sub denumirea de „Dumnezeiescul Patriarh” (Îndreptarea Legii gl. 42). Cea mai bogată pravilă românească în împrumuturi din acest Canonar este lucrarea lui Eustratie Logofătul, cunoscută sub numele de „Șapte Taine a bisericii” (1644), unde la fiecare pas întîlnim citate din această operă. Utilizat a fost Canonarul lui Ioan Postnicul și la întocmirea lucrării în limba greacă: „Carte folositoare de suflet” (1794), lucrare ce s-a tradus și s-a tipărit și în

505. Cronț Gh., Exabiblu lui Armenopol, în rev. „Studii”, revista de istorie, 1963, 4, p. 826.

506. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România posedă trei exemplare descrise de C. Litizica, o.c., sub nr. 220, 629 și 800 (p. 107, 317—320, 526). A se vedea reproducă descrierea lor și la: Peretz I., Curs, II, II, p. 43—44, 45; — Biblioteca Universității din Iași posedă un singur exemplar (nr. 303) fost în proprietatea lui C. Erbiceanu. — cf. Berechet St. Gr., Legătura... p. 80, nota 2.

507. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România posedă două exemplare din traducerea românească; — cf. Berechet, St. Gr., Legătura... pag. 80—81.

508. Vezi: Manualul lui Donici din 1814, p. 99 și 103, cf. Berechet St. Gr., Legătura..., p. 80—81.

509. Edițiile din 1841, 1864, 1886 și 1908.

510. Lucrarea se tipărește la București, într-o nouă aranjare, în anul 1933, într-o ediție particulară a lui Zosim Tîrîlă și Haralambie Popescu.

511. Milaș Nicodim, Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii. Traducere românească de Uroș Kovincici și Nicolae Popovici, vol. I, partea I, 1930; partea II, 1931; vol. II, partea I, Arad 1934; partea II, 1936.

românește în mai multe ediții începînd cu cea din 1799, avînd ca temă principală, spovedania. Partea a doua a acestei lucrări cuprinde toate canoanele lui Ioan Postnicul cu explicațiile trebuitoare.⁵¹²

Alături de legislația bizantină, în limba greacă sau slavonă, printre români au circulat și colecții de legi ale slavilor sudici, ca: Legea Vinodolului din 1288,⁵¹³ Zaconicul lui Ștefan Dușan din 1349—1354,⁵¹⁴ care cuprinde norme de drept canonic și drept civil bizantin, și Legea pentru judecarea oamenilor (l. slavă), ca o anexă la Nomocanonul lui Ioan Scolasticul.⁵¹⁵

D. CELE MAI VECHI COLECȚII JURIDICE ÎN LIMBA ROMÂNĂ ÎN MANUSCRIS

Alături și concomitent cu manuscrisele slave și grecești au existat și circulat și Pravile românești în manuscris și altele cu text slav, avînd unele părți traduse în limba română.

Dintre acestea ne sînt cunoscute cele pe care le vom aminti în cele ce urmează.

1. *Pravila de ispravă oamenilor și de toate păcatele și greșalele*, se păstrează sub formă de manuscris în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, sub nr. 5211.

Manuscrisul a aparținut lui Ioan Bogdan, și conține 25 foi. De la Ioan Bogdan ne-a rămas — atașat la manuscris — și o transcriere — în creion — a textului, cu litere latine. Ambele piese legate împreună se găsesc în Biblioteca Academiei.

P. P. Panaitescu⁵¹⁶ descrie astfel Pravila: Primele trei foi conțin o liturghie în limba slavă. Restul (4—25) conține un nomocanon sub titlul: „Pravila de ispravă oamenilor și de toate păcatele și greșalele”. După aspectul paleografic textul este scris la începutul secolului al XVII-lea, dar limba foarte arhaică ne arată că avem de a face cu o copie după un text din secolul al XVI-lea, probabil din a doua jumătate. Ca dialect, are un caracter vădit moldovenesc. Începutul: „dobitocul cînd de se va îneca...” De la folio 8 textul se apropie de cel al Pravilei lui Coresi. Începutul manuscrisului cuprinde probabil ceea ce lipsește la început din Pravila lui Coresi. Textul se apropie și de cel al Pravilei din „Codex Neagoianus” (manuscrisul românesc nr. 3821 din Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România), Pravila lui Coresi și Pravila de ispravă cuprind la sfîrșit texte care nu se mai găsesc în Pravila din Codex Neagoianus.

Comparînd cuprinsul celor două pravile — cea ardeleană și cea moldovenească — se constată cu ușurință mari asemănări, care merg pînă la identitate. Din această constatare P. P. Panaitescu trage concluzia că: „nu poate fi vorba numai de un izvor slav comun tradus de doi traducători independenți, ci de o singură traducere românească, din care derivă ambele texte” și că „lăsînd la

512. Berechet Șt. Gr., Legătura... p. 92—94.

513. *Idem*, p. 86—87.

514. Peretz I., Zaconicul lui Ștefan Dușan, țarul Serbiei, p. 1349—și 1354. Comparat cu legiuirile bizantine, slave și române, partea I, București 1905, p. 43; — *Idem*, Curs de Istoria Dreptului Român, vol. II, partea II, București 1928, p. 15; — Berechet Șt. Gr., Legătura... p. 87—88.

515. vezi nota 208.

516. Grecu Al., (Panaitescu P. P.), Începuturile dreptului scris în limba română, în rev. „Studii”, revista de istorie, VII, 1954, 4, p. 315 și urm.

o parte numărul mic de doosebiri, ajungem la rezultatul destul de surprinzător, că în Ardeal, în secolul al XVI-lea, s-a tipărit și s-a copiat o pravilă românească, aceeași traducere pe care o întâlnim în aceeași vreme și în Moldova”.⁵¹⁷ Au avut deci un izvor comun.

Manuscrisul cu însemnările lui Ioan Bogdan se prezintă în felul următor: Ioan Bogdan, la p. 58, într-o notă descrie pravila astfel: „Mss. hîrtie. 8—o mic. 25 file. 3 la început text slavon de cîtece bisericești; altă scriere decît textul român. Hîrtia n-are nici un semn nici o marcă. Hîrtie (moale) fără lustru”. La p. 59 semnătura. Semnează: I. Bogdan, și notează: „După ștersăturile și adausurile din mss s-ar putea crede că este chiar originalul, nu copie”.

Pe marginea textului transcris I. Bogdan arată pe scurt conținutul textului.

Iată pe scurt conținutul acestei pravile după manuscrisul din Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România: p. 1—3 cîtece liturgice în limba slavă. La p. 4, cu roșu, începe textul cu titlul: „Pravila de ispravă oameniloru și de toate păcatele și greșalele”. În continuare textul — cu negru — începe cu cuvintele: „dobitocul cînd de se va îneca să nu-l folosiți ci sel lepezi cîinilor. *E popele tînăru nu se cade a ispovedi oamenii pînă nu va ști bine pravila și învățătura de la sfînta pravilă (ei) și de la duhovnicu său și pînă nu-și va împlea ispovedania păcatelor sale*”.⁵¹⁸ În continuare cu roșu se anunță alt titlu: „Învățătura sfînților ... și a sfîntului Vasilie...” La p. 4. v., dispune duhovnicilor să nu cuminece pe cei care au mîncat carne și brînză în post. La p. 5 arată durata postului Crăciunului, arată că în săptămîna brînzei să se mănînce brînză, și anatemizează pe preoții care postesc în săptămîna de după paști sau rusalii. Pe copii îi îndeamnă la ascultare față de părinți și duhovnic (p. 5. v.), spunînd: „cînd vrei să te spovedești de păcatele tale cu lacrimi și cu smerenie închină-te înaintea părinților să te ierte de păcatele ce le-ai greșit lor. Atunci te bagă în Biserică închină-te înaintea duhovnicului tău cu lacrimi că lacrimile mari păcate spală, deci roagă-te lui Dumnezeu la sfînta Liturghie să te izbăvească” (p. 6).

Duhovnicului îi spune că „se cade a păzi păcatele omului” (p. 8. v), iar preotului „cade-se popii să fie maiestru ca un vraciu, să caute păcatele și să socotească să poarte greul unul cu altul. Cîndu va fi omul puțin greșit și va fi înțeleptu să-i dai două învățături dreptu să se spășească, iară de va fi omul păcătos și puțină învățatură, învățătura dreaptă să n-o piardă repede îmblînd să fie iară ... să-i dai multă învățatură” (p. 9). La p. 12 sînt indicate pedepsele pentru preotul care nu respectă rînduiala liturgică. La p. 25 v., se termină textul românesc — cu roșu: Cea ce bagă apă în vin de vinde ...

Manuscrisul păstrează ultima copertă în piele cusută, cu mult mai mică. Pare a fi luată, fie de la o altă carte, fie dintr-un șerpar (curea, încingătoare). (Are tăieturi regulate și o cusătură la mijloc artistic lucrată în formă ovală).

Paginile 26—59 din manuscris conțin transcrierea făcută de I. Bogdan cu note marginale și trimiteri. De ex. la p. 26, I. Bogdan trimite și la p. 86 unde constată un text asemănător ca conținut. La paragraful 6 „zile de slobozie...” cînd se mănîncă de dulce... scrie: „compară cu cele relalate de St. Novacovici din revista Storine VI, p. 129, al. 1”. La p. 14 „cade-se popii să

517. *Ibidem*.

518. A se vedea: p. 4 și paragraf 86, p. 31, cu text asemănător.

fie ca un vraci...“ trimite și la p. 24. La par. 29 „doi frați cu două surori“ trimite la: Pravila de la Govora, 28, 29, unde sînt aceleași ordine. La par. 30 notează: „cf. p. 78. v., aceeași versiune ceva mai dezvoltată și cu „mici schimbări“. La par. 31 „cine va da foc“ notează: „cf. par. , pag. 91, v“. La par. 32 „cînd se lasă de călugărie“, notează: „lipsește în Pravila de la Govora“. La par. 36 notează: „vezi Govora“. La fel par. 54. Paragraful 105 (p. 52) ne indică și izvoarele sau originea pravilei. Aci se spune: „învățătură iaste de sfînta pravilă bună creștinilor de toate greșelele să vă pocăiți și să vă spășiți sufletele voastre și să nu cădeți în groapa iadului să periți și să fiți ca această scriptură alor 7 sf. soboare, de trei otți își va Niceia, buna amin...“ Paragraful 106 „Pravila sfinților... după învățătura marelui Vasilie... (p. 37).

Manuscrisul se încheie cu însemnările citate mai sus ale lui I. Bogdan.

2. *Pravila lui Lucaci (sau de la Putna)* de la 1581,⁵¹⁹ se păstrează în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România sub nr. 692. Manuscrisul are 354 foi (708 pagini), ce conțin texte de pravilă și diferite lucrări teologice.

Prima parte a manuscrisului este în slavonește. În cuprinsul lui se găsesc însă și texte românești de aceeași mînă, precum și un număr de texte slave cu traducere interliniară românească sub rîndurile de text slavn.

La folio 8. v., în limba slavonă ni se dau relații în legătură cu data și numele copistului. „Cu voia tat... Eustratie — mă numesc Eremia de la măn. Putna — fost episcop la Roman — am dat de s-a scris — și s-a scris cu mîna ritorului și scholasticului Lucaci... las ac. carte sf. măn. Putna... s-a ispășit în 7089 (1581) iulie 8 zile“.

Prima parte a manuscrisului, pînă la foaia 190 este o adunare de texte de nomocanoane, texte asemănătoare cu cele din Pravila de la Bisericiani și de la Neamtu din 1512 și 1557.

Cu p. 190 începe textul românesc, mai întîi un text teologic — lucrarea lui Ioan Damaschin: „Despre Dumnezeu“ — text slav cu traducere românească interliniară și începe așa: „De vrei să cunoști ce iaste Dumnezeu...“

La folio 204. v., este un text de pravilă numai în românește fără text slavn cu titlul: „Pravila svenților otți după învățătura a merelui Vasilie“, care începe așa: „Cela ce ucide om, Vasilie dă...“.

Analizată această pravilă, se constată cu ușurință o mare asemănare de text cu partea a doua a Pravilei lui Coresi și cu Pravila de ispravă, dar în altă ordine. Traducerea românească din „Pravila lui Lucaci“ este evident independentă de cea comună din Pravila lui Coresi sau din Pravila de ispravă.

La folio 215—229 (234) se află o pravilă în slavonește. „Acestea sînt iarăși alte porunci din cărțile de legi, despre înrudire și despre căsătoriile oprite și despre diferitele trepte ale rudeniei“. Textul slav are traducerea românească interliniară, fiecare pasaj românesc care urmează după unul slav începe cu cuvîntul „tîlc“ (adică, traducere). Textul acesta nu are corespondență în Pravila lui Coresi și începe: „iaste unul întru...“

La folio 229 găsim alt titlu slavn (în traducere). Iată dar de aci din „Pravila cea Mică“. Această parte se ocupă în special de posturi și de obligațiile religioase legate de post. Cu folio 242-v se trece la stabilirea gradelor de

⁵¹⁹ Smochină N. și Smochină N., O pravilă românească din sec. XV, în rev. „B.O.R.“, 1965, 11—12, pp. 1043—1062.

rudenie. Textul este slav și românesc cu traducere interliniară. Titlul este în românește: „Spițe de seminție și de nuntă cu lege...“ De la folio 261 apare din nou pe margine cuvântul „tîlc“.

Un al treilea capitol tratează despre înrudire din „Pravila cea Mare“, la folio 249—274, la fel cu traducerea românească interliniară. După această parte urmează numai text slavon. Aci tratează despre alegerea episcopilor și datoriile lor și despre sinodul de la Niceia și se încheie cu rînduiala spovedaniei — toate în slavonește.

Pravila este scrisă de ritorul și scholasticul Lucaci și este destinată episcopului, desigur pentru uzul centrului eparhial.

Marea parte a textului e în limba slavonă. Doar unele părți sînt în traducere românească. Titlurile în general s-au păstrat numai în limba slavonă (probabil erau cunoscute). Textul românesc imediat după cel slavon, probabil că prezenta un avantaj practic ca cel ce citea în slavonie să și înțeleagă ceea ce citea.

Merită atenție faptul că s-au tradus numai părțile care privesc, mai ales, raporturile preoților cu credincioșii, legate de activitatea preotului duhovnic și administrator al Sfintelor Taine, în special taina cununiei și a mărturisirii. În schimb toate chestiunile ce privesc numai pe episcop și administrația centrală au rămas netraduse. Aceasta ar putea însemna că traducerea s-a făcut într-un scop practic legat de obligația preoților, viitori duhovnici, de a cunoaște bine Pravila, și că aceștia erau la acea dată puțin cunoscători de slavonie.

Traducerea este interliniară, pentru ca la nevoie textul să poată fi rostit în slavonește cum cerea ritualul de atunci, căruia se temeau, ca prin traducere să nu i se aducă vreo știrbire, dar în același timp să poată fi ușor înțeles de cei chemați să și aplice ceea ce învățau (sistemul iuxtelor).

3. *Pravila din Codex Neagoianus*, sau „Pravila sfinților părinți 318 și după învățătura marelui Vasilie“, scrisă de popa Ioan din Sînpetru, la anii 1620—1621, este cuprinsă în manuscrisul românesc, filele 128—136, păstrat la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România sub nr. 3821. Textul Pravilei a fost publicat de B. P. Hajdeu⁵²⁰ și C. A. Spulber.⁵²¹

Din punct de vedere al cuprinsului se apropie de Pravila lui Coresi, fără să fie o copie a acesteia. Începe: „Întîi popa tînăr nu se cade a ispovedi dacă omul: pînă nu-și va împli pocanie de la duhovnicul său și învețe mai bine. Cade să fie popa maistru ca un vraciu să caute pocanie și socotească cînd va fi omu puțin greșit fi va în cele...“⁵²²

În Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România mai sînt și alte manuscrise care conțin texte de Prăvilă și anume:

— Manuscrisul nr. 1250 „Legătura sfinților apostoli și a sfintelor sinoade (sec. XIX, 1, 5, f.)

— Manuscrisul nr. 1253, Carte românească de învățătură, Iași 1646 (sec. XVIII, 1724, 188 f)

— Manuscrisul nr. 1476, „Pentru giudeațele ce vor giudeca vlădicii sau alți părinți sufletești“ (sec. XVII).

520. Hajdeu B. P., Cuvente den bătrîni, I, București 1878—1881, II.

521. Spulber C. A., Cea mai veche pravilă românească, 1930, p. 33—69.

522. Bîanu I., Codex Neagoianus, p. 322 și urm.

— Manuscrisul nr. 2471, „Pravil“ (sec. XVII — 196 f.) începe: „Să începem cu Dumnezeu tocmeala sfinților apostoli și a sfinților celor de al 7-lea sobor preaogodnici și de Dumnezeu“.⁵²³

4. *Pravila aleasă* din 1632 a fost întocmită în Moldova înainte de anul 1632. Manuscrisul s-a păstrat la Blaj purtând titlul de: „Pravila aleasă, scoasă și tocmită și dentru multe sante scripturi cercată și găsită“. Pravila poartă o însemnare — în limba slavă — cu anul 1632, ceea ce a determinat pe unii cercetători să considere acest an, ca an al întocmirii ei.⁵²⁴ Asupra acestei date s-au făcut o serie de obiecții.⁵²⁵ O copie din acest manuscrit se păstrează în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, iar originalul de la Blaj a fost trecut la filiala Cluj a Academiei.⁵²⁶

Autorul acestei Pravile este logofătul Eustratie, cronicarul moldovean dinaintea lui Grigorie Ureche, despre care amintește Miron Costin în Letopisețul Moldovei, scris în limba polonă,⁵²⁷ același Eustratie, biv logofăt, „care a tradus din cărți elinești și latinești „Cartea de învățătură“, a lui Vasile Lupu Voievodul și cartea despre „Șapte Taine“, cunoscut scriitor din veacul al XVII-lea și istoric de oarecare valoare“.⁵²⁸

Pravila e descrisă de Timoteiu Cipariu după exemplarul din biblioteca sa, manuscritul din Blaj, în felul următor: „Pravila aleasă“, are 343 folia nepag., de-n cari cele de antaniu 8 cuprendu scară a 324 capete necomplete și de una mîna mai tardia ci totu vechia cu scrisoria curente, er'celealalt 335 folia cutieniu titlulu in forma de precuventare (1—3) de aci testulu cartei în 370 de capete în scrisoria cadrate elegante, cu rosiu și negru, pre charta pergamenă (4—325). Testulu acestu e după același modu cu alu Pravilei de Tergoviște (mai susu sub E.) în partea de antaniu, înse mai pre largu, Capulu dein urma 370 e una forma de epilogu în care autoriu arata funtăne-le după cari a lucratu asta carte, și anume memorează pe Zonar'a, Balsamonu, Marheiu Blastari, Armenopulu, Photiu, și alții, er'în urmă se numește pre sine Eustratie biv logofetu, de la carele avemu și legile imperatesci Iași 1646 (sub. P) și cartea despre sacrameinte acoloși 1645 (sub. O), așia cîtu Legile împărătesci împreuna cu asta Pravila, pre cătu înca netiparita, facu unu corpu întregu de Dreptulu civile și canonicu grecu-orientale, er'cartea de sacrameinte e numia unu micu extractu dein asta pravila bisericeasca. Manuscrisulu e scrisu înainte de a. 1632, și asie mai vechiu de cîtu ori care carte tiparita în Moldov'a, precum se cunosc de întri una nota mai tardia de pre pagin'a din urma a

523. Manuscrisele de pravile sînt descrise și de *Bianu I. și N. Hodoș*, *Bibliografia românească veche*, 1508—1530, tom. I, 1508—1716, București 1903, IX+572 pagini. — *Vezi* tom. II, nr. 478 (p. 292); 450; 652; 581; 242; — tom. III, nr. 39, 203, 522.

524. *Iavorschi I.*, *Dreptul feudal* scris al Moldovei și Țării Românești, Iași 1956, p. 27 (litografiat).

525. Cu privire la data cînd acest autor și-a alcătuit Pravila, găsim la finele manuscrisului următoarea însemnare: „1632 luna septembrie 23 de zile hirotonitu-sa Varlaam mitropolitul Moldovei... și predicat-a în acea zi marele dascăl din Creta, Meletie Sirigul“. Vechea îndoiială a fost spulberată de cercetările lui K. *Dyovuniotis* (Meletie Syrigos, extras din „Ierós Syndesmos“, Atena 1914, p. 32), care precizează că Meletie Sirigul a fost la Iași în anul 1632. — cf. *Berechet Șt. Gr.*, *Legătura...* p. 109.

526. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, nr. 2946, luată după exemplarul lui Timotei Cipariu, avînd 684 pagini, cf. *Berechet Șt. Gr.*, *Legătura...* p. 108.

527. Dovada că Eustratie e autorul o avem în semnătura lui de la sfîrșitul epilogului, unde spune în limba slavonă: „Pocăitul Eustratie fost logofăt, a scris“. A se vedea: *Berechet Șt. Gr.*, *Legătura...* p. 109, și p. IV.

528. *Peretz I.*, *Curs...* II, I, p. 284.

manuscrisului, în care slovenesce se scrie: „Cum ca în a. 1632 sept. 13 domenea se chirotoni mitropolitul Moldovei Barlaam, cetindu-se evanghel'ia domnescei de la Luc'a capu V; Sta Is. lunga marea Genesaretului, și cuventa în aceea di invetiatura Meletiu Siriga marele dascalu Crittenulu". Cari împrejurări numai unu contemporaniu potendu-l sci asia de amenuntulu, arată că mslu e cu ceva mai vechiu de cîtu a 1632, și pote că e chiaru originale-le. Ortografia cartei încă e întru tote asemenea cu a carticeleloru moldovenesce de pre atunci și alesu cu a acelu alalte de acelașu autoriu. (O.P.).⁵²⁹

La această descriere I. Bianu adaugă o serie de amănunte, și anume spune că pravila are 346 pagini și nu 343 cum susține Cipariu. Arată mărcile hîrtiei⁵³⁰ și precizează că această Pravilă „e o compilare, mai pe largu de cîtu cele publicate la Tîrgoviște și Iași, a „Pravilei“ făcute de Eustratie biv logofăt“.

„Din întreit punctu de vedere, zice I. Bianu, care reproduce textul slavonesc al descriției citate în traducere de Cipariu și care afirmă că manuscrisul nu poate fi posterior anului 1632 scrierea notiției slavone fiind aceeași cu a tablei pravilei și ambele diferind de scrierea textului, numai din cauza modului de scriere, ele fiind cursive, iar cea a pravilei uncială din întreit punct de vedere: literar, juridic și lingvistic, acest volum cred că are o mare însemnătate, căci pe de o parte ne arată lucrarea poate prima redacțiune, din care au eșit apoi volumele de legi publicate la Iași și Tîrgoviște pe de altă parte, avem în el unul din cele mai vechi monumente ale graiului moldovenesc, prețios atît prin bogăția materialului cuprins în cele 346 foi, cît și prin sinceritatea — dacă pot zice așa — a formelor moldovenesce, cari sînt cam rare în Pravila tipărită la 1646, precum și în publicațiunile lui Varlaam“.⁵³¹

Pravila e studiată de I. Peretz⁵³² și I. Licea.⁵³³

Izvoarele întrebuintate la alcătuirea acestei pravile sînt indicate de însuși autorul pravilei în epilogul său de la finele manuscrisului,⁵³⁴ cînd spune că a tradus după cei doi mari comentatori: Zonara și Valsamon, apoi din Sintagma lui Vlastares, Exabiblu lui Armenopol și Nomocanonul lui Fotie.

Cercetările lui I. Peretz⁵³⁵ duc la concluzia că Eustratie nu a tradus direct din operele acestor scriitori, ci după Nomocanonul lui Malaxos, în lucrarea căruia au intrat materiale din acești autori indicați mai sus. Ion Peretz socotea că materia din Pravila aleasă, plus cea din Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești a lui Vasile Lupu, formează partea primă din îndreptarea Legii lui Matei Basarab.⁵³⁶

529. Cipariu Timoteiu, Principia de limbă și scriptură, Blaj 1866, p. 113. (A se vedea reproducerea la: Peretz I., Curs de istoria dreptului român, vol. II, partea I, p. 284.

530. Dintre acestea două sînt turcești și sînt descrise de: Hajdeu B. P., Cuvente den bătrîni, tom. I, p. 71, 97, 139. — cf. Peretz. I., Curs... II, I, p. 285.

531. Bianu Ion, Manuscrisul de la 1632 al lui Eustratie logofătulu, în „Columna lui Traian“, noua serie, II, (1882), nr. 4—5, aprilie-mai, p. 210. (A se vedea reproducerea la: Peretz I., Curs... II, I, p. 285.

532. Peretz I., Le code d'Eustratie (1632), în „Revue de Roumanie“, I, (1910), nr. 3, mars, p. 379—90; Idem, Curs de istoria dreptului român, vol. II, I, p. 283—314.

533. Licea I., Studii și cercetări, art. „Pravila aleasă a lui Eustratie logofătulu“, Galați 1935, p. 3—50.

534. A se vedea: Berechet Șt. Gr., Legătura... p. II—IV.

535. A se vedea: Peretz I., Curs de istoria dreptului român, II, I, p. 285—287; p. 312.

536. Idem, p. 312.

Pravila aleasă are 370 de capitole din care 215 sînt referitoare numai la viața bisericească, vorbind despre: preoți (32, 33, 34, 35 etc.); vlădici (36, 37...); călugări (47, 95...); mînăstiri, biserică, lege, judecată, mărturii (30), botez; iar de la capitolul 215 înainte se vorbește despre: relațiile dintre bărbat și femeie (251), logodnă (238), divorț (253), cuscrie (263), trepte de rudenie (14). Autorul pe alocurea se trudește să introducă și obiceiul pămîntului, — intenționînd să alcătuiască un întreg sistem de legislație civilă, penală și canonică.⁵³⁷ Traducerea s-a făcut din neo-greacă, nu din elină. I. Lîcea⁵³⁸ găsește în unele fragmente o perfectă asemănare între traducerea lui Eustratie din Pravila aleasă și Exabibluul lui Armenopol.⁵³⁹ Aceeași constatare o face și G. Cronț.⁵⁴⁰

Multe pasagii din Pravila aleasă s-au tipărit în lucrarea „Șapte taine a bisericii“, Iași 1644.⁵⁴¹

E. COLECȚIILE JURIDICE (PRAVILELE) TIPARITE

Tările românești au avut mereu contacte cu multe din centrele de cultură medievală. Datorită acestor contacte de timpuriu apar și la noi cărți tipărite. În anii 1508—1512 apar la noi lucrările editate de Macarie.⁵⁴² Printre acestea nu avem cunoștința să fi fost și vreo pravilă.

În orice caz, în rînd cu cărțile de cult și îndată după ele s-au făcut de bună seamă încercări de a tipări și Pravile, care erau de mare utilitate constituind chiar manuale pentru pregătirea clerului, căci, așa după cum am mai arătat, în Pravila de ispravă se spune că nu se cade a i se da unui preot tînar duhovnicia decît numai după ce „va ști bine pravila și învățătura de la sfînta pravilă și de la duhovnicul său“.⁵⁴³

De aceea nu ar fi nici o mirare dacă în vremea cînd s-a tipărit Liturghierul lui Macarie și cele ce au urmat după el, va fi fost dată la iveală prin tipar și vreo pravilă, poate chiar una de forma aceleia cunoscută azi sub numele de Pravila lui Coresi și datată de pe la jumătatea a doua a secolului al XVI-lea.

În orice caz, deși nu putem ști cu siguranță care va fi fost cea dintîi Pravilă tipărită în românește, putem spune pînă acum că la noi n-a fost tipărită nici una în slavonește,⁵⁴⁴ de unde rezultă că ea era căutată într-un text care să fie înțeles fără greutate de către slujitorii bisericii și de către

537. *Idem*, p. 314.

538. Lîcea I., Studii și cercetări, art. „Pravila aleasă a lui Eustratie logofătul“, Galați 1935.

539. A se vedea: Cronț Gh., Exabibluul lui Armenopol, în rev. „Studii“, revistă de istorie, 1963, 4, p. 826.

540. *Ibidem*.

541. Vezi: Găină I. Dumitru, Pravila bisericească de la Iași, Șapte Taine (1644), în rev. B.O.R., 1963, 5—6, p. 559.

542. Vezi: Panaitescu P. P., Liturghierul lui Macarie, București 1961, LXXV+257' p; *Idem*, Octoiul lui Macarie (1510), și originile tipografiei în Țara Românească, București 1939, 28+2 pl.; Molin Virgil, Dan Simonescu, Tipăriturile ieromonahului Macarie, în rev. B.O.R., LXXVI, 1958, p. 1005—1034; Braniste Ene, Liturghierul slavon tipărit de Macarie la 1508, studiu liturgic, în rev. B.O.R., LXXVI, 1958, p. 1035—1068; *Liturghierul lui Macarie*, București 1961.

543. Vezi exemplarul din Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, mss. nr. 5211. p. 4; vezi mai sus și „Pravila de ispravă“, p. 92.

544. Panaitescu P. P., Începuturile și biruința scrisului... p. 173.

dregătorii Statului, chiar într-o vreme în care cărțile de cult puteau să fie încă în limba slavă, socotită ca un fel de limbă liturgică cvasi-sfântă.

Dacă acest fenomen este explicabil în legătură cu rugăciunile și în genere cu rînduiriile de cult, el n-are corespondență în ce privește atitudinea față de Pravilă, căci aceasta reprezentînd legea pozitivă, se aplică prin înțelegerea ei întocmai, pentru ca astfel să se poată lămuri atît normele de organizare și de conducere ale Bisericii, cît și dreptatea în pricinile care se iveau între oameni.

Pravila îmbrățișa viața concretă și de fiecare zi.

Așa se explică interesul deosebit pentru tipărirea Pravilei în limba românească, fenomen care începe cu veacul al XVI-lea la o dată încă nestabilită în mod absolut sigur, dar care în stadiul cunoașterii actuale a lucrurilor pare să fie inaugurată cu Pravila numită a lui Coresi, și continuată apoi în veacul al XVII-lea cu alte însemnate pravile românești tipărite.

1. *Pravila lui Coresi*

Pînă în ziua de azi, cea mai veche Pravilă tipărită în limba română este considerată în deobște a fi cunoscuta Pravilă numită Pravila de la Ieud sau Pravila lui Coresi,⁵⁴⁵ diacon, cărturar și vestit tipograf, care a editat o mulțime de cărți bisericești în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, la Brașov.⁵⁴⁶

Printre cărțile tipărite de Coresi la Brașov, se crede că s-ar putea identifica și o pravilă bisericească, din care s-a păstrat doar un fragment. Ea pare să se fi tipărit fie în anul 1563,⁵⁴⁷ fie între anii 1570—1580,⁵⁴⁸ la Brașov.

Fragmentul din pravila zisă a lui Coresi a fost descoperit abia în anul 1921, de către acad. Andrei Bîrsanu, într-un codice aflat în muzeul din orașul Sighet (Maramureș), donație a preotului Artemiu Anderco, din comuna Ieud-Maramureș.⁵⁴⁹

Titlul exact al Pravilei nu se cunoaște, pentru că din textul care ni s-a păstrat lipsește începutul cît și sfîrșitul acestei pravile.

Textul păstrat a fost publicat de către Academia Română în facsimil, sub îngrijirea lui Ioan Bianu, sub titlul: „Pravila Sfinților Apostoli”⁵⁵⁰ și de către C. A. Spulber, cu litere latine, sub titlul: „Cea mai veche pravilă românească”⁵⁵¹.

După titlul sub care fragmentul de la Ieud s-a publicat de Academia Română, sub îngrijirea lui Ioan Bianu, se pare că Pravila lui Coresi ar cuprinde pravilele sau canoanele sfinților apostoli, „totuși — de fapt — cuprinsul acestei pravile, atît cît ni s-a păstrat (12 foi), nu este scos din canoanele apostolice, ci din opera lui Ioan Postnicul (postitorul, ajunătorul, nesteutul), fost patriarh al Constantinopolului († 619)”,⁵⁵² cunoscută sub numele im-

545. Pînă în anul 1921 se bucura de acest privilegiu Pravila de la Govora (1640).

546. A se vedea activitatea diaconului Coresi și indicațiile bibliografice asupra vieții și activității lui Coresi, în *Istoria Bisericii Române*, I, București 1957, p. 428 și urm. și p. 433.

547. Stan L., Vechile noastre pravile, în rev. Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași 1958, 9—10, p. 746.

548. *Ibidem*.

549. A se vedea comunicarea făcută Academiei Române, de Andrei Bîrsanu, în: „Analele Academiei Române”, Mem. Secț. Literare, Seria II, tom. I, p. 33—40.

550. București, 1925.

551. tipărită la 1930.

552. Stan L., Vechile noastre pravile, p. 747.

propriu de nomocanonul lui Ioan Postnicul. Opera lui Ioan Postnicul este o colecție de rînduiri sau canoane duhovnicești — cunoscută și sub numele de canonar sau canonicon,⁵⁵³ ce a intrat în multe colecții de canoane ale Bisericii Ortodoxe, cunoscute și de români.⁵⁵⁴

Numele traducătorului în românește al Pravilei atribuită lui Coresi a rămas necunoscut pînă acum. După fragmentul păstrat nu se pot stabili nici dimensiunile Pravilei zise coresiene.

Se poate presupune că Pravila atribuită lui Coresi a trebuit să aibă cel puțin dimensiunile Pravilei de la Govora (1640—1641),⁵⁵⁵ cu care are de altfel multe asemănări, avînd la bază același izvor: „Canonarul lui Ioan Postnicul“.

Din analiza fragmentului păstrat al Pravilei atribuită lui Coresi, rezultă că traducerea românească s-a făcut după un exemplar slav al unui nomocanon care avea la bază Canonarul lui Ioan Postnicul.

Pînă în prezent nu s-a putut identifica exact izvorul acestei pravile.⁵⁵⁶ Studiind comparativ cuprinsul ei, cu textul altor pravile românești rămase în manuscris: Pravila din Codex Neagoianus, scrisă de popa Ioan din Sîmpetru de lîngă Brașov, la anul 1620—21, Pravila de ispravă oamenilor și de toate păcatele și greșalele, copie din secolul al XVII-lea, — probabil făcută după un manuscris din secolul XVI, sau poate și mai vechi, probabil din Moldova, — și cu Pravila lui Lucaci⁵⁵⁷ din anul 1581, scrisă de acesta la cererea episcopului Eustratie al Romanului, P. P. Panaitescu⁵⁵⁸ a ajuns la concluzia că traducerea s-a făcut în Moldova, după o pravilă slavonă, fără să indice această pravilă, și că la baza primelor pravile în limba română stă un izvor comun. C. A. Spulber⁵⁵⁹ din contră, crede probabil, că prima traducere românească s-a făcut în Țara Românească de Nifon. Din asemănările care există între cuprinsul Pravilei atribuită lui Coresi și unele părți din Pravila slavă de la Bisericiani (1512) și cea de la Neamț (1557), s-a tras concluzia că acestea ar putea constitui un izvor al Pravilei de la Ieud. Aceste pravile slavone sînt însă mult mai bogate, și au cu totul altă ordine. Ele nu pot constitui un izvor al Pravilei coresiene.⁵⁶⁰

În ce privește locul în care s-a făcut traducerea din slavonește în românește a Pravilei atribuită lui Coresi și a celorlalte trei pravile românești cu text asemănător, rămase în manuscris, e posibil că aceasta să se fi făcut în Moldova, — avînd în vedere anumite particularități de grai — dar nu trebuie exclusă total nici posibilitatea că acest lucru s-a putut efectua tot așa de bine și de ușor și în Țara Românească și chiar și în Transilvania. Trebuința prac-

553. „Nomocanonul“ sau „Canonarul“ lui Ioan Postnicul este o colecție mai mult de rînduiri penitențiale și a fost alcătuită de către acesta pentru uzul duhovnicilor. Ea nu cuprinde și legi cu caracter civil, și de aceea nu poate fi numită de fapt nomocanon, deși în unele forme neautentice ale ei, sînt strecurate ici și colo și legi cu caracter civil“. Stan L., *Vechile noastre pravile*... p. 747.

554. Canoniconul lui Ioan Postnicul îl găsim și în Sintagma Ateniană, Pidalon, Enchiridionul lui Șaguna, Colecția de canoane a episcopului Nicodim Milaș etc.

555. Stan L., *Vechile noastre pravile*... p. 747.

556. *Idem*, p. 748.

557. Smochină N., O pravilă românească din sec. XVI, B.O.R. 1965, 11-12, p. 1043-1062.

558. Grecu Al., (Panaitescu P. P.), Începuturile dreptului scris în limba română, în rev. „Studii“, revistă de istorie și filozofie, București, an. VII (1954), nr. IV (oct.-dec.), p. 215 și urm.

559. Spulber C. A., Cea mai veche pravilă românească, 1930, p. 79, nota 1.

560. Stan L., *Vechile noastre pravile*... p. 748.

tică a unei astfel de traduceri era generală, și posibilități se găseau în orice parte a teritoriului românesc, unde erau știutori de slavonie și români chemați să conducă destinele religioase ale românilor.⁵⁶¹

Ca timp, traducerea în românește aparține secolului al XVI, dar ea poate fi atribuită mai mult ca sigur chiar secolelor anterioare.⁵⁶²

Cuprinsul Pravilei zise coresiene este aproape exclusiv religios, deși are și câteva dispoziții cu caracter laic penal, „materia nu este rînduită după ordinea Canoniconului lui Ioan Postnicul, în cea mai mare parte este înșirată la întâmplare. În prima parte cuprinde dispoziții privitoare la duhovnic, intercalînd între altele, la păcate, și canoanele și pedepsele care trebuiesc date pentru păcatele de care face pomenire. Găsim apoi și unele dispoziții care prevăd canoane sau pedepse trupești, pe lângă cele duhovnicești, pentru păcate mai grave sau pentru hoți, adică dispoziții cu caracter penal. Astfel, de exemplu, se prevede că „cel ce fură să-și dai pe spinare 30 de toiege, iară pe pîntece 24, post 3 leat, pocloane 100“.⁵⁶³

Fragmentul ce ni s-a păstrat din Pravila atribuită lui Coresi se găsește într-un singur exemplar din ediția princeps, cu litere slave, la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, într-un codice cu mai multe scrieri bisericești păstrate la Ieud, în Maramureș.⁵⁶⁴

2. Pravila Mică. Govora 1640—1641

Pravila de la Govora,⁵⁶⁵ „direptătoriu de leage“ govorean, cunoscut și sub numele de Pravila bisericească sau Pravila Mică, este un „nomocanon“, o colecție de legi civile (nomi) și legi bisericești (canones).⁵⁶⁶

Cercetătorii mai noi⁵⁶⁷ au condiționat tipărirea Pravilei govorene „de rolul, activitatea și organizarea Bisericii Ortodoxe Române“, ca și „de ridi-

561. *Floca N. Ioan*, Unitatea dintre Pravilele folosite în Transilvania cu cele din Țara Românească și Moldova, în rev. *Mitropolia Ardealului*, 1962, nr. 9—12, p. 686—710.

562. *Stan L.*, Vechile noastre pravile... p. 748.

563. *Idem*, p. 749.

564. Vezi exemplarul aflat în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.

565. Redactarea acestui capitol o facem după lucrările personale: Pravila de la Govora din 1640—1641, publicată în rev. *Biserica Ortodoxă Română*, 1963, 3—4, p. 297—319; și Importanța canonică-juridică a Pravilei de la Govora (1640—1641), publicată în rev. *Mitropolia Ardealului*, 1964, 6—8, p. 495—523.

566. Exemplarele ce se mai păstrează sînt descrise de: *Cipariu Timotei*, *Crestomația*, p. XXV; *idem*, *Principia*, p. 109, B, b.; *Bianu I.*, *N. Hodoș*, *Bibliografia românească veche*, 1508—1830, tom. I, București 1903, p. 109—113.

În afară de ediția princeps din anii 1640—41, Pravila de la Govora a mai fost editată: în anul 1884 de Academia Română sub titlul: „*Pravila bisericească numită cea mică*“, tipărită mai întîi la 1640, în Minăstirea Govora, publicată acum în transcripțiune cu litere latine, de Academia Română, București 1884; și de *Bujoreanu M. Ioan*, în „*Colecțiune de legiurile României vechi și cele noi*“, București 1885, vol. II, p. 83—135. Colectivul pentru vechiul Drept Românesc al Academiei Republicii Socialiste România a anunțat că va edita, nu peste mult, *Pravila de la Govora*, în ediție critică, în colecția: „*Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc*“.

567. *Greuc Al.*, (*Panaiteșcu P. P.*), Începuturile dreptului scris în limba română, în rev. „*Studii*“, 1954, 4, p. 215—228; *Cronț Gh.*, Pravila de la Govora din 1640, în rev. „*Studii*“, 1961, 5, p. 1211—1226; *Cerneș Emil*, Curs de Istoria Statului și Dreptului R.P.R., vol. I, 1961, p. 412 (litografiat); *Hanga Vladimir*, Istoria Statului și Dreptului R.P.R., vol. I, București 1954 (litografiat); *Stan L.*, Vechile noastre pravile, în rev. „*Mitropolia Moldovei și Sucevei*“, 1958, 9—10, p. 749—752; *Floca N. Ioan*, Pravila de la Govora din 1640—1641, în rev. B.O.R., 1963, 3—4, p. 297—319; *Idem*, Importanța canonică-juridică a Pravilei de la

care a unor pături sociale" și de consolidarea orînduirii feudale în prima jumătate a secolului al XVII-lea sub Matei Basarab, domnul Țării Românești.⁵⁶⁸

Privită astfel, Pravila bisericească de la Govora apare ca „un important izvor de drept ce reprezintă un anumit stadiu de dezvoltare al vechiului drept românesc ca și un anumit stadiu de dezvoltare istorică a statului feudal român și a poporului român”,⁵⁶⁹ ca o prețioasă mărturie a trecutului istoric alături de cronici și de documentele propriu-zise, ca un vechi monument al limbii românești cu deosebită semnificație în dezvoltarea culturii românești și reflectînd relațiile social-politice și bisericești ale vremii tipăririi ei.⁵⁷⁰

Pravila Mică apare sub titlul: „„Pravila aceasta iaste dreptătoriu de leage, tocmeale a sfinților apostoli, tocmite de 7 soboare, către aceasta și a preacuvioșilor părinți, învățătorilor lumiei. Tipăritu-se-au în tipari pre luminatului domn Io Matei Basarab Voievod a toată țara Ungrovlahiei, în mănăstirea Govora. Vă leato 7149, iară de la nașterea lui Hristos 1640”.”⁵⁷¹ Ca format e un volum în cvart mic (0.10—153 mm), în litere cirilice, cuprinzînd 4 foi nepaginate și 170 de foi paginate, dar cu o numerotare greșită.⁵⁷²

Din cuprinsul predosloviei se poate desprinde: motivul editării pravilei govorene, cuprinsul general al ei, grija de a i se da o cuvenită cinstire, ca și scopul religios-didactic și cultural-educativ,⁵⁷³ urmărit de alcătuitori și editori.

În prima parte a textului se află al doilea titlu: „Pravila sfinților apostoli și a sfinților de al șaptelea săbor, prea ogodnicii și de Dumnezeu purtătorii părinții noștri, de episcopi, și de preoți, și de călugări și de mireni, și de toate învățăturile”.”⁵⁷⁴

Cuprinsul propriu-zis al Pravilei este expus pe 131 de file, împărțit în 149 glave (sau capitole) numerotate pe marginea textului și în 16 capitole ne-numerotate, cu titluri diferite.

La sfîrșit se află „scara cărții” (filele 160—161), epilogul în limba slavă, nota lui Ștefan de Ohrida, și indicarea prețului cărții: 21 costande de argint.

Materia se pare nesistematizată anume. Capitolele sînt de cele mai multe ori disproporționate ca întindere. În titlu nu totdeauna se indică adevăratul lor conținut.

După indicațiile din predoslovie și cele date de Ștefan de Ohrida, Pravila este mai mult o compilație, decît o simplă traducere, după diferite nomocanoane slave sau grecești de origină bizantină, efectuată de Mihail Moxa sau Moxalie, cunoscut cronicar român al veacului al XVII-lea. Pravila s-a alcătuit la dorința lui Teofil, mitropolitul Țării Românești, în deplin acord și înțelegere cu Ghenadie, mitropolitul Transilvaniei, în două ediții, una pentru

Govora (1640—1641), în rev. „Mitropolia Ardealului” 1964, 6—8, p. 495—523; Marinescu Șt., Dispozițiuni de drept laic în Pravila de la Govora din 1640, în rev. „Biserica Ortodoxă Română”, 1963, 3—4, p. 320—346.

568. Flocă N. I., Importanța, p. 496.

569. *Idem*, p. 496—497.

570. Vezi: Flocă N. I., Pravila de la Govora, p. 318.

571. Vezi: Bianu-Hodoș, Bibliografia românească veche, I, p. 109—113; Longinescu S. G., Istoria dreptului român vechi, București, 1908, I, Izvoarele, p. 325; Berechet Șt. Gr., Istoria vechiului drept român, I, Iași 1933, p. 153; Peretz I., Curs de Istoria Dreptului Român, București, 1926, II, I, ed. II, p. 322—324.

572. Vezi descrierea la: Flocă N. I., Pravila de la Govora p. 303—304; *Idem*, Importanța, p. 497 și exemplarele din Biblioteca Academiei și din Biblioteca Mitropoliei Sibului.

573. Vezi amănunte: *Idem*, Importanța, p. 497.

574. *Idem*, p. 498—499.

Țara Românească și alta pentru Ardeal, care se deosebesc doar prin semnaturile predosloviei de către Teofil pentru exemplarele destinate Țării Românești și de către Ghenadie pentru exemplarele destinate Ardealului.

Imprimarea se face în tiparnița domnească de la Govora sub directa supraveghere a lui Udriște Năsturel, „din porunca și cu cheltuiala pre luminatului domn Io Mathei Basarab Voievod”. „Tipărirea începe sub conducerea tehnică a egumenului Meletie Macedoneanul și se continuă și termină de către ieromonahul Ștefan de Ohrida, ajutat cu siguranță și de monahii din mănăstirea Govora”.⁵⁷⁵

În ce privește timpul tipăririi s-au emis o serie de ipoteze.⁵⁷⁶

„Considerînd însă ca adevărate indicațiile din corpul Pravilei, se poate azi preciza că tipărirea „a început” în anul bisericesc 7149, de la Hristos 1640, luni, în prima săptămîină a postului (postul Crăciunului) și „s-a terminat”, luni, în a șaptea săptămîină a marelui post (postul Paștelui) din același an bisericesc (anul 7149) de la Hristos 1641”.⁵⁷⁷

Pravila de la Govora ne apare astfel „ca o lege oficială”, promulgată de autoritatea de stat și de cea bisericească, ca prima colecție tipărită „de legi civile și bisericești a Statului feudal român și a Bisericii Ortodoxe Române”.⁵⁷⁸

Fiind un cod de legi oficial civil și canonic, „*Pravila de la Govora este o operă românească*”.⁵⁷⁹

După stadiul la care au ajuns cercetările azi, Pravila govoreană pare a fi o compilație după nomocanoane slave, care toate au la bază redacții grecești.⁵⁸⁰

La întocmirea Pravilei de la Govora nu a fost exclusă nici utilizarea pravilelor românești existente în acea vreme, tipărite, ca cea a lui Coresi, sau sub formă de manuscris.

„Considerînd *Pravila de la Govora*, mai mult o compilație, decît o simplă traducere din limba slavă”, putem să trecem printre izvoarele directe ale ei, atît *Pravilele slavone existente la noi de tipul celei de la Bistrița (1618)*, sau pe cea recent semnalată,⁵⁸¹ cît și pe cele românești, printre care în primul rînd trebuie să enumerăm Pravila lui Coresi, sau poate chiar prototipul aces-

575. *Idem*, p. 499—500.

576. *Idem*, p. 500; *Idem*, *Pravila de la Govora*, p. 304—305.

577. *Idem*, *Pravila de la Govora*, p. 305; *Idem*, *Importanța*, p. 500.

578. *Idem*, *Importanța*, p. 500.

579. *Idem*, *Pravila de la Govora*, p. 316.

580. Cercetări mai noi întreprinse după îndrumările Pr. Prof. L. Stan, de Pr. M. Colotelo făcute la manuscrisele slave de la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, au dus la descoperirea unei pravile slave al cărui text pare să fie principalul izvor folosit de alcătuitoarii Pravilei de la Govora. Textul Pravilei de la Govora reprezintă în cea mai mare parte traducerea fidelă a acestui text. Fidelitatea merge atît de departe încît sînt redată inclusiv greșelile din textul slav.

Aceasta nu înseamnă însă că alcătuitoarii Pravilei de la Govora n-au folosit și alte izvoare, dînd în fond pravilei traduse de ei caracterul unei opere de compilație.

Este de reținut totuși că la alcătuirea textului Pravilei de la Govora s-au folosit și alte pravile slave ca cea de la Bistrița, Bisericanii etc., ca și pravilele românești mai vechi, a lui Coresi și altele după cum am arătat și mai sus. Vezi amănunte și la: *Floca N. I.*, *Importanța*, p. 308—313. Vezi și n. 756.

581. *Ibidem*, vezi nota 580.

teia în manuscris. Pravila nu este străină nici de așa-zisul Nomocanon al lui Petru Movilă.⁵⁸²

După cum toate pravilele slave au și ele origini în nomocanoanele grecești, și Pravila de la Govora în ultima ei rădăcină tot din acest drept bizantin își trage originile primare. Aceasta cu atât mai mult cu cât textul pravilei govorene se aseamănă mult și cu redacția nomocanonului grec publicat la Paris de Cotelierius, ulterior apariției pravilei românești (1677—1686).

„Pravila de la Govora este deci un nomocanon, o colecție de legi civile și bisericești de origine bizantină. Neindicarea izvoarelor slave și cu atât mai puțin a celor grecești, *socotim că pledează mai mult pentru ipoteza că Pravila este o compilație după aceste izvoare, decât o traducere fidelă a unora din acestea*”.

„Opinia poate fi sprijinită și de faptul că în această vreme, deceniul al treilea al veacului al XVII-lea, ne găsim în plină campanie de sistematizare a dreptului”.⁵⁸³

Unii cercetători au considerat manuscrisul nr. 2.471 ce se păstrează în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România „ca fiind un manuscris original al Pravilei de la Govora”.⁵⁸⁴ Pare însă mai verosimil că acesta este originalul de pe care s-a făcut copia trebuitoare la tipar, adăugându-i-se prefața, titlurile, versurile, notele și alte elemente ce nu sînt cuprinse în acest exemplar, acestea fiind toate numai chestiuni tehnice și care nu schimbă întru nimic, nici cuprinsul, nici valoarea Pravilei, ci îl fac mai ușor de folosit.

Pravila fiind o prelucrare făcută nu după izvoare autentice, ci după o seamă de opere bizantine din veacurile XV—XVII, fără un plan anume, are în general un conținut foarte variat canonic-bisericesc, fără a lipsi și elemente de drept civil și penal luate din materialul intrat în competența instanțelor bisericești. Cuprinde de asemenea norme morale pentru clerici ca și pentru mireni, ceea ce-i dă caracterul unei adevărate „enciclopedii” bisericești, „o carte duhovnicească”, „un liber penitentialis” etc.⁵⁸⁵

Prin tot acest cuprins variat canonic-bisericesc și civil, Pravila govoreană ca prima pravilă tipărită cu caracter oficial de lege a Bisericii și a Statului feudal român, prezintă o mare importanță pentru istoria dreptului românesc în general și pentru cea a dreptului canonic în special.

582. În studiul lui A. Pavlov, Nomocanonul la Marele Trebnic, ed. II, Moscova 1897, găsim istoricul acestui Nomocanon. Alcătuitorul Nomocanonului este Pamvo Berînda „de neam moldovean” (p. 6), care l-a întocmit la Muntele Atos și l-a publicat în primă ediție la Kiev 1620 (p. 6). A doua ediție apare tot la Lavra Pecevsca în anul 1624 (Kiev) sub semnătura lui Zaharia Kopistenshi (p. 56). A treia ediție apare sub Petru Movilă la Kiev în anul 1629 (p. 58). A patra ediție apare la Lwow (Liov — Lemberg) în anul 1646 sub episcopul Arsenie Jeliborschi (p. 59). La Moscova apare o serie de ediții din acest Nomocanon ca anexă la Marele Trebnic în anii: 1639 (p. 59); 1651 (p. 63) sub patriarhul Ioasaf; 1680 sub patriarhul Ioachim (p. 64). Șirul edițiilor se continuă și în veacul următor.

În anul 1678 sub episcopul Eustratie al Romanului s-a făcut traducerea acestui Nomocanon, care se păstrează în manuscris la mănăstirea Putna (p. 54).

583. Floca N. I., Pravila de la Govora, p. 312.

584. Idem, p. 313; Vezi și: Peretz I., Curs II, I, p. 319, care a admis că acest manuscris este „adevăratul original al pravilei tipărite”; și Crot Gh., Pravila de la Govora din 1640, în rev. „Studii”, 1961, 5, p. 1218—1219, care descriind manuscrisul admite că acesta „ar fi originalul textului tipărit al Pravilei” (p. 1219).

585. Vezi cuprinsul variat al Pravilei la: Floca N. I., Pravila de la Govora, p. 313—315, ca și aspectele specifice ale vieții social-politice și bisericești relevate în Pravilă, grupate pe probleme și ramuri de drept; Idem, Importanța, p. 501—523.

3. Șapte Taine. Iași 1644

Pravila Șapte Taine, s-a tipărit la Iași în anul 1644, în limba română, cu literă cirilică pentru a servi ca îndrumător practic preoților și slujitorilor bisericești. Ea este prima pravilă cu caracter bisericesc,⁵⁸⁶ tipărită în Moldova.

„Pravila bisericească Șapte Taine este de format 4—0, cuprinzând 339 de fețe paginate uneori eronat, cu 17 rînduri pe fiecare pagină. Are inițiale ornate și câteva frontispicii”.

Titlul complet al Pravilei este: „Șapte Taine a besearicii. Tipărită cu învățătura și cu cheltuiala Măriei Sale Ioan Vasilie Voevod, în tipariul cel domnesc în urmă la Iași, vleit 7153 (1644). nov. 8”. Pe verso foi de titlu se află stema Moldovei încadrată de următoarele rînduri: „Pecetea D(o)mnii Moldovenești Vlăhva, aceștia Her să o socotești. Cap de buăr fiind tare. Arată puterea celui mai mare. Acesta chip de buăr mulți au biruit fără număr”.⁵⁸⁷ Urmează prefața semnată de mitropolitul Varlaam al Moldovei (6 pagini). Pe prima pagină numerotată se află un nou titlu: „Pravila pre scurt aleasă den sfintele scripturi scoasă pre rînd și tocmită mai vrătos pentru ceale șapte taine mari ale bisearecii cares duise rânduie cu toate treabele ei, prin carile și pravila sfinților apostoli la to lucru de istvueaște (are putere) pre toate obiceiale ce au lăsat purtătorii de dumnezeire și într-un nărav cu apostolii, păstorii și atoată lumea învățătorii”.⁵⁸⁸

„După primul titlu al cărții, cuprinsul privește cele Șapte Taine ale Bisericii Ortodoxe; după cel de al doilea titlu el este însă o adevărată pravilă, „fiindcă autorul întărește fiecare punct al tainei cu un număr de canoane și comentarii scoase din legislația bizantină și canonică”.⁵⁸⁹

„În întregime cele referitoare la Sf. Taine însumează 300 pagini, redactate sub formă catehetică-socratică, de întrebări și răspunsuri, după cum urmează”:

1. Taina Botezului, „care iaste cap tuturor” (18 glave, p. 8—32)
2. Taina Mirului (7 glave, p. 33—38)
3. Taina Liturghiei (30 glave, p. 39—116)
4. Taina Preoției (29 glave, p. 117—164)
5. Taina Pocăinței (40 glave, p. 165—224)
6. Taina Nunții (39 glave, p. 225—297) și
7. Taina Sf. Maslu (4 glave, p. 298—300)“.

„Urmează apoi o listă (p. 301—303), cu sărbătorile Anului și 14 pagini (304—317), cu „Țocmeala posturilor”. La pagina 317 se află un text slavon cu următorul cuprins: „Mult păcătosul și de nici o treabă rob Eustratie fost logofăt, iubitor de muncă”. Urmează apoi tabla cuprinsului (p. 318—339).⁵⁹⁰

În legătură cu izvoarele acestei pravile și cu autorul ei s-au emis o serie de păreri.

Unii cercetători au presupus că „ar fi o prelucrare după opera lui Gavriil Severos Peloponezianul, mitropolitul Filadelfiei”,⁵⁹¹ alții că „ar fi tra-

586. Găină I. Dumitru, *Pravila bisericească de la Iași (Șapte Taine) — 1644*, în rev. B.O.R., 1963, 5—6, p. 558.

587. *Ibidem*, p. 559.

588. *Ibidem*.

589. Berechet Șt. Gr., *Istoria vechiului drept românesc*, p. 156.

590. Găină I. D., o.c., p. 560.

591. Iorga N., *Istoria literaturii românești*, vol. I, ed. II, București 1925, p. 263; cf. Găină I. D., o.c., p. 560, nota 3.

dușă din slavonește după un model apărut la Lemberg, cu doi ani mai înainte și cu titlu asemănător, „Tainele Bisericii”.⁵⁹² După numărul mare de expresii slave păstrate în textul românesc, unii cercetători socotesc lucrarea ca o simplă traducere din limba slavă,⁵⁹³ iar alții socotind aceste expresii simpli termeni tehnici bisericești consacrați — în uz la noi în acea vreme — nu exclud posibilitatea ca pravila să fie o compilație românească din diferitele pravile care circulau prin Moldova și țările vecine,⁵⁹⁴ sau un rezumat după „Pravila Aleasă”.⁵⁹⁵

Unii cercetători au atribuit această pravilă mitropolitului Varlaam,⁵⁹⁶ și alții lui Eustratie,⁵⁹⁷ care ar fi scris-o la îndemnul lui Petru Movilă.⁵⁹⁸

Chiar dacă Eustratie logofătul este autorul acestei compilații, fiind vorba de o pravilă bisericească, și mai ales de prima de acest fel în Moldova, în limba română și tipărită, nu putem exclude contribuția pe care Varlaam, cărturarul mitropolit, care scrie și prefața, a adus-o la editarea acestei pravile.

Fiind o pravilă bisericească, conținutul Pravilei „Șapte Taine”, după cum spune și numele, tratează în primul rând problema Sfintelor Taine. Ea are însă și un bogat material canonic ce se referă la clerul și credincioșii bisericii.⁵⁹⁹

Problema Sfintelor Taine a fost o problemă care a frământat societatea religioasă a vremii. Sinodul de la Iași, din 1642, discută și aprobă „Mărturisirea de credință a lui Petru Movilă”, lucrare sigur cunoscută și de autorii pravilei și utilizată la alcătuirea pravilei românești.⁶⁰⁰

Pravila bisericească „Șapte Taine” a corespuns prin aceasta nevoilor vremii apariției ei. Ea a apărut pe preoții și credincioșii români de atacurile date de către protestanți împotriva învățaturii despre Sfintele Taine.

Pravila aceasta n-a fost reeditată și nici studiată critic.

Ea reprezintă însă, prin cuprinsul și prin epoca în care apare, un îndrumător pentru preoții din Moldova, asemenea aceluia pe care-l reprezintă Pravila de la Govora, pentru preoțimea din Țara Românească și Transilvania.

Ambele pravile au destinație principală bisericească și pot fi numite „pravile pentru duhovnici”.

592. *Karataev*. Opisanie slavjano-russkih kenig (Descrierea cărților slavo-ruse), vol. I, (1491—1652), Petersburg 1883, p. 479, cf. *Panaiteescu* P. P., L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, p. 54. Vezi și: *Găină* I. D., o.c., p. 560, n. 4.

593. Vezi: *Berechet* Șt. Gr., Istoria... p. 156 și *Găină* I. D., o.c., p. 560 n. 5.

594. *Dinulescu* S., Notițe despre activitatea și viața mitropolitului Varlaam, p. 92; cf. și *Găină* I. D., o.c., p. 561, și n. 12.

595. *Berechet* Șt. Gr., Legătura, vol. I, partea I, Izvoarele, p. 96; *Găină* I. D., o.c., p. 562; *Licea* Ion, Studii și cercetări, Galați 1933, p. 47—48.

596. *Panaiteescu* P. P., L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, p. 54; *Dinulescu* Șt., o.c., p. 86; cf. și *Găină* I. D., o.c., p. 560 și n. 6.

597. *Iorga* N., Istoria literaturii românești, vol. I, ed. II, p. 263; *Berechet* Șt. Gr., Istoria vechiului drept românesc, p. 147; *Idem*, Legătura, p. 95; *Stoide* A. C., Contribuție la bibliografia lui Eustratie logofătul, în rev. „Arhiva”, an. 40, nr. 3—4, Iași 1933, p. 124; cf. *Găină* I. D., o.c., p. 561; *Licea* I., Studii și cercetări, p. 9; *Popovici* C., Fontinile, p. 578, n. 6; Vezi amănunte la *Găină* I. D., o.c., p. 560—561 și n. 7—10.

598. *Popovici* C., o.c., p. 578; *Licea* I., Studii și cercetări, p. 9.

599. Vezi descrierea cuprinsului la *Găină* I. D., o.c., p. 563 și urm.

600. *Găină* I. D., o.c., p. 563—564, face o comparație între textele celor două lucrări și constată asemănări, precizând că „în timp ce Mărturisirea lui Petru Movilă se ocupă mai mult de aspectul dogmatic și liturgic al Tainelor, Pravila Șapte Taine pune accentul pe cel moral, disciplinar și juridic; ea vine cu o mulțime de norme canonice și pravilnice și reglementează viața clericală și mirenească”.

4. *Carte românească de învățătură. Iași 1646.*

La Iași, în anul 1646 vede lumina tiparului Pravila Domnului Vasile Lupu, cu titlul semnificativ de: „Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudeațe, cu zisa și cu toată cheltuiala lui Vasile voievodul și domnul țării Moldovei din multe Scripturi tălmăcită din limba ilenească pre limba românească. În tiparul domnesc. S-au tipărit în mănăstirea Trei S(vea)ti(te)le în Iași de la H(ri)s(tos)”.⁶⁰¹

Interesant este că nu cu mult în urmă, în aceeași tipografie, a apărut cu același titlu semnificativ de: „Carte românească de învățătură” și Cazania lui Varlaam, din anul 1643. Faptul acesta denotă o manifestare vie a conștiinței de sine a poporului român, care a dus la tipărirea — în acel timp — a numeroase cărți în limba română cărora li s-au zis „cărți românești”.

La Iași, în jurul mănăstirii Sf. Trei Ierarhi, terminată abia în anul 1639, Vasile Lupu așezase tipografia primită de la Petru Movilă și pune temelile unei vestite școli superioare, o Academie duhovnicească. Tot la Iași, la 1642 a avut loc marea sobor a toată lumea ortodoxă. Aci își desfășura activitatea, plină de frumoase roade, mitropolitul Varlaam al Moldovei și învățatul logofăt Eustratie, prin a cărui osîrdie se întocmește la 1632 „Pravila aleasă”, și cu al cărui concurs apare la 1644 pravila bisericească numită „Șapte Taine a Bisericii” sau „pravila pre scurt aleasă”, iar la 1646 pravila mai mult mirenească, scoasă din legile împărătești și cunoscută sub numele de Pravila lui Vasile Lupu.⁶⁰²

După cum reiese din titlu, legiuirea s-a întocmit din inițiativă domnească și evident cu aprobarea domnului: „cu zisa și cu toată cheltuiala lui Vasile voievodul și domnul Țării Moldovei”.

Mîndrul domn al Țării Moldovei dorea o astfel de legiuire cuprinzătoare, nu numai fiindcă urmărea și pe această cale „să imite monarhia bizantină, ci și pentru că era exponentul clasei stăpînitoare, care avea nevoie de măsuri penale unitare pentru păstrarea ordinii sociale existente”.⁶⁰³

Privită din acest punct de vedere, Pravila lui Vasile Lupu ne apare ca „rezultatul cerințelor societății feudale românești din prima jumătate a secolului al XVII-lea, exprimînd năzuința unor straturi largi românești de a se împărtăși de bunurile culturii în propria lor limbă... Ea este o operă juridică reprezentativă pentru Țara Moldovei din acel timp, și pentru Statul ei centralizat, pentru monarhia feudală și pentru straturile sociale care susțineau statul și domnia. Ea reflectă totodată contradicțiile sociale interne ce caracterizau societatea românească din prima jumătate a secolului al XVII-lea”.⁶⁰⁴

Pravila Moldovei răspunde nu numai necesităților monarhiei interesate în opera de centralizare statală, ci, deopotrivă, și cerințelor bisericii, care

601. *Bianu I., N. Hodoș, Bibliografia românească veche, I, București 1903, p. 156; A se vedea și: Carte românească de învățătură. Ediție critică, în editura Academiei R.P.R., colecția: „Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc”, VI, București 1961, p. 33.*

602. După *Stan L., Vechile noastre pravile, în rev. „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, 1958, 9—10, p. 752—753.*

• 603. *Carte românească de învățătură, o.c., p. 10.*

604. *Cronț Gh., Dreptul bizantin în Țările Române. Pravila Moldovei din 1646, în rev. „Studii”, revistă de istorie, 1958, 5, p. 35.*

„conserva prin religie orînduirea de stat feudală laică”.⁶⁰⁵ Avea deci și un cuprins religios nu numai unul laic mirenesc, lucru ce se va vedea din cuprins.

Manuscrisul original după care s-a tipărit Pravila nu ni s-a păstrat.

Pravila tipărită în anul 1646, în folio, are la început 3 file nenumerate, 186 file numerotate, și la sfîrșit din nou 14 file nenumerate. Titlul este așezat într-un chenar (gravură) cu doi stîlpi laterali, deasupra cărora se află Sf. Gheorghe și Sf. Ioan cel Nou de la Suceava. La mijloc sînt chipurile Sfinților Trei Ierarhi: Vasile, Grigorie și Ioan. Unele exemplare poartă și inițialele: Se Cz.⁶⁰⁶ Fiecare pagină are 27 rînduri. „Tiparul, cu frumoasă literă cirilică, negru și roșu, se înfățișează foarte îngrijit, cu caractere mari și curate. Inițialele capitolelor, frontispiciile și finalele sînt aceleași ce au servit la tipărirea „Cărții românești de învățătură” din anul 1643 a mitropolitului Varlaam al Moldovei”.⁶⁰⁷ Pe verso foi de titlu se află pajura Țării — Stema domniei Moldovei — purtînd în jur inițialele Io V(asile) V(oievod) B(ojiu) M(ilstiu) G(ospodar) Z(emli) M(oldavckoi), iar sub ea, stihurile omagiale, aceleași din Cazania mitropolitului Varlaam și chipul domnului Vasile Lupu, sub care sînt așezate iarăși niște stihuri. Urmează apoi o scurtă prefață, pe trei pagini, adresată către „toți cei ce sînt creștini pravoslavnici, cine va ceti ca să înțeleagă”. Cuprinsul Pravilei se poate împărți în două părți: partea a I-a, avînd 16 pricini (capitole) împărțită în 152 de paragrafe numerotate, iar partea a II-a cu 78 de glave și cu numeroase paragrafe, numerotate deosebit de partea a I-a.⁶⁰⁸

Prefața cărții, cu care Eustratie însoțește textul și prezintă pravila, începe cu o parabolă în care scripturile sînt comparate cu captarea izvoarelor de apă de către „înțelepții și puternicii lumii... pentru binele și răpaosul „celor mulți”.

Din cuprinsul prefeței aflăm că Vasile Lupu văzînd „împuținarea izvoarelor sfintelor scripturi și altor învățături” și „nedreptățile și asupririle dregătorilor nedrepti”, care se datoresc tocmai lipsei unor pravile ce se împuținaseră cu totul, „urmînd pilda celor buni și înțelepți domni”, „cu multă osîrdie s-au nevoit... de-au cercat pre multe țări... de-au găsit... dascăli și filosofi... de-au scos den cărți elinești și latinești toate tocmealele ceale bune și giudețele celor buni creștini și sfinți împărați, ca să cunoască strîmbătatea tuturor și să guidece pre direptate, carele se cheamă acum Pravilele Împărătești”.

Prefața se încheie cu precizarea: „după tocmeala și nevoința mării sale domnului datu-s-au învățătură și mie unui mai mic și nice de o treabă a mării sale rob, Evtratie biv logofăt, de am scos aceste pravile și le-am tîlmăcit (tîlmînit) den scrisoare grecească pre limba românească ca să poată înțelege toți”.⁶⁰⁹

Din cuprinsul prefeței reiese clar că inițiatorul traducerii Pravilei Moldovei din 1646 a fost Vasile Lupu, care „a dat învățătură” și a dispus ca logo-

605. Marx K. și Fr. Engels, Opere, ed. rusă, vol. XVI, partea I, p. 295; cf. *Carte românească de învățătură*, p. 9.

606. A se vedea descrierea la: Bianu I., N. Hodoș, B.R.V., I, București 1903, p. 156; Stan L., o.c., p. 753; *Carte românească de învățătură*, o.c., p. 10.

607. *Carte românească de învățătură*, p. 10—11; Florea Mureșan, Cazania lui Varlaam, Cluj, p. 43.

608. Stan L., Vechile noastre pravile... p. 753; *Carte românească de învățătură*, p. 10—11.

609. *Carte românească de învățătură*, p. 37—38.

fătu Eustratie să scoată, adică să aleagă pravilele și să le transpună în limba țării.

La lucrarea de alegere a materialelor și de ordonare a lor, astfel încît pravila să se prezinte și ca o lucrare unitară, se crede că Eustratie în lucrarea sa a fost ajutat și de alți cărturari ai vremii.⁶¹⁰

Pe lîngă textele latinești și elinești, despre care se spune în predoslovie că s-au utilizat la alcătuirea textului românesc al pravilei, cu siguranță s-au utilizat și pravilele slavone numeroase în Țara Moldovei în acea vreme.⁶¹¹

Primul care a încercat să arate care sînt izvoarele „Cărtii de învățătură” a fost Dimitrie Cantemir. Acesta în lucrarea sa „Descrierea Moldovei” spune în capitolul „Despre legile Moldovei”,⁶¹² că, după ce Alexandru cel Bun a făcut un extras din Vasilicale, acestea n-au putut înlătura diferitele obiceiuri după care se cîrmuia viața socială și politică a vremii.

În felul acesta „a luat naștere (început) la Moldoveni, un îndoit drept: unul scris, care se rezema pe edictele împăraților romani și greci și pe hotărîrile sinoadelor, — altul nescris, căruia îi poți zice cu dreptate, datina neamului, întrucît chiar în graiul nostru acest drept se numește printre moldoveni, cu un cuvînt slav, obîceai, care însemnează (exprimă) datina sau obiceiul (mos aut consuetudo)”.

„Dar — spune în continuare Dimitrie Cantemir — pentru că acele obiceiuri cari nu se sprijineau pe nici o scriere, se răstălmăceau adeseori de la înțelesul lor adevărat de către judecătorii stricați (corupți) și erau trase întru nedreptate, Vasile Albanzul, domnul Moldovei, a poruncit în veacul trecut ca toate rînduielile (pravilele) — și cele scrise și cele nescrise — să fie adunate la un loc (laolaltă) de către bărbați vrednici și cunoscători ai legilor patriei și din ele a alcătuit un cod unic (un singur cod), care este încă și astăzi dreptarul judecătorilor Moldovei pentru a rosti cu dreptate hotărîrile”.⁶¹³

610. Se crede că Eustratie în lucrarea sa a fost ajutat de către învățatul grec Meletie Sirigul, originar din Creta (părere împărtășită de istoricii: *Erbiceanu C.*, *Cronicarii greci cari au scris despre români în epoca fanariotă*. București 1888, Introducere, p. XL; *Xenopol A. D.*, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, București, vol. VII, ed. III-a, 1929, p. 140, nr. 183; *Iorga N.*, Vasile Lupu ca următor al împăraților de Răsărit în tutelarea patriarhiei de Constantinopol și a bisericii ortodoxe, în „*Analele Academiei Române*”, Mem. Secț. Ist. Seria II, tom. XXXVI, 1913—1914, p. 215; ca și unii juriști, ca: *Longinescu S. G.*, *Istoria dreptului românesc*, București 1908, p. 138 și 160; *Berechet Șt. Gr.*, *Istoria vechiului drept românesc*, Iași 1933, p. 171; *Dongoroz V.*, *Dreptul penal*, București 1939, p. 76 etc. A se vedea și: *Carte românească de învățătură*, p. 12 și n. 2—7 și *Cronț Gh.*, o.c., p. 39, sau chiar de un grup mai larg de cărturari — dintre care n-au putut lipsi Meletie Sirigul și mitropolitul Varlaam (*Stan L.*, o.c., p. 753; *Cronț Gh.*, o.c., p. 40; — a se vedea și: *Iorga N.*, *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la anul 1688*, București 1904, p. 158; *Idem*, *Istoria Românilor*, vol. VI, București 1938, p. 135—136), — care au adunat și selecționat textele din limba greacă și latină (— pe cele latinești traducîndu-le apoi în limba greacă —), și pe care le-a tradus apoi din greștește în limba română biv-logofătul Eustratie. (Asupra vieții și activității logofătului Eustratie, vezi aprecieri la: *Cronț Gh.*, o.c., p. 41—42.

611. *Stan L.*, o.c., p. 754.

612. *Stan L.*, *Pravila lui Alexandru cel Bun*, p. 174, n. 6. Vezi și n. 61—64.

613. Trad. după: *Stan L.*, *Pravila lui Alexandru cel Bun*, p. 175—178; vezi și: *Dimitrie Cantemir*, *Descrierea Moldovei*. București, E.S.P.L.A., 1956, p. 200—201. Pentru raportul dreptului scris cu dreptul comunităților rurale, a se vedea: *Panaiteescu P. P.*, *Începuturile dreptului scris în limba română*, p. 215—228; *Costăchel V.*, *Panaiteescu P. P.*, *A. Cazacu*, *Viața feudală în țările române*, București 1957, p. 521; *Georgescu V. Al.*, *La réception du droit romano-byzantin dans les Principautés roumaines (Moldavie et Valachie)*, în „*Mélanges H. Lévy-Bruhl*”, Paris 1958; cf. *Carte românească de învățătură*, p. 16.

După opinia lui Dimitrie Cantemir, — admisă de cercetători cu mare renume,⁶¹⁴ dar respinsă de mulți alții,⁶¹⁵ — printre izvoarele directe ale Pravilei lui Vasile Lupu trebuie să enumerăm, în primul rînd obiceiul pămîntului, „care era atît de înrădăcinat și atît de prezent în întreaga viață obștească, încît nu putea să fie evitat, deși unii dintre cercetători pretind că ar fi fost ignorat”, și „mult contestata... pravilă a lui Alexandru cel Bun”, despre care „deși există pomeniri vrednice de a fi luate în considerare, totuși nu se știe nimic precis în legătură cu izvoarele și conținutul ei”.⁶¹⁶

În lumina celor mai recente cercetări în legătură cu redactarea Pravilei Moldovei din 1646, se consideră că la baza ei au stat două izvoare directe și anume: „Legea agrară”⁶¹⁷ și Tratatul lui Prosper Farinaccius „Praxis et Theoricae criminalis”.⁶¹⁸

Prima parte a „Cărții românești de învățătură” (11 pricini, cuprinzînd 94 paragrafe) purtînd titlul de: „Pravile tocmite și scoase pentru toți lucrătorii pămîntului”, este simpla traducere în limba română a vechiului Nomos Gheorghicos (Νόμος Γεωργικός),⁶¹⁹ cod rural bizantin, cu largă circulație în țările care au stat sub influența culturii bizantine,⁶²⁰ cod ce cuprinde reglementări corespunzînd „organizării proprietății rurale din Bizanț, în secolele VII—VIII”, și care prin măsuri penale reglementează „raporturile sociale, proprii mai cu seamă comunității satești din această perioadă”.⁶²¹ Legea agrară are la bază, drept izvoare, legile împăraților romani, diferite dispoziții din Biblie „care aveau putere de lege în fața oricărei instanțe judecătorești”⁶²² și legile împăraților bizantini. Textul acestei Legi a fost anexat în mod obișnuit textului Eclogii Isauriene (726),⁶²³ sau Exabiblului lui Armenopol (1345), lucrări bine cunoscute pe teritoriul Moldovei, din care cu ușurință învățații moldoveni au putut extrage texte pentru pravila lui Vasile Lupu.

„Traducerea logofătului Eustratie pare a fi fost făcută după o versiune care era cea mai apropiată de versiunea pusă de Armenopol la sfîrșitul Exa-

614. Longinescu S. G., *Istoria dreptului românesc*, București 1908, p. 159—206; *idem*, *Pravila lui Alexandru cel Bun*, București 1923; Stan L., *Pravila lui Alexandru cel Bun și vechea autocefalie a Mitropoliei Moldovei*, în rev. „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, 1960, 3—4, p. 170—214.

615. A se vedea: Spulber C. A., *Le Code d'Alexandre le Bon. et les Basiliques dans les Principautés Roumaines*, în: „Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique, tom. XXIV, 2, Bucarest 1943; Berechet Șt. Gr., *Legătura dintre Dreptul bizantin și românesc*, vol. I, partea I, *Izvoarele*, p. 114; Cronț Gh., *Dreptul bizantin în Țările Române*, *Pravila Moldovei din 1646*, în rev. „Studii”, revista de istorie, 1958, 5, p. 42—45; *Carte românească de învățătură*, p. 16—17.

616. Stan L., *Vechile noastre pravile*, în rev. „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, 1958, 9—10, p. 754.

617. *Carte românească de învățătură*, p. 16 și urm.

618. *Ibidem*.

619. Arion C. D., *Le „Νόμος Γεωργικός” et le régime de la terre dans l'ancien droit roumain*. Paris 1929, p. 9.

620. Berechet Șt. Gr., *Istoria vechiului drept românesc*, p. 63—64.

621. Cronț Gh., *Dreptul bizantin în Țările Române*, *Pravila Moldovei din 1646*, p. 45.

622. Engels Fr., *Războiul țărănesc german*. Ed. III-a, București, E.S.P.L.A., 1958, p. 48—49; cf. *Carte românească de învățătură*, p. 17.

623. Spulber C. A., *L'Eclogue des Isauriens*, 1929, p. 128.

biblului său din 1345⁶²⁴, lucrare cunoscută de Eustratie încă de la întocmirea Pravilei Alese din 1632.⁶²⁵

Pravila Moldovei cuprinde acest izvor bizantin într-o traducere interpretativă,⁶²⁶ din care au fost scoase 11 paragrafe.⁶²⁷ „Cauza acestor omisii poate fi atribuită nu traducătorului român, ci manuscrisului folosit, deoarece nu toate exemplarele aflate în circulație cuprindeau textul complet”.⁶²⁸

Ținând seama de indicațiile din cuprinsul Pravilei⁶²⁹ S. G. Longinescu⁶³⁰ a izbutit să identifice și izvorul părții a doua a materiei „Cărții românești de învățătură”. Această parte a Pravilei își are izvorul în lucrarea penalistului italian Prosper Farinaccius (1544—1618): „Praxis et theoricæ criminalis” tipărită la Veneția (1607—1621) și în alte orașe. Logofătul Eustratie probabil să fi folosit nu textul original al lui Farinaccius, ci un extras redactat, după toate probabilitățile, în limba greacă,⁶³¹ la care va fi adăugat materia din acel

624. A se vedea textul grec publicat în ediția critică a Academiei R.P.R., București 1961; „*Carte românească de învățătură*”, p. 199 și urm., redat după ediția critică a lui W. Ashburner, *The Former's Law*, apărută în „*The Journal of Hellenic Studies*”, vol. XXX, 1910, p. 85 și urm. și reproduc de Zepos I. și P. I. Zepos, *Jus Graeco-Romanum*, vol. II, p. 65—71; în ordinea din ediția lui Heimbach G. E., *Const. Armenopuli, Manuale legum sive Hexabiblos*, Lipsiae 1851, p. 828 și urm.; cf. *Carte românească de învățătură*, p. 17, nota 7.

625. Peretz I., o.c., p. 311.

626. „Legea agrară este redactată sub forma unui statut, cuprinzând dispoziții imperative scurte. Pravila Moldovei cuprinde acest izvor bizantin într-o traducere interpretativă. În afară de paragraful 5 din „*pricina*” a 7-a, care a fost prescurtat, toate celelalte paragrafe, cuprinse în primele 11 pricini, au fost traduse mai pe larg, fiind însoțite uneori de mici dezvoltări și exemple, iar alteori chiar de unele adaptări cerute de condițiile proprii societății românești din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Fără să constituie o adevărată prelucrare, traducerea Legii Agrare de către Eustratie logofătul este destul de liberă și plină de acea culoare locală pe care numai un bun cunoscător al limbii române a putut s-o exprime”. Cronț Gh., *Dreptul bizantin în Țările Române, Pravila Moldovei din 1646*, în rev. „*Studii*”, revistă de istorie, București 1958, 5, p. 46.

627. Textul românesc are cu 11 paragrafe mai puțin decât originalul lipsindu-i mai întâi cele 6 paragrafe ale preambulului, apoi paragraful 3 din titlul V; par. 4 din tit. VIII și par. 10 și 11 din tit. X; A se vedea: Longinescu S. G., *Legi vechi românești și izvoarele lor*, vol. I, București 1912; *Idem*, *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu*. Introducere, p. K; *Idem*, *Părerile d-lor N. Iorga și I. Peretz despre Pravila lui Vasile Lupu (extras)*, București 1915; *Carte românească de învățătură*, p. 18.

628. A se vedea de exemplu traducerea latină a manuscrisului lui Armenopol cuprinzând și Legea Agrară, tipărită de Ioannes Mercerus la Lausanne în 1575, — nu era completă —; la fel era și traducerea în limba neogreacă tipărită de Alexios Spanos la Veneția în 1744; cf. Arion, D. C., o.c., p. 20—21; și *Carte românească de învățătură*, p. 18.

629. În prefață se arată că alegerea tocmelelor bune s-a făcut din cărți elinești și „lătimești”. În glava 66, zac. 8, se spune că: „Farinascu” era „dascăl mare și tocmitoriu de pravile”, care „au strîns toate pravilele ceale împărătești, și încă se ispiti și să nevoi cu învățătură ca aceia să cunoască care pravile și obicei se sîcotesc la oblaștiile creștinești în toată lumea”. În legătură cu „Farinascu” se indică în textul Pravilei și anul 1598. A se vedea: *Carte românească de învățătură*, p. 18.

630. A se vedea: Longinescu S. G., *Legi vechi românești și izvoarele lor*, vol. I, București 1912, în care dă textul integral al Pravilei lui Vasile Lupu în paralelă cu izvoarele sale, și anume: Pentru primele 94 paragrafe, textele cuprinzătoare în limba latină din *Leges colonariae* (ex libris Justiniani piae memoriae imperatoris selectae), culese din lucrările lui Iohannes Leunclavius: *Jus Graeco-Romanum*, Frankfurt 1596, p. 256—265; și Heimbach G. E., *Const. Armenopuli, Manuale legum sive Hexabiblos*, Lipsiae 1851, p. 828—851, iar începînd de la pricina 12 a pravilei, textele din *Praxis et theoricæ criminalis* a lui Farinaccius. „Longinescu nu se mulțumește însă numai să însereze textele din Farinaccius, ci arată totodată și izvoarele lor, ceea ce dă, fără îndoială, o valoare și mai mare lucrării sale”. — cf. *Carte românească de învățătură*, p. 18—19.

631. A se vedea: Peretz I., o.c., p. 349, 363, 366-7.

Nomos Gheorghicos (Νόμος Γεωργικός) cu care începe pravila. Pînă azi nu se cunoaște însă o astfel de redactare.⁶³²

„Față de textul latin al lui Farinaccius, Eustratie a încercat să dea un text românesc explicit și sistematizat, care apare în general amplificat, cîteodată ca rezultat al apropierii și chiar al combinării mai multor texte latine. Uneori însă corespondența între cele două texte aproape lipsește”.⁶³³

„Cu toate că se bazează în esență pe izvoare bizantine, „Cartea românească de învățătură” oglindește și unele influențe juridice slave”.⁶³⁴ E vorba de o influență a dreptului slav asupra Legii agrare — unul din izvoarele principale ale pravilei moldovene, ca și de o influență semantică a dreptului slav asupra vechii terminologii juridice românești, care se reflectă în expresii juridice de origine slavă.⁶³⁵

Pentru a lămuri caracterul dispozițiilor cuprinse în Pravila Moldovei din 1646, trebuie să ținem cont de sursele izvoarelor directe folosite de legiutor. „Legea agrară”, care este izvorul direct al primelor 94 paragrafe ale Pravilei și care se întitulează „Pravila pentru toți lucrătorii pămîntului”, are cuprinsul unui mic cod penal rural, ale cărui dispoziții sînt luate în mare parte din Institutele, Digestele, Codul și Novelele lui Justinian,⁶³⁶ din Ecloga Isaurilor (727) — (paragrafele 16, 19, 30, 46 și 77), — din Legea celor XII table (par. 34), iar altele privitoare la jurămînt și blestem, din Biblie (par. 17 și 22). „Cel de al doilea izvor al Pravilei, care are la bază tratatul lui Farinaccius, se întitulează „Pravile împărătești” și ocupă în legiuire paragrafele 95—252 și glavele 1—77. Sursele acestui izvor nu se pot determina în mod strict, deoarece conținutul său are caracterul unei expuneri doctrinare, nefiind redactat sub forma imperativă a textelor legislative. Din cercetările făcute de savantul român S. G. Longinescu cu privire la izvoarele tratatului lui Farinaccius,⁶³⁷ rezultă că cele mai multe idei exprimate în acest tratat sînt luate tot din legislația lui

632. Peretz I., Pravila lui Vasile Lupu și izvoarele grecești, în rev. „Arhiva”, Iași 1914, XXV, p. 203—220, a atras atenția asupra a două manuscrise existente în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, nr. 532 și 588 (p. 227—342), care cuprind articole mult mai apropiate ca conținut și formulare de cele din Cartea românească de învățătură decît de Questiones ale lui Farinaccius. Privite din punct de vedere paleografic aparțin secolului al XVIII (Litzica C., Catalogul manuscrisurilor din Biblioteca Academiei Române, p. 155, nr. 305, pentru mss. 532 și p. 156, nr. 308 pentru mss. 588). Ele sînt însă copii după manuscrise mai vechi și poate mai complete. Cf. *Carte românească de învățătură*, p. 19, nota 2.

633. „Leges colonariae au rînduiri scurte și cuprinzătoare, pe cînd Praxis et theoriae criminalis, împărțită în questiones și numeri, fiind o scriere doctrinală, nu numai că nu are scurtimea cuprinzătoare a unei legi, dar pe lîngă întindere, din cînd în cînd spune același lucru de mai multe ori. De aceea legiutorii moldoveni n-au putut spicui în același fel rînduiri de care aveau nevoie. Din Leges colonariae, afară de § 5 din titlul VII De arboribus (vezi mai jos § 74), pe care l-au prescurtat, au tălmăcit în întregime pe toate celelalte paragrafe, dar mai pe larg, cu lămuriri și pilde, spre a putea fi înțelese mai lesne și cu unele schimbări cerute de împrejurări, iar din Praxis et theoriae criminalis foarte deseori au prescurtat, uneori au luat prescurtarea de-a gata din sumarium, care se găsește înaintea fiecărei questio, cîteodată au luat pilda, pe care o dau, din alt numerus decît acela pe care-l spicuiiau, și în sfîrșit au făcut de asemenea schimbările cerute de împrejurări”. Longinescu S. G., *Legi vechi românești și izvoarele lor*, vol. I, Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu, București 1912, p. R.; A se vedea și: *Carte românească de învățătură*, p. 19, nota 3.

634. *Carte românească de învățătură*, p. 19.

635. *Idem*, p. 20.

636. Cronț Gh., *Dreptul bizantin*, p. 27.

637. Longinescu S. G., *Legi vechi românești și izvoarele lor*, vol. I, Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu, p. 29—333 și notele 95—1255.

Justinian și mai ales din Digeste, cu unele spicuri din lucrările glosatorilor”,⁶³⁸ prin folosirea Vasilicalelor, care au la bază și Digestele lui Justinian.⁶³⁹

Din aceste precizări, rezultă că ambele izvoare directe ale Pravilei lui Vasile Lupu, au la bază dreptul lui Justinian, primul — Legea agrară, fiind în esență un extras din legislația lui Justinian, iar al doilea — fiind o prelucrare doctrinală după întreg corpul de legi al aceluiași împărat bizantin.

Pravila Moldovei din 1646, bazată în esență pe dreptul lui Justinian, a corespuns întru totul cerințelor societății feudale românești din vremea apariției ei.⁶⁴⁰

Din analiza cuprinsului rezultă „că majoritatea copleșitoare a rînduielilor pravilei se referă la treburi comune obștești, mirenești sau civile, și că în comparație cu ele, un număr restrîns se ocupă de treburi bisericești. Cu toate acestea, nu lipsesc nici chestiunile bisericești, precum au socotit unii care probabil nu apucaseră a citi această pravilă, ci sînt relativ destul de numeroase”.⁶⁴¹ Alți cercetători au socotit că Pravila Moldovei din 1646 are doar un conținut penal.⁶⁴² În realitate, după cum am mai menționat, Pravila cuprinde dispoziții referitoare la toate materiile dreptului, cu precădere însă la chestiuni penale,⁶⁴³ „corespunzătoare trăsăturilor societății respective din prima jumătate a secolului al XVII-lea”.⁶⁴⁴ „Tot conținutul Pravilei oglindește interesul proprietarilor de a-și apăra bunurile lor și ordinea socială statornicită pe temeiul proprietății rurale”.⁶⁴⁵

Tabla de materii, care poartă titlul de: „Pravile împărătești alese den svitocul împăratului Justinian, pentru multe fealuri de giudeațe cu tot răspunsul lor, orînduite pe 252 de începături”, cuprinde în afară de titlurile capitolelor indicații esențiale privitoare la cuprinsul fiecărei subîmpărțiri.⁶⁴⁶ Nu totdeauna însă titlurile rezumă exact cuprinsurile subdiviziunilor respective.⁶⁴⁷

Materialul de drept civil „începe cu dreptul agrar, apoi ocupîndu-se de o seamă de alte chestiuni civile, acestea se împletesc cu cele penale, referindu-se cele mai multe la treburi economice și gospodărești, la hoții, la tîlhării etc. Se arată alături de infracțiuni și pedepsele, precum și procedura care trebuie urmată la „giudețe”. O serie de norme se referă apoi la chestiuni de stare civilă, la raporturile familiare etc”.⁶⁴⁸

Pravila începe cu o culegere de reguli aplicabile plugarilor — *leges colonariae* — intitulată: „Pravile tocmite, alese și scoase pentru toți lucrătorii pămîntului, anume: pentru plugari, pentru lucrătorii viilor, pentru năimiți și pentru păstori, arătînd împreună tuturor giudețul și certarea ce li se va da fieșcăruia după deala sa, carii vor îmbla cu nedireptate” (11 pricini). Ele conțin „dispoziții privitoare la raporturile juridice dintre sătenii sau dintre stăpîinii

638. Cronț Gh., o.c., p. 47—48.

639. Basilicalele au fost cunoscute în Țările Române sub numele de „Pravile împărătești”. A se vedea: Berechet Șt. Gr., Legătura dintre dreptul bizantin și românesc, I, p. 37.

640. Cronț Gh., o.c., p. 48.

641. Stan L., Vechile noastre pravile, p. 754.

642. Peretz I., Curs de istoria dreptului român, vol. II, partea I, București 1928, p. 363.

643. Cronț Gh., Dreptul bizantin în Țările Române. Pravila Moldovei din 1646, în rev. „Studii”, revistă de istorie, București 1958, 5, p. 48.

644. Cronț Gh., o.c., p. 50; Carte românească de învățătură, p. 12.

645. Cronț Gh., o.c., p. 49.

646. Carte românească de învățătură, p. 12.

647. Cronț Gh., o.c., p. 49.

648. Stan L., Vechile noastre pravile, p. 754.

de moșii și vecini: încălcarea hotarelor, schimburile de pământuri, pământurile părăsite, împărțirea roadelor, furțișaguri, răspunderea pentru vite, pentru pomi, incendii, situația semănăturilor și construcțiilor pe locuri străine, pentru mori etc., prevăzându-se sancțiuni pentru abateri“. După reglementările „pentru plugari“ urmează: „Pravilele împărătești“ (5 pricini, XII—XVI) care sancționează furțișagurile. Urmează apoi sub același titlu de „Pravile împărătești“ un număr de 78 glave care sancționează alte infracțiuni de ordin penal.⁶⁴⁹

Cercetînd în amănunțime cuprinsul Pravilei Moldovei din 1646, constatăm cu ușurință că aceasta cuprinde material din toate ramurile dreptului scris (par. 56, 26; glav. 2 § 1, 8; 1, 9 § 35) și nescris sau obiceiul pământului (par. 57 și 163—164; glav. 8 § 27; 28 § 1, 30 § 2).⁶⁵⁰

În ce privește cuprinsul bisericesc, menționăm că normele de drept canonic nu le găsim grupate pe glave separate, ci împrăștiate de-a lungul pravilei.

Reflectînd raporturile dintre statul feudal român și biserica sa, clerul, monahismul și biserica, ca cea mai importantă instituție a statului feudal român „fac obiectul multor dispozițiuni penale laice, după cum pe de altă parte, pedepse cu caracter canonic sînt prevăzute pentru infracțiuni interesînd domeniul privat laic“.⁶⁵¹

5. Pravila cea Mare. Tîrgoviște 1652.

Pravila tipărită la Tîrgoviște în anul 1652, este cunoscută sub numele de Pravila lui Matei Basarab; sau sub numele convențional de „Pravila cea Mare“, spre a se deosebi de Pravila apărută la Govora în anul 1640—41 căreia i se zice, după cum am văzut — și Pravila cea Mică, sau sub acela de „Îndreptarea Legii“, titlul său oficial fiind: Îndreptarea legiei (cu Dumnezeu) care are toată judecata arhierească și împărătească de toate vinele preotești și mirenești. (Pravila Sfinților Apostoli, a celor 7 săboare și toat-e-ceal-e-naemes-tic-e-. Lîngă acestea, și ale Sfinților-dascăli- ai lumii, Vasil-ie- Vel-ichi-, Timothei, Nich-ita, Nicolae, Theologhia dumnezeieștilor blagoslov-î-. Scrise mai înainte și tocmite cu porunca și învățătura blagocestivului împărat, chir Ioan Comninul, de cuvîntătoriul? diac a mar-ii besear-ici- lui Dumnezeu și păzitor de pravili, chir Alexie Aristinu. Iar acum de întîi prepuse toate de pre ellinește pre limbă rum-înească-, cu nevointă și oserdia și cu toată cheltuiala a pr. s. de Hr. chir Ștefan, cu mila lui Dumnezeu mitrop-olit- Tărgov-iști-, exarh- Pla-iul-ui a to-a-t-ă- Ug-grovlavia-. În Tîrgoviște, în tipografia prelum-înatului-mieu domn, Is. Mathei v-oievod- Bas-arab-, în s-fînta-mitro-poli-, în cas-a-Nălțăr-ii- domnul-ui- nos-tru- Is-us- Hr-istos-. Matei 20, văleat 7160- a lui Hristos 1652, v. pos-t- vel-ichi-“.

Întregul titlu este îmbrăcat într-un chenar ornamentat întocmit de Theodor Tișevici.⁶⁵²

649. *Cartea românească de învățătură*, p. 18.

650. „Oglindirea obiceiului juridic sau obiceiului pământului „se constată din pomenirea deasă a obiceiului în însuși textul Pravilei, în care întîlnim referințe la „Obiceiul locului“ (gl. 8, 28), apoi la „obiceiuri vechi“, „obiceiuri noi“ sau „obiceiuri de acum“ (gl. 6, 18; 26, 4; 27, 1; 30, 2; 51; 9, 11; 56, 1; 58, 26). Stan L., *Vechile noastre pravile*, p. 754; A se vedea și: *Cronț Gh., o.c., p. 49; Carte românească de învățătură*, p. 14; *Birlădeanu P. M., Obiceiul juridic în pravilele românești tipărite*, în rev. „Studii Teologice“, 1962, 1—2, p. 96.

651. *Carte românească de învățătură*, p. 14.

652. *Îndreptarea Legii*, ed. 1962, p. 32.

Pe verso se află scrisoarea omagială cu care traducătorul, Daniil m(onah) Panonian,⁶⁵³ prezintă lucrarea sa mitropolitului Ștefan. Urmează apoi Stema mitropoliei Ungrovlahiei însoțită de versuri omagiale⁶⁵⁴ și după ea predoslovie mitropolitului Ștefan.⁶⁵⁵

Pravila — cu literă cirilică — este tipărită îngrijit, cu negru și roșu,⁶⁵⁶ este în folio, avînd 26 pagini nenumerate la început, 795 pagini numerotate și 2 pagini nenumerate la sfîrșit.⁶⁵⁷

„Fiecare pagină are un chenar dublu spre margine; în acest spațiu marginal se află, în roșu, numărul curent al glavelor și alte indicații. Pagina are 36 de rînduri. Textul este însoțit de numeroase frontispicii, viniere, semne și imagini gravate”. „Titlurile glavelor sînt imprimate cu roșu ca și literele inițiale ornamentate ale glavelor”.⁶⁵⁸

În scrisoarea omagială,⁶⁵⁹ Daniil m(onah) Panonian, cel care s-a nevoit „a prepune această îndreptare de leage dă pre limba ellinească pre limba proastă rumânească”, mărturisește că la întocmirea lucrării sale de traducere a fost asistat „cu toată mintea, înțelepția, arătarea, supunerea și îndreptarea a cuviosului întru ieromonahi, chir Ignatie Petruși⁶⁶⁰ și a lui Pantelimon Ligaridi,⁶⁶¹ dascăli desăvîrșiți amîndoi de la Hio, vestiți și foarte iscusiți întru toată dumnezeiască scriptură”.⁶⁶² Traducătorul apreciind opera sa ca fiind de o foarte mare valoare, o oferă în dar mitropolitului, cu rugămintea: „primeaște truda și osteneala ca unui nădestoinic, primeaște acest dar mic, cu multa proastă a mea minte necuprins, priimeaște grădina cu florile raiului împodobită și sădite cu buna mireasmă a darului duhului sfînt, priimeaște ca cel pumn de apă ce duse cel sărac la cel împărat, priimeaște și pre mine blagosloveaște, ca eu, ticălosul, pentru blagoslovenia și ertarea sfinții tale, să dobîndesc ertare, multelor mele sumedenii de păcate”.⁶⁶³

Daniil Panonianul mai face în cursul Pravilei două mențiuni: una — în limba slavă — la pagina 424, după prima parte a legiurii, care în traducere românească înseamnă: „Sfîrșit și lui Dumnezeu slavă, a primei părți a nomocanonului. Cu rugăciunea și toată osîrdia mitropolitului Ștefan, s-a tîlmăcit din elinește în limba proastă românească prin sîrguința prea păcătosului monah Daniil Andreian monahul din țara Panoniei. Să nu-l uitați în rugăciunile voastre”,⁶⁶⁴ cealaltă, similară — tot în limba slavă — chiar în titlul părții a doua a pravilei, care în traducere românească înseamnă: „Iar acum, cu toată osîrdia

653. Vezi: Stan L., *Vechile noastre pravile*, p. 757; Iorga N., *Istoria Bisericii Românești*, I, 1908, p. 346.

654. *Indreptarea Legii*, p. 37—38.

655. *Idem*, p. 39—46.

656. *Bianu-Hodoș*, B.R.V., p. 190.

657. Stan L., *Vechile noastre pravile*, p. 756; *Bianu-Hodoș*, B.R.V., p. 190, arată că „Indreptarea Legii” este tipărită în folio, de 25 foi nenumerate și 796 pagini; la fel ediția critică a Academiei R.P.R., *Indreptarea Legii*, 1962, p. 9, unde citează după *Bianu-Hodoș*, B.R.V., p. 190; la fel și *Peretz I.*, *Curs II*, I, p. 374.

658. *Indreptarea Legii*, p. 10.

659. *Idem*, p. 34—35; *Bianu-Hodoș*, B.R.V., p. 192; *Berechet Șt. Gr.*, *Legătura*, p. XIX; *Idem*, *Istoria*, p. 422.

660. Stan L., *Vechile noastre pravile*, p. 757.

661. *Ibidem*.

662. Amănunte bibliografice și la: *Spulber C. A.*, *Indreptarea Legii*, *Le code valaque de 1652*, I-ère partie, *Historie*, București, 1938, p. IX—X.

663. *Indreptarea Legii*, p. 35.

664. *Idem*, p. 383, nota 2.

și rugămintea și cu tot îndemnul mitropolitului Ștefan s-a tălmăcit din nou din elinește în limba proastă românească prin sîrguința celui mai umil dintre monahi, Daniil Andrian din țara Panoniei”.⁶⁶⁵

În predoslovie⁶⁶⁶ „Ștefan, cu mila lui Dumnezeu mitropolit al Tîrgoviștii, exarhul plaiului și a toată Ungrovlahia” se adresează „preasfințiților arhiepiscopi, iubitori de Dumnezeu episcopi, egumenilor și tuturor părinților duhovnici și protopopi, hirotoniți de Dumnezeu peste mîna arhierescă, și așijderea și atoate rînduialele ceale de afară” urîndu-le sănătate și speșanie roagă și priaste”.

La alcătuirea acestei predoslovii, mitropolitul Ștefan s-a folosit în mod principal de predosloviea lui Matei Vlastares.⁶⁶⁷

În predoslovie, mitropolitul Ștefan arată importanța Pravilei pentru viața bisericească spunînd că soboarele ecumenice în scopul apărării credinței ortodoxe au întocmit „Pravile, canoane și legi, ca să fie de folosul traiului oamenilor”. Printre izvoarele „Îndreptării Legii”, mitropolitul enumeră și o serie de învățături, epistole, „întrebări și răspunsuri” ce „s-au făcut de bogați bărbați”, care formează toată alcătuirea de obște a bisericii. El mărturisește că a adunat toate canoanele, la care a adăugat și „Pravila împărătească”, pe care o socotește „că va fi și aceia de treabă aceștii oblastii și micșoare țări, de toate vinile, cu catastihule ei deosebi, ca să poată fi și să dea cîte ceva ajutoriu și ea canoanelor sfinților bărbați, mărturisind și dînd răspuns mai tare și mai vîrtos” lăsînd astfel să se întrevadă intenția lui de a folosi dreptul laic, drept auxiliar regulilor de drept canonic, al căror scurt istoric îl face.⁶⁶⁸ În continuare mitropolitul Ștefan — inspirat din Predosloviea lui Mihail Vlastares — face și un scurt istoric al întocmirii pravilelor împărătești și arată cît de mult a ostenit pentru întocmirea „Îndreptării Legii”, pentru care a ales texte „de în multe și bogate pravile”, adresîndu-se, pentru procurarea lor chiar și patriarhului din Constantinopol, pînă ce a aflat la Gheorghe Caridi de la Trikis, „judecata toată arhierescă și lîngă dînsa și împărătească cu toate canoanele ale sfintelor soboare și apostoli... scoasă și tocmită... de... păzitoriul de toată pravila și canoanele marii bisearici, chir Alexie Rodinu”.⁶⁶⁹

Materia Pravilei este împărțită în două părți mari, distincte între ele și un apendice, lucru ce reiese chiar din titlul Pravilei.⁶⁷⁰

665. *Idem*, p. 384. nota 1.

666. *Idem*, p. 39—46; *Bianu I. și N. Hodoș*, B.R.V., p. 193; *Peretz I.*, Curs de istoria dreptului român, vol. II, partea I, București 1928, p. 375; *Berechet Șt. Gr.*, Istoria vechiului drept românesc, I, p. 424; *Idem*, Legătura dintre dreptul bizantin și românesc, vol. I, partea I, Izvoarele, p. XX, din anexe.

667. A se vedea: *Peretz I.*, Curs de istoria dreptului român, p. 375—397, care pune pe două coloane paralele textul predosloviei lui Ștefan cu al „proteoriei” lui Vlastares și constată că „afară de două, trei părți, care prin natura lor chiar nu puteau fi găsite în „proteoria” lui Vlastares, tot restul predosloviei mitropolitului Ștefan este tradus din grecește”. (vezi p. 395). A se vedea la fel: *Berechet Șt. Gr.*, Istoria vechiului drept românesc, unde spune la fel că mitropolitul Ștefan „redă textual cea mai mare parte din Proteoria lui Matei Vlastares” (p. 175).

Nici unul din autorii români nu remarcă că asemănarea de cuprins dintre cele două texte a fost semnalată încă din veacul trecut de *Biener Fr. A.*: *De collectionibus canonum ecclesiae graecae*, Berlin 1827, p. 44, fapt neobservat poate de cercetătorii mai sus menționați sau ignorat.

668. *Îndreptarea Legii*, p. 39 și 11.

669. *Ibidem*.

670. *Îndreptarea Legii*, p. 33; a se vedea și: *Stan L.*, Vechile noastre pravile, p. 756—757; *idem*, Importanța canonică și juridică a Pravilei de la Tîrgoviște (1652), în rev. „Studii Teologice”, 1952, p. 563.

Prima parte a Pravilei,⁶⁷¹ care poartă titlul de „Îndreptarea Legii“, este împărțită în 417 glave, dintre care 314 sînt extrase din nomocanonul lui Mihail Malaxos (1561), iar restul de 103 glave cuprind în întregime textul pravilei lui Vasile Lupu, care este intercalat între capitolele sau glavele nomocanonului lui Manuil Malaxos.

A doua parte a Pravilei⁶⁷² nu este împărțită în glave generale, continuativ după glavele primei părți, ci numai în grupuri mai mici de glave speciale, formînd împreună capitole nenumerate. Această parte începe astfel: „Nomocanon cu Dumnezeu... etc.“, și cuprinde cu puține excepții, „în întregimea ei, colecția canonică⁶⁷³ a lui Alexie Aristen (veac. XII) și comentariile acestuia la toate canoanele, date într-un text prescurtat,⁶⁷⁴ apoi canoanele cîtorva sfinți părinți și un fragment din tipicul Patriarhului ecumenic Nichifor Mărturisitorul (anii 805—815)“.⁶⁷⁵

Appendicele⁶⁷⁶ are 54 glave, formate din întrebări și răspunsuri ale lui Anastasie Sinaitul (540—600), care este pe nedrept numit Patriarh al Antiohiei.

Pravila se încheie cu o rugăciune de mulțumită alcătuită de traducător, care se termină cu o scriere în limba slavă ce are următorul cuprins: „iată, aceste cuvinte au luat sfîrșit; însă în mintea celor iubitori, cuvintele cele hrănitoare de suflet niciodată nu vor lua sfîrșit, decît atunci cînd se vor sătura de cele bune. Daniil monah, al preasfinției voastre nevrednic, Panonian“.⁶⁷⁷

Părții întîia a Pravilei îi preced două „cătăstișe“, două sumare generale, în care materia este așezată nu după succesiunea ei din text — cum ar fi fost normal — ci după natura ei, alegîndu-se dreptul canonic de cel laic. Primul catastih, intitulat „capetele cărții aceștia de pravilă“ indică titlurile a 314 glave cu caracter ecclesiastic din totalul de 417 glave cît însumează această

671. Partea I-a a Pravilei. În ediția critică a Academiei R.P.R., *Îndreptarea Legii*, București 1962, cuprinde paginile 47—383.

672. Partea II-a a Pravilei. În ediția critică a Academiei R.P.R., *Îndreptarea Legii*, București 1962, cuprinde paginile 384—565, avînd următorul titlu dezvoltat: „Nomocanon cu Dumnezeu. Avînd adunate pre toate canoanele ale sfinților apostoli și ale sfintelor a șapte săboare ale lumii și ale celorlalte săboare carele se-au făcut pre în bogate locure, carele se chiamă neamestnice, după aceia și a marelui Vasilie și ale altor sfinți bărbați și părinți purtători de Dumnezeu. Alcătuită cu ruga și îndemnarea blagocestivului împărat chir Ioan Comninul, de cuvîntătorul diacon al mării bisearici a lui Dumnezeu și păzitorul de pravilă chir Alexie Aristinu“.

673. De remarcat că numerotarea canoanelor nu corespunde cu cea obișnuită și că pe lîngă comentariile lui Aristen, la textul canoanelor, se mai găsesc și cîteva cazuri și comentarii luate din Zonara (sec. XI—XII) sau din Vlastares (sec. XII); — cf. *Stan L.*, *Vechile noastre pravile*, p. 757.

674. *Erbiceanu C.*, Material inedit pentru istoria dreptului canonic oriental. Manuscriptul grec al lui Manuil Malax notarul. Formatul și conținutul manuscriptului, în rev. B.O.R., XVI (1892-3), p. 319—341; *idem*, Manuscripte din biblioteca mea, p. 417—428; susține că Daniil Panoneanul a tradus nu după Nomocanonul lui Malaxos ci după Nomocanonul lui Porfirie (1600), din care C. Erbiceanu a posedat un exemplar. A se vedea și: *Berechet Șt. Gr.*, Legătura dintre dreptul bizantin și românesc, p. 124; *Ivan D. Iorgu*, Pravila Mare de-a lungul vremii, în rev. „Studii Teologice“, 1952, IV, 9—10, p. 585—586; *Cronț Gh.*, Dreptul bizantin în Țările Române, *Îndreptarea Legii* din 1652, în rev. „Studii“, revistă de istorie, 1960, 1, p. 70, arată că textul Pravilei se apropie de cel a manuscrisului grec al Nomocanonului lui Malaxos nr. 307, din Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.

675. *Stan L.*, *Vechile noastre pravile*, p. 756—757; *Idem*, Importanța canonică și juridică a Pravilei de la Tîrgoviste (1652), în rev. „Studii Teologice“, 1952, 4, p. 563.

676. Appendicele în ediția critică a Academiei R.P.R., *Îndreptarea Legii*, București 1962, cuprinde paginile 565—631.

677. A se vedea cuprinsul rugăciunii și al înscrierii lui Daniil, în: *Îndreptarea Legii*, București 1962, p. 630—631.

parte. Acestea sînt glavele care alcătuiesc „pravila arhierească de întîi“. Cel de al doilea „catastih“ cuprinde restul de 103 glave ale aceleași părți a pravilei, alcătuind „pravila împărătească“. „Această prezentare a materiei aparține numai celor două catastihuri nu și conținutului pravilei, și-și găsește justificarea în ceea ce privește „judecățile“ în înlesnirea ce se face celui care „va căuta la grabă să poată afla care în ce loc și foaie se află“. Între cele două catastihuri a fost intercalat sumarul „Nomocanonului cu Dumnezeu“. Această separare a avut drept scop separarea celor două categorii de dispoziții amestecate în text, dar deosebite în catastihuri după natura lor.⁶⁷⁸

În afară de acest sumar general al Nomocanonului, fiecare capitol are sumarul său în care se indică glavele respective.⁶⁷⁹

Îndreptarea Legii este o operă de codificare legislativă românească, complexă pentru vremea ei, ea este o îmbinare de reguli de drept canonic și de drept laic. Predosloviea nu arată în deajuns izvoarele folosite, autorul ei arătînd numai că pravila cuprinde canoanele bisericești la care a „lipit“ și pravilele împărătești. Mitropolitul Ștefan afirmă următoarele: „Am pus toate lucrurile de fiecă vină, împărțite toate pre glave, pre lesne a le afla. De aceea am gîndit și pentru pravila împărătească, că va fi și aceia de treabă aceștii oblastii și micșoare țări, de toate vinile, cu catastihurile ei deosebi, ca să poată fi și să dea cîte ceva ajutoriu și ea canoanelor sfinților bărbați, mărturisind și dînd răspuns mai tare și mai vîrtos“.⁶⁸⁰

*Îndreptarea Legii își are izvoarele sale în dreptul bizantin, și anume:*⁶⁸¹

1. Izvoare directe: Sintagma lui Matei Vlastaris, Nomocanonul lui Manuil Malaxos, Comentariul lui Alexie Aristen și Răspunsurile lui Anastasie al Antiohiei; și

II. Izvoare indirecte, prin intermediul „Cărții românești de învățătură“: Legea agrară (Νόμος Γεωργικός) (leges colonariae) și „Praxis et theoriae criminalis a lui Prosper Farinaccius.⁶⁸²

I. a) Din Sintagma lui Matei Vlastaris, apărută la 1335 sub titlul de: „Sintagma alfabetică a tuturor care se cuprind în sfintele și dumnezeieștile canoane“ s-a inspirat mitropolitul Ștefan la întocmirea predosloviei. Acesta ia din

678. *Îndreptarea Legii*, p. 14.

679. A se vedea descrierea cărții și la: Cronț Gh., *Dreptul bizantin în Țările Române* Îndreptarea Legii din 1652, în rev. „Studii“, revistă de istorie, 1960, XIII, L, p. 56 și urm.; Popovici C., *Fontînele...* în rev. „Candela“, 1886, 11, p. 655—668; Ivan D. I., *Pravila cea mare de-a lungul vremii*, p. 581—598.

680. *Îndreptarea Legii*, p. 16.

681. Tanoviceanu I., *Tratat de drept penal și procedură penală*, ed. II-a revăzută de V. Dongoroz și a., vol. I, București 1924, p. 214; Vișoreanu C., *Discurs la deschiderea anului judecătoresc 1936*, în „Curierul judiciar“, 1936, nr. 2, p. 50—51, au susținut că atît „Cartea românească de învățătură“ cît și „Îndreptarea Legii“ ar fi suferit influența gîndirii juridice franceze, ele fiind inspirate din lucrarea jurisconsultului francez André Tiragueau, care a publicat la Veneția, în anul 1563 lucrarea: „De poenis legum ac consuetudinum Statutorum temperandis“; Longinescu S. G., *Legi vechi românești și izvoarele lor*, vol. I, București 1912, a dovedit că legiuirea din Moldova, deci și cea din Țara Românească, au ca izvor lucrarea juristului italian Prosper Farinaccius, *Praxis et theoriae criminalis*, cunoscută de moldoveni din contactul lor cu Polonia. A se vedea și: Rădulescu Andrei, *Influența franceză asupra dreptului român pînă la 1864*, comunicare făcută în ședința Academiei Române din 16 martie 1945, apărută în extras în: „Bulletin de la Section Historique“, tom. XVII, 1946, p. 7; cf. *Îndreptarea Legii*, București 1962, p. 16 și notele 1—3.

682. *Îndreptarea Legii*, p. 16—17, după care vom face și expunerea în continuare.

„proteoria“ lui Vlastaris paragrafe întregi.⁶⁸³ Înalțului ierarh și cărturar român, îi aparțin din predoslovie doar „amănuntele asupra izvoarelor grecești, precum și partea finală a predosloviei, în care se arată folosul și însemnătatea pravilei“.⁶⁸⁴

Din opera lui „Mathei, prea înțeleptul ierarh“, „întocmitorul de leage și ieromonah, carele au fost foarte înțelept“, Îndreptarea Legii face și numeroase împrumuturi din cuprinsul ei. Chiar prima glavă din pravila românească începe cu un citat din această Sintagmă. Sintagma lui Matei Vlastares a fost cunoscută și folosită în țările românești încă din secolul al XV-lea — documentar dovedit⁶⁸⁵ — și contează ca cea mai veche lucrare canonico-juridică întrebuințată în țările noastre.⁶⁸⁶

b) Al doilea izvor direct al Pravilei Mari a fost Nomocanonul notarului mitropoliei din Teba, Manuil Malaxos, originar din Nauplia, care la anul 1561 sau 1563 a scris opera: „Lege alcătuită din diferite canoane trebuitoare ale dumnezeieștilor și sfinților apostoli, ale sfintelor sinoade ecumenice, ale purtătorilor de Dumnezeu părinți și ale altor preasfinți arhieriei; precum și din unele Novele ale împăraților bizantini și din altele.“⁶⁸⁷

Copii după acest nomocanon au circulat de multă vreme prin țările române. De o astfel de copie s-a folosit și logofătul Eustratie la întocmirea „Pravilei Alese“.

În ce privește „Îndreptarea Legii, s-a susținut că cei ce au întocmit-o nu s-au folosit de aceeași copie a manuscrisului lui Malaxos, care a servit lui Eustratie ca model, ci de o altă copie publicată mai târziu, parțial, în anul 1854, de Leonida Sguta în revista grecească: „Θέμυς“.⁶⁸⁸ C. Erbiceanu⁶⁸⁹ a susținut, la fel, că nu s-a folosit Nomocanonul lui Malaxos, ci un alt nomocanon — unul întocmit la 1600 de mitropolitul Porfirie al Niceii, ale cărui 261 glave sînt cuprinse în conținutul „Îndreptării Legii“. C. A. Spulber consideră că textul „Îndreptării Legii“ se apropie mai mult de manuscrisul, grec

683. *Îndreptarea Legii*, p. 17; a se vedea și: Peretz I., *Curs de istoria dreptului român*, vol. II, partea I, p. 373 și urm.; Berechet Șt. Gr., *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, vol. I, partea I, Izvoarele, p. 76; Kopitar Bartolomeu, *Jahrbücher de literatur*, Viena 1824, XXV, p. 158 și urm., a semnalat încă din 1824 că mitropolitul Ștefan a tradus predosloviea sa după proteoria lui Vlastaris, fapt necunoscut de cercetătorii români. Vezi n. 667, 759.

684. *Îndreptarea Legii*, p. 17.

685. Sintagma lui Matei Vlastares a fost cunoscută în Țările Române încă din secolul al XV-lea și a fost folosită de Biserica noastră, fie sub forma ei dezvoltată, fie sub forma ei prescurtată, împreună cu alte colecții de canoane. A se vedea: Popovici C., *Fontinele și codicii dreptului bisericesc ortodox*, 1886, p. 39 și urm. și p. 80—85.

Sintagma cuprinde și extrase din Nearale și din Epanogaga lui Vasile Macedoneanul și a fiilor săi Leon și Alexandru etc. Cf. *Îndreptarea Legii*, București 1962, p. 17.

686. Berechet Șt. Gr., *Istoria vechiului drept românesc*, p. 124 și urm.

687. A se vedea amănunte la: Peretz I., *Curs de istoria dreptului român*, vol. I, partea I, p. 287; Berechet Șt. Gr., *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, vol. I, partea I, p. 78—79.

688. Atena, vol. VII; cf. *Îndreptarea Legii*, p. 17. A se vedea și: Peretz I., *Curs de Istoria dreptului român*, II, I, p. 287; Berechet Șt. Gr., *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, I, p. 79, 90.

689. Erbiceanu C., *Material inedit pentru istoria dreptului canonic oriental*. Manuscriptul grecesc al lui Malaxos. Forma și conținutul manuscriptului, în rev. „B.O.R.“, 1892, 3, p. 319-334; *Idem*, Manuscrisele din biblioteca mea, p. 417—428; A se vedea și: Negulescu I. G., Ștefan I mitropolitul Ungrovlahiei, 1647—1668, București 1900, p. 53, nota 1; cf. *Îndreptarea Legii*, p. 18.

nr. 1400 din Biblioteca Universității din Atena.⁶⁹⁰ Cercetînd manuscrisele aflate în țară, C. A. Spulber constată că și manuscrisul nr. 307 din Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, are un conținut foarte apropiat cu acela din exemplarul lui Gheorghe Caridi, folosit de traducătorul român.⁶⁹¹

c) Cel de al treilea izvor al „Îndreptării Legii” îl constituie Sinopsa canonica și „Comentariul lui Alexie Aristen”, într-un exemplar primit tot de la Gheorghe Caridi.⁶⁹² Acest comentariu al canoanelor a fost tradus în limba română și constituie partea a II-a a „Îndreptării Legii” sub titlul de „Nomocanon cu Dumnezeu”, însoțit de explicația: „avînd adunate pre toate canoanele ale sfinților apostoli și ale sfinților șapte săboare ale lumii și ale celorlalte săboare carele se-au făcut pre în bogate locure, carele să chiamă neamestnice, după aceea și a marelui Vasilie și ale altor sfinți bărbați și părinți purtători de Dumnezeu. Alcătuită cu ruga și îndemnul blagocestivului împărat chir Ioan Comninul, de cuvîntătoriul diacon a mării besearici a lui Dumnezeu și păzitoriul de pravilă, chir Alexie Aristinu”. Explicațiile dezvoltă aci indicațiile din pagina de titlu a „Îndreptării Legii”, unde acest nomocanon este intitulat: „Pravila a sfinților apostoli, a celor 7 săboare și toate ceale nomesnice”. Sumarul acestui comentariu a fost intercalat între cele două catastihuri ale „Îndreptării Legii”.

d) „Comentariul lui Aristen adaugă la canoanele sobornicești pe lîngă învățăturile sau canoanele marelui Vasilie”, și răspunsurile canonice a altor „sfinți bărbați și părinți” ca: Timothei episcopul Alexandriei, Nichita mitropolitul Heracleii și termină cu cuvintele: „sfîrșenia aicea a toată pravila”.⁶⁹³

e) A treia parte a Pravilei — „appendicele” îl formează „Theologia dumnezeieștilor bogoslovi”, după cum e indicat și în pagina de titlu, sau „Teologul dumnezeieștilor bogoslovi”, după cum arată mitropolitul Ștefan în predoslovie sa. Această ultimă parte a Pravilei, care este în același timp și cea care indică cel de al patrulea izvor al său, anunțat sub titlul de: Catastih cu Dumnezeu al acestei cărți, carele are multe învățături de treabă ale dumnezeieștilor bogoslovi și dascăli, și întrebări și răspunsuri a sfîntului Anastasie, patriarhul a dumnezeieștii mării cetăți Antiochiei, constă dintr-o serie de 54 de glave care cuprind tot atîtea întrebări și răspunsuri date de Anastasie, pretins patriarh al Antiochiei între anii 559—598. Problemele tratate sînt probleme exegetice, dogmatice și morale.⁶⁹⁴ Aceste răspunsuri ale lui Anastasie Sinaitul (540—600), care este pe nedrept numit Patriarh al Antiochiei,⁶⁹⁵ nu figurează în opera lui Aristen. Mitropolitul Ștefan le-a găsit probabil tot în codicele procurat de la Gheorghe Caridi.⁶⁹⁶

690. Informația o are de la: *Dyovouniotis*, Nomokanonikai Meletai, Atena 1917, p. 169 și urm.; cf. Spulber, C. A., *Îndreptarea Legii*, Le code valaque de 1652, I-ère partie, Histoire, București 1938, p. XXI.

691. Textul manuscrisului grecesc din 1613, din Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, sub nr. 307, cu titlul: „Nomocanonul lui Manuil Malaxos”, este publicat în text grec original și în traducere românească, în ediția critică a Academiei R.P.R., „Îndreptarea Legii”, din 1952, București 1952, p. 635—929.

692. Acest izvor este singurul despre care avem date precise în Predoslovie, unde mitropolitul Ștefan ne spune că pentru procurarea lui s-a adresat chiar la Patriarhie — pentru a avea siguranța că nu e eretic — și l-a găsit la Gheorghe Caridi, fost al doilea vel vistiernic.

693. *Îndreptarea Legii* din 1652, București 1962, p. 19.

694. *Ibidem*.

695. Stan L., *Vechile noastre pravile*, p. 757.

696. Textul lor a fost editat în 1740 de Iacob Gretser, *Opera*, t. XIV, Ratisbona 1734—39, p. 161; cf. *Îndreptarea Legii* din 1652, București 1962, p. 19, n. 2; A se vedea și:

II. Ultimul izvor îl constituie Pravila lui Vasile Lupu, numită în catasihul al doilea „Pravile împărătești” ce sînt intercalate printre pravilele arhieresti, și s-au luat din „Carte românească de învățătură” din 1646. Așezarea textelor din „Cartea românească de învățătură” în cuprinsul canoanelor bisericești, n-a fost „fără nici o socoteală” — cum socotesc unii cercetători,⁶⁹⁷ ci operația s-a făcut după o metodă, dinainte stabilită, traducătorul și mai ales alcătuitorul pravilei căutînd în mod intenționat să apropie glavele Pravilei Moldovei (1646), respective „pravilele împărătești”, de acele texte canonice pe care le-a socotit conexe prin conținutul lor.⁶⁹⁸ În lucrarea sa traducătorul și alcătuitorul au dat dovadă de o bună cunoaștere a materialului ce li s-a încredințat, și trebuie să recunoaștem că „au reușit să îndeplinească în această privință în mod mulțumitor, o sarcină destul de anevoioasă”.⁶⁹⁹

În analizarea cuprinsului „Îndreptarea Legii” trebuie să avem în vedere faptul că această legiuire are la bază material legislativ canonic și civil de origine bizantină. Însăși Pravila Moldovei din 1646, care a fost inclusă în această legiuire, are la bază tot izvoare juridice bizantine, fără a mai vorbi de partea canonică a Pravilei.

Îndreptarea Legii, sau Pravila Mare, fiind în primul rînd un cod de legi bisericești, e firesc să se ocupe mai mult de canoane și legi bisericești.⁷⁰⁰ Pravila cuprinde însă și „numeroase dispozițiuni de drept matrimonial cu un pronunțat caracter educativ”.⁷⁰¹ Fiind un cod canonic, Pravila cuprinde și numeroase dispozițiuni cu conținut dogmatic și liturgic, ea fiind socotită și „un îndreptar de credință”, cu scopul de a apăra credința ortodoxă de atacurile calvinilor și catolicilor (glav. 391, 378, 328). În Pravilă sînt cuprinse multe texte biblice și formule liturgice.

Dar Pravila Mare constituie nu numai un cod bisericesc, ci și unul politic, de legi de Stat, care s-au aplicat în Țările Române pînă tîrziu, în veacul al XIX-lea.

Pravila menționează obligativitatea „obiceiului” ca lege a țării (glav. 4).⁷⁰²

Spulber C. A., *Îndreptarea Legii, Le code valaque de 1652, I-ère partie, Histoire*, București 1938, p. XLIII.

697. Aparența de amestec și lipsa de metodă a primei părți a Îndreptării Legii a făcut pe N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. I, ed. II, București 1912, să spună că traducătorul a făcut aci un „amestec greoiu și fără nici o socoteală”.

698. Vezi corespondența de texte între cele două pravile, în „Îndreptarea Legii”, e.c., p. 19—20; Corespondența exactă a glavelor celor două pravile a fost indicată pe baza textelor de către S. G. Longinescu, *Legi vechi românești și izvoarele lor*, vol. I, București 1912, p. 1—28; Arion B. C., *Le Νόμος Γεωργικός et le régime de la terre l'ancien droit jusqu'à réforme de Constantin Mavrocordat*, Paris 1929, publică paralel textul acestei legiuiți după Manualul lui Armenopol, cu textul în neogreacă al lui Alexios Spanos, tipărit la Veneția în 1744 și cu textul din „Carte românească de învățătură”, p. 109—160; A se vedea și: Peretz I., *Curs de istoria dreptului român*, II, I, p. 373; *Idem*, II, II, p. 348 și urm.; Berechet Șt. Gr., *Istoria vechiului drept românesc*, I, p. 60 și urm.; *Idem*, *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, I, I, p. 21 și urm.; Spulber C. A., *L'Eclogue des Isauriens*, 1929, p. 126 și urm.

699. *Îndreptarea Legii*, p. 21.

700. Vezi: „dispozițiunile caracteristice pentru vechiul drept bisericesc în general și pentru vechiul drept bisericesc al Românilor în special”, la: Stan L., *Importanța canonică și juridică a Pravilei de la Tîrgoviște (1652) în rev. „Studii Teologice”*, 1952, p. 567 și urm.

701. Stan L., o.c., p. 570; Cronț Gh., o.c., p. 75; Ivan I., o.c., p. 596.

702. Stan L., *Vechile noastre pravile*, p. 758; *Idem*, *Importanța canonică...* p. 513-575.

Ea are și numeroase dispozițiuni de drept civil, care se găsesc adesea risipite printre glavele ce cuprind sancțiuni penale,⁷⁰³ care abundă în prima parte a Pravilei, fapt ce a făcut pe unii cercetători să considere Pravila ca avînd un exclusiv caracter penal.⁷⁰⁴

Referitor la judecată Pravila atribuie instanței episcopale o competență mixtă: civilă și bisericească (glav. 363, zac. 10).

Printre pedepsele cele mai grele Pravila prevede: caterisirea pe seama clericilor și afurisirea pe seama mirenilor și chiar anatema (glav. 82, 367, 371 etc.).⁷⁰⁵

Ea cuprinde și dispoziții cu totul depășite, care azi ne apar ca adevărate ciudățenii.⁷⁰⁶

Pravila fiind un cod de legi specific vremii în care a apărut, oglindește în normele sale modul de organizare a vieții feudale românești din prima jumătate a veacului al XVII-lea.⁷⁰⁷

În ce privesc pedepsele, acestea fiind bazate pe răzbunare, au ca scop intimidarea și expiațiunea. De aceea ele sînt „arbitrare, variate și severe pînă la cruzime”.⁷⁰⁸

F. CONSIDERAȚII CRITICE ȘI PRECIZARI

Din studierea atentă a originii istorice, a naturii și rostului Pravilelor în viața poporului nostru pe care am întreprins-o în cele de mai înainte, s-au putut lămuri o seamă de aspecte ale problemei noastre de bază.

În cele ce urmează rămîne să dăm răspuns și la întrebarea: „Care a fost cea mai veche pravilă românească?”

Parte din cercetătorii vechiului nostru drept, legați în general de documente — actele de consemnare dar nu de naștere a fenomenelor istorice — s-au grăbit să spună că cea mai veche pravilă românească păstrată și cunoscută, ar fi în mod cert și „cea mai veche pravilă românească”, înainte de care n-a existat și nici n-ar fi fost posibil să existe vreun drept scris la poporul român.

Astfel de rostiri, ignorează cu desăvîrșire însuși fenomenul istoric care a determinat apariția de legi scrise în Biserica Ortodoxă Română, ca și în formațiile statale românești.

După cele văzute despre originile istorice ale pravilelor, putem spune, că, dintre pravilele păstrate și cunoscute pînă azi, cea mai veche ca dată a apariției, este una din pravilele secolului al XVI-lea, fie Pravila cunoscută sub numele de Pravila de la Ieud sau Pravila lui Coresi, despre care s-a spus că s-ar fi tipărit sau la 1563 sau între anii 1560—1580, sau chiar la 1508, fie pravila în manuscris numită Pravila de ispravă, care ar fi putut să apară chiar în jurul anului 1508, cu toate că forma în care ni s-a păstrat datează din secolul al XVII-lea.

Toate aceste păreri n-au nici un suport real. Pravila de la Ieud atribuită lui Coresi sau pravila de forma celei zise Pravila de ispravă, n-au putut fi nici primele, și nici singurele de acest fel, în veacul apariției lor.

703. Vezi glava 296.

704. *Indreptarea Legii*, p. 12—13.

705. Stan L., *Importanța canonică*, p. 370—371.

706. Stan L., o.c., p. 577—578.

707. *Indreptarea Legii*, p. 14; Cronț Gh., *Dreptul bizantin în Țările Române*, *Indreptarea Legii* din 1652, p. 73—74.

708. *Indreptarea Legii*, p. 15—16.

Din înșirarea mențiunilor istorice și documentare — mult discutate și tot pe atât de contestate de mulți cercetători — am văzut însă că cei mai de seamă și cei mai numeroși dintre ei sînt de părerea că românii au cunoscut cu mult înainte de aceste pravile și altele și că acestea au existat ca ceva posibil și necesar în vremea lui Alexandru cel Bun și chiar mai înainte.

Lucru acesta nu poate fi contestat și împotriva lui nu se pot aduce decît obiecțiuni filistine, — așa cum încearcă să facă unii cercetători în legătură cu multe probleme de bază ale istoriei bisericii și poporului nostru, în scop de denigrare sau minimalizare a valorilor lui culturale și naționale.

Poporul nostru ca și toate popoarele vecine cu viață bisericească cunoscută, a trebuit să aibă și Pravile, ca îndrumătoare alături de Sfînta Scriptură și de Cărțile de cult, despre care nimeni nu se îndoiește că poporul nostru le-a cunoscut și le-a avut.

Ca urmare, este cu totul nu numai probabil, ci sigur, că *românii au cunoscut și alte pravile bisericești mult mai vechi decît acestea pe care le cunoaștem, și că cele păstrate sînt dintr-o epocă în care, din anumite cauze pe care le vom releva în cele ce urmează, s-a intensificat opera de acumulare a unei legislații deja cunoscute și utilizate de biserica românească cu vechi tradiții statornice și neclintite.*

Faptul că ele nu s-au păstrat, se datorează cu totul altor cauze.

Nu trebuie să confundăm nici odată apariția unui fenomen ca acela al existenței unei legislații bisericești la români, sub forma de Pravile bisericești, cu actele de identitate ale acesteia, care sînt documentele — exemplarele de Pravile păstrate și cunoscute de noi azi.

LEGIUIRI BISERICEȘTI ȘI DE STAT ÎN TRECUTUL NOSTRU

A. RAPORTUL ISTORIC DINTRE LEGILE BISERICEȘTI ȘI CELE DE STAT ÎN TRECUTUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE ȘI A FORMAȚIILOR STATALE ROMÂNEȘTI

Pentru a stabili raportul istoric dintre legile bisericești și cele de stat în trecutul Bisericii Ortodoxe Române și a formațiilor statale românești, trebuie să avem în vedere următoarele:

Mai întâi, ținând seama de orînduirea social-politică, să lămurim în mod științific și să precizăm înțelesul noțiunilor de lege bisericească și lege de stat, ca și acela al noțiunilor de Biserică și Stat, cu care sînt în legătură indisolubilă;

Să arătăm legătura strînsă care există între Stat și Dreptul de Stat, pe de o parte, și între Biserică și Dreptul bisericesc, pe de altă parte, precum și deosebirea care există între Dreptul bisericesc și dreptul profan; și

Să stabilim în mod concret, în cadrul de viață social-economică și politică în care s-a format și dezvoltat poporul nostru — statele românești și biserica românească —, care a fost raportul între Biserica Ortodoxă Română și Statele românești.

Numai stabilind toate acestea putem să desprindem de-a lungul istoriei și raportul dintre legile bisericești și cele de stat în trecutul Bisericii Ortodoxe Române și formațiile statale românești.

Vom începe prin a lămuri ce înțelegem prin Biserică în domeniul ce ne preocupă, adică în domeniul științelor sociale?

Cînd vorbim despre Biserică în acest domeniu, se înțelege că ne gîndim la aspectul ei de societate văzută și nu la aspectul ei haric, care nu intră în domeniul relațiilor cu Statul.

Din acest punct de vedere, Biserica este: „o organizație social-religioasă”, adică „o formă de societate la baza căreia stă ca element determinant credința religioasă creștină, care îi unește, îi leagă pe toți acei care o împărtășesc”. Prin Biserică înțelegem deci „realitatea pe care o numim astfel în forma devenirii ei istorice, adică așa cum a fost și cum este ea ca societate asemănătoare cu celelalte, dar avînd un element specific, în credința religioasă creștină, care constituie tocmai cheagul acestei societăți”.⁷⁰⁹

709. Stan L., Relațiile dintre Biserică și Stat, p. 356.

Ca o realitate în cadrul vieții de Stat, Biserica mai este numită și cult, cuvânt care traduce în limbajul juridic al dreptului public, tocmai aspectul social al Bisericii.

În conținutul noțiunii de cult intră ca elemente componente următoarele: o mărturisire de credință, un ceremonial religios adecvat, o organizație social-juridică corespunzătoare credinței religioase și exteriorizării ei ceremoniale, un scop religios și mijloace corespunzătoare de realizare a acestui scop.

Din analiza acestor elemente, se vede clar că nici o organizație religioasă nu se confundă și nu se poate confunda cu organizația politică a Statului, că între acestea două există deosebiri de natură, de scop și de mijloace, deosebiri care fac ca fiecare să aibă alte preocupări și să se miște într-un domeniu aparte.

Toate aceste precizări sînt valabile atît pentru Biserica Ortodoxă în general cît și pentru Biserica Ortodoxă Română în particular.

Trebuie să mai precizăm însă, că apariția în istorie a Bisericii în chip de cult, s-a produs într-o vreme cînd Statul exista deja. Biserica a apărut deci în cadrul Statului — dar nu din inițiativa acestuia.

Din cele arătate pînă aci, se vede îndeajuns de limpede, că „Biserica este o organizație social-religioasă deosebită de a Statului, că ea nu este o creație a Statului, după cum nici Statul nu este un produs al Bisericii, că ea nu are preocupările și țelurile Statului, nu se confundă cu acesta, după cum nu se confundă cu nici o altă formă de organizare socială și cu nici o instituție din cadrul aparatului de Stat și nici cu vreo altă organizare socială parastatală, sau cu oricare alta, oricît de însemnată ar fi aceasta”.⁷¹⁰

Deoarece am văzut, că, la data apariției Bisericii, Statul exista, și că Biserica de la început s-a organizat în cadrul Statului, este firesc să ne întrebăm de cînd există Statul, cînd a luat naștere aparatul de Stat, și cum s-au creat normele juridice?

Cercetările științifice, în legătură cu această problemă, au stabilit că Statul, n-a existat nici el din totdeauna, ci că a apărut pe o anumită treaptă a dezvoltării istorice a societății și în condiții determinate de „împărțirea societății în clase, și că simultan, au apărut, ca instrument indispensabil al Statului, și normele juridice, adică Dreptul”.⁷¹¹

Statul și Dreptul sînt prin urmare într-o astfel de legătură, încît nu poate fi conceput unul fără celălalt.

Dreptul nu poate exista fără Stat. El este creat totdeauna de Stat și este apărut prin forța lui de constrîngere.

Dar nici Statul nu-și poate îndeplini funcțiile sale fără reguli de conduită stringente obligatorii, adică fără norme juridice.

Statul se deosebește esențial de Biserică, el reprezentînd „o organizație politică prin excelență, în cadrul căreia a apărut Biserica la un moment dat, ca altă formă de organizare socială deosebită de cea de Stat”.⁷¹²

Biserica apărînd în cadrul Statului și coexistînd cu Statul, firește că „tangentele dintre viața religioasă și cea de Stat au fost multiple, determinate de împrejurări, de condițiile orînduirii sociale și de interesele comune ale celor două organizații”.⁷¹³

710. *Idem*, p. 358.

711. *Idem*, p. 361.

712. *Idem*, p. 362.

713. *Ibidem*.

În aceste condiții de viață, Biserica s-a folosit în scopul organizării ei ca societate religioasă, de tot ce-i oferea viața social-politică a Statului, și în primul rînd s-a folosit de normele juridice ale acestuia adaptîndu-le la specificul ei și în interesul ei.

Cu timpul și-a creat ea însăși o legislație, una proprie, deosebită de a Statului, dar ținînd seama de aceasta în ceea ce era legat direct de viața socială.

Între Biserică și Dreptul Bisericii, există la fel o legătură indisolubilă, ca și între Stat și Dreptul său, cu deosebirea că această legătură s-a stabilit mai tîrziu, pentru că dreptul Bisericii nu s-a născut deodată cu aceasta, ci într-o epocă ulterioară, prin veacul II—III cînd Biserica nu s-a mai putut dispensa de normele juridice.

Dreptul bisericesc este și el un instrument creat de Biserică din elemente proprii și din legile de Stat, și este menit să stabilească o anumită ordine juridică în cadrul vieții sociale a Bisericii, ținînd cont de vremea și mentalitatea social-politică în care l-a creat.

Dreptul bisericesc este deci supus schimbării cum este și Biserica sub aspectul ei de societate, care s-a adaptat în organizarea ei externă după timpul în care a trăit și și-a dezvoltat activitatea.

Cu toate acestea, între Dreptul Statului și al Bisericii sînt deosebiri esențiale (fundamentale).⁷¹⁴

*

Cît privește raporturile dintre Biserica Ortodoxă Română și formațiile statale românești și dintre legislațiile lor, pe acestea le vom putea înțelege în mod real numai în cadrul larg de dezvoltare al comunității social-politice bizantino-slave și al Bisericii Ortodoxe.

Desprins de acest cadru larg, nu putem să înțelegem natura și rațiunea raporturilor reale ce au existat între Biserică și Stat, precum și cele dintre legile bisericești și cele de stat pe pămîntul patriei noastre de-a lungul istoriei.

Modul în care s-au stabilit legăturile dintre Biserica Ortodoxă Română și Statele Românești feudale, a fost determinat în mod esențial de tipul de relații dintre Biserică și Stat care se definise în imperiul romano-bizantin. Aceasta pentru că „Biserica și Domnia din țările românești au considerat societatea bizantină ca fiind modelul organizării juridice și politice creatoare a unei culturi universale”.⁷¹⁵

Se știe că dreptul feudal al formațiilor social-politice românești, constă din obiceiuri juridice proprii societății feudale, izvorîte din practicile judiciare ale obștiilor satești.

Parte din aceste obiceiuri, în măsura în care nu atingeau interesele Bisericii, domniei și boierimii, au devenit prin aprobarea lor expresă de către autoritatea de stat, izvoare constitutive ale dreptului feudal în statul feudal centralizat.

Parte din aceste obiceiuri sancționate de autoritatea de stat sînt cuprinse în actele domnești — ca forme ale gîndirii juridice proprii societății românești — în documentele vremii și în pravilele vremii, la început redactate în limba slavă, mai apoi și în limba română.

⁷¹⁴. *Ibidem*.

⁷¹⁵. Cronț Gh., Concepțiile sociale și juridice în pravile, în: *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România*, București 1964, p. 23.

În actele domniei se invocă mereu „obiceiul“, „legea“ sau „dreptul“ pământului sau al țării, în scopul asigurării temeiurilor juridice trebuitoare actelor respective. Aceste mențiuni și trimiteri la „obiceiul“ pământului au în acest caz sensul indicării normelor juridice destinate să consolideze proprietatea feudală, să protejeze interesele clasei dominante în numele intereselor generale ale societății.

În numele unor principii de drept, exprimate prin formule ca „după obicei“, „după lege“, „după dreptate“, „după drept“, se apără de fapt privilegiile feudale, se acordă imunități fiscale și juridice boierilor, mînăstirilor, se reglementează prestațiile și dările, servicii ale țăranilor, se întărește acapararea ocinilor țărănești de către feudali, și a altor interese în procesele acestora cu țăranii.⁷¹⁶

Altă parte din obiceiuri, rămase necuprinse în forma scrisă, sau chiar expres abrogate prin litera legii scrise,⁷¹⁷ persistă cu autoritate multă vreme chiar după întemeierea statelor feudale românești.

Încă din veacul al XVI-lea, domnia feudală, „concentrînd, treptat în mîinile sale atribuțiile administrative și juridice exercitate de feudali și urmărind totodată controlul atribuțiilor rămase pe seama acestora, a început să guverneze și prin acte normative cu caracter general“,⁷¹⁸ împrumutate din lumea greacă a Bizanțului.

Pentru a satisface anumite obiective, impuse de mediul social-politic și bisericesc, domnia a început să folosească și o serie de culegeri de legi împrumutate din dreptul scris bizantin. Statul a găsit parte din aceste legi în uzul Bisericii românești, de unde le-a luat și le-a dat putere de lege nu numai pe seama trebuințelor bisericești ci și a celor de stat. Primele colecții juridice cu caracter normativ în țările române, atît pentru Biserică cît și pentru Stat, au fost „nomocanoanele“ bizantine în traduceri slave. Nomocanoanele fiind colecții de legi bisericești și civile de mare circulație în societatea feudală românească s-au bucurat de mare autoritate.

„Avînd un conținut variat, social, juridic, dogmatic, moral și liturgic, nomocanoanele oglindesc concepțiile generale după care era condusă societatea feudală românească în secolele al XV-lea și al XVI-lea. Formal ele nu sînt opere originale ale acestei societăți, dar au fost adaptate și utilizate pentru apărarea bazei societății feudale din țările române. În secolul al XVII-lea, unele nomocanoane aveau să fie deplin asimilate dreptului românesc scris și încorporate în pravilele tipărite. Pe această cale, societatea feudală românească se integra în circuitul unor forme juridice largi, încă din primele secole ale statelor feudale.“⁷¹⁹

Cel mai răspîndit nomocanon în secolele XVI și XVII a fost Sintagma lui Matei Vlastaris, tocmai prin faptul că el a corespuns mai mult situației de

716. A se vedea acte de acest fel în: *Documente privind istoria României*, B, Țara Românească, veac. XIII—XV, p. 64, 145, 225, 232; veac. XVI, I, p. 42, 46, 50, 174; vol. II, p. 164, 328; vol. III, p. 137, 279; vol. IV, p. 320, 392; vol. V, p. 167, 280, 341, 365; vol. VI, p. 143, 171, 389; *Idem*, A, Moldova, vol. I, veac. XIV—XV, p. 213, 232, 228, 304, 369, vol. II, p. 31; cf. *Cronț Gh.*, o.c., p. 22, n. 4—6.

717. A se vedea glava 210 din *Îndreptarea Legii*, 1652, care deși abrogă instituția „înfrățirii“, ea totuși persistă multă vreme. A se vedea documentele citate în *Crestomație III*, p. 677—678.

718. *Cronț Gh.*, o.c., p. 22.

719. *Idem*, p. 23.

la noi în epoca de luptă a domniei pentru centralizarea statului feudal. Acest nomocanon situează pe monarh deasupra claselor sociale, poziție care îl face să poată servi pe deplin intereselor Bisericii, ale domniei și ale clasei dominante.

Aceiași tendințe ale clasei dominante de a întări relațiile feudale din țările românești, i-au corespuns în general toate pravilele oficiale tipărite în secolul al XVII-lea: Pravila de la Govora, Cartea românească de învățătură sau Pravila lui Vasile Lupu și Îndreptarea Legii sau Pravila Mare a lui Matei Basarab.

„Deși ele se prezintă sub forma cărților de învățătură și de îndreptare, ca și cînd ar fi fost destinate să dea îndrumări în interesul întregului popor, aceste pravile se foloseau — în primul rînd — pentru apărarea intereselor clasei dominante”.⁷²⁰

Pătrunderea influenței bizantine la noi, a fost ușurată de faptul că aveam aceeași credință religioasă ortodoxă concretizată în organizația noastră bisericească. Aceasta este și artera spirituală principală a influenței bizantine asupra formațiilor statale românești. Prin intermediul ei am luat noi din Bizanț mai întîi rînduielele strict religioase-ceremoniale, apoi pe cele organizatorice, numite la început nomocanonicе, iar mai târziu pravilnice.

Mărturia acestor raporturi o formează Nomocanoanele sau Pravilele de tot felul, atît cele în manuscris cît și cele tipărite.

Prin toate aceste rînduiele, primite din Bizanț, noi am făcut cu timpul un corp comun cu acesta; aceasta înțelegîndu-se nu numai sub aspect religios-bisericesc, ci și sub aspectul orînduirii sociale, căci altfel nici cele bisericești nici cele de stat, nu ar fi fost potrivite rînduielilor de la noi, și ca urmare nu s-ar fi putut aplica întrutotul.

Orînduirea socială era una și aceeași la Bizanț și la noi, și de aceea, și la noi ca și în Bizanț, ea a fost apărută în numele unei „dreptăți sociale” general valabile pe întreaga societate, prin preceptele acelorași nomocanoane folosite de statul și biserica Bizanțului.

„Bazat pe principiile juridice romane, dreptul bizantin inclus în pravilele românești din secolul al XVII-lea, a cuprins importante reglementări privitoare la dobîndirea și apărarea proprietății feudale, precum și măsuri pentru reprimarea actelor îndreptate împotriva regimului social întemeiat pe proprietatea privată” de tip feudal. Acest drept „a corespuns nevoilor clasei feudale românești, boierimii și bisericii din epoca respectivă”, ca și „cerințelor domniei feudale, în procesul de centralizare politică și administrativă a statului, a avut nevoie de dreptul scris ca de un instrument juridic unificator, opus dreptului consuetudinar din perioada fărîmării feudale”.⁷²¹

Rînduielele folosite în mediul social-politic al Bizanțului feudal, asimilate de români au contribuit la întărirea orînduirii feudale din formațiile statale românești, a venit acestea în ajutor sprijinind dezvoltarea ei pe făgașul modelului ce i se oferea.

Dar aceasta nu însemnează că trebuie să confundăm Biserica cu Statul sau cu organizarea feudală, ci numai că, în condițiile vremii ea a îmbrăcat o haină feudală pentru ași putea potrivi rînduielele sale cu acelea ale Statelor feudale românești, pe aceeași treaptă de dezvoltare ca și Statul bizantin.

720. *Ibidem.*

721. *Ibidem.*

Biserica a împărtășit astfel cu Statul, soarta vieții sociale încadrându-se în orînduirea social-politică și lucrînd în condițiile veacului, fără să renunțe la specificul ei, rămînînd ca origine, ca rost și obiceiuri, identică doar cu sine însăși.

Sistemul acesta de relații, din timpul orînduirii feudale, este comun tuturor Statelor zise ortodoxe, adică avînd o populație majoritară creștină ortodoxă. El s-a născut în Bizanț și s-a dezvoltat luînd chipul unui model sau rînduiei specific ortodoxe, care s-a impus apoi ca o tradiție autentic ortodoxă tuturor popoarelor din raza de influență a Bizanțului — între care se numără și statele românești —. Ea a fost apoi și apărută cu toate mijloacele vremii de atunci, fiind declarați pînă și eretici toți cei ce n-o acceptau, sau căutau să se împotrivească vrierii centrului conducător din Bizanț. Cazul Bisericii din Moldova este cum nu se poate de concludent din acest punct de vedere.⁷²²

Cum a apărut acest sistem, se cunoaște îndeajuns.⁷²³

Relațiile stabilite între Biserică și Stat, în Bizanț ca și la noi mai târziu — după modelul bizantin —, au determinat și raportul dintre legile bisericești și legile statelor feudale românești.

Stabilirea acestui raport a avut evoluția lui, dezvoltîndu-se paralel cu raporturile dintre Biserică și Stat.

După cum se știe, creștinismul a fost la început neluat în seamă pînă la împăratul Nero, cînd au început persecuțiile împotriva lui, care au durat pînă la 313 cînd Constantin cel Mare, prin edictul de la Milan,⁷²⁴ a acordat cultului creștin libertate egală cu celelalte culte.

În această situație, Biserica nu rămîne însă decît 12 ani, căci de la anul 325, adică de la primul Sinod Ecumenic înainte, ea dobîndește poziția de cult dominant, ca de la anul 380 să devină singurul cult oficial al Statului.⁷²⁵

După această dată Biserica își împletește existența cu aceea a Statului romano-bizantin, ajungînd ca în timpul lui Justinian I, raporturile dintre Biserică și Stat să fie definite ca raporturile dintre trup și suflet.⁷²⁶ De atunci

722. Stan L., Mireni în Biserică, p. 505—506.

723. Stan L., Relațiile dintre Biserică și Stat, p. 353 și urm.

724. Edictul de la Milan (313) a fost dat de împărații Constantin cel Mare și Liciniu. În el se spune: „Noi, Constantin și Liciniu Auguști, sosiți la Milan sub auspicii fericite și căutînd cu bunăvoință tot ce interesează bunul mers și securitatea publică, între multe lucruri, pe care le-am socotit utile, și propri-zis înaintea tuturor lucrurilor, am socotit că trebuie fixate regulile în care să fie cuprinse cultul și respectul divinității. Să se știe, că noi acordăm creștinilor ca și tuturor celorlalți întreaga libertate de a urma religia pe care și-o vor alege; în vederea căreia, divinitatea care rezidă în cer va binevoi să ne fie și nouă favorabilă și celor care trăiesc sub imperiul nostru. Prin acest înțelept și sănătos sfat, noi facem deci să se cunoască voința noastră, în sensul, nu numai ca libertatea de a urma sau de a îmbrățișa religia creștină să nu fie refuzată nimănui, dar că este îngăduit fiecăruia de a-și încredința sufletul său religiei care îi convine... Această concesie pe care le-o facem, lor creștinilor, în mod absolut și sigur, înțelepciunea noastră va înțelege că noi o acordăm deopotrivă tuturor celor cari vor să urmeze cultul lor sau riturile lor particulare. Pentru că este în folosul liniștii timpului nostru, ca fiecare în chestiunile divine să poată urma modul care îi convine...”, după: Stan L., Relațiile dintre Biserică și Stat, în rev. „Ortodoxia”, 1952, 3—4, p. 373.

725. Împăratul Teodosie I, prin edictul „De fide catholica” din anul 380, repetat și în anul 381, a declarat creștinismul ca religie de Stat, Biserica devenind prin acest act cultul oficial al Imperiului. În acest edict se spune că: „vrerea împăratului este ca toate popoarele să trăiască în credința creștină, adică să mărturisească credința apostolică și evanghelică în Sfînta Treime. Pe aceasta poruncește să o îmbrățișeze toți, iar potrivnicilor, ca eretici și nebuni, le promite represiiuni”. Stan L., Relațiile dintre Biserică și Stat, p. 382.

726. Vezi: Stan L., Relațiile dintre Biserică și Stat, p. 395 și urm.

încoace, Biserica a rămas de-a lungul epocii bizantine, cea mai importantă instituție a Statului, fiind cîrmuită nu numai prin organe și legi proprii, ci și prin acțiunea organelor de Stat și prin folosirea legilor de Stat. Tot la fel, și conducerea vieții de Stat a trecut în parte pe seama ierarhiei bisericești, aplicîndu-se în viața Statului și legile specifice bisericești, numite canoane.

După ce creștinismul a fost declarat la 380 religie de Stat, Biserica își sporește mijloacele și posibilitățile de a-și întinde acțiunea sa și în afara imperiului, unde servea cauza intereselor Statului bizantin, apărătorul ei.⁷²⁷

Biserica a lucrat în condiții de bune relații, totdeauna în strînsă dependență de Stat, socotind pe capul acestuia drept a doua căpetenie proprie.⁷²⁸

Aceasta era imaginea reală a sistemului bizantino-feudal, de relații dintre Biserică și Stat, ca și a raporturilor dintre legile bisericești și cele de stat, modelul după care s-au orientat toate statele din raza de influență a Bizanțului, în primul rînd Bulgaria, Serbia, Rusia și Țările Românești.⁷²⁹

În Țările Românești, locul Împăratului l-a luat Domnitorul, iar locul Patriarhului l-a luat Mitropolitul, care împărțeau puterea bisericească și civilă sub o conducere bicefală, bazată ca și în Bizanț tot pe dionomia nomocanonică, reprezentată la noi prin Pravile și alte legiuiri.

Domnul are și exercită în treburile vieții bisericești anumite drepturi și privilegii, ca și mitropolitul în treburile vieții de Stat.

Aparatul de Stat, ca și în Bizanț, este dublat de aparatul administrativ bisericesc.

Relațiile ce s-au stabilit între Biserică și Stat și la noi ca peste tot, apar ca relații condiționate de realitățile specifice ale orînduirii sociale și de Stat, din acea vreme, care singure le-au făcut posibile și care le-au determinat caracterul în mod esențial.

În lumina acestor realități vom prezenta cîteva aspecte ale relațiilor stabilite de-a lungul veacurilor între Bisericile românești și Statele feudale românești din care să desprindem raportul dintre legile bisericești și cele de Stat.

Deși cunoaștem prea puțin modul în care s-au înfățișat formațiile politice românești dinainte de atestarea lor documentară cunoscută nouă astăzi, precum și a vieții bisericești din aceeași vreme, trebuie să presupunem că atît formațiile politice cît și cele bisericești au secondat în privința raporturilor dintre ele Bizanțul, însușindu-și nu numai tipul de raporturi reale dintre Biserică și Stat contemporan în Bizanț, ci și normele care precizau raporturile dintre legile bisericești și cele de Stat.

Care au fost acestea?

Raporturile stabilite întîi de Constantin cel Mare, care prin aprobarea Hotărîrilor Sinodului I Ecumenic (325) a investit canoanele acestuia cu puterea legilor de Stat.⁷³⁰ Același lucru l-a făcut și Teodosie I cel Mare cu canoanele

727. Vezi Hotărîrile Sinodului II Ec. can. 2 prin care se dispune modul de administrare a provinciilor bisericești din afara grănițelor imperiului; *Milaș N.*, Canoanele, I, II, p. 91.

728. Sistemul unei bicefale conduceri a Imperiului și a Bisericii reiese clar din întreaga legislație romano-bizantină.

729. Vezi: *Stan L.*, Relațiile dintre Biserică și Stat, p. 439 și urm.

730. *Stan L.*, Relațiile dintre Biserică și Stat, p. 391. Vezi text la: Eusebiu, Istoria bisericească. Constantin cel Mare la 321 prin „Ab ablavium” dă episcopului calitatea de judecător de arbitraj — „judex arbitri”. La 331/332 admite că procesul civil în orice stadiu s-ar afla poate fi trecut în competența judecății bisericești. Important este că în acest mod pătrunde în legislația de stat spiritul creștin și episcopii sînt obligați să cunoască legile. Vezi text la: *Kriegelli Fr.*, Corpus Juris Civilis, ed. II, Lipsae, 1887.

Sinodului II Ecumenic (381).⁷³¹ De asemenea și Teodosie al II-lea cu canoanele Sinodului III Ecumenic (431),⁷³² iar împăratul Marcian a mers mai departe, investind la 451 (Sin. IV Ec.), în împrejurări foarte critice pentru Stat, legile bisericești sau canoanele cu putere mai mare decât a legilor de Stat.⁷³³

În timpul lui Justinian s-a revenit la egalitatea între legile de Stat și legile bisericești și totodată au apărut și primele nomocanoane scrise care ni s-au păstrat. Acestea sînt colecțiile juridice care și dau cea mai vie expresie raportului de egalitate dintre legile bisericești și legile de Stat. Cele bisericești aplicîndu-se cu puteri egale în viața de Stat și cele de Stat cu puteri egale în viața bisericească. Acest raport se păstrează apoi neconținut de-a lungul întregii epoci bizantine și el este importat întocmai în toate statele creștine din răsărit pe măsura încreștinării lor.⁷³⁴

Astfel au procedat sîrbii, bulgarii și rușii,⁷³⁵ și firește acest tip de raporturi a pătruns din veacuri vechi și în formațiile politice și bisericești de pe teritoriul patriei noastre, încît istoria Bisericii și a Statului nostru a moștenit

731. Stan L., o.c., p. 391.

732. *Ibidem*.

733. Vezi: Corpus Juris Civilis, liber. Codex, I, tit. II, lex 12, Marcian, 451, prin care confirmă toate legile date de împărații anteriori și declară nul tot ce este împotriva canoanelor, abrogînd astfel aceste legi de stat. (Ediția Fr. Kriegelii, Lipsae, 1887).

734. Vezi: Codex, liber I, tit. III, „De episcopis“, lex. 45 (44), în care canoanele nu trebuie să aibă valoare mai mică ca legile de stat (anul 530). Vezi: Novelae, nr. 131, cap. din an. 545 prin care canoanele celor patru sinoade ecumenice dobîndesc puterea legilor de stat. Ca și nov. 137 (prefatio). (Ediția citată). Chiar și cele locale (nov. 131). „dogmele le primum ca pe Sf. Scriptură iar canoanele ca pe legi“ (nov. 131, an. 545).

735. Expresie a raporturilor de egalitate dintre legile bisericești și cele de stat în statele nou încreștinate, constituie un text juridic, o prefață a Nomocanonului lui Vladimir al Kievului (a se vedea textul la: Ioan Iușu, Mînăstirea Hodoș Bodrog un centru de cultură slavonă în Banat, în rev. „Mitropolia Banatului“, 1963, 5—8, p. 242—244), în care după ce se arată felul cum s-au încreștinat rușii, stabilește precis limitele dreptului de judecată bisericesc și a celei civile, mărturisind că face această după ce a luat cunoștință despre hotărîrile celor 7 sinoade ecumenice și existența Nomocanonului, ca o colecție oficială de legi, voind să imite și să urmeze, pe „acei mari împărați“ (ai Bizanțului), care „nu au dorit să judece singuri cu judecățile lor nici pe dregători, nici pe boieri, nici pe judecătorii lor, ci au predat bisericilor și Sfinților Părinți“ judecata oamenilor bisericii. (*Idem*, p. 243).

Menționînd aceasta continuă spunînd: „Așijderea și eu, chibzuind cu cneaghina mea și cu copiii mei, am dat bisericii sfintei născătoare de Dumnezeu, mitropolitului a toată Rusia și tuturor episcopilor de pe întreg cuprinsul pămîntului rusesc aceste judecăți. Să nu se amestece nici copii mei, nici nepoții mei, nici neamul meu pînă în veci să nu se amestece în (treburile) oamenilor bisericii, nici în judecățile lor“.

„Am dat Bisericii pentru toate orașele și ținuturile unde sînt creștini: divorțul, încheierea căsătoriilor, răpirea miresei, cearta între bărbat și femeie asupra averii, căsătoria între rude apropiate sau încuscriri, vrăjitoria, otrăvirea, priciri urei, desfrînarea și otrăvirea cu buruieni, erazia, mușcarea cu dinții, fiul sau fiica care bate pe tatăl sau mama, frații sau copii care se ceartă pentru moștenire, furtul din biserică, cei care prădează mortul, profanarea mormintelor, care dărimă crucea sau o taie de pe pereți sau anvelope, sau ciini, sau păsări fără mari nevoi, sau cine face ce e necuviincios pentru biserică — toate acestea le-am dat judecății bisericești“. (*Idem*, p. 243). Vezi: Milaș N., Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii, trad. rom. de Uroș Kovinci și N. Popovici, I, p. I, 1930, p. 84, ca și n. 1, unde dă bibliografia problemei. Milaș face aci istoricul Nomocanonului slav; Zuzec P. S. J., Kormciaia Kniga, Studies of the Chief of hussian Canon Law, în: „Orientalia Christiana Analecta“, Roma 1964, p. I, în care face istoricul Nomocanonului slav descriind diferitele exemplare păstrate; Soloviev Al., L'influence du droit byzantin dans les pays orthodoxes, în rev. „Relazioni del X Congresso internazionale de scienze storiche“, Roma 1955, vol. I, p. 578—638.

acest raport ca pe un lucru tradițional căruia i s-a dat expresie în întreaga viață politică și bisericească, pînă în epoca fanarioților fără nici o scădere.

Marturia acestor raporturi o formează Pravilele de tot felul atît cele manuscrise, cît și cele tipărite.

Mici retușări ale acestor raporturi se înregistrează la sfîrșitul epocii fanariote prin Codurile lui Caragea și Calimah,⁷³⁶ precum și prin legislația de Stat care a urmat pînă în epoca lui Cuza Vodă.

Aceste retușări se sporesc treptat, — dar nu prin abrogarea vechilor Pravile —, de la Cuza Vodă încôace, cînd începe a se defini separarea de domenii și de legi între Biserică și Stat.

Prima expresie neîndoielnică a acestei separări o reprezintă Codul Penal și Codul Civil din anul 1864 ale lui Cuza Vodă.⁷³⁷ Ea este apoi înscrisă și în Constituția de la 1866, care declară Biserica Ortodoxă doar dominantă și se continua cu întreaga legislație din epoca orînduirii burgheze.

Normele după care s-au stabilit relațiile dintre Biserică și Stat la români sînt cele cuprinse în corpul nomocanonic sau pravilnic tradițional.

Și la noi, ca și la toate popoarele ortodoxe, în conformitate cu cele mai autentice tradiții nomocanonice, conducerea Bisericii revenea sinodului, și anume rar sinodului propriu-zis bisericesc format numai din ierarhi, ci unui sond mixt bisericesc și de stat, cum au fost: Soborul Mare sau Adunarea Țării, numit mai pe urmă Adunarea Obștească.⁷³⁸

Mitropolitul lua parte, dînd binecuvîntarea sa la alcătuirea legilor țării, fapt ce reiese clar din Sf. Pravilă,⁷³⁹ el fiind păstrătorul legal al acestora.⁷⁴⁰

Prin sancționarea Pravilelor de către puterea de stat, acestea devin, ca și în Bizanț, legi de stat cu putere obligatorie.⁷⁴¹

Acest sistem arată că tradiția nomocanonică a Bizanțului se continuă în variantă românească și la noi, ea adăugîndu-se la rînduiriile legislației feudale românești, formînd împreună un corp comun, cu specific românesc, ce se oglindește în întreaga legislație bisericească și civilă românească.⁷⁴²

Un alt aspect deosebit de grăitor în privința raportului dintre legile bisericești și cele de stat apare în organizarea justiției feudale din țările românești, unde, — ca pretutindeni în raza de influență a Bizanțului —, erau două județe, unul mirenesc și altul bisericesc, fiecare avînd precis delimitat domeniul de competență,⁷⁴³ totdeauna însă judecîndu-se după același principiu feudal potrivit căruia încălcarea legii însemna totodată și încălcarea principiului moral al bisericii, totul avînd un colorit religios.⁷⁴⁴

736. Vezi edițiile critice apărute în Colecția „Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc”.

737. Cuza trece prin aceste coduri o serie de atribuții din sarcina clerului în cea a funcționarilor civili, mai ales în materie de stare civilă și patrimoniu.

738. Brezoiaru I., Vechile instituțiuni ale României, București 1882, (1237—1866), p. 36—37; Blaramberg N., Essai comparé sur les institutions et les lois de la Roumanie, București 1885, p. 162, 386, 586 etc.; *Viața Feudală*, p. 341, 351 etc.

739. *Pravila Mică*, Predoslovie; Sacerdoțeanu A., Predosloviile, p. 76—79; Peretz I., Curs II, II, p. 359—363.

740. Novele VIII, cp. 14, prolog la Edictul din 535 al lui Justinian.

741. Justinian, Codex, 1, 3, 45/44; Nov. 131, cp. 1; *Idem*, 1, 2, 12, 1; Alexandrescu D., Explicațiune a Dreptului Civil Român, I, p. 12—15; Peretz I., Curs II, II, p. 359.

742. Stan L., Tradiția pravilnică, p. 344.

743. *Indreptarea Legii*, ed. 1962, glav. 350—371.

744. *Pravila Mică*, glav. 76; *Viața Feudală*, p. 344—349; Berechet Șt. Gr., Judecata la români pînă în secolul al XVIII-lea, p. 14—24.

Mitropolitul participa la toate judecățile domnului în calitate de păstrător al legii. El însă judeca și singur în scaunul mitropolitan, tot ce intra în cercul său de competență.⁷⁴⁵

B. CARACTERUL UNITAR AL PRAVILELOR BISERICEȘTI ȘI DE STAT

Caracterul unitar al Pravilelor bisericești și civile sau de Stat poate fi determinat în primul rînd prin analizarea comparativă a formei și cuprinsului lor și apoi prin indentificarea izvoarelor comune și a originii lor.

Deși din punct de vedere al formei ele se prezintă foarte diferit, unele în chip de manuscrise, altele tipărite, apoi unele în limbi străine, greacă, slavonă iar altele în limba română, pravilele totuși sînt unitare prin conținutul lor.

Astfel, primele pravile păstrate din secolul XVI, numite și pravile bisericești — și anume: Pravila de la Ieud sau Pravila lui Coresi, manuscrisul de pravilă al popii Ioan din Sînpetru și manuscrisul de pravilă numit Pravila de ispravă — au aproape același conținut, cu mici variații de text și cu neînsemnate deosebiri dialectale.

Datorită acestui fapt, se presupune că toate acestea ar avea la bază o traducere comună care a fost cunoscută atît în Moldova cît și în Transilvania și Țara Românească.

Materialul din aceste fragmente de pravilă îl găsim și în cuprinsul pravilei lui Lucaci, ca și în Pravila Mică de la Govora și în lucrarea „Șapte Taine” de la Iași, de asemenea și în pravilele păstrate la noi în limba slavonă, ca cea de la Bisericiani, Neamț etc.

Ca întocmire, primele pravile românești din secolul XVI sînt lipsite de orice sistem. Textele canonice sînt amestecate cu cele de drept penal, civil sau procesual etc. Majoritatea dispozițiilor canonice cuprinse în aceste pravile sînt însă în strînsă legătură cu viața și activitatea clerului și cu actele religioase legate de cult, sărbători, logodnă, cununie, grade de rudenie, divorț etc.

Toate aceste pravile cuprind apoi, în parte sau în întregime, canoane din colecția cunoscută sub numele de Canonarul lui Ioan Postnicul, cele mai multe în legătură cu judecata penitențială.

Avînd un cuprins restrîns mai mult la viața bisericească, ele se cunosc sub numele de pravile mici sau bisericești.

Cu tot caracterul lor de pravile bisericești, acest grup de pravile cuprinde, după cum am văzut, și material de drept civil, ele putînd fi grupate fără nici o greutate în rîndul nomocanoanelor mai mult decît în acela de simple colecții de canoane.

Privite astfel, aceste pravile corespund cerinței lor principale de a fi „direptătoare de lege”, adică manuale care arată preotului duhovnic cum să călăuzească pe drumul legii celei bune și drepte, pe creștinul căzut în păcate, ce vine la el să-și mărturisească greșelile cu dorința fierbinte de a se îndrepta. Din aceste cărți de pravilă cel căzut poate să vadă ce e bine și ce e rău, și ce anume îl paște în caz că încalcă legile și nesocotește bunele rînduiri.

Izvoarele și originile acestora nu ne sînt arătate de alcătuitoarii lor. Ele sînt, după cum am mai arătat, traduceri sau mai bine-zis prelucrări după ediții grecești și slavone. De remarcă că traducerile sau prelucrările pravilelor româ-

⁷⁴⁵. *Documente privind Istoria României*, B, Țara Românească, V, nr. 272; *Indreptarea Legii*, gl. 180—188.

nești din secolul XVI nu s-au făcut după colecțiile clasice, ci după colecții nomocanonice, care au circulat în lumea de cultură bizantino-slavă în veacurile XII—XVI. Acestea sînt însă mult inferioare celor clasice. Ele însă au circulat și au fost utilizate în limba greacă și slavă la toate popoarele ortodoxe, la greci, sîrbi, bulgari, ruși și români, ba chiar și la moravi.⁷⁴⁶

Colecțiile în circulație s-au îmbogățit mereu, adăugînd la materialul nomocanic bizantin, material variat de drept civil specific diverselor popoare, și chiar elemente de drept obișnuielnic sau obicei al pămîntului, reflectînd însă aceleași relații de clasă și aceleași rînduieli de bază cu privire la tot felul de acte legate de acestea.

O mențiune specială trebuie să facem despre prezența aceluiași obicei juridic bisericesc și civil în diverse texte ale pravilelor.⁷⁴⁷

Unele dintre colecțiile juridice de acest fel au servit în lumea greacă și ca manuale complete cu caracter bisericesc și profan quasi-enciclopedic. Ele erau destinate să fie manuale sau cărți de învățătură pentru cei ce se pregăteau să ocupe dregătorii civile. Acest caracter și acest rost nu și l-au pierdut nici în viața românească, și el ne relevă o altă trăsătură a caracterului lor unitar, prin care acesta apare ca și o expresie a Ortodoxiei.

Referitor la originea izvoarelor pravilelor bisericești din secolul XVI, C. A. Spulber⁷⁴⁸ arată că acestea nu sînt decît versiuni ale Nomocanonului sau Canonarului lui Ioan Postnicul.

Canonarul lui Ioan Postnicul apare în diferite versiuni, în limba greacă și în traducere slavă, mai ales ca anexă la Sintagma lui Matei Vlastares, cum îl găsim în Pravila de la Neamțu (1472) și de la Bistrița (1636), ambele în limba slavonă. Canoanele din colecția Postnicului au fost în uz în Biserica noastră încă din veacul XV, cînd ele apar ca appendice la Sintagma lui Matei Vlastares, utilizată la noi; le găsim apoi atît în pravilele românești rămase în manuscris cît și în cele tipărite. Mihail Malaxos folosește și el canoanele „dumnezeiescului patriarh Ioan Postnicul” în Nomocanonul său (1561), și ele mai apar și în lucrarea „Șapte Taine” a mitropolitului Varlaam (1644). Același Nomocanon este utilizat și la întocmirea Pravilei Mici, ca și a Pravilei Mari. Textul apare mai tîrziu și în Pidalionul lui Veniamin Costachi (1844) și este și azi utilizat și se găsește în uzul Bisericii noastre.

În ce privește identificarea izvoarelor Pravilei de la Govora, cercetătorii au arătat că aceasta are un conținut unitar cu al celorlalte pravile. Astfel C.

746. Vezi studiul lui S. Troitski, Sf. Metodie canonist și apostolul slavilor, în „Jurnalul Patriahiei din Moscova”, nr. 3 din 1958, în care se subliniază faptul că Sf. Metodie nu face o simplă traducere, ci face o prelucrare, selecționînd, prescurtînd și precizînd diferitele canoane, avînd în vedere nevoile practice ale bisericii sale.

Sfîntul Metodie a făcut din Codexul lui Ioan Scolasticul, codul canonic oficial al bisericii din Moravia. El nu face decît să adapteze hotărîrile Sfintelor Sinoade la trebuințele bisericii sale, editînd sub o formă prescurtată codul de canoane al bisericii din vremea sa. Făcînd această lucrare Sf. Metodie s-a gîndit nu atît la păstrarea literei canoanelor, ci mai mult la spiritul acestora și mai pre sus de toate s-a gîndit la bunul mers și la nevoile practice ale bisericii sale și ale credincioșilor săi. Prin toate acestea nu schimbă nimic din esența Sfintelor Canoane, ci doar le prezintă într-o formă utilă pentru specificul bisericii slave.

Principiul acesta va fi utilizat și în celelalte prelucrări făcute pe seama altor biserici, și cu siguranță și în bisericile românești, cînd se pune problema transcrierii pe limbă românească a codurilor canonice ale bisericii.

747. Bîrlădeanu M., Obiceiul juridic, p. 91.

748. Spulber C. A., Cea mai veche pravilă, p. 80—85.

Popovici⁷⁴⁹ îi indică izvoarele sau „fontînile” canonice apropiind-o de Nomocanonul lui Cotelierius; I. Peretz⁷⁵⁰ o apropie de Pravila de Bistrița, iar Șt. Berechet⁷⁵¹ indică printre modelele acestei pravile, pravilele slavone de Biserici (1552), Neamțu (1567), Putna (1581) și Bistrița (1618). P. P. Panaitescu⁷⁵² arată dependența conținutului predosloviei pravilei govorene de cea a Nomocanonului de la Kiev (1629) al lui Petru Movilă.⁷⁵³ Mare asemănare de text cuprinde pravila cu nomocanonul grecesc publicat de I. E. Cotelierius, la Paris, în anii 1677—86.⁷⁵⁴ Acesta însă nu e izvorul pravilei românești, ci mai degrabă o variantă deformată a izvorului dreptătorului de lege govorean.⁷⁵⁵ Recent s-a identificat existența unei pravile slave, care pare să fie exemplarul cel mai apropiat ca text de acela al Pravilei de la Govora.⁷⁵⁶

Pravila de la Govora ne apare deci mai mult ca o alcătuire românească făcută după o traducere slavă a unui nomocanon grecesc.

În ce privește izvoarele Cărții românești de învățătură, cercetătorii au stabilit că acestea sînt toate de origine bizantină.⁷⁵⁷ și că alături de acestea, alcătuitoarii au introdus și elemente de drept obișnuielnic.⁷⁵⁸

La fel se cunosc și izvoarele Pravilei Mari, care sînt de aceeași origine bizantină cu elemente de drept obișnuielnic.⁷⁵⁹

Trebuie reținut faptul că unitatea dintre aceste două pravile românești aparținătoare a două state independente, se întemeiază pe faptul că prima pravilă — Cartea românească de învățătură — este integral cuprinsă în Îndreptarea Legii sau Pravila Mare, unde poartă denumirea de Pravilele împărătești.

Din analizarea originii cuprinsului, a limbii, precum și din cunoașterea izvoarelor pravilelor românești, rezultă că ele sînt unitare atît ca formă și ca limbă, cît și ca fond sau conținut, utilizînd același material canonic și civil luat din pravilele slave și grecești, care toate au la origine nomocanoanele bizantine în limba greacă a Bisericii Ortodoxe și a Statului feudal bizantin.

*

749. Popovici C., Fontînile, p. 86.

750. Peretz I., Pravila de la Govora, Curs, II, I, p. 314.

751. Berechet Șt. Gr., Legătura, p. 99.

752. Panaitescu P. P., L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les Principales roumains, 1926.

753. Floca N. I., Pravila de la Govora din 1640—41, în rev. B.O.R., 1963, 3—4, p. 297 și urm.

754. Berechet Șt. Gr., Legătura, p. 103; Peretz I., Pravila de la Govora, studiu comparativ cu pravila de la Bistrița, 1618 și Nomocanonul editat de Cotelierius, București 1911; Idem, Istoria dreptului român, II, I, 1928, p. 314—42; Pentru prima dată remarcă: Popovici C., Fontînile, p. 103, n. 1. (și n. 553).

755. Cront G., Pravila de la Govora, din 1640, în rev. „Studii”, revistă de istorie, 1961, nr. 5, p. 1211.

756. Vezi nota 580.

757. Carte românească de învățătură, ed. critică, București 1961, p. 16 și urm.; Peretz I., Pravila lui Vasile Lupu și izvoarele ei grecești, în rev. „Arhiva”, 1914, 5—6, p. 201—221.

758. Birlădeanu P. M., Obiceiul juridic în pravilele românești tipărite, în rev. „Studii Teologice”, 1962, 1—2, p. 96.

759. Îndreptarea Legii, gl. 4; Birlădeanu P. M., o.c., p. 96—97; Biener Fr. A., o.c., p. 44, pentru prima dată semnalează asemănarea de cuprins a predosloviei mitropolitului Ștefan de la Pravila Mare (1652) cu textul „proteoriei” din Sintagma lui Matei Vlastares; Berechet Șt. Gr., Istoria vechiului drept românesc, I, Iași 1934, Izvoarele, p. 175; spune la fel că prologul mitropolitului Ștefan redă textual partea cea mai mare din Proteoria lui Matei Vlastares, fără a menționa și pe Biener; Peretz I., Predoslovie mitropolitului Ștefan la Pravila lui Matei Basarab, București 1905, p. 53. Vezi și n. 683 și 667.

Prin unitatea de alcătuire și prin elementele comune ale conținutului lor, care le arată ca formînd un corp unitar, ele au servit ca importante mijloace de păstrare și de afirmare a unității de limbă și de cultură a poporului nostru;⁷⁶⁰ de asemenea, au contribuit în mare măsură la formarea și întărirea conștiinței naționale și politice unitare a tuturor românilor. Și, firește, ele au servit deopotrivă și unitatea religioasă a poporului român.⁷⁶¹ Acestea sînt constatări întemeiate nu numai pe elementele relevate din cuprinsul lor, ci și pe cunoașterea rostului constant pe care l-au avut în istoria națională și bisericească a poporului român.

Caracterul unitar al pravilelor românești mai reprezintă și o expresie cît se poate de grăitoare a însăși *unității poporului român din cele trei țări românești* binecunoscute ca unități istorice distincte: Muntenia sau Țara Românească, Moldova și Transilvania sau Ardealul și constituie o caracteristică a întregii noastre legislații pravilnice, prin care această legislație a fost și a rămas în întreaga epocă a orînduirii feudale din țara noastră, un mijloc de apărare și de întărire a unității poporului român, ca și a unității lui bisericești.

Ele apar în felul acesta ca o formă unitară de expresie a unui corp care se înfățișă și atunci, ca și azi, ca o unitate etnică bine încheată, avînd și o conștiință clară a acestei unități.

Se înțelege că alături de această unitate etnică, Pravilele mai exprimă, așa cum am mai relevat, și unitatea bisericească a poporului român, ca factor care a contribuit mereu la păstrarea, apărarea și afirmarea unității poporului român.

Biblioteca Mitropolitană Sibiu

C. LOCUL APARIȚIEI PRAVILEI ROMÂNEȘTI

Unul din mijloacele cele mai remarcabile care ne vine în ajutor spre a vedea și spre a prețui unitatea istorică și bisericească a poporului român, îl constituie tocmai cunoașterea locului unde au apărut primele traduceri și unde au văzut lumina primele tipărituri de pravile românești. Prin cunoașterea acestora, ne dăm seama cît de multe și pe ce arie întinsă au fost răspîndite vechile centre cultural-religioase românești din care au radiat și s-au răspîndit pe întreg teritoriul locuit de români valorile pe care le reprezintă pentru întreaga ființă a neamului nostru, vechile monumente de cultură și de afirmare a conștiinței de sine a poporului român, care au fost și au rămas Pravilele românești.

În această problemă s-au emis o serie de ipoteze, și anume:

Al. Grecu (P. P. Panaitescu) a ajuns la concluzia că: „începuturile dreptului scris la români” trebuiesc căutate „în Moldova”,⁷⁶² fără să excludă posi-

760. Pravilele sînt printre primele cărți bisericești care cunosc un veșmînt românesc. Am văzut că traduceri în manuscris din veacul al XVI-lea păstrate pot să aparțină ca traducere și veacurilor anterioare. La fel prima tipărire în românește din veacul al XVII-lea este tot o pravilă și anume: Pravila de la Govora (1640), căreia îi urmează la scurt timp Carte românească de învățătură de la Iasi (1646) și Îndreptarea Leii de la Tîrgoviste (1652). *Bianu I.*, Pravila Sf. Apostoli, tipărită de diaconul Coresi în Brașov, între anii 1570—1580 (fragment), București 1925, ef. + 24 p., prezintă această operă ca un model de limbă românească din veacul al XVI-lea, limbă care prin opera marelui tipograf român a devenit limba culturală a poporului român.

761. *Vezi Cernă E.*, Curs de Istoria Statului și Dreptului R.P.R., I (pînă la 1848), București 1961, p. 256.

762. *Grecu Al.*, Începuturile dreptului scris în limba română, p. 228.

bilitatea ca „prima traducere a nomocanonului să provină din Țara Românească”.⁷⁶³ Totuși, precizează cercetătorul, „textele care le cunoaștem pînă acum provin din Moldova, nu din Țara Românească”.

Păreră că prima traducere a nomocanonului s-ar fi făcut în Țara Românească a susținut-o C. A. Spulber.⁷⁶⁴

Ambii cercetători exclud însă posibilitatea efectuării unei traduceri a nomocanonului, în vremea apariției ei, în Transilvania, deși din cele patru texte nomocanonice păstrate, două sînt moldovenești și două ardelenesti.⁷⁶⁵

Al. Grecu emite ipoteza că au existat inițial două traduceri ale pravilei în românește, una cu manuscrise și tipărituri din Transilvania și Moldova, și alta numai în manuscris⁷⁶⁶ — și că ambele traduceri provin din Moldova.⁷⁶⁷

E adevărat că Moldova veacului XVI îndeplinea mai degrabă toate condițiile care ar fi putut face posibilă transcrierea în exemplare suficiente a Nomocanonului tradus, situație deopotrivă valabilă și pentru celelalte provincii, adică: Țara Românească și Transilvania.⁷⁶⁸

Moldova era în acea vreme un stat tipic feudal, cu o organizare bine încheagată în timp. Acest lucru include în sine ca o necesitate existența legii scrise.

Bine încheagat interior, statul feudal moldovean întreținea bune relații cu statele vecine și de mai de departe, dintre care nu lipsea Bizanțul.

Toate acestea erau rînduite pe bază de legi unitare și precise, legi scrise, legi pe care statul românesc le-a găsit ca model în cel mai puternic stat feudal. Bizanțul, de unde le-a și împrumutat în ce aveau acestea caracteristic ca romanice, adecvat societății românești.

Existența de rînduiri scrise se impune pentru Moldova și pentru organizarea bisericii care era acum bine încheagată și cu relații frecvente directe cu focarul ortodoxiei care era tot Bizanțul.

O biserică organizată ierarhic ca aceea din Moldova, pe bază de canoane și codici de legi constituie o condiție sine qua non a existenței acesteia ca orga-

763. *Idem*, p. 225.

764. Spulber C. A., Cea mai veche pravilă românească, 1930, p. 79, n. 1.

765. Pravila de la Ieud sau Pravila lui Coresi, tipărită, și Pravila din Codex Neagotianus a Popii Ioan din Sînpetru (Brașov), manuscris, sînt ardelenesti, iar Pravila de ispravă și Pravila lui Lucaci sînt moldovenești.

766. Grecu Al., o.c., p. 223; Panaitescu P. P., Începuturile și biruința scrisului, p. 175, par. 6 și p. 176.

767. În ce privește prima traducere P. P. Panaitescu (Începuturile și biruința scrisului în limba română p. 175) consideră că s-a făcut după Pravila slavonă, de redacție sîrbească medievală, care este și ea o traducere din grecește, darînd din secolul XIV, de forma celei publicate de St. Novacovici (în rev. „Starine”, VI) cf. *Idem*, p. 175, n. 7; A se vedea și manuscrisul Pravilei de ispravă din Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România cu norele marginale la transcrierea în manuscris a lui I. Bogdan, care identifică cîteva texte din pravila românească cu cele publicate de Novacovici. Identitățile sînt semnalate și de P. P. Panaitescu, probabil după I. Bogdan. Acesta socotește că traducerea după originalul slav (cel publicat de Novacovici în rev. „Starine”, VI) s-a făcut în Moldova și a fost apoi copiat în Transilvania și nu invers, pentru următoarele motive: „Léga scrisă fiind un instrument al cîrmuirii de stat apariția pravilei în românește era o nevoie mai stringentă în Moldova, țară cu cîrmuire românească, decît în Transilvania, condusă de o nobilime catolică de origine străină” și „Preocupările pentru redarea legilor scrise în românește în Moldova, în această epocă, se arată și din alte scrieri, independente de „Pravila de ispravă oamenilor” (P. P. Panaitescu, Începuturile și biruința scrisului, p. 175).

768. Floca N. I., Unitatea dintre pravilele folosite în Transilvania cu cele din Țara Românească și Moldova, p. 696.

nizație socială. Pe lângă acestea trebuie să ținem seama de faptul că biserica, spre deosebire de stat, care avea libertatea de a-și crea norme, era întotdeauna obligată să primească, să păstreze neștirbit și să aplice zi de zi pravilele sau canoanele comune întregii ortodoxii, care s-au fixat în scris și s-au sancționat de forul suprem al Bisericii, Sfintele Sinoade Ecumenice. Datorită acestui fapt, ea nu ducea lipsă de pravile scrise.

„De la această rînduială nu a făcut excepție nici o altă Biserică, creată în aria spirituală a Bizanțului. Toate au primit de la Bizanț, pe lângă credința ortodoxă și pe lângă ceremonialul cultic aferent, încă și canoanele sau sfintele pravile, socotite ca al doilea temei al ortodoxiei, ca al doilea criteriu al ei alături de dogme, și numite pe bună dreptate, pravile ale credinței, așa cum le zice și mitropolitul Dosoftei”.⁷⁶⁹

Multi cercetători se referă în studiile lor la edițiile din vremea lui Alexandru cel Bun, sau chiar înaintea acestuia. Logic gîndind și ținînd seama de situația social-politică și bisericească a vremii, acest lucru era deplin posibil.

Toate bisericile vecine aveau și ele de mult pravile scrise, care ca și biserica din Moldova, se găseau în strînse legături reciproce și în special cu Bizanțul.⁷⁷⁰

În Moldova veacului XV exista o frumoasă cultură ale cărei urme în limba română urcă pînă în veacurile anterioare.⁷⁷¹ Reprezentarea bisericii moldovene la conciliile de la Constantinopol (1415) și Florența (1438—1439) confirmă însușirea pravilelor. Existența unei școli superioare la Suceava⁷⁷² în acea vreme, este o vie dovadă că acolo se studia dreptul ca în orice școală medievală de acest grad.⁷⁷³ Mai mult chiar, în această vreme studenții români frecventau și universitățile din țările vecine.⁷⁷⁴

Din toate acestea rezultă că Moldova a avut în vremea aceea pravila⁷⁷⁵ și bunul voievod Alexandru fiind „un mare gospodar, iubitor de pace, teme-

769. Stan L., *Pravila lui Alexandru cel Bun*, p. 195; vezi și Iorga N., *Istoria literaturii religioase*, p. 198.

770. Vezi: Popescu M. M., *Patriarhii Tarigradului în Țările Române în sec. XVI*, București 1914; Popescu S., *Legăturile noastre cu Patriarhia de Constantinopol*, București 1915.

771. Bărbulescu Ilie, *Curente literare la români în perioada slavonismului*, București 1928, p. 16; Ciobanu Șt., *Istoria literaturii române vechi*, I, 1947, p. 141.

772. Stan L., *Pravila lui Alexandru cel Bun*, p. 201.

773. Floca N. Ioan, *Scolile teologice, organizarea și jurisdicția asupra lor*, în rev. „Studii Teologice”, 1954, 5—6, p. 325.

774. Drăvan N., *Cei dintii studenți români la Universitățile apusene*, în *Anal. Inst. de Istoria Națională din Cluj*, IV, 1926—7, București 1929, p. 420—421; Bărbulescu Ilie, *Curente literare* p. 71—72; 103, 143, 361 etc.; *Idem*, *Studii privitoare la Istoria Românilor*, București 1902, p. 111—196; *Idem*, *Relations des Roumains avec les Serbes*, Iasi 1912, p. 176—363; Sesan Milan, *Originea și timpul primelor traduceri românești ale Sfintei Scripturi*, 1939, p. 37; la Bărbulescu Ilie, *Curente literare* p. 71—72, găsim menționat un document în care se arată că Universitatea din Krakow a fost întemeiată în anul 1401 în scopul „propagării credinței între neamurile rutean și valah” („ad fidei propagationem... gentium... Ruthenicae et Walachicae...”).

775. Stan L., *Pravila lui Alexandru cel Bun*, p. 202; Iufu I., *Despre prototipurile literaturii slavo-române din secolul al XV-lea*, arată că pe vremea lui Alexandru cel Bun s-a achiziționat din mînăstirea Studion produsele literare ale centrului cărturăresc slav de aci. Achiziția aceasta a făcut-o, „fie prin intermediul boierului Petru, trimis de Alexandru cel Bun la Constantinopol să negocieze reconcilierea cu Patriarhia Ecumenică, fie la sugestia însuși a Patriarhiei Ecumenice, care avea interesul ca Ortodoxia să fie întărită în Moldova, unde catolicismul ajunsese să pătrundă pînă în familia voievodului, sau datorită altor împrejurări”. Produsele literare slave achiziționate au fost „cărți de cult și de învățătură religioasă, din acea nouă ediție a literaturii bulgare, întocmită prin grija patriarhului Efimie, scrisă în noua ortografie a

litor de țară, dătător de legi și întocmitor de trainice așezăminte”⁷⁷⁶ a dezvoltat moștenirea culturală a țării.

*

Condiții prielnice au existat pentru traducerea nomocanonului și în Țara Românească, și anume chiar de la începutul secolului XVI.⁷⁷⁷

Tot la fel și în Transilvania putea fi efectuată această muncă de traducere. Aici în veacul XV începe curentul traducerilor în românește a cărților de cult dintre care nu putea lipsi pravila. Coresi tipărește în veacul următor o astfel de traducere.

O traducere putea fi efectuată și în cadrul școlii românești din Schei-Brașov, unde pravila era cu siguranță unul din manualele de școală, menite să pregătească pe viitorii preoți și duhovnici.⁷⁷⁸ Dacă alte manuale puteau fi utili-

redacției medio-bulgare, concepută pentru bulgari, trimisă pentru salvarea ei în capitala Bizanțului și rămasă la mînăstirea Studion după căderea Bulgariei sub turci” (1393). (*Iufu* I., o.c., p. 531).

Avînd în vedere dorința vie a voievodului moldovean de „reorganizare” a bisericii țării sale, „din care voia să facă un stîlp puternic al domniei sale”, (*Iufu* I., o.c., p. 531), adăugăm noi, nu e exclus să fi achiziționat printre cărțile de învățătură și o „Carte de învățătură sau pravilă”. Aceasta cu aștit mai mult cu cît nevoile de „reorganizare” a bisericii moldovene impuneau cu necesitate acest fapt. Socotim la fel că chiar în comanda lui Eftimie, care urmărea același scop de „reorganizare” a bisericii sale, trebuia să fie și o Pravilă. Că ar fi trebuit să fie o Pravilă rămîne ca o ipoteză cu multe posibilități de adevăr. Că a fost, nu avem însă nici un document material. Avem însă puternica tradiție moldoveană care atribuie lui Alexnadru cel Bun aducerea în țară a legilor celor buni împărați pe care Dimitrie Cantemir, ca domn al Moldovei și urmaș al marelui Alexandru o confirmă. Că aceste legi erau înglobate între acele „cărți de învățătură” ne confirmă și Vasile Lupu care reeditînd aceste cărți arată că face acest fapt pe simplu considerent că ele sau împușinat, că lipsa lor se simte și că vrea să urmeze ca și înaintașii lui „marilor împărați”. Problema limbii în care a fost redactată această carte de învățătură adică „Pravila” țării, ea putea fi, fie în limba veacului — limba slavonă —, în care s-au făcut și achizițiile din Bizanț, fie chiar într-o traducere românească, avîndu-se în vedere nevoile interne ale bisericii și statului. Ori cum o Pravilă a putut fi între achizițiile făcute de „cărți de cult și cărți de învățătură”, și — zicem noi — chiar a trebuit să fie, ca ceva impus de nevoile vremii și interesele superioare și de tradiția puternică cu rădăcini adînci în viața de stat și bisericească a evului de mijloc.

Lipsa documentelor materiale, nu exclude existența unei astfel de „cărți”, necesară și de importanță vitală pentru împlinirea operei de „reorganizare” a bisericilor particulare, intenționate de Eftimie al Bulgariei și întreprinse de marele voievod român, la începutul veacului al XV-lea. Pentru această operă de „reorganizare” și punere pe „bune” temelii a statului și a bisericii „marele” Alexandru și-a primit și numele de „cel Bun”.

776. *Stan* L., Pravila lui Alexandru cel Bun, p. 213.

777. *Spulber* C. A., Cea mai veche pravilă românească, p. 79, n. 1.

778. Faptul acesta este întărit de Teofil, arhiepiscop și mitropolit/a toată „Țara Românească” care spune în predoslovie Pravilei de la Govora (1640-1), că „a scos”, „această carte anume Pravila, pre limba rumânească” pe seama „fraților” „duhovnici rumânești” chemați să vindece sufletele „creștinești, celora ce sîntu rănite cu păcate”. În aceeași predoslovie se consemnează și tradiția veche în baza căreia duhovnicul, adică acela „ce primeaște gîndurile omenеști datoriu iaste întru scriptură învățați a fi”, adică a cunoaște pravila, și că dreptul la duhovnicie îl dă preotului, episcopul, ca un act separat de acela al preoției și numai după trecerea unui anumit timp util necesar pentru însușirea învățăturilor pravilnice și a practicei și darea unui examen în care se verifica cunoașterea pravilei și experiența pastorală dobîndită. Cît de puternică a fost această tradiție, atunci ca de altfel pînă astăzi, reiese din cuvîntul aceluiasi mitropolit Teofil, care consemnează în aceeași predoslovie următoarele: „Cine va îndrăzni a primi cugetele și ispovedaniile, fără învățatura episcopului celui locu, acela pe-deapsa pravilelor va primi ca unui călcătoriu a dumnezeiesților pravile, că nu numai pre sine se-au pierdutu, ce și câți se-au ispovedit la elu, ne ispovediți sântu, si câtu au legat și dezlegatu, neîndreptați sântu, după a 6 pravilă a săborului de Cartaghinu și după 43 aceluaș săbor”. (Textul după: *Sacerdoșeanu* A., Predosloviile cărților românești, I, 1508—1647. București 1938, p. 76—78).

zate și în limbi străine, Pravila a trebuit să fie tilcuită în limba română pentru a fi bine cunoscută și bine înțeleasă pentru a fi aplicată de duhovnici.⁷⁷⁹

Se știe de altfel că spovedania — și la români, ca și la ruși, bulgari, sârbi, germani, francezi și alții — s-a făcut totdeauna în limba națională; la noi, în limba poporului, în limba română.⁷⁸⁰

Iată ce ne îndreptățește să considerăm că pravila a fost manualul care s-a tradus cel dintâi în limba vie a poporului. Socotim de asemenea posibil ca școala din Schei să fi avut o astfel de traducere care a circulat în Transilvania, și, de aci, cu ușurință au putut să o cunoască atât muntenii cât și moldovenii.⁷⁸¹

Acest caracter de manual de școală l-a avut și Pravila lui Coresi, ca și cea a lui Lucaci, iar traducerea pravilelor s-a putut face tot așa de bine și în Transilvania ca și în celelalte două țări românești, Moldova și Țara Românească.

De fapt, fiind date condițiile spre a putea fi traduse pravilele în limba română pe întreg cuprinsul pământului locuit de români, iar pe de altă parte această traducere fiind reclamată de aceleași trebuințe ale vieții românești de pretutindenea, sîntem îndreptățiți să admitem că pravilele au fost traduse în toate țările românești și că ele au circulat în întreg spațiul nostru etnic și religios, indiferent de sorginea lor topică, indiferent de țara în care au fost date „pre românie“.

779. În „prologenie“ la „Tilcul Evangheliilor“ (probabil din 1564) diaconul Coresi mărturisește că acest molitvelnic în limba română a fost scris ca „să înțeleagă și popa ce zice însuși, și oamenii ce ascultă“, și că „alte lumi înțeleg“, fiindcă „și Dumnezeu așa au fostu lăsat și proorocilor și apostolilor: să garăiască în limba cum înțeleg și grăiesc oamenii“, citind în continuare diferite texte din Evanghelia după Matei (55, 70, 109) și din Epistola către Corinteni (155). (A se vedea textul la: *Sacerdoteanu A.*, *Predosloviile...* I, p. 35). (A se vedea și *Predoslovie* lui Coresi la *Psaltirea slavo-română* — 1577 —, *Idem*, p. 40).

Important este și faptul mărturisit de jupînul Hîrjului „din cetatea Brasovului și atot ținutul Bîrsei“ în „*Predoslovie cnighi sim 2*“ din *Evanghelia cu învățătură* (1581) ca aceasta care „o scoase“ den cartea sîrbească pre limba rumânească“ Coresi „diaconulu“, ce era meșteru învățatu într-acestu lucru“, „împreună și cu preutu de la besearica Scheailor, de lîngă cetatea Brașovului, anume paru Iane și papa Mihai“, în scopul „să se înmulțească în multe părți și chipuri cuvîntulu lu Dumnezeu și să se adaugă spre învățătură legiei creștinească“ și „spre învățătură lezie oamenilor creștini“, și ca toată această lucrare de traducere s-a făcut după exemplarul slav trimis de mitropolitul Serafim, din cetatea Tîrgovistei și cu „sfarul“ mitropolitului „marele Ghenadie, den totu ținutulu Ardealului și alu Orăziei“ și la cererea a „multe clirosu de preoți ce le trebuia această carte“ etc. (*Sacerdoteanu A.*, o.c., p. 53).

780. A se vedea nota 385.

781. Vezi o prezentare a principalelor date bibliografice, ca și enumerarea exemplarelor de pravile în manuscris existente în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, la: *Izvoranu Srelian*, *Sfaruri si orînduiri pentru duhovnici în pravilele manuscrise slavo-române si românești*, în rev. „*Glasul Bisericii*“, 1959, 1—2, n. 51, nota 10, unde înșiră un număr de 22 manuscrise cercerate și existente în sus-numita bibliotecă.

Făcînd o clasificare a manuscriselor arată că: 4 sînt în limba slavă (mss. 131, 685, 636 și 286); 3 în text bilingvu (slavon și român) (mss. slav 692, mss. român 5211 și mss. slav 334); și 15 sînt în limba română (mss. 3821, 2471, 713, 5595, 2159, 3149, 1336, 5282, 4307, 295, 2005, 1255, 1281, 1250 și 1428).

După locul scrierii constată că unul s-a scris în Ardeal (3821); două în Țara Românească (286 și 2471); și 7 în Moldova (131, 685, 636, 692, 5211, 334 și 1428).

Grupate după timpul scrierii constată că un singur manuscris aparține sec. XV (131); 4 sec. XVI (685, 636, 286 și 649); 3 sec. XVII (5211, 3821 și 2471); 6 sec. XVIII (713, 5595, 2159, 3149, 1336 și 334); iar 8 sec. XIX (5282, 4307, 295, 2005, 1281, 1250 și 1428).

În ce privește persoanele care au scris sau au dispus copierea, constată că s-au scris fie din porunca ierarhului (636, 692), fie a clericilor (131, 685, 3821, 1250). Multe pravile în manuscris reproduc texte după cele tipărite (3149, 334, 1250, 1428 și 1336). (*Izvoranu Șt.*, o.c., p. 53).

De asemenea trebuie să admitem, că tipurile de pravile care au fost traduse la răstimpuri și ori unde pe teritoriul românesc, difereau unele de altele nu numai ca tip ci și ca versiune.

Dar ori unde va fi apărut prima traducere, important este că ea s-a făcut pentru a satisface aceleași trebuințe naționale și bisericești ale poporului român și că ea a circulat pe întreg teritoriul românesc, de o parte și de alta a Carpaților, corespunzând acelorași cerințe unitare a vieții românești.

D. TIMPUL ȘI CAUZELE BISERICEȘTI ȘI SOCIAL-POLITICE CARE AU DETERMINAT APARIȚIA DE PRAVILE LA ROMÂNI

Studiind fondul de manuscrise și tipărituri al Pravilelor păstrate, cercetătorii noștri au încercat să determine în timp vremea când ar fi fost posibilă o traducere în românește a nomocanonului, indicând totodată și cauzele social-politice care au determinat acest feomen istoric.

Ca timp al efectuării lucrării de traducere în limba română a primei pravile, am văzut că cercetătorii sus citați indică veacul XVI, timp în care aceștia situează și apariția cauzelor sociale care au făcut posibilă o astfel de traducere,⁷⁸² printre care enumeră: destrămarea obștiilor agrare, ridicarea unei noi păтури sociale și întărirea și organizarea puterii centrale a Statului și a Bisericii cu ajutorul legilor.

De fapt, în decursul istoriei unor popoare — și numai într-o măsură foarte mică — va fi contribuit și destrămarea obștiilor agrare la apariția legilor scrise în limbile popoarelor respective. Dar acest factor, ca fenomen istoric, nu se constată decît întîmplător, căci dacă în viața poporului nostru și-a afirmat vreun astfel de rost, nu toț la fel în viața altor popoare din răsărit și din apus, pentru că nicăieri în altă parte apariția dreptului scris în limba națională nu a fost determinată de un asemenea factor, nici la moravi, nici la ruși, nici la slavii din sud și nici la popoarele germanice sau la cele neolatine. Cu atît mai puțin poate fi vorba de așa ceva în antichitate.

Cît despre Biserică, se știe că ea și-a confecționat cele dintîi legi juridice proprii prin adaptarea și asimilarea celor de stat, care existau deja de mult într-o impecabilă formă scrisă.

Desigur că în aprecierea cauzelor care pot determina apariția legilor juridice scrise în limba unui popor, trebuie avute în vedere elementele specifice pentru poporul respectiv, dar și elementele care reprezintă cauzele generale ce determină atît apariția legilor scrise în viața de stat a unui popor, cît și acelea care determină același fenomen în viața Bisericii.

Istoria nu cunoaște nici o Biserică ale cărei legi scrise în limba națională să fi fost determinate de cauzele care au determinat apariția simultană a unor astfel de legi în viața Statului de pe același teritoriu.

Toți cei de altă socotință, nu țin seama de cele arătate și pe deasupra nesocotesc faptul că pravilele erau mai întîi legi specific bisericești, și că deci, printre cauzele care au dus la traducerea lor în românește, trebuie să se caute și cauze de această natură, ba chiar mai întîi pe acestea.

Principalele cauze de natură bisericească, care au dus la traducerea nomocanonului, au fost: *necesitatea practică a cunoașterii conținutului pravilelor ca îndrumătoare ale vieții bisericești, instrumente juridice în mîna preoților duhov-*

782. Grecu Al., o.c., p. 227; Panaitescu P. P., Începuturile și birunța scrisului p. 173;

nici, judecători în scaunul mărturisirii și utilitatea lor ca manuale școlare de instruire a viitorilor preoți.

În rezolvarea problemei cauzelor care au determinat apariția de legi scrise la români într-o anumită perioadă istorică, trebuie să ținem seama de ambele aspecte ale problemei, aspecte complet deosebite ce reprezintă realități care și-au avut evoluția lor proprie, dar în strînsă legătură, și anume, să avem în vedere că la traducerea legilor în limba română au dus atît nevoi imediate bisericești, cît și nevoi social-politice de Stat, acestea apărînd în istorie la vremi și locuri diferite, și anume, mai întîi cele de ordin bisericesc și mult mai tîrziu cele de Stat.

În cazul legilor scrise sau a dreptului scris în Biserica Ortodoxă Română, avem de a face cu un lucru distinct de ceea ce reprezintă dezvoltarea dreptului pînă la fixarea lui în scris în viața de Stat, fapt ce arată că nu poate fi condiționată apariția dreptului scris al Bisericii de diferitele realități care n-ar fi permis să apară în aceeași vreme un drept scris al Statului.

Apariția dreptului scris la români trebuie deci legată mai întîi de nevoile bisericești, și, în acest caz, ele trebuie să fie mult mai vechi decît ar fi impus nevoile de Stat apariția legilor scrise în formațiile statale românești.

Nevoile bisericești au existat de cînd a existat o formă organizată de biserică pe teritoriul patriei noastre, fiindcă nu putea să existe o astfel de organizare fără să aibă și legi bisericești. Acestea chiar dacă n-au fost legi scrise în primele două veacuri ale erei noastre, începînd din veacul trei ele au fost scrise și colectate sub formă de codici în Biserica bizantină din veacul III înainte, de unde s-au împămîntenit prin asimilare și în viața Bisericii românești.

Obligația de a cunoaște pravila era impusă oricărui candidat la preoție; fără un minimum de cunoștințe canonice nu putea să i se dea unui candidat dreptul de a fi preot-duhovnic. Această obligație o găsim clar exprimată în primele pagini ale vechilor noastre pravile, unde se spun textual următoarele: „*E popele tinăru nu se cade a ispovedi oamenii pînă nu va ști bine pravila și învățătura de la sfînta pravilă și de la duhovnicul său și pînă nu-și va împli ispovedania păcatelor sale*”⁷⁸³

Nevoia de a avea pravile într-o formă accesibilă preoților candidați la duhovnicie, a existat la noi de cînd au existat preoți și credincioși români pe pămîntul patriei noastre. Că acești preoți, candidați la duhovnicie au cunoscut cuprinsul pravilei pe cale orală de la duhovnicul lor (dascălul), sau dintr-o colecție scrisă într-o limbă străină, greacă sau slavonă, nu importă, fapt cert este că aceștia au trebuit să și traducă textul în limba pe care ei o înțelegeau și în care vorbeau, pentru a înțelege ei ca și cei cărora li se adresau, ceea ce trebuia să știe și să aplice în practică.

Dacă slujba religioasă putea să fie săvîrșită și într-o limbă neaccessibilă, normele de credință și mai ales cele de organizare și încadrare într-o anumită disciplină, au trebuit să fie expuse și învățate într-o limbă accesibilă, fiindcă în acest caz cunoașterea implica în același timp și înțelegerea și mai ales aplicarea lor în viața de toate zilele.

Indiferent de faptul că învățarea s-a făcut pe cale orală sau scrisă, ea a trebuit să se facă la români în limba lor, și aceasta a fost totdeauna limba

783. Vezi textul Pravilei de ispravă în manuscris la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România din București, p. 4.

română.⁷⁸⁴ Scrisul apare aici ca un accesoriu, ca un mijloc tehnic de mai mică importanță. Lucrul principal rămîne faptul că conținutul pravilelor a fost cunoscut de români, și anume, după texte precise, existente în limba greacă și slavonă care au fost traduse cu siguranță din cele mai vechi timpuri în limba română ca să fie înțelese pentru a fi aplicate. Așternerea traducerii pe materialul tehnic de scris, e un lucru de tehnicitate, și el s-a făcut desigur numai atunci cînd s-a simțit această nevoie, și cînd au fost date posibilitățile realizării lui.

Întrucît nevoia aceasta era veche, considerăm că și traduceri de Pravile în limba română au trebuit să existe de multă vreme, desigur din vremea în care ele au apărut în viața Bisericii, vreme în care românii erau deja de mult creștini. Aceasta cu atît mai mult, cu cît la popoarele vecine, aceeași nevoie a impus ca imediat după ce s-au încreștinat, să se treacă și la o traducere oficială a codului de canoane în limba lor.

Cum poporul nostru este un popor creștin prin naștere și cum creștinismul românesc este de origine romanică iar nu greacă și cu atît mai puțin slavă, e greu de admis ca el să nu fi cunoscut și normele canonice în aceeași limbă în care a cunoscut cu siguranță învățătura de credință, lucru dovedit prin toți termenii legați de aceasta care sînt de origine latină.⁷⁸⁵

784. În această privință este foarte caracteristică justificarea traducerii cărților bisericești cu manuscrise și tipărituri din veac. XVI.

Astfel, Oprea Diaconul, în post-fașa Octoihului românesc din 1559—1560 de la Brașov spune: „Cuvîntul lui Dumnezeu trebuia să se înțeleagă feciorii iar cum să înțeleagă, dacă învață în limbă străină, de nu înțelege nimica? Iar sîrbește (slavona) și latinește să știe numai cine iaste un cărturar, oare preot, oare dascăl, oare diacon, iar mișelimea n-are lipsă (nevoie) de a știrea”. (N. Sulică, Cea mai veche școală românească, în „Omagiul lui C. Kirițescu”, București 1937, p. 14—15). „Feciorii” erau elevii școlii din Schei, viitorii preoți, dascăli și dieci. (Vezi: P. P. Panaitescu, Începuturile și biruința scrisului, p. 171).

La fel în prefața Evangheliei cu învățături a lui Coresi de la 1581 se arată că această carte a fost scrisă și publicată în românește, ca „să fie mai lesne și mai ușor a ceti și a înțelege pentru oamenii aceia proști” (neînvățați, neștiutori de care slavonă sau latină) (Diaconul Coresi, Carte de învățătură, București 1914, p. 6).

785. În ce privește problema începuturilor, originea și dezvoltarea creștinismului în Dacia Traiană — locul de formare al poporului român — ca un fenomen istorico-cultural, a se vedea rezultatele cercetărilor întreprinse de Vasile Pîrvan și expuse în lucrarea sa: „Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman”, București 1911, p. 223, „care, pe baza argumentului filologic, terminologia creștină, în limba română și a mărturiilor literare, printr-o intuiție generală, afirmă și susține, că: „începuturile creștinismului nostru ca credință generală a poporului” sînt de pus în secolele IV—V ale erei noastre (p. 143 și 198).

Din prezentarea terminologiei creștine în limba română, privind noțiunile fundamentale de credință și viață religioasă, care este de origine latină, cercetătorul scoate și pe „cel mai bun argument pentru o creștinare, dacă nu generală, în orice caz în cea mai mare parte, a populației daco-romane, în secolele IV—VI” (Barnea I., „V. Pîrvan și problema creștinismului în Dacia Traiană”, în rev. „Studii Teologice”, 1958, 1—2, p. 105).

V. Pîrvan mai susține că, creștinismul daco-roman a fost de la început ortodox, nu eretic (arian etc.), și „împreună cu limba populației care înfățișează noua credință monoteistă, părăsind politeismul, a constituit unul din factorii principali ai menținerii unității acesteia, în mijlocul populațiilor înconjurătoare, creștinate mai tîrziu” (Barnea I., o.c., p. 105).

Afirmațiile lui V. Pîrvan sînt azi întărite și prin studiile care pun în discuție noile descoperiri arheologice (Daicovici C., Există monumente creștine în Dacia Traiană în sec. II—III?, în Anuarul Institutului de Studii Clasice, II, (1933—1935), Cluj 1936, p. 192; Macrea M., A propos de quelques découvertes chrétiennes en Dacie, în „Dacia”, XI—XII (1945—1947), București 1948, p. 228, „nu admit” „propagarea” creștinismului în Dacia înainte de Aurelian ca o necesitate „logică” cum a afirmat Pîrvan. Presupun în schimb, existența unor creștini izolați, veniți din Orient cu credința lor de acasă, lucru pe care-l făcuse însuși autorul „Contribuțiilor” p. 74 și 197” (Vezi amănunte la: Barnea I., o.c., p. 95, nota 5).

Că nu avem urme care să dovedească acest fapt istoric — adică documente sau certificate de consemnare, nu de naștere a lui, — este prea adevărat, dar aceasta nu însemnează că n-a fost posibil și chiar necesar să se întâmple așa.

Privită în această optică, problema datei la care a fost posibilă efectuarea unei traduceri în românește a nomocanonului nu poate fi soluționată decât în sensul că o astfel de traducere n-a putut apare decât după întocmirea primelor

Concluziile trase de V. Pîrvan, acum 56 de ani, din argumentul filologic și logic privite azi în lumina noilor descoperiri sînt însă pe deplin documentate. (A se vedea: *Barnea I. o.c.*, p. 104).

„Ceea ce nu se poate susține, pe baza documentelor de care dispunem, este „organizarea” în adevăratul înțeles al cuvîntului, a bisericii daco-romane de la Nordul Dunării, în aceeași perioadă de timp, cu creștinarea ei”. (*Idem*, p. 105).

Deși această apreciere este în fond judicioasă ea face însă abstracție de modul de organizare simplu și destul de primitiv al primelor comunități și episcopii creștine.

Într-adevăr, gîndindu-ne la acel mod de organizare nu trebuie să-l măsurăm cu rînduiri actuale și nici cu cele care s-au impus de prin veac. IV—V înainte pentru organizarea unităților bisericești. Căci dacă le privim prin optica pe care ne-o formăm din cunoașterea acestora, atunci în zadar vom căuta forme de organizare corespunzătoare în orice parte a bisericii vechi, nu numai pe teritoriul țării noastre, deoarece în primele veacuri acea organizare nu semăna deloc cu organizarea de mai tîrziu și cu cea de astăzi.

Primele comunități locale creștine și primele episcopii erau toate independente și se conduceau numai după normele religioase și morale expuse în Sfînta Scriptură. Episcopul ca și preotul era numai un îndrumător și un mijlocitor al harului. Nu folosea legile de drept și nici simbolul puterii exprimată în limbaj juridic: „toiagul pastoral”. Nu se introduseseră norme juridice, și fiecare episcop era autocefal fiindcă nu se constituiseră sinoadele și nu se ajunseseră la o împărțire administrativă-bisericească a diverselor teritorii.

Era încă epoca misiunilor în care se constituiau pretutindeni și oriunde se putea biserici locale cu caracter autocefal. Acestea nu erau însă opera unor acțiuni misionare organizate și dirijate de la un anumit centru, așa cum s-au petrecut lucrurile mai tîrziu după împăcarea Bisericii cu Statul, ci erau misiuni spontane ca rod al zelului unor slujitori și de cele mai multe ori ale unor simpli creștini.

Dacă avem în vedere toate acestea nu trebuie și nu este nici cu puțință să căutăm și să găsim elemente de organizare bisericească de tipul celor apărute și consolidate abia din veacul IV—V înainte.

Pe teritoriul patriei noastre încreștinarea nu s-a făcut prin misiuni dirijate și nici comunitățile bisericești constituite aici nu au fost supuse vreunui centru de peste Dunăre sau de peste Mare, nici Romei, nici Constantinopolului, care devine abia tîrziu de la 330 centrul bisericesc important, și nici altor scaune vechi, pentru că nici unele din acestea n-au avut libertate de a organiza „acțiuni” misionare pînă după anul 313.

Constituite prin rîvna unor credincioși și slujitori de limbă latină, vechile unități bisericești de pe teritoriul patriei noastre au fost independente sau autocefale, nu erau organizate și nu se conduceau decât după tradiționale norme religioase și morale cuprinse în Evanghelie și în Predania apostolică.

Abia după veacurile III—IV se poate lega ipoteza cunoașterii legilor bisericești sau a Sfintelor Canoane din acea vreme pe baza cărora sigur ar fi trebuit să fie orînduite organizațiile bisericești.

Se știe că V. Pîrvan (o.c., p. 197, 199—200) situează generalizarea creștinismului daco-roman „organizarea completă a Bisericii” încă din sec. IV—V, și numai „reorganizarea ei sub influență slavonă” (p. 200).

Azi este în parte confirmată și această părere, deși nu avem dovezi materiale pentru a susține prin noile cercetări care dovedesc cu prisosință că organizarea ierarhică de o amploare mai mare (*Daicovici C.*, în jurul creștinismului în Dacia, în „Studii” I, 1948, p. 125—127; *Idem*. Au sujet de monuments chrétiens de la Dacie Trajane, p. 94). (Cf. *Barnea I.*, o.c., p. 170—171), împreună cu terminologia mai înaltă bisericească și cu liturghia slavă „le-au primit mai tîrziu, poate în secolul al X-lea” (*Greco Al.*, Bulgaria în nordul Dunării în veacurile al IX—X-lea, în „Studii și Cercetări de Istorie Medie”, I, 1950, p. 234—236) din partea bisericii slavo-bulgare din sudul Dunării” (*Barnea I.*, o.c., p. 105). Vezi și *Ionescu I.*, Privire asupra cuvintelor cu sens religios din fondul principal lexical al limbii române, o.c., în rev. „Mitropolia Olteniei”, 1956, p. 343—359.

nomocanoane, și că traducerea însăși a fost determinată de trebuințele vieții bisericești, de cauze religioase.

Din negura vremii nu se poate desprinde o dată certă în această privință.

E adevărat că nevoile de Stat s-au ivit mult mai târziu și că pravilele ce le posedăm azi ni s-au păstrat din această epocă târzie, în care s-a intensificat opera de asimilare a legislației nomocanonice bizantine nu numai în Biserica românească, ci pe o scară tot mai mare și în formațiile statale românești devenite și ele din ce în ce mai puternice și cu aparat administrativ din ce în ce mai concentrat în jurul puterii centrale a Domnitorului, după modelul Bizanțului. În evoluția organizării lor statale românești se apropiau tot mai mult de modelul lor, Statul bizantin.

Veacul al XVI-lea marchează tocmai epoca de intensificare — din nevoi de Stat — a operei de asimilare a legislației nomocanonice bizantine, legislație bisericească și de stat în aceeași vreme.

Vremea aceasta este marcată de prima tipărire a Pravilei și cunoscută sub numele de Pravila de la Ieud sau a lui Coresi, și de manuscrisele păstrate, înrudite cu aceasta.

Cu un veac mai târziu, accentuându-se și sporindu-se nevoile de Stat și cele bisericești, asistăm la o nouă acțiune de asimilare a legislației nomocanonice, în limba română, repetare amplificată a acelei din veacul anterior.

Acum se începe reeditarea în limba română prin tipar, a legislației bisericești existente, concretizată în Pravila Mică sau bisericească de la Govora, și în lucrarea „Șapte Taine”, și se trece apoi la o traducere intensă a colecțiilor mai mari de legi bizantine, care erau chemate să corespundă nu numai nevoilor bisericești ci în mai mare măsură acelor de Stat. Avem acum de a face cu un Stat românesc feudal centralizat în jurul unui domn, prinț feudal de tip bizantin, și o biserică românească autonomă în frunte cu un mitropolit, asociat și el la conducerea Statului, după același model bizantin.

În aceste împrejurări și datorită acestor nevoi, apar la români pravile în limba lor națională, de tipul celei de la Iași, numită „Carte românească de învățătură” și a celei de la Tîrgoviște, numită „Îndreptarea Legii” sau „Pravila Mare”, colecții de legi mixte, bisericești și de stat, sancționate de ambele puteri.

Atît în veacul XVI cît și în cel următor, apariția pravilelor în limba română avînd un caracter oficial, se datorește anumitor cauze, care sînt atît de natură bisericească cît și de Stat.

În lumina noilor cercetări istorice, Pravilele nu mai pot fi socotite azi ca simple obiecte de artă sau ca producții culturale împrumutate în scopul glorificării unor domni, sau ca simple colecții de învățături, destinate să educe poporul român, cum le socotea vechea istoriografie.⁷⁸⁶ Ele reprezintă instrumente juridice apărute datorită unor necesități dintr-o anumită perioadă a istoriei poporului nostru și datorită unor cauze obiective religioase, bisericești, sociale și politice deopotrivă.

Apariția primelor pravile oficiale din secolul al XVII-lea este strîns legată de poziția Bisericii Ortodoxe în cadrul Statelor feudale românești, care era chemată să ducă în cadrul poporului dreptcredincios o acțiune social-politică corespunzătoare de susținere a intereselor acestor state feudale, ea fiind principala instituție a acestora, cooptată într-un fel chiar la conducerea lor.

786. Iorga N., Istoria literaturii românești, ed. II, p. 248.

Biserica Ortodoxă Română avea o organizație unitară pe întreg teritoriul locuit de români, după model bizantin, cu mult înainte de apariția formațiilor statale românești de tip feudal cunoscute azi. Faptul acesta determină pe domnitorii români, ca îndată după încheierea politică a statelor lor, să se ocupe și de o reorganizare a vieții bisericești pe care să o lege din ce în ce mai mult de puterea centrală a statului, de domnitor.

„În acțiunea lor de centralizare a puterii de Stat, domnitorii români au găsit în pravile mijlocul juridic de a influența comportarea supușilor într-un sens nou și uniform, altul decât cel al obiceiului, diferit de la o regiune la alta a țării”,⁷⁸⁷ de aceea au intensificat în veacurile XVI—XVII acțiunea de asimilare a normelor nomocanonice de origine bizantină, făcând să fie dată la iveală sub formă tipărită, — printre primele lucrări apărute în această formă, pravilele, legiuri de bază, ale Bisericii și ale Statului feudal român.

E. RĂSPÎNDIREA ȘI CIRCULAȚIA PRAVILELOR ROMÂNEȘTI PE ÎNTREG TERITORIUL LOCUIT DE ROMÂNI

Caracterul unitar al pravilelor românești ca și rostul lor în dezvoltarea religioasă și național-politică, deopotrivă, a poporului român, rezultă și din răspîndirea și circulația lor pe întreg teritoriul locuit de români.

Răspîndirea și circulația pravilelor românești, se poate dovedi prin indicarea locului unde s-au păstrat uneori singurele sau unicele exemplare pe care le posedăm.

Prima traducere românească a nomocanonului, care este socotită a fi drept izvor comun al Pravilelor din secolul al XVI-lea, — indiferent că s-a făcut în Moldova, în Transilvania sau Țara Românească, a circulat nestingherită de o parte și de alta a Carpaților, de vreme ce se tipărește la Brașov, se copiază de popa Ioan din Sînpetru, și se copiază după un veac în Moldova.

Pravila cunoscută sub numele de Pravila lui Coresi ni s-a păstrat într-un unic exemplar fragmentar (12 foi) la o biserică din Maramureș (Ieud), colțul cel mai depărtat al țării. Restul exemplarelor desigur au luat drumul celorlalte țări românești. Lucrul este explicabil și ușor de înțeles, ținând seama de rostul și rolul Brașovului, mare centru comercial în legături strânse cu toate țările românești.⁷⁸⁸

Pravila lui Lucaci (1581) s-a păstrat la episcopia Romanului tot timpul vieții episcopului Eremia, iar după moartea acestuia trece la mînăstirea Putna.

787. *Cernea E.*, Curs de Istoria Statului și Dreptului R.P.R., I, dact. București 1961, p. 247—248.

788. Legăturile Brașovului cu Țările Românești sînt acum nu numai de natură comercială, ci și legături diplomatice, politice și religioase (preoții români din Transilvania se sfințeau de ierarhi din Țara Românească). Tipografia lui Coresi e adusă la Brașov din Țara Românească. Coresi vine la Brașov din aceeași țară la cererea românilor din Scheii Brașovului, orașeni români cu frumoase tradiții culturale. (Vezi: *Motogna V.*, Relațiile dintre Moldova și Ardeal în veacul al XVI-lea, Dej 1928; și *Păcurariu M.*, Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI—XVIII, Sibiu 1968, p. 204).

„În cadrul multiplelor legături între Brașov și Țara Românească în secolul al XVI-lea, cartierul românesc al Scheilor își are importanța sa, ca un cartier bogat, protejat de Țara Românească și de Moldova, cu o comunitate ortodoxă interesată în legăturile comerciale, diplomatice și religioase cu aceste două țări”. *Panaiteșcu P. P.*, Începuturile scrisului în limba română, în rev. „Studii” și materiale de Istorie Medie, IV, 1960, p. 155.

Vezi și capitolele respective din lucrările: Din Istoria Transilvaniei și Istoria României.

Pravila de la Govora s-a tipărit în două ediții, din care una pentru Transilvania, cu semnătura mitropolitului Ghenadie al Transilvaniei. Faptul acesta ne îndreptățește să presupunem că ea a circulat ca un cod oficial bisericesc pe întreg cuprinsul Transilvaniei, după cum, în ediția pentru Țara Românească, a circulat nu numai în această țară, ci și în Moldova. Din această pravilă ni s-au păstrat exemplare în toate provinciile românești.⁷⁸⁹

Lucrarea mitropolitului Varlaam al Moldovei „Șapte Taine” (1644), scrisă din porunca lui Vasile Lupu, a circulat și s-a utilizat și în Transilvania, unde s-au găsit o serie de exemplare.⁷⁹⁰

Pravilele lui Vasile Lupu și Matei Basarab au circulat la fel și au fost utilizate în toate cele trei țări românești: Țara Românească, Moldova și Transilvania. Îndreptarea Legii este de alt fel codul oficial după care s-a cîrmuit întreaga Biserică Ortodoxă Română, cum a fost și Pravila Mică sau de la Govora, a cărei publicare în două ediții una pentru Țara Românească și alta pentru Ardeal, este un fapt deplin grăitor în această privință. De altfel, chiar și pentru Biserica Unită, după 1700, Pravila de la Tîrgoviște rămîne codul ei oficial.⁷⁹¹

Exemplare din aceste pravile se păstrează pînă azi prin bibliotecile eparhiale și pe la diferite parohii sătenești.⁷⁹² Pravila Mare se traduce în Ardeal și în limba latină, în timpul ocupației Olteniei de către Austrieci, pentru nevoi de Stat, fapt ce arată că ea era în uz și era necesară pentru folosința instanțelor civile din această țară,⁷⁹³ în care românii se judecau după legea românească, legea strămoșească.

Locurile unde s-au tradus, copiat sau tipărit, ca și locurile unde s-au păstrat diferitele exemplare din vechile pravile, demonstrează că ele s-au răspîndit și au circulat pe întreg teritoriul locuit de români, indiferent de granițele politice care despărțeau cele trei țări românești, în care s-a păstrat o concepție unitară formată în condiții de trai aproape identice.

Răspîndirea pravilelor s-a efectuat prin diferite mijloace. Cele în manuscris s-au difuzat prin intermediul copiștilor, care circulau multiplicînd textele existente de care dispuneau ei sau alții.⁷⁹⁴ De asemenea, fie în manuscris, fie tipărite, pravilele s-au mai răspîndit și prin vînzări repetate, prin donații, schimburi, împrumuturi etc.⁷⁹⁵

Legăturile comerciale, politice, culturale și mai ales religioase dintre cele trei țări românești au ușurat mult circulația pravilelor. Nu trebuie uitat nici interesul comercial al sprijinatorilor lui Coresi, care nu urmăreau atît satisfacerea nevoilor culturale ale românilor, cît cîștigul material rezultat din vinderea acestor cărți, mai ales că de cele mai multe ori cei care le vindeau erau străini

789. *Bianu I., N. Hodoș, Dan Simonescu, Bibliografia românească veche, București 1903, Pravile.*

790. *Mangra V., Cercetări literare-istorice, București 1896, p. 14.*

791. *Bran F., Dreptul canonic oriental, I, Prolegomene, Lugoj 1929, p. 11; Bălan I., Fontes jus canonici, p. 20, 70, 75.*

792. *Bianu I., și a., o.c., Pravile.*

793. În anul 1722 e tradusă de funcționarul vamal Petru Dobra. Cf. *Berechet Șt. Gr., Aplicarea pravilelor ca izvor al unificării spirituale și naționale la Români, p. 61, în „Omagiu lui Ioan Lupaș (la 60 ani) august 1940, București 1943.*

794. *Strempele G., Copiști de manuscrise pînă la 1800, I, București 1959.*

795. *Teodorescu B., Circulația vechii cărți bisericești, în rev. B.O.R., 1961, 1—2, p. 169.*

de limba și de legea noastră, sași, bulgari, unguri, armeni și alți negustori care mișunau în Brașov în această vreme.

Răspîndirea Pravilelor oficiale din secolul XVII s-a făcut desigur pe cale oficială, prin aparatul administrativ bisericesc și de stat și în interesul acestuia.⁷⁹⁶

Nici dăragii ciobanilor transhumanți și ai călugărilor peregrini nu trebuie neglijăți, ci putem socoti că de cele mai multe ori, prin intermediul acestora, se aduceau dintr-o prate și alta a Carpaților diferitele cărți bisericești, între care desigur nu lipseau pravilele atît de solicitate de preoții satelor noastre.

Ori unde ar fi apărut primele traduceri — Moldova, Transilvania sau Țara Românească — important este că toate acestea au străbătut de-a lungul și de-a latul teritoriile românești și s-au răspîndit la toți românii, fiindcă ele au fost rodul aceleiași realități naționale și bisericești. Din această cauză, ele pretutindeni au fost acceptate și folosite.

Datorită acestei realități sociale și bisericești, deopotrivă, pravilele românești n-au avut un specific local, ci ele au exprimat totdeauna o realitate care se înfățișează ca stare generală și ca satisfăcînd trebuințe tot atît de generale.

Un factor deosebit de important pentru difuzarea Pravilelor în toate țărilor românești l-a constituit conștiința unității întregului popor român și atașamentul pe care l-au simțit toți fiii acestui popor unui față de alții.

Forma superioară a acestei conștiințe și a acestui atașament, a constituit-o năzuința spontană a tuturor românilor de a-și încheia o țară mare și unitară, în care să fie cuprinși toți cei de-o limbă și de-o lege.

F. APLICAREA PRAVILELOR ÎN VIAȚA BISERICESCA ȘI DE STAT A POPORULUI ROMÂN

Caracterul unitar al Pravilelor românești mai rezultă în mod clar și din aplicarea acestora în mod unitar pe întreg teritoriul locuit de români.

Problema dacă s-au aplicat sau nu pravilele în instanțele judecătorești, civile și bisericești, a fost și este una din cele mai discutate probleme din istoria dreptului românesc. Unii din cercetători, mai ales istorici ai istoriei literaturii noastre vechi, au negat aplicarea pravilelor, socotindu-le simple cărți de învățătură morală.⁷⁹⁷

796. Pravilele românești în Transilvania aveau și un rol de păstrare a conștiinței unității naționale și bisericești, ele fiind și arma cea mai puternică de luptă în rezistența în fața atacului autorității de stat străine interesate a desprinde însă pe românii de aici de frații lor de peste munți.

Dovadă este faptul apariției ediției speciale a Pravilei Mici de la Govora pentru Ardeal cu semnătura mitropolitului Ghenadie, una și aceeași cu ediția semnată de mitropolitul Ștefan al Țării Românești și decretarea Pravilei Mari de la Tîrgoviște drept cod oficial și al Bisericii românești ortodoxe din Ardeal.

Sublinierea făcută pe actul unirii din 1700 „toată legea noastră să stea pe loc” a fost consfințită de hotărîrile sinoadelor Bisericii unite de mai tîrziu și a fost păstrată cu sfințenie tot timpul. Vezi: *Mladin N.*, Biserica Ortodoxă Română, una și aceeași în toate timpurile, Sibiu 1968.

În felul acesta „legea strămoșească” a fost tot timpul aceeași cu „legea bisericească”, cu „legea românească” prin care se împărțeau aceeași „sfîntă dreptate românească” într-o țară stăpînită de străini de altă naționalitate și confesiune religioasă.

Persistența românilor în „aceeași lege strămoșească”, lege bisericească și românească deopotrivă a făcut să eșueze atîtea planuri de izolare între frați, cum a fost acela al lui Gavriil Bethlen cunoscut azi dintr-o scrisoare a Patriarhului din Constantinopol Ciril Lucaris (Vezi textul la: *Lupaș I.*, Lecturi din Izvoarele Istoriei române, București 1928, p. 161—164.

797. *Iorga N.*, Istoria literaturii românești, ed. II, București 1925, p. 248.

Pravilele, departe de a fi însă literă moartă pentru judecata vremii lor, cum le socotesc cei ce le neagă aplicarea,⁷⁹⁸ au fost tocmai colecțiile de legi după care se conducea în primul rînd judecata civilă și bisericească a vremii.

Dovedirea concretă a aplicării pravilelor s-a lovit de anumite greutăți, care au fost însă exagerate.

Astfel, se știe că în trecut hotărârile judecătorești în pricinile de drept penal sau de drept al familiei, nu se redactau în scris, ci probabil numai oral cu martori. În scris ni s-a păstrat numai hotărâri judecătorești date în chestiuni de reglementare a dreptului de proprietate, care obișnuit se dădeau în baza „obiceiului pămîntului”, un drept local și nescris, și numai în subsidiar și în baza pravilei. În aceste cazuri posedăm cîteva documente.

În vechime nu se cerea ca hotărârile să fie motivate, adică să se arate locul din lege, pe care se întemeiau. Obligația de a motiva o hotărîre judecătorească, s-a impus abia pe vremea lui Alexandru Ipsilante (1780). Totuși, în trecut nu era rînduiala ca o pravilă nouă să abroge pe cea veche, așa încît judecătorul avea deplină libertate de a-și întări hotărîrea cu paragrafe din orice fel de pravile, vechi sau noi, în limba română, sau în altă limbă, cu condiția să corespundă speței în cauză.⁷⁹⁹

Acest fapt arată că toate pravilele deopotrivă aveau aceeași valabilitate în viața Bisericii și a Statului feudal, ele fiind toate coduri în vigoare, indiferent de forma în care se prezenta.

Hotărîri judecătorești scrise nu s-au păstrat decît din vremuri mai noi. Cnejii și voievozii români în judecățile lor probabil că nu au dat hotărîri scrise. Nici preoții și bătrînii satelor, judecătorii de mai târziu, mai ales în Transilvania, n-au folosit scrisul, ci numai forma verbală.

Din documentele păstrate, se vede că de cele mai multe ori, hotărârile judecătorești se dădeau de exemplu în Moldova, în baza a „toată legea”,⁸⁰⁰ sau după „legea românească”. În Țara Românească se judeca după „dreptate și după toată legea lui Dumnezeu”.⁸⁰¹ În Transilvania găsim expresia de „lex olachorum” și „iuxta ritum valachie”.⁸⁰²

Cuvintele „zacon”, „zacon vlaskii”, „obicei”, indică în mod curent dreptul nescris obișnuielnic și nu dreptul scris pravilnic.

Cu timpul în uzul instanțelor noastre judecătorești civile, intră și folosirea monumentelor juridice bizantine, care probabil erau cu mult înainte numai în uzul instanțelor bisericești de judecată. Astfel, Sintagma lui Matei Vlastares (1335) și Exabiblu lui Constantin Armenopol (1345), sînt folosite și de instanțele civile de la noi.⁸⁰³

Textul Sintagmei intră apoi în cuprinsul Nomocanonului lui Mihail Malaxos (1561—1562), manual de școală și cod de legi special pentru nevoile

798. Iorga N., *Le caractère comune des Institutions du Sud.-Est l'Europe*, Paris 1927, p. 79; Filitti C., *Vechiul drept penal român (Schiță)*, p. 45; Bran F., *Dreptul canonic oriental*, p. 10; Peretz I., *Curs II, II*, p. 5—6.

799. Berechet Șt. Gr., *Aplicarea pravilelor ca izvor al unificării spirituale și naționale la Români*, p. 53; *Idem*, *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, p. 117; *Idem*, *Dreptul vechilor noștri ierarhi la judecata mirenilor*, București 1938, p. 22; Spulber C. A., *Le concepte de la loi juridique*, București 1938, p. 7.

800. Bogdan I., *Documentele lui Ștefan cel Mare*, București 1913, p. 32; Condurachi I. D., *Formarea Dreptului nescris (Obiceiul pămîntului)*, București 1935, p. 14.

801. Bogdan I., o.c., p. 32.

802. *Idem*, o.c., p. 140—143.

803. Longinescu S. G., *Pravila lui Alexandru cel Bun*, București 1923, p. 33—34.

judecătorești ale lumii bizantine, care a fost în cele din urmă tălmăcit în românește și tipărit parțial la 1652 în Pravila lui Matei Basarab.

De subliniat este și faptul, că fostul patriarh Nifon, reorganizatorul vieții noastre bisericești, a reînnoit în Țara Românească și legislația canonică și laică a Bizanțului, și că mai târziu, când s-a simțit nevoia unei rînduiri a organizării Statului și Bisericii, pe vremea lui Mihai Viteazul, ierarhii români cer tot de la Bizanț copii după cele mai autentice nomocanoane cu comentarii, ca de la sursa cea mai sigură care a păstrat neschimbată vechea tradiție și ca de la autoritatea supremă a Bisericii Ortodoxe.⁸⁰⁴

Mihai Viteazul în Hotărîrea dată la 13 aprilie 1596, precizează că: „ori ce greșală ce nu începe a o judeca pravila bisericească, atunci să fie adus la domnie, să se judece cu pravila împărătească”.⁸⁰⁵ Expresia de „pravilă domnească” folosită în instanțele moldovenești din aceeași vreme se aseamănă cu expresia de „pravilă împărătească” folosită în Țara Românească.

Acestea toate sînt dovezi că la noi au existat atît „pravile bisericești” cît și „pravile împărătești” sau „pravile domnești” ca două realități bine distincte, realități ce sînt evidențiate și de scările distincte ale Pravilei Mari, care cuprinde ambele coduri de legi — bisericești și împărătești.

Din hotărîrile judecătorești păstrate abia începînd cu veacul al XVII-lea constatăm că „judecătorii căutau în pravilă” pentru a-și motiva hotărîrile lor. Acest fapt denotă că în cazurile grele, judecătorii cercetau și prevederile dreptului pravilnic, fără să mărturisească totdeauna acest fapt. De multe ori se cercetau chiar mai multe pravile și în diferite limbi.⁸⁰⁶

Dovezi despre aceste fapte avem în cele cîteva hotărîri judecătorești păstrate, ca de exemplu:

În hotărîrea dată în procesul de împărțire a moștenirii din 23 decembrie 1616, dintre Florica, fiica legitimă a lui Mihai Viteazul și Maria, fiica din flori a acestuia, judecat de Alexandru V. Iliș cu mitropolitul Luca și Matei al Mirelor, se spune: „cercetat-am sfînta pravilă și am aflat...”. În hotărîrea dată în procesul de divorț dintre Maria, soția spătarului Vasile, judecat la 10 ianuarie 1633 de divanul lui Matei Basarab cu ierarhii țării și cu patriarhi răsăriteni, se spune: „am căutat și am socotit... de am luat seama pe amănuntul pe sfînta pravilă și că...”. Într-un proces din 20 decembrie 1642, judecat în Moldova în legătură cu pretențiile asupra dotei din partea rudelor, se spune: „socotit-am pre lege direaptă și am căutat la pravilă”. „Deci cum scrie pravila, într-acela chip am judecat și noi”, iar în continuare aceeași hotărîre spune că: „am socotit cum spune pravila... și a căutat la pravilă... și că... legea și pravila nu lasă...”. În procesul dintre Anca, soția spătarului Ianichie și cumnatul său, Florescu, judecat la anul 1657, se spune: „am cercetat la pravilă și grecească și românească și am aflat...”.⁸⁰⁷

Din aceste dovezi reiese limpede, că: „atît înainte de tipărirea pravilelor noastre muntene și moldovene, cît și după tipărirea lor, judecătorii cercetau nu

804. Hurmuzaki, Documente privitoare la Istoria Românilor, XIII, p. 348 (grecește), și XIV, I, 192 nr. CXCIII (românește).

805. Panaitescu P. P., Documente privitoare la Mihai Viteazul, București 1936, p. 23.

806. Berechet Șt. Gr., Dreptul vechilor noștri ierarhi la judecarea mirenilor, București 1938, p. 22. (Extras din rev. B.O.R., 1938, 11—12).

807. Berechet Șt. Gr., Aplicarea pravilelor ca izvor al unificării spirituale și naționale la români, p. 58—60. (În Omagiu lui Ion Lupaș, la 60 ani, august 1940, București 1943).

numai pravilele și manualele existente în manuscris, ci și pe cele tipărite în limba patriei, și dacă o pravilă era insuficientă, se căuta o alta mai bogată în material, fie și greacă.⁸⁰⁸ Aceasta se întâmpla, fie când procesele erau de o natură mai complicată, fie când pravilele noastre nu păreau destul de complete pentru a răspunde la atâtea cazuri grele și variate ridicate de viață.

În veacul al XVII-lea, pravilele românești se aplicau cu vigoare egală pe întreg teritoriul locuit de români, indiferent de locul unde au apărut ele. Așa de exemplu Îndreptarea Legii s-a folosit:

În Țara Românească în procesul lui Stoian Paharnicul,⁸⁰⁹ în procesul de divorț a lui Neaga pronunțat în baza glavei 221;⁸¹⁰ în procesul de divorț al Radei din Bogați;⁸¹¹ în procesul de divorț din 5 mai 1769 între Sanda și Badea din Cornești, pronunțat de dicasterie în temeiul glavei 187 § 1, p. 155; etc.

În Moldova în procesul de partaj din 20 august 1753, între frații Racovițești, care s-a judecat de Matei Ghica, domnul Moldovei cu mitropolitul Iacob Putneanul, mitropolitul de Nis, Paisie și mitropolitul de Sevestia, Gherasim și cu toți boierii, în temeiul glavei 290 § 1 și 3, p. 287; în procesul de partaj dintre frații Rosetești (1753).⁸¹²

În Transilvania Îndreptarea Legii, prin semnătura mitropolitului Ștefan al Țării Românești și al Plaiurilor, devine codul oficial al Bisericii ardeleni,⁸¹³ Ea rămâne în vigoare și în Biserica unită după 1700.

În manifestul unirii din 1698, mitropolitul Atanasie scrie următoarele cuvinte: „și așa ne unim, acești ce scriem mai sus, *cum toată legea noastră*, slujba bisericească, liturghia și posturile *să stea pe loc*“. Cuvintele acestea nu sînt decît o repetare a condițiilor unirii din manifest unde se spune că din „*obiceirile bisericii noastre a răsăritului să nu se clătească*“⁸¹⁴ De aci rezultă că ritualul și disciplina bisericească trebuiau să rămînă neatinse.⁸¹⁵

Pravila cea Mare s-a aplicat continuu și după actul unirii în Biserica română unită,⁸¹⁶ iar autoritatea ei a fost recunoscută de sinoadele Blajului.⁸¹⁷

În Biserica Ortodoxă Română din Ardeal, Pravila cea Mare ca și celelalte pravile românești s-au aplicat tot timpul, rămînînd în vigoare pînă azi părțile lor strict canonice.

Una din dovezile aplicării Pravilelor în Biserica Ortodoxă Română din Ardeal, o constituie jurămîntul depus de mitropoliții Transilvaniei la sfințirea lor în Țara Românească. Astfel, de exemplu, mitropolitul Iosif Budai, sfințit de mitropolitul Teodosie, depune următorul jurămînt: „încă mai mărturisesc și de toate tocmelele ce are scaunul Ungrovlahiei să le păzesc neschimbate întru

808. *Idem*, p. 60.

809. *Magazin Istoric pentru Dacia*, V, 1847, București, p. 124, cf. Berechet Șt. Gr., *Aplicarea pravilelor*, p. 60.

810. Berechet Șt. Gr., *Aplicarea pravilelor*, p. 61.

811. *Idem*, p. 62—63.

812. *Idem*. Vezi și: Georgescu Al. Val., *Cîteva contribuții la studiul receptării dreptului bizantin în Țara Românească și Moldova (1711—1821)*, în „*Studii*“, revista de istorie, 1965, 1, (18), p. 49—73.

813. Bunea A., *Vechile episcopii românești*, Blaj 1902, p. 3—4.

814. Bran Felician, *Dreptul canonic oriental*, I, Prolegomene, Lugoj 1929, p. 37.

815. Spulber C. A., *Etudes de droit byzantin*, VI, *Îndreptarea Legii*, București 1938, p. XLIV.

816. Grama Al., *Instituțiunile calvinești în Biserica românească din Ardeal*, Blaj 1895, p. 24—25.

817. *Moldovan M.*, *Acte sinodale*, 1872, p. 192, n. 1.

toată eparhia mea".⁸¹⁸ „Tocmeli“ înseamnă legi, așezăminte. Aceasta înseamnă că Biserica din Transilvania avea aceleași legi, aceleași norme canonice, fie de conduită, fie de organizare, pe care le avea și mitropolia Ungrovlahiei.

În procesul lui Sava Brancovici (2 iulie 1680), instanța pronunță sentința în baza canoanelor 80 și 81 ale bisericii calvine și în baza can. 75 al legii românești ca și în baza părții I-a tit. I, art. 3, din *Approbatæ Constitutiones*.⁸¹⁹

Tot pentru uz judecătoresc, la 1722 se traduce *Pravila cea Mare* în limba latină de către Petru Dobre, funcționar vamal austriac la Râmnicu Vîlcii.⁸²⁰

Că *Pravila Mare* s-a utilizat în instanțele bisericești de judecată e ușor de dovedit, întru cît pînă azi unele hotărîri judecătorești din instanțele bisericești se motivează cu articole din acest cod de legi.

În anul 1739 la sinodul Bisericii Române unite din județele Alba și Făgăraș s-a confirmat faptul că *Pravila Mare* e încă în uzul acestei biserici.⁸²¹

Îndreptarea Legii a avut deci în Ardeal utilizare în ambele biserici românești, și își mai păstrează parțial vigoarea,⁸²² în Biserica Ortodoxă reîntregită.

În ceea ce privește aplicarea „Cărții românești de învățătură“ avem dovezi mult mai puține, aceasta nu fiindcă ea nu s-ar fi aplicat, ci pentru că ea fiind cuprinsă în *Pravila Mare*, folosirea normelor ei se făcea prin aceasta din urmă.

Dovezi despre utilizarea ei practică în instanțele judecătorești găsim în *Cronica Moldovei*, unde ni se spune că pe vremea lui Constantin Duca (1700—1703), căpitanul Gruia de la Covurlui, a fost judecat pentru răpirea logodnicei altuia în baza glavei 32 § 2 din *Pravila* lui Vasile Lupu. Între altele *Pravila moldoveană* s-a aplicat și în cazul uciderii lui Ilie Canta (glava 8, § 2, p. 23).

În vremea fanarioților ca și mai târziu în veacul al XIX-lea dovezile de aplicare a ei se înmulțesc.⁸²³

În dicasteriile bisericești s-au aplicat nu numai pravile tipărite, ci și pravilele sub formă de manuscris, fie din cele rămase pentru totdeauna în această formă, fie din cele copiate după pravilele tipărite cînd acestea s-au împruștinat.⁸²⁴

818. Mateiu, I., *Contribuțiuni la Istoria Dreptului bisericesc*, I, București 1922, p. 52.

819. Lupaș I. Marina, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Cluj 1939, p. 75.

820. Vezi nota 793.

821. Balan I., *Fontes juris canonici ecclesae rumenae*, Vatican 1932, p. 75.

822. Berechet Șt. Gr., *Aplicarea pravilelor*, p. 65.

823. *Idem*, p. 69.

824. *Idem*, p. 72—74; Covercă V. I., *Aplicarea pravilelor*, în rev. „*Studii Teologice*“, 1961, 7—8, p. 466. În Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România sînt păstrate o mulțime din aceste copii. Vezi o prezentare a lor la: *Izvoranu Șt.*, o.c., p. 15, n. 10.

În ce privește activitatea judecătorească a mitropoliților Țării Românești și ale instanțelor disciplinare: Dicasteria și Consistoriul, vezi: *Păcuraru M.*, *Dicasertia și Consistoriul mitropoliei Ungrovlahiei*, în rev. „*Biserica Ortodoxă Română*“, 1957, 7—10, p. 960—979, în care arată că avem știri asupra judecăților bisericești abia începînd din a doua jumătate a sec. XVI. Judecățile se țineau de obicei la sediul mitropoliei sau la reședințele eparhiilor sufragane. La mitropolie se întîmpla uneori ca singur mitropolitul să judece, — fie din împuternicirea domnitorului, în procesele laicilor, fie că era vorba de procese de natură religioasă —. (A se vedea Documentul 212 și 364 din *Documente privind Istoria României*, B, sec. XVI, vol. VI (1591—1600), p. 194—195, 355—356). De cele mai multe ori mitropolitul era asistat la judecată de mai mulți clerici din serviciul mitropoliei, de ierarhi străini aflați în țară — chiar și patriarhi — sau arhieri sufragani, deci un for superior de judecată. (Vezi amănunte la: *Păcuraru M.*, o.c., p. 970 și urm.). În acest for sentința ca și procedura urmau întotdeauna rînduiala *Pravilei (Erbiceanu E., Vechile privilegii ale Bisericii românești în secolii trecuți, în rev. „Biserica Ortodoxă Română“ XXII (1898—1899), p. 733—734).*

Pravile de tot felul s-au aplicat în instanța specific bisericească numită „spovedanie” sau „scaunul penitențial”,⁸²⁵ unde preotul duhovnic era obligat să aplice celui ce-și mărturisea păcatele, pedepsele prevăzute de Pravilă. Dovezi scrise că se aplica pravila în actul spovedaniei nu avem, deoarece caracterul intim și secret al spovedaniei nu permitea nici atunci ca și azi încheierea de acte scrise. Dovada certă a acestui adevăr este faptul că în practica penitențială pînă azi, se aplică prevederile pravilei, adică canoanele bisericești privitoare la acest act. Utilitatea acestor canoane se deduce și din faptul că ele însoțesc acest capitol în edițiile de Molitvelnic.

Pravila în această utilizare, de cod de legi care arată felul cum se pot ispăși păcatele, a dobîndit în ochii credincioșilor un caracter de sfințenie și alături de Sfînta Scriptură, ea a devenit „Sfînta Pravilă”, bucurîndu-se de mare cinste, fiindcă ea cuprindea „Sfînta Direptate”, adică dreptatea împărtășită de Biserică.

Practica „deschiderii pravilei” la actul spovedaniei arată că românii au simțit nevoia să cunoască conținutul acesteia. Deschiderea presupune și tălmăcirea conținutului scris, adică cunoașterea lui într-o formă verbală accesibilă și aceasta nu putea fi decît limba poporului, limba română.

În Ardeal „sfînta dreptate” împărtășită de unica instituție românească — Biserica — a devenit pentru popor „sfînta dreptate românească”.

G. CONSIDERAȚIUNI CRITICE ȘI PRECIZARI

Legea scrisă apare în istoria bisericească și de stat a poporului nostru ca o necesitate impusă de condițiile dezvoltării lui social-politice și bisericești. Această necesitate a fost satisfăcută în primul rînd prin asimilarea unei legislații în limba greacă și slavă și apoi prin întocmirea de pravile românești în limba vie a poporului român, limba română.

După cum am mai arătat, nevoile bisericești au fost acelea care au determinat cu mult înaintea nevoilor de stat, necesitatea apariției unei legi scrise.

Abia mai tîrziu apar și nevoile de stat. Existînd în cadrul Statului o viață bisericească încheată pe bază de legi scrise, unitare, Statul însuși a procedat, în interesul unificării sale proprii, la însușirea și asimilarea din ce în ce mai intensă a legilor scrise din Bizanțul feudal și creștin.

Apariția Pravilelor este deci legată în primul rînd, de organizarea unitară a Bisericii Ortodoxe Române pe întreg cuprinsul pămîntului locuit de români. Ele reprezintă un anumit sistem unitar de drept specific bisericii din statul feudal român; oglindesc un anumit stadiu al dezvoltării istorice a poporului român; exprimă un anumit mod specific al raportului dintre biserică și statul feudal și o anumită semnificație în dezvoltarea unitară a culturii juridice românești.⁸²⁶

Modelul acestui sistem îl avea Biserica noastră la Marea Biserică din Bizanțul feudal, de unde românii ortodocși își iau nu numai rînduilele de cult ci și pe cele de organizare.

825. Covercă V. I., Judecata bisericească în epoca veche, în revista „Studii Teologice”, 1961, 1—2, p. 76.

826. Berechet Șt. Gr., Aplicarea pravilelor ca izvor al unificării spirituale și naționale la Români, în Omagiu lui Ion Lupaș, la 60 ani, august 1940, București 1943, p. 52.

Organizarea unitară a bisericii corespundea tendinței de centralizare a statului feudal român, de aceea, îndată după încheierea politică a statelor feudale românești, domnitorii s-au preocupat și de asigurarea unei autocefalii bisericești, care în mentalitatea politică a vremii însemna totodată și recunoașterea independenței statului din partea celui mai puternic stat feudal, Bizanțul ortodox.

De la Bizanț, prin intermediul legislației nomocanone bisericești, statele românești au împrumutat și legislația civilă și penală, în același scop al unității și centralizării puterii statului în jurul capului ei feudal, domnitorul român.

Pravilele bisericești — nomocanoane, adică colecții de legi civile și bisericești — conțineau reguli uniforme care prin intermediul bisericii se aplicau pe întreg teritoriul țărilor românești.

„În acțiunea lor de centralizare a puterii de stat, domnitorii români au găsit în pravile mijlocul juridic de a influența comportarea supușilor într-un sens nou și uniform, altul decât cel al obiceiului, diferit de la o regiune la alta a țării”.⁸²⁷

Acestei situații îi corespundea întrutotul legislația bizantină și de aceea aceasta a fost acceptată cu necesitate de statele românești.⁸²⁸

Apariția pravilelor nu înseamnă că a fost înlocuit prin ele obiceiul pământului. Acesta și-a păstrat valoarea sa corespunzând unor variate situații și necesități reale.⁸²⁹

Avântul pe care l-a luat introducerea dreptului scris bizantin în statele românești în sec. XVII coincide într-adevăr însă nu condițional, cu masiva și definitivă destrămarea a obștii agrare, a cărei manifestare în drept era „obiceiul pământului”, și în al doilea rând, și cu întărirea și „creșterea puterii administrative centrale a domnitorului (ca și a bisericii episcopale), în dauna particularismului feudal, cu obiceiuri și autoritate locală”.⁸³⁰

De fapt îndelungatul proces de destrămarea a obștiilor agrare la noi, începe cu secolul al XV-lea și ia proporții de masă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea,⁸³¹ și la începutul celui de al XVII-lea, în care se și încheie.

De asemenea și creșterea puterii centrale administrative, începe mai de mult și prinde forme concrete în secolul al XVI-lea.

827. Cernea E., Curs de Istoria Statului și Dreptului R.P.R., București 1961, vol. I, p. 247.

828. În dauna particularismului feudal — a cărui reglementare în drept era obiceiul pământului — cu obiceiuri și autoritate locală, crește puterea centrală a domnitorului, și odată cu ea și puterea centrală a Bisericii, care impun cu necesitate asimilarea de noi norme de drept cu caracter general și unitar, atât ca concepție cât și ca conținut. Noile norme apar ca legi scrise, bine precizate și uniforme pe întreg teritoriul țării. Aceste legi sînt la început pravilele zise bisericești și apoi pravile zise mixte cu conținut laic și bisericesc.

829. Obiceiul rămîne în uz fiindcă el continuă să reglementeze relațiile ce se mențin prin „stăpînirea în obște a pământului de familia boierească lărgită, sau de obștea moșnenilor, cu responsabilitate colectivă în fața crimei săvârșite, ca și în fața fiseului”. (Grecu Al., P. P. Panaitescu, Începuturile dreptului scris în limba română, p. 227). Obiceiul conviețuiește cu dreptul scris din pravile, care prin mijlocirea dreptului bizantin derivă din cel roman. El corespundea încă unei realități sociale.

830. Grecu Al., o.c., p. 227.

831. În această perioadă boierii, „stăpînii de moșii încep să iasă din devălmășie, moșiile nu mai sînt stăpînite de către o familie mare, ci se concentrează în mîna unui singur stăpîn, actele domnești de confirmare nu mai înșiră zeci de persoane înrudite ca beneficiari ai unui uric sau hrisov, ci tot mai des pe o singură persoană. Această persoană unică poate lăsa moșia moștenire rudei alese de dînsul și începe să apară testamentele”. Grecu Al., o.c., p. 227; Panaitescu P. P., Obștea țărăneasca, p. 5.

Moldova ca și Țara Românească erau acum două state independente și bine organizate. Aveau dregătorii și erau împărțite administrativ și fiscal pe baze teritoriale. Justiția domnească era puternică și cuprindea întreaga viață juridică. Imunitățile feudale încep să dispară. Dregătorii domnești intră în toate sectoarele vieții sociale în numele domnitorului.

Datorită acestor schimbări, în mod firesc dreptul local, drept nescris — obiceiul pământului — dreptul obștiilor, face loc — în domeniul specific al dreptului de stat (laic) — dreptului scris abstract, care reprezenta autoritatea statului.

În această vreme și în viața bisericească se trece la o fază de centralizare, funcțiile organizării și lucrării ei fiind concentrate mai strâns în mâinile vlădicilor, care apar și ca organe ale centralismului de stat feudal. De aceea se impune și mai mult trebuința unui drept scris și unitar, subliniindu-se mai precis dreptul episcopilor și al preoților ca ocîrmuitori și judecători bisericești, prin reguli de drept canonic.

Toate acestea intensifică procesul de asimilare a dreptului bizantin mult cuprinzător și justifică caracterul unitar și oficial al pravilelor bisericești, care apar cu binecuvîntarea episcopului sau mitropolitului și totdeauna din porunca domnitorului.

Asimilarea și introducerea dreptului scris cu prevederi precise pentru fiecare faptă, în locul obiceiului de drept care lasă un spațiu așa de mare inițiativei și aprecierii judecătorului, deci a poruncii celor influenți, înseamnă totodată și o izbîndă a autorității centrale, în fruntea căreia stătea domnul, împotriva autorității stăpînilor locali.⁸³²

Aceleași procese social-politice se petrec acum și în Transilvania, unde se dezvoltă și o pătură orășenească.

Aceste realități, dublate de altă realitate cu caracter național-religios și cu pondere covârșitoare, pe care o reprezenta unirea masivă a întregului popor în jurul Bisericii Ortodoxe, care în Transilvania deținea și puterea judecătorească pentru români, precum și de tendința vie de constantă orientare religioasă și politică a românilor din Transilvania spre celelalte țări românești, fac necesar și pentru Transilvania aplicarea aceluiași drept scris bisericesc și românesc, unitar cu cel din celelalte două provincii românești: Țara Românească și Moldova, cu caractere bine definite, care să reglementeze noile situații.

Aceeași credință religioasă unea sub scutul Bisericii lui străbune ortodoxe pe toți românii de o parte și de alta a Carpaților, indiferent de granițele politice și în ciuda despărțirii lor prin astfel de granițe. Carpații n-au fost și nici nu puteau fi o graniță pentru un popor născut pe ambele lor versante și dezvoltat unitar în aceleași tradiții pline de valori create de geniul său și în același spirit al unui creștinism ortodox, mereu viu și transformat în platoșă de apărare împotriva încercărilor de destrămare spirituală și etnică a sa. Așa se explică menținerea în Ardeal a structurii românești proprii poporului.

La baza tuturor elementelor care au impus să se folosească pe întreg pământul românesc aceleași pravile bisericești și de stat, au stat în primul rînd realitățile sociale, toate țările românești dezvoltîndu-se unitar în condițiile social-economice ale aceleiași orînduirii feudale: feudalismul românesc.

832. Grecu Al., o.c., p. 228.

Această structură socială unitară, a cerut continuu și utilizarea aceleiași legi, care să corespundă aceluiași trebuințe. Și de fapt, legile folosite de țările și de bisericile românești au corespuns întru totul necesităților impuse de această orînduire, pe care în același timp, au și reflectat-o în toate aspectele ei specifice.

Legislația luată din Bizanț corespundea în primul rînd structurii social-economice a țărilor românești, precum și necesităților de dezvoltare în direcție centralizată și unitară deopotrivă a statelor române feudale ca și Bisericii lor.

Deși realități deosebite, atît elementul de orînduire socială unitară, cît și structura centralistă și unitară a statului, ca și organizarea unitară bisericească care avea la bază o credință religioasă unitară, ele toate sînt numai părți ale aceluiași corp etnic care este poporul român. El este purtătorul tuturor acestor caractere unitare și în fond el este cel care a imprimat o unitate și în legislație. E un organism ce s-a dezvoltat unitar, și a reclamat o legislație unitară și în materie de stat și în materie bisericească.

Legislația pravilelor s-a contopit în corpul etnic al românilor din cele trei țări românești și a devenit un element structural al acestei unități etnice.

Față de acest corp, Pravilele apar ca un instrument juridic, ca un element constitutiv al unității etnice a poporului român și totodată ca o expresie a acestei unități.

Sub diversele forme în care au apărut, am văzut că Pravilele au circulat pe întreg teritoriul locuit de români și s-au aplicat cu aceeași autoritate la toți românii.

Pravilele românești sînt în aceeași măsură și un valoros document al limbii și culturii unitare a poporului român. Ele au contribuit totodată, la păstrarea și la dezvoltarea unitară a acestei limbi și culturi autohtone.⁸³³

Prin structura lor enciclopedică de cărți de învățătură românească, ele mai reprezintă și un anumit nivel de dezvoltare unitară a culturii naționale, ca și un stadiu de unitate a culturii poporului nostru cu aceea a popoarelor ortodoxe din mediul cu cultură slavo-bizantin, în cadrul căreia s-a dezvoltat și poporul român.

Prin rostul lor de cărți românești de învățătură, Pravilele au contribuit la formarea conștiinței naționale unitare a poporului român, ele reprezintă în acest sens, un element constitutiv al acestei conștiințe și în același timp un mijloc de exprimare și de întărire a ei în mase. Privite astfel Pravilele sînt cu adevărat „Cărțile de învățătură” ale poporului nostru în epoca lui de formare.

În prefețele Pravilelor tipărite, din secolul al XVII-lea, se relevă în chip clar rostul lor în afirmarea și apărarea unității de neam, de cultură și de limbă a poporului român.

„Direptătorul de leage” govorean din 1640-1, destinat și „țării de dincolo de pădure”, menționează în prefața lui, că, de vreme ce „mai toate limbile au carte pre limba lor”, a fost necesară și această carte, anume „pre limba românească”; iar „Cartea românească de învățătură” (1646) ne precizează că învățăturile sale sînt destinate „tuturor (întregului) rodului românesc”.

833. Autoritatea pravilelor a contribuit la formarea unitară a limbii literare-cult în plină dezvoltare. Pravilele provenind din centrele culturale românești — printre primele opere românești — ale vremii, ele au impus în mase largi felul acesta de exprimare, contribuind astfel la formarea limbii literare a poporului nostru alături de celelalte cărți de circulație generală, care toate purtau în acea vreme un colorit religios, ele fiind cărți ale Bisericii.

Dincolo de toate aspectele acestea, se poate spune că prin conținutul lor, Pravilele își dovedesc utilitatea și rostul de mijloc pentru asigurarea unității ortodoxiei. Ele au contribuit în mod esențial la păstrarea și apărarea unității de credință și de cult, iar alături de acestea și în mod prevalent, a unității canonice a Bisericii noastre.

Rînduielile prin care s-a păstrat în trecut unitatea canonică a Bisericii noastre, ca de altfel la toate popoarele încreștinate în raza de cultură bizantină, s-au dezvoltat paralel cu trebuințele de organizare și de conducere ale statului feudal român.

Prin toate caracterele lor relevate pînă aci Pravilele românești apar ca însemnate monumente ale limbii, culturii și istoriei naționale și bisericești a poporului român.

Prin vechimea lor și prin caracterul lor unitar, Pravilele sînt pe de o parte, cheagul unității de limbă și cultură, iar pe de altă parte, o expresie vie a acestei unități la poporul român format și dezvoltat în mod unitar, pe meleagurile de azi ale patriei noastre.

Prin toate însușirile și prin întreg rostul lor, Pravilele s-au afirmat ca un factor de importanță deosebită în viața națională și bisericească a poporului român.

Biblioteca Mitropolitană Sibiu

CONCLUZII

Este neîndoieľnic faptul, că orice societate care a depăşit treapta de organizare a comunei primitive, a început să folosească şi norme juridice şi că aceste norme au fost multă vreme nescrise, constituind începuturile dreptului consuetudinar. Pe măsură însă ce orice formaţie social-politică cu caracter statal măcar embrionar, face paşi înainte, ea simte nevoia dreptului scris. Această nevoie nu este determinată de o altă schimbare precisă în structura societăţii decît de cunoaşterea scrisului, pentru că cele dintîi legi scrise au fost şi sînt pretutindeni norme de drept consuetudinar, deci însuşi obiceiul de drept care se fixează spre a fi păstrat mai bine şi spre a fi ferit de alterări. Abia cînd dezvoltarea societăţii impune norme juridice mai multe şi fără legături directe cu cele cutumiare, datorită unor situaţii cu totul noi, apare legea scrisă fie ca o creaţie proprie a unei societăţi stabilite, fie ca însuşire a ei de la alte formaţii asemănătoare.

Acest proces firesc, de trecere de la dreptul nescris la dreptul scris, a avut loc desigur şi în viaţa formaţiilor statale româneşti, în cadrul cărora nevoia de legi scrise s-a sporit deodată cu condiţiile create de destrămarea obştiilor săteşti. Apariţia dreptului scris la poporul român, nu poate fi însă legată decît în mod cu totul accidental şi parţial, numai de acest fenomen.

Cît priveşte apariţia dreptului scris în viaţa bisericească, lucrurile se prezintă într-un chip deosebit. Aici nu avem de a face cu dezvoltarea aparte a fiecărei formaţii bisericeşti după modelul formaţiilor statale. Aci nu avem de a face cu trecerea fiecărei organizaţii bisericeşti, prin etape asemănătoare cu cele care au dus în viaţa de Stat la apariţia dreptului scris, pentru că, după ce a început a se fixa dreptul scris al Bisericii din imperiul roman de prin veacul II—III înainte, fenomenul nu s-a mai repetat în cadrul fiecărei comunităţi bisericeşti aparte, ci acest drept scris a fost difuzat pretutindeni unde s-a organizat viaţa bisericească şi fără de el nu se putea pune baza nici unei vieţi bisericeşti organizate. Faptul nu exclude apariţia şi păstrarea paralelă cu legile bisericeşti scrise şi a unor obiceiuri sau legi bisericeşti nescrise, care ţin de specificul local, naţional, istoric, cultural etc.

Astfel fiind, în cazul legilor scrise sau al dreptului scris în Biserica Ortodoxă Română, avem de a face în fond cu un lucru distinct de ceea ce reprezintă dezvoltarea dreptului pînă la fixarea lui în scris în viaţa de Stat. Aceasta înseamnă că dreptul scris al Bisericii noastre poate şi trebuie să fie mult mai vechi decît dreptul scris al formaţiilor statale româneşti, şi că apariţia dreptului

scris al Bisericii, nu trebuie să fie condiționată de felurite realități, care n-ar fi permis să apară în aceeași vreme un drept scris al Statului, pentru că orice organizare bisericească care apare de la veacul al III-lea încoace, intră în istorie și cu o zestre de drept scris. De la această regulă Biserica românească n-a putut să facă excepție, și nu avem nici un indiciu să admitem că de fapt ar fi făcut excepție.

Ca urmare, se poate stabili cu certitudine, pe baza unei corespunzătoare cunoștințe de cauză, că Biserica Românească, — în oricare din cele trei țări românești de odinioară, — a avut în mod necesar legi scrise de organizare de la primele mențiuni istorice care se fac despre ea.

Aceste legi se numesc în limba noastră veche, pravile, și prezența lor istorică nu numai de la începutul veacului XVI ci și din veacurile anterioare, nu poate fi contestată decât în necunoștința minimelor elemente pe care se poate întemeia o cercetare științifică în acest domeniu.

Cît despre dreptul scris al formațiilor statale românești, dacă el n-a existat din aceeași vreme, — și e verosimil să nu fi existat din cauza legilor speciale de dezvoltare a vieții statale la pas cu dezvoltarea feluritelor faze ale orînduirii sociale, — apoi alături de dreptul său nescris a apărut și i s-a oferit — prin înseși legile bisericești numite pravile, care cuprindeau și legi de Stat scrise, — un model de drept de Stat scris. Acesta era modelul medieval bizantin, pe care Statul l-a adoptat însușindu-și-l într-o măsură tot mai mare în condițiile simbiozei cu Biserica și pe măsura dezvoltării și consolidării orînduirii sale sociale, precum și a aparatului său.

Cercetarea originilor istorice a dreptului scris în Biserica românească și în formațiile statale românești, atestă lucru acesta și relevă ca atare influența hotărîtoare în această privință a vieții bisericești.

Cît privește conținutul Pravilelor sau Nomocanoanelor care s-au folosit în Transilvania, unde din pricina neînsușirii cuprinsului lor în legile de Stat și a nefolosirii acestora de către Statul feudal transilvănean, a fost retușat în unele pravile ca de exemplu în tipul de pravile din care face parte Pravila bisericească atribuită diaconului Coresi, dar a fost păstrat în pravilele tipărite în Țara Românească și Moldova, care au circulat și s-au folosit în latura lor bisericească și în Transilvania.

Procesul relevat de noi, a accelerat introducerea legii scrise în viața de Stat românesc și a contribuit la dezvoltarea socială și politică a poporului român.

Este drept că Pravilele nu dobîndesc formal de la început, — chiar din motivul arătat de noi —, și sancțiune de Stat alături de cea bisericească, dar aceasta se poate deduce din folosirea lor mult mai veche decât veacul XVII, cînd apare și această sancțiune formală și din partea Statului pentru treburile vieții sale. De altfel, sistemul de relații dintre Biserică și Stat de tip feudal bizantin, care a fost adoptat în toate țările vecine cu Bizanțul, deci inclusiv și în vechile noastre formații statale, făcea inevitabil un asemenea proces de însușire treptată a dreptului scris de Stat, prin intermediul Bisericii, adică prin intermediul dreptului scris al Bisericii.

Din cercetările întreprinse în cadrul studiului prezent asupra originilor istorice ale dreptului scris în Biserica Ortodoxă Română, nu se pot trage concluzii mai veridice decât cele formulate de noi.

Cuprinderea întregii probleme într-o privire de ansamblu ne arată că, deși legile bisericești și de Stat, scrise, sînt lucruri distincte, împămîntenirea lor în viața bisericească ca și în viața vechilor noastre formații statale, sînt lucruri care nu pot fi studiate izolat cu privire la Biserică și cu privire la Stat. Ele sînt lucruri care nu pot fi înțelese și explicate prin elemente care ni le-ar pune la îndemîină fie numai istoria dreptului, fie numai istoria Bisericii sau a Dreptului bisericesc. Fără cunoștințe suficiente din toate aceste domenii, fenomenul poate fi privit numai fragmentar, numai din unele laturi sau numai sub unele aspecte, care pot contribui la sporirea mijloacelor de cunoaștere dar nu și la însăși cunoașterea și înțelegerea problemei.

În lumina acestor considerații, materialul studiat și analizat în contextul celor două realități a vieții de stat și a celei bisericești în lucrarea de față, dobîndește alt înțeles și poate servi la elucidarea unor probleme ale dreptului de Stat și ale Dreptului bisericesc în special și la o orientare mai justă în cercetările de specialitate.

Privite retrospectiv și succint, principalele puncte de sprijin ale studiului nostru pot fi înfățișate într-un mănunchi de precizări ca cele de mai jos.

După cum am văzut în prima parte a lucrării, din analiza documentelor istorice se constată cu ușurință, că, cu mult înainte de data la care se referă, pe teritoriul patriei noastre a existat o viață religioasă organizată, o Biserică organizată, și că această Biserică era organizată după modelul Marii Biserici din Bizanț, și în sfîrșit, că noi ne găseam în același mediu de cultură slavo-bizantină ca toată regiunea dunăreană, și că Dreptul bisericesc a fost peste tot, și în toată vremea, unul din pilonii vieții bisericești, alături de Sfînta Scriptură și cărțile de cult.

Din studiul pravilelor păstrate, am ajuns la concluzia că și înainte de acestea au existat în Biserica noastră alte pravile, de aceeași formă și conținut, de origine bizantină.

Prin intermediul Dreptului bisericesc, care era un drept nomocanonic, poporul nostru a cunoscut și parte din legislația civilă a Statului bizantin aflat în simbioză cu Biserica Ortodoxă. Apoi, tot prin Biserică, Statele feudale românești — și ele în simbioză cu Biserica — își însușesc dreptul bizantin prin împrumutare, adaptare și asimilare, ca ceva ce corespundea stadiului lor de dezvoltare social-politică. Procesul acesta s-a intensificat pe măsura destrămării obștiilor și a trecerii tot mai accentuate la un centralism monarhic feudal.⁸³⁴

Prin Dreptul Bisericii, asimilat și de Stat, i s-au deschis larg Statului românesc și poporului român porțile spre cultura bizantină.

Dreptul Bisericii era scris și unitar, și prin asimilarea lui a contribuit la dezvoltarea unitară a poporului nostru și la formarea unitară a conștiinței sale naționale.

Din studiul prezent, reiese la fel de clar, că problema originii istorice a dreptului scris la români, poate fi dezlegată numai studiind temeinic procesele de formare și dezvoltare aparte, dar în strînsă legătură, a formațiilor statale românești și a Bisericii Ortodoxe Române.

834. Împrumutarea și adaptarea legislației bizantine la viața social-politică a statelor românești a urmat un proces mai lung de asimilare treptată prin intermediul bisericii, care se intensifică în perioada destrămării obștiilor sătești și întăririi puterii centrale a statului feudal, așa că socotim că e necorespunzător spus „receptare”.

Și în sfârșit, trebuie să nu pierdem niciodată din vedere realitatea de nedezmințit, că poporul român s-a format într-o zonă geografică încreștinată. El nu s-a încreștinat ca vecinii noștri la o anumită dată, ci el apare în istorie ca popor și în același timp ca popor creștin. Faptul acesta arată că poporul român de la început a cunoscut și a utilizat toate elementele de sprijin ale creștinismului, în forma lor organizată ca Biserica, și anume: credința ortodoxă, fixată concret în Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție, formele de manifestare a acesteia, concretizate în cărțile de cult, și normele de organizare a vieții social-religioase creștine, concretizate în Pravilele bisericești.

IOAN N. FLOCA

Biblioteca Mitropolitană Sibiu

Biblioteca Mitropolitană Sibiu

BIBLIOGRAFIE

Notă: Semnul (*) indică lucrările neconsultate dar care conțin material referitor la tema tratată.

A. IZVOARE

- Carte românească de învățătură*, 1646. Ed. G. Sion, Botoșani 1875, p. 3+8+188.
Carte românească de învățătură, 1646. Ed. critică. București 1961, p. 431.
Colecțiune de legiurile României vechi și cele noi. Ed. Bujoreanu Ioan, vol. III, București 1885, p. 789.
Corpus Juris Civilis, vol. I—III, Ed. Fr. Kriegel, Lipsiae 1887.
Documente privind Istoria României. Veacurile XI—XVII. Ed. Academiei R. P. R. A. Moldova, B. Țara Românească, C. Transilvania. București 1951—1960.
Documente privitoare la Istoria Românilor. Ed. Hurmuzaki vol. I—XXXI, București 1876—1903.
Indreptarea Legii. Ed. Blaramberg N. și G. Missail, București 1871, p. 457.
Indreptarea Legii, 1652. Ed. critică, București 1962, p. 1013.
Izvoarele Istoriei Românilor. Ed. Popa-Lisseanu, vol. I—XV. București 1934—1939.
Pravila bisericească — numită cea mică — de la Govora, Ed. Academiei, 1884, p. 178.
Pravile (mss) (Fondul de manuscrise al Bibliotecii Acad. Republicii Socialiste România)

B. LUCRARI

- *AGURA D., Insemnări din o călătorie științifică în România, Sofia 1893, p. 50, (l. bulgară).
- ALEXANDRESCO DIMITRIE, Explicațiune teoretică și practică a Dreptului Civil Român în comparațiune cu legile vechi, tom. I, 1, Iași 1886, p. XXV+282+VIII.
- ALEXANDRESCO DIMITRIE, Principiile dreptului civil român. Operă inedită, cuprinzând doctrina și jurisprudența pînă la zi, vol. I, II, 1, 2, III, IV, București 1926.
- ALEXANDRESCU DÉMÊTRE, Droit ancien et moderne de la Roumanie. Bucarest 1897, p. 550.
- ALEXANDRESCU GRIGORIE I., Studiu asupra obiceiurilor juridice ale poporului român I, Galați 1896.
- ALEXANDRESCU GRIGORIE I., Studiu asupra Istoriei generale a Dreptului. Focșani 1905, p. X+316+XXV.
- ALIVISATOS A., Das Kanonische Recht der Orthodoxen Kirche, în revista „Ekklesia”, X, 1939, p. 75—90.
- *ANDREAS VALLENSIS, Paratitla iuris canonici sive decretalium Gregorii Papae, IX, Coloniae Agrippinae. Bringiorum 1651, p. 570.
- *ANDREADES A., Byzance, paradis du monopole et du privilège, Bruxelles, 1934, p. 181.
- ANDREESCU CONSTANTIN I., Reacțiuni ortodoxe contra catolicizării regiunilor carpaeto-dunărene în prima parte a secolului al XIII-lea. „BOR”, 1938, p. 770—779.

ANDREESCU CONSTANTIN I., Factorii de creare a statului în trecutul românesc, București 1943, p. 18.

ANDREEV MIHAIL, Unde a fost alcătuită Legea de judecată a oamenilor?, în „Filologia slavă”, V, Sofia 1963, p. 113—136 (l. bulgară).

ANDREEV MIHAIL, Oare în Macedonia a fost alcătuită Legea de judecată a oamenilor și oare Metodie primul învățător slav este autorul ei?, în „Sbornicul 1100 ani de scriere slavonă”, 863—1963, Sofia 1963, p. 321—337 (l. bulgară).

ARION DINU C., Două studii de istorie a dreptului românesc, București 1942, p. 65.

ARION DINU C., „Νόμος Γεωργικος” et le régime de la terre dans l'ancien droit roumain jusqu'à la réforme de Constantin Mavrocordat (1733—1769), Paris 1929, p. 210.

ARION DINU C., Unitatea legislativă în trecutul voevodatelor românești, în „Parlamentul Românesc”, București 1933, 06.12, p. 29—31.

ARION DINU C., Încercare asupra domeniului: eminens în Principatele Munteniei și Moldovei în sec. XIV și XV, în „Închinare lui N. Iorga”, Cluj 1931, p. 12—23.

ARION DINU C., Curs de istoria dreptului românesc, București 1935—1936, p. 765 (litografiat).

ARION DINU C., Din hrisoavele lui Mircea cel Bătrîn (1386—1418). Studiu de Istorie a Dreptului Român, București 1930, p. 134.

ARION DINU C., Cnejii (Chinezii) români. București 1938, p. 1 f.+245.

ARION DINU C., V. PIRVAN, G. VILSAN, P. PAPAHAĞI, Românii și popoarele balcanice, București 1913, p. 61.

ARSENIEV N., Biserica răsăriteană. Trad. de Tit Simedrea, București 1929, p. 138.

ASLAN TH. C., Istoricul luptei puterii legiuitoare în România, în revista „Dreptul”, an. XXXIV (1905), nr. 9, p. 69—74; nr. 11, p. 85—89; nr. 13, p. 101—106; nr. 18, p. 141—145.

AUNER C., Episcopia Milcoviei în veacul al XIV-lea, în „Revista Catolică”, București 1914, nr. 1, p. 60—80.

*AZAREVICI DIMITRI, Istoria vizantiiskagho Prava, vol. I, 1876, II, 1877, Iaroslavl.

BALAN IOANNES, Fontes juris canonici Ecclesiae rumenae. Roma 1932, p. 114.

BALAN TEODOR, Bogdania, Cara-Bogdania și Cara-Vlachia, în rev. „Magazin Istoric”, București 1968, II, nr. 115, p. 86—87.

BAKO O., Cavalerii Teutoni și Țara Birsei, „S.I.”, 1957, 7, p. 143—160.

BALTARIU ION, Vechile instituții juridice din Transilvania. Contribuții la Istoria Dreptului Român. Aiud 1934, p. 207.

BARNEA I., Monumente de artă creștină descoperite pe teritoriul Republicii Populare Române, I, „S.T.”, 1958, 3—4, p. 287—310; II, „S.T.”, 1960, 3—4, p. 201—231; III, „S.T.”, 1965, 3—4, p. 133—181.

BARNEA I., V. Pîrvan și problema creștinismului în Dacia Traiană, „S.T.”, 1958, 1—2, p. 93—105.

BATIFFOL PIERRE, L'Eglise naissante et le catholicisme. Paris 1922, p. XXVI+520.

BASGAN S., Studiu canonic-literar asupra părții întâia din Îndreptarea Legii, tipărită la Țîrgoviște, 1652. București 1900, p. 67.

BĂRUS GRIGORIE, Limbile liturgice, în rev. „G.B.” 1955, 5—6, p. 360—376.

BĂNESCU NICOLAE, La domination byzantine sur les régions du Bas-Danube. București 1927, p. 15.

BĂNESCU NICOLAE, Cele mai vechi știri bizantine asupra Românilor de la Dunărea de Jos. Cluj 1922, n. 23.

BĂNESCU NICOLAE, Un problème d'histoire médiévale création et caractere du second empire bulgaire. Bucarest, C.R., 1943, p. 93.

BĂNESCU NICOLAE, Vechi legături ale țării noastre cu genovezii, în „Închinare lui N. Iorga”. Cluj 1931, p. 32—37.

BĂNESCU NICOLAE, Vechiul stat bulgar și Țările Române. București 1947, p. 36.

BARBULESCU ILIE, Curente literare la români în perioada slavonismului cultural. București 1928, p. VII+423.

BĂRNUȚIU SIMION, Dreptul Public al Românilor. Iași 1867, p. XXXVI+472.

BĂRNUȚIU SIMION, Românii și Ungurii, cu introducere și comentariu de P. Bogdan-Duică, Cluj 1924, p. 72.

BENIGNI UMBERTO, Storia sociale della Chiesa, vol. II. (Da Constantino alla caduta dell'Impero romano), primo tempo, Milano 1912, p. VIII+432.

BERDNIKOV I. Ș., Curs de Drept Bisericesc, trad. de S. Bălănescu. București 1892, p. VII+536+IX+2.

- BERECHET ȘTEFAN GR., Schiță de istorie a legilor vechi românești (1632—1866), 1928, p. 108.
- BERECHET ȘTEFAN GR., Istoria vechiului drept românesc. Iași 1933, vol. I, Izvoarele, p. VII+622.
- BERECHET ȘTEFAN GR., Legătura dintre Dreptul Bizantin și Românesc. Vaslui 1937, vol. I, partea I, Izvoarele, p. 376.
- BERECHET ȘTEFAN GR., Dreptul bizantin și influența lui asupra legislației vechi românești, Iași 1931—32, p. 178.
- BERECHET ȘTEFAN GR., Judecata la Români până la secolul XVIII, 1926, p. 104.
- BERECHET ȘTEFAN GR., Dreptul vechilor noștri ierarhi la judecarea mirenilor. București 1938, p. 23.
- BERECHET ȘTEFAN GR., I ritlessi del diritto canonico-bizantino dopo la caduta di Contantinopoli sul diritto canonico rumeno. Roma 1939, p. 27.
- BERECHET ȘTEFAN GR., Procedura de judecată la slavi și români, 1926, p. 214+123.
- BERECHET ȘTEFAN GR., Aplicarea pravilelor ca izvor al unificării spirituale și naționale la Români. În Omagiu lui Ion Lupaș, la 60 ani, august 1940. București 1943, p. 52—77.
- BERECHET ȘTEFAN GR., Judecata bisericească la primii creștini. B.O.R., 1922—23, 10, p. 697—705; 11, p. 766—772; 12, p. 915—21.
- BERECHET ȘTEFAN GR., Întregiri. I. Cîteva chestiuni din istoria vechiului drept românesc, Iași 1931, p. 23.
- BERZA M., Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare. București 1958, p. 512 (sub redacția prof. ...).
- BERZA M., N. STOICESCU și L. MARCU, Organizarea statului feudal. București 1962, p. 12.
- BIANU ION, Despre introducerea limbii românești în biserica românilor. București 1904, p. 58.
- BIANU ION, Pravila Sfinților Apostoli, tipărită de diaconul Coresi în Brașov între 1570—80 (Fragment), București 1925, p. 2 f.+24.
- BIANU ION, Manuscriptul românesc de la 1632 alu: Eustratie Logofătulu, în „Columna „Iui Traian“, București an IX, Noua serie, t. III (1882) nr. 4—5, p. 210—217.
- BIANU ION N. HODOȘ, Bibliografia românească veche, 1508—1830, t. I, 1508—1716, București 1903, p. IX+572.
- *BIENER A., De collectionibus canonum ecclesiae graecae, Berlin 1827.
- BINDER PAVEL, Honterus despre unitatea Țărilor Române, în „Drum Nou“, Brașov nr. 6390, p. 3, din 17 iulie 1965.
- BIRDAȘ E., Stavropighia în Dreptul Bisericesc. „G.B.“, 1955, 3—4, p. 186—198.
- BLARAMBERG N., Essai comparé sur les institutions et les lois de la Roumanie depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours. Bucarest 1885, p. 807.
- *BOBCEV ȘTEFAN S., Dreptul bisericesc. Sofia 1927 (l. bulgară).
- BOBULESCU C., Pentru pomenirea lui Alexandru cel Bun. București 1934, p. 74.
- BOBULESCU C., Afurisania patriarhiei de Constantinopol, în „Închinare lui N. Iorga“, Cluj 1931, p. 42—48.
- BODIN O., Episcopia Strehaii. Turnu Severin 1932, p. 15.
- BODOGAE TEODOR, Un capitol din relațiile româno-ruse, Mitropolitul Petru Movilă († 1646), Sibiu 1946.
- BODOGAE TEODOR, Ajutoarele românești la mînaștirile din Sfîntul Munte Atos. Sibiu 1940, p. 354.
- BODOGAE TEODOR, T. M. POPESCU, G. STĂNESCU, Istoria bisericească universală. Manual pentru uzul studenților Institutelor Teologice. București 1956, p. V+398. (I); p. 467 (II).
- BOERESCU B., Codicele române sau colecțiune de toate legile României, vol. I—V. București 1873—1885.
- BOGDAN DAMIAN P., Contribuțiuni la bibliografia românească veche, București 1938, p. 11.
- BOGDAN DAMIAN P., Acte moldovenesti dinainte de Ștefan cel Mare. București 1938, p. 80.
- BOGDAN ION, Cronici inedite atingătoare de Istoria Românilor. București 1895, p. IX+205+XIX.
- BOGDAN ION, Cultură veche română. București 1898, p. 98.
- BOGDAN ION, Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI. București 1959, p. XIV+332.
- BOGDAN ION, Vechile cronici moldovenesti. București 1891, p. XII+290.

BOGDAN ION, Despre cneji români. București 1903, p. 32.

BOGDAN ION, Documente și regește privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în sec. XV și XVI, vol. I (1413—1508). București 1905, p. 400.

BOGDAN ION, Originea voevodatului la Români. București 1902, p. 17.

BOGDAN ION, Românii și Bulgarii. Raporturile culturale și politice între aceste două popoare, București 1895, p. 59.

BOGDAN ION, Documente moldovenești din sec. XV și XVI în Arhiva Brașovului, București 1905, p. IV+64.

BOGDAN ION, Cîteva observațiuni asupra îndatoririlor militare ale cnejilor și boierilor moldoveni în sec. XIV și XV. București 1907 „AAR—MSI”, XXIX, p. 613—643.

BOGDAN ION, Contribuții la istoria Moldovei anii 1448—1458. București 1907, p. 15.

BOGDAN ION, Glose române într-un mss slavon din sec. XVI, în „Convorbiri Literare”, Iași 24. (1890—1891), p. 707—712.

BOROIANU D. G., Dreptul bisericesc. București 1933, p. 159.

BOROIANU D. G., Canoanele Sfintei Biserică Ortodoxe de Răsărit după chestiuni și cu îndreptări. Iași 1899, vol. I, p. XIX+606, vol. II, p. VI+539.

BOROIANU D. G., Cestiuni de Drept Bisericesc. București 1905, p. 96; I. Dreptul ctitoricesc, p. 1—47; II. Biserica și organizarea ei, p. 48—72; III. Biserica și Statul, p. 73—96.

BOROIANU D. G., Istoria bisericii creștine de la începutul ei și pînă în zilele noastre. București 1894, p. 569+4.

BRAN FELICIAN, Dreptul canonic oriental, vol. I. Prolegomene. Lugoj 1929, p. 201.

BRATAȘANU AL., Codul bisericesc, așezămintele... după Pravila Mare. București f.a. p. VI+185.

BRATIANU G. I., Vicina, II. București 1940, p. 48+3 pl.

BREZOIANU ION, Vechile instituțiuni ale României (1327—1866). București 1882. p. VI+262.

BUNEA AUGUSTIN, Ierarhia Românilor din Ardeal și Ungaria. Blaj 1904, p. 308+VII.

BUNEA AUGUSTIN, Vechile episcopii românești, a Vadului, Geoagiului, Silvașului și Bălgradului, Blaj 1902, p. 152.

BIKLADANU MIHAIL P., Obiceiul juridic în pravilele românești tipărite. „S.T.”, 1962, 1—2, p. 91—105.

BÎRSĂNESCU ȘTEFAN, Școala greco-slavă-românească de la Putna. R.P., 1966, nr. 6, p. 20—31.

CANTEMIR DIMITRIE, Descrierea Moldovei, trad. de Petre Pandrea cu o prefață de C. I. Gulian. București 1956, p. 294.

CANTEMIR DIMITRIE, Istoria Imperiului Otoman, trad. de I. Hodoșiu. București 1876, p. 807+CXXXVI.

CARTOJAN N., Istoria literaturii române vechi, vol. I—III, București 1940, 1942, 1945.

CARTOJAN N., Începuturile literaturii române, curs, 1933—1934 (litografiat) p. 430.

CASSO LEONIDA, Dreptul bizantin, trad. de Șt. Berechet, Comentarii de I. Popescu Spineni. Iași 1940, p. VXXVII+148.

CAZACU AUREL, Dreptul de protimis. Originea și evoluția lui, în dreptul românesc. Iași 1937, p. 143.

CAZACU AUREL, Vechile organizări românești. O ipoteză asupra originii lor. București 1947, p. 33.

CAZACU AUREL, Contribuțiuni la studiul formării și evoluției dreptului de Protimis. 1932, p. 141.

CALINESCU G., Istoria literaturii române, I, (1400—1780), București 1964, p. 800.

CERNEA EMIL, Curs de Istoria Statului și Dreptului R.P.R., vol. I, — pînă la 1848, București 1961, p. 412 (litografiat).

CEȘĂRESCU I. N., Persoanele morale în vechile noastre legiuri, în Revista de Drept și Sociologie. București an. II, 1899, nr. 3, p. 325—328.

CHIRICA GEORGE, Cercetări istorice asupra legislației bisericii române din sec. XVII și XVIII. București 1895, p. 97.

CHIRICA N., R. MANOLESCU, ȘT. OLTEANU, Dezvoltarea social-economică a Țărilor Românești în vremea feudalismului dezvoltat. SI, 1962, 6, p. 1458—1477.

CIOBANU ȘTEFAN, Istoria literaturii române vechi, vol. I, București 1947, p. 343.

CÎNDEA SPIRIDON, Brașovul cea mai „mînănată cetate” pentru activitatea diaconului Coresi. „M.A.”, 1962, 1—2, p. 116—132.

CÎNDEA ROMULUS, Biserica și Statul, cu prilejul unificării patriei noastre, în rev. „C”, 1925, 8—10, p. 386—404.

- CIORAPCIU F., Enciclopedia juridică. Partea I-a. Jurisprudența română, vol. I. București 1905, p. XXIV+792.
- CIMPINA B., Le problème de l'apparition des états féodaux roumains. „S.I.”, 1935, 1, p. 197—198.
- CIMETIER F., Les sources du droit ecclésiastique. Paris 1930, p. 218.
- CIPARIU TIMOTEI, Crestomația seau analecte literarie dein cărțile mai vechi și noue românesce, Blasiu 1858, p. XXXVIII+256.
- CIPARIU TIMOTEI, Principia de limba și scriptura, ed. II-a, Blasiu 1866, p. IV+408.
- CIPARIU TIMOTEI, Acre și Fragmente latino-românești. Blasiu MDCCCV, p. 280.
- CIPARIU TIMOTEI, Arhivu pentru filologia și istoria, 1867—1872, Sabiniu 1872, p. 800.
- CIUREA AL., Momente și aspecte esențiale ale influenței Sf. Munte asupra vieții religioase din Țările Române. „O.”, 1953, 2, p. 280—294.
- CIUREA D., Date privind situația internă a Moldovei la sfârșitul sec. XVI și începutul sec. al XVIII-lea. „S.I.”, 1955, 5—6, p. 113—117.
- CIUREA D., Situația internă a Moldovei în epoca lui Ștefan cel Mare. „S.I.”, 1957, 6, p. 65—74.
- COLOTTELO M., Nomocanonul slav. „ST.”, 1960, 5—6, p. 381—392.
- COLOTELO M., Biserica Coptă, caracteristicile organizării ei. „S.T.”, 1961, 5—6, p. 321—348.
- COLSON FELIX, De l'état present et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie. Paris 1839, p. III+463.
- CONDURACHI ION, Expunere rezumativă a istoriei moștenirilor în vechiul drept românesc. București 1919, p. 84.
- CONDURACHI ION, Trăsăturile caracteristice ale vechiului drept penal românesc, București 1934, p. 20.
- CONDURACHI ION, Formarea vechiului drept românesc nescris. (Obiceiul pământului), Brașov 1935, p. 49.
- CONDURATU GR. C., Codul de legi al lui Alexandru cel Bun, în rev. „Dreptul”, 1904, nr. 19, p. 145—148; nr. 20, p. 153—156.
- CONSTANTINESCU-IAȘI PETRE, Relațiile culturale româno-ruse din trecut. București 1954, p. 228+74 pl.
- CONSTANTINESCU-IAȘI PETRE, Studii istorice româno-bulgare. București 1956, p. 250.
- CONSTANTINESCU G. M., Organizarea vechilor jurisdicțiuni în Moldova și Muntenia, București 1939, p. 15.
- COSTĂCHESCU MIHAI, Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare, vol. I, Doc. int. 1374—1437, Iași 1893, p. XXXV+559.
- COSTACHEL V., Problema obștiilor agrare din sec. XIV—XV. „SCIM”, I, 1951, p. 91—109.
- COSTACHEL V., Les immunités dans les principautés roumaines aux XIV-ème et XV-ème siècles. Bucarest 1947, p. 107.
- COSTACHEL V., Comunicarea de terminologie între „Ruscaia Pravda” și actele de cancelarie românești din evul mediu (l. rusă) „R.S.I.” 1958, p. 73—87.
- COSTACHEL V., P. P. PANAITESCU, A. CAZACU, Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII). E. S., București 1957, p. 560.
- COTOȘMAN GHEORGHE, Bănățenii și episcopia Timișorilor, Caransebeș 1938, p. 428.
- COTOȘMAN GHEORGHE, Contribuții la începuturile Mitropoliei Ardealului și la legăturile ei cu Mitropolia Banatului. „T.R.”, 1955, p. 334—340.
- COTOȘMAN GHEORGHE, Din trecutul Banatului, I, Studiu introductiv de istorie național-bisericească. Timișoara 1934, p. 132.
- COTOȘMAN GHEORGHE, Din trecutul episcopiei Timișorilor. Timișoara 1943, p. 32.
- COTOȘMAN GHEORGHE, Episcopia Caransebeșului pînă în pragul secolului al XIX-lea. Caransebeș 1941, p. 201.
- COTOȘMAN GHEORGHE, Episcopia Mehadiiei din Banatul Severinului. Timișoara 1943, p. 28.
- COTOȘMAN GHEORGHE, Raporturile ierarhice între Biserica Banatului și Mitropolia Ardealului în sec. XVII. „MA”, 1962, 9—12, p. 666—677.
- COTOȘMAN GHEORGHE, Districtele valahice bănățene. „M.B.”, 1957, 10—12, p. 79—110.
- COTOȘMAN GHEORGHE, Contribuții la trecutul Mitropoliei Morisenei și Timișorilor, „M.B.”, 1958, 7—8, p. 137—156.
- COVERCĂ I. V., Judecata bisericească în epoca veche. „S.T.”, 1961, 1—2, p. 66—85.
- COVERCĂ I. V., Probleme de organizare bisericească în canoanele vechi arabe. „GB”, 1961, 5—6, p. 405—419.

- COVERCA I. V., Protopopii în trecutul Bisericii Ortodoxe Române. „GB“, 1962, 7—8, p. 756—778.
- COVERCA I. V., Aplicarea Pravilelor. „SI“, 1961, 7—8, p. 466—488.
- CRĂCIUN IOACHIM, Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români, 1566—1608, Cluj 1928, p. 214.
- CRĂCIUN IOACHIM, Cartea românească în decursul veacurilor, Cluj 1937, p. 30.
- CRĂCIUN IOACHIM, Cartea românească în Transilvania. Brașov 1944, p. 7.
- CRĂCIUN IOACHIM, Tiparul la Români din Transilvania. Sibiu 1941, p. 15.
- CRAIOVEANU GHENADIE, Arh., Condica Sfântă a Mitropoliei Ungrovlahiei vol. I. București 1886.
- CRONȚ GHEORGHE, Dreptul bizantin în Țările Române. Pravila Moldovei din 1646, „SI“, 1958, p. 42—72.
- CRONȚ GHEORGHE, Dreptul bizantin în Țările Române. Indreptarea Legii 1652. „SI“, 1960, p. 57—82.
- CRONȚ GHEORGHE, Alegerea Ierarhilor în Biserica Ortodoxă, București 1937, p. 80.
- CRONȚ GHEORGHE, Curs de istoria dreptului românesc. București 1948, p. 371 (litografiat).
- CRONȚ GHEORGHE, Influența creștinismului asupra dreptului. București 1937, p. 14.
- CRONȚ GHEORGHE, Clerici în serviciul justiției. București 1938, p. 24.
- CRONȚ GHEORGHE, Pravila de la Covora din 1640. „SI“, 1961, 5, p. 1211—1226.
- CRONȚ GHEORGHE, Iconomia în dreptul bisericesc ortodox. I, Principii. București 1937, p. 37.
- CRONȚ GHEORGHE, Exabiblu lui Armenopol. „SI“, 1963, IV, p. 817—841.
- CRONȚ GHEORGHE, Concepțiile sociale și juridice în pravile, în „Istoria gândirii sociale și filozofice în România“, București 1964, p. 21—25.
- CRONȚ GHEORGHE, Nomocanonul lui Manuil Malaxos în Țările Române. Editarea mss. grecesc nr. 307 din Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, în Omagiu lui P. Constantinescu Iași. Ed. Ac. Republicii Socialiste România, București 1965, p. 303—308.
- DAICOVICIU C., La Transilvanie dans l'antiquité. București 1945, p. 269.
- DAICOVICIU C., Există monumente creștine în Dacia Traiană din sec. II—III, Cluj 1936, p. 17.
- DAICOVICIU C., ST. PASCU, V. CHERESTEȘIU, T. MORARU, Din Istoria Transilvaniei, I, ed. Ac. R.P.R., București 1960, p. 230.
- DAICOVICIU C., E. PETROVICI și alții, Problema continuității românilor în Dacia, Sibiu 1943, p. 36.
- DAICOVICIU C., E. CONDURACHI și alții, Istoria României, vol. I. București 1960, p. 889.
- DAN DIMITRIE, Mănăstirea și comuna Putna. București 1905, p. 262.
- DENSUȘIANU N., Monumente pentru istoria Țării Făgărașului. București 1885, p. 154.
- DIACONU PETRE, Urme vechi creștine descoperite în sud-vestul Dobrogei, în rev. B.O.R., 1963, 5—6, p. 546—557.
- DISSESCU C. G., Originile dreptului român. București 1899, p. 67.
- DISSESCU C. G. și M. A. DUMITRESCU, Istoria și principiile dreptului public român, ed. II, vol. I, Drept Constituțional. București 1903, p. 400.
- DIUVARA M., Drept rațional, izvoare și drept pozitiv. București f.a., p. 140.
- DOBOȘI ALEXANDRU, Datul oilor quinquagesima ovium. Un capitol din istoria economică a românilor din Transilvania, Academia Română, Studii și Cercetări, XXVIII, București 1937, p. 97.
- DOBRESCU NICOLAE, Contribuțiuni la istoria bisericii române din secolul al XV-lea, București 1907, p. 42.
- DOBRESCU NICOLAE, Intemeierea mitropoliilor și a celor dintâi mănăstiri din țară. București 1906, p. 128.
- DOBRESCU NICOLAE, Din istoria Bisericii Române. Sec. XV. București 1910, p. 178.
- DOBRESCU NICOLAE, Lămuriri canonico-istorice asupra sinodului și asupra organizării bisericești din Biserica Ortodoxă. București 1908, p. 48.
- DOBRESCU NICOLAE, Rolul Bisericii în trecutul românesc. București 1909, p. 21.
- DONAT ION, Așezările omenești în Țara Românească în sec. XIV—XVI. „SI“, 1956, 6, p. 75—95.
- DOSSIOS V. G., Justiția în principatele dunărene. Iași 1911, p. 39.
- DRAGOMIR SILVIU, Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul XVII. București 1912, p. 183.

DRAGOMIR SILVIU, Vechimea elementului românesc și colonizările străine în Banat, „AIIC”, 1925, III, p. 275—291.

DRAGOMIR SILVIU, Contribuții la istoria legăturilor românilor ardeleni cu rușii, în „RT”, 1902, 2, p. 65—73.

DRAGOMIR SILVIU, Le Banat roumain. Sibiu 1944, p. 42.

DRAGOMIR SILVIU, Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu. București 1959, p. 225.

DRAGOMIR SILVIU, Cei mai vechi protopopi români. „RT”, 1911, p. 531—534.

DRAGOMIR S., IL. PUSCARIU, I. PREDA și alții, Contribuții istorice privitoare la trecutul românilor de pe pământul crăiesc. Sibiu 1913, p. 350.

DRĂGANU NICOLAE, Cei dintâi studenți români ardeleni la universitățile apusene. „AIIC”, 1926—7, IV, p. 421.

DRĂGANU NICOLAE, Histoire de la litterature roumaine de Transilvanie des origines jusqu'à la fin du XVII-e siècle. București 1938, p. 69.

DRĂGANU NICOLAE, Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomastice. București 1933, p. 684.

DRĂGANU NICOLAE, Vechimea și răspândirea Românilor pe baza toponimiei și onomastice. Vălenii de Munte 1934, p. 58.

DRĂGANU GABRIEL, Istoria literaturii române. București 1937, p. 412.

DRAGALINA P., Din istoria Banatului Severin. Caransebeș 1899, p. 144.

DRACHICIU MELETIU, Legile bisericești. Timișoara 1873, p. 209.

DRĂGHICESCU V., O nouă versiune a însemnării mitropolitului Gheorghe și a hotărârilor Sinodului din Iași din 1762, cu privire la începuturile mitropoliei Moldovei. BOR, 1915—1916, p. 1296—1298; 1916, p. 47—64.

DRON C., Valoarea actuală a canoanelor. București 1928, p. 190.

DRON C., Canoanele. vol. I. București 1932, p. 276. II. București 1935, p. 437.

DRON C., Rolul bisericii în viața noastră națională. Vălenii de Munte 1911, p. 49.

DUMITRESCU AL., Contribuțiuni la istoriografia românească veche, în „Lui Ion Bianu, amintire”, București 1916, p. 227—256.

DUMITRESCU AL., Începutul creștinării românilor. București 1906, p. 97.

DESLANDES JEAN, Les sources du droit canonique oriental, în „Echos d'Orient”, an. XXVII, 1933, p. 476—487.

DUBOLLET L'ARBE B., Cours complet de Droit canonique et de jurisprudence canonico-civile, t. I—III. Paris 1898.

EFTIMIE ANDREI, Au existat episcopi canonici în Transilvania în veacul al XV-lea? „ST”, 1955, 1—2, p. 93—106.

ELIAN ALEXANDRU, Moldova și Bizanțul în veacul al XV-lea, în Culegere de studii îngriită de M. Berza, Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare. București 1964, p. 97—179.

FMINESCU M., Scrieri politice și literare, vol. I (1870—77). București 1905, p. XXXVI—451.

ENĂCEANU GHENADIE, Din istoria bisericească a Românilor. Creștinismul în Dacia și creștinarea Românilor. București 1875, p. VIII+249+VII.

ERBICEANU C., Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanarioților. București 1888, p. LXXII+361.

ERBICEANU C., Material mediu pentru istoria dreptului canonic oriental. Manuscriptul grecesc al lui Manuel Malax notarul. Forma și conținutul manuscriptului. „BOR”, 1892—1893, p. 319—334.

ERBICEANU C., Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei. București 1888, p. XCIII+548+LVI.

ERBICEANU C., Manuscrise vechi aflate în biblioteca Sfintei Mitropolii a Moldovei, „RTI”, 1885, 2, p. 15—16.

ERBICEANU C., Studii istorico-canonice asupra existenței ierarhiei bisericii române între seculii al IX-lea pînă la al XIV-lea. „BOR”, 1893—1894, p. 536—557.

ERBICEANU C., Intervenția împăraților bizantini în afacerile religioase. „BOR”, 1910—1911, p. 922—926, 973—977, 1079—1082, 1182—1191.

ERBICEANU C., Ulfila. Viața și doctrina lui, sau starea creștinismului în Dacia Traiană și Aureliană, în sec. IV. București 1898, p. 124.

ERBICEANU C., Două acte oficiale necunoscute de pe timpul împăratului bizantin Isac II, Anghel, privitoare la Românii din Peninsula Balcanică spre finele secolului al XII. București 1901, p. 38.

ERBICEANU C., Manuscrise grecești în Biblioteca Universității din Iași. „RTI”, 1885.

ERBICEANU C., Manuscrise grecești în biblioteca mea. „RTI“, III, 1885.

*ERBICEANU C., Un din cărțile de pe care s-a făcut studiile și cercetările sale noi-
tatul mitropolit al Moldovei Dositeiu. „BOR“, 1886—1887. p. 1218—1225.

ERBICEANU C., Vechile privilegii ale Bisericii Românești în seculi trecuți. „BOR“,
1898—1899. p. 721—734.

ERBICEANU VESPASIAN, Contribuție la istoria dreptului român, în „Cuvîntul drep-
tății“, an. III, 1921, nr. 9, p. 1—3; an. IV, 1922, nr. 7, p. 1 și următoarele, nr. 8, p. 1—4,
nr. 9, p. 1—5; an. V, 1923, nr. 3, p. 25—28, nr. 4—5, p. 49—52; nr. 6, p. 81—84.

ERBICEANU VESPASIAN, Influența dreptului bizantin în țările române, în „Cuvîntul
dreptății“, an. IX, 1927, nr. 1, p. 1—3; nr. 2, p. 25—27; nr. 5, p. 101—103.

ERBICEANU VESPASIAN, Studiu asupra vechilor pravile din Moldova. Studiu fără
titlu dat în notă la o Decizie a Curții de Apel din 1922 în materie de expropriere a unei averi
a Mînăstirii Neamțului, în „Pandectele Române“, București 1923, p. II, nr. 1, p. 1—14.

FALCO MARIO, Corso di diritto ecclesiastico, vol. sec. Padova 1938 (XVI), p.
XXVIII+460.

*FARINACCIUS PROSPER, Praxis et theoricæ criminalis. Partis secundæ, tomus
primus, Venetiis, MDCVII, partis secundæ, tomus secundus, Venetiis, MDCXIII, Lyon 1916.

FELEA ILARION V., Biserica ortodoxă în cultura românească. „RT“, 1940, 1—2,
p. 5—19.

FILIPASCU ALEX., Istoria Maramureșului. București 1940.

FILITTI IOAN C., Vechiul drept penal român. Întregiri privitoare la vechea organi-
zare judecătorească. București 1934, p. 74.

FILITTI IOAN C., Organizarea judecătorească în România, în „Enciclopedia României“,
I, București 1938, p. 327—338.

FILITTI IOAN C., Despre vechea organizare administrativă a Principatelor Române.
București 1929, p. 53.

FILITTI IOAN C., Rapide coup d'oeil sur l'ancien droit public de la Roumanie. Bucu-
rești 1935, p. 15.

FILITTI IOAN C., Cu privire la câteva chestiuni de Drept vechi Românesc București
„Curierul Judiciar“, 1930, p. 20.

FILITTI IOAN C., Oameni dependenți și cultivatori liberi în Principatele Române în
sec. XV—XVII. București p. 29

FILITTI I. C., D. I. SUCHIANU, Contribuții la istoria dreptului penal român. Bucu-
rești 1926, p. 29.

FILITTI I. C., D. I. SUCHIANU, Din vechiul drept penal român. Răspuns d-lui S.
Longinescu, în „Curierul Judiciar“, 1927, p. 514—518.

FILITTI I. C., D. I. SUCHIANU, Contribuții la istoria justiției penale în Principatele
Române. București 1928, p. 70.

*FIEURY C., Institutiones juris ecclesiastici. Lipsiae, MDCCXXXIII.

FLOCA IOAN N., Legea românilor (jus valachorum) și legislația de stat din Transilvania
în epoca voievodatului și principatului. „MA“, 1962, 7—8, p. 520—528.

FLOCA IOAN N., Unitatea dintre pravilele folosite în Transilvania cu cele din Țara
Românească și Moldova. „MA“, 1962, 9—12, p. 686—710.

FLOCA IOAN N., Pravila de Govora din 1640—1641. „BOR“, 1963, 3—4, p. 297—319.

FLOCA IOAN N., Importanța canonică-juridică a Pravilei de la Govora (1640—1641).
„MA“, 1964, 6—8, p. 496—523.

FOTINO DIONISIE, Istoria generală a Daciei. Trad. din grecește de G. Sion. București
1859, t. I (p. IX+134); II (p. 264); III (p. 344).

FOTINO GEORGE, Contribution a l'étude des origines de l'ancien Droit Coutumier
Roumain. Un chapitre de l'histoire de la propriété au Moyen-Âge. Paris 1925, p. IV+460.

FOTINO GEORGE, Istoria vechiului drept românesc. Vol. II, Dreptul scris. București
1946 (curs litografiat).

FOTINO GEORGE, Ce este vechiul Drept românesc? București 1939, p. 30.

FOTINO GEORGE, Curs de istoria dreptului românesc. București f.a., p. 825 (litografiat).

FOTINO GEORGE, Influența bizantină în vechiul drept românesc. f.a., p. 30.

FOTINO GEORGE, Justinian în lumina vechii culturi juridice românești. București
1941, p. 10.

FOTINO GEORGE, Contribuțiuni la studiul regimului succesoral în vechiul drept con-
suetudinar românesc. Craiova 1927, p. 45.

FOTINO GEORGE, Incercări de vechiul drept românesc. Obiceiuri la fixarea hotarelor. Craiova 1925, p. 42.

FRUMA IOAN, Spiritul juridic ardelean. Sibiu 1944, p. 28.

GARDASEVICI B., Importanța Cormciaiei Sf. Sava pentru legislația noastră bisericească și a Statului (l. sîrbă), în „Bogoslovie“, Revista Facultății de Teologie din Belgrad, 1958, I, p. 3—14.

GASTER M., Crestomație română. București—Leipzig 1891, vol. I, p. CXLIX+16+368; p. VII+562 (vol. II).

GAINĂ DUMITRU I., Pravila bisericească de la Iași. Șapte Taine (1644). „EOR“, 1963, 5—6, p. 558—569.

GAINĂ DUMITRU I., Din activitatea canonică a Patriarhului Fotie. „ST“, 1963, 5—6, p. 347—364.

GEAMĂNU GRIGORIE, Curs de istoria statului și dreptului românesc. București 1951

GEIZER HEINRICH, Ungedrückte und ungenügend veröffentlichte. Texte der Notitiae episcopatum ein Beitrag zur byzantinischen Kirchen und Verwaltungsgeschichte. München 1900.

GEORGIAN PANFIL, Un capitol din istoria bisericească a Românilor. Biserica Moldovei pe vremea lui Alexandru cel Bun. „BOR“, 1929, p. 622—640.

GEORGESCU PARASCHIV, Cercetări istorico-critice asupra canoanelor sfinților apostoli. București 1898, p. 108+1 f.

GEORGESCU I., Istoria bisericii creștine universale. Blaj 1921, p. 323.

*GEORGESCU VALENTIN A., La réception du droit romano-byzantin dans les Principautés Roumaines. (Moldavie et Valachie), în „Mélanges Lévy-Bruhl, Paris 1958, p. 373—391,

GEORGESCU VALENTIN A., Preemțiunea în Istoria Dreptului Românesc. București 1965, p. 420.

GEORGESCU VALENTIN A., Cîteva contribuții la studiul receptării dreptului bizantin în Țara Românească și Moldova (1711—1821). „ST“, 1965, I, p. 49—73.

Ghibu ONISIFOR, Unitatea religioasă a românilor. Beiuș 1931, p. 64.

GIURESCU C. C., Istoria Românilor, vol. III, partea I, ed. II, București 1942, p. 448; vol. III, partea II. București 1946, p. 451.

GIURESCU C. C., Contribuțiuni la studiul marilor dregători în sec. XIV—XV. Vălenii de Munte 1926, p. 176.

GIURESCU C. C., La Transilvanie. București 1943, p. 36.

GIURESCU C. C., Matei Basarab cel mai mare cîtor bisericesc al neamului nostru. București 1946, p. 12.

GIURESCU C. C., Studii de istorie socială. Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai. Despre rumâni. Despre boieri, ed. II. București 1943, p. 349.

GIURESCU C. C., Întemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei. „BOR“, 1957, 7-10, p. 673-697.

GIURESCU C. C., La 450 de ani de la moartea lui Radu cel Mare, Domnul Țării Românești, „B.O.R.“ 1958, 3—4, p. 366—386.

GOUSSET S. E., Exposition des principes du droit canonique. Paris 1860, p. 598.

GONȚA ALEXANDRU I., Mitropolia și episcopiile ortodoxe moldovenești în secolul al XV-lea. „MMS“, 1958, 1—2, p. 21—36.

GONȚA ALEXANDRU I., Afirmarea existenței statului moldovean în luptele dintre catolici și ortodocși pînă la întemeiere. Voievodatul lui Dragoș. „MMS“, 1960, 9-12, p. 555-571.

GRAMA ALEXANDRU V., Istoria Bisericii românești unite cu Roma de la începutul creștinismului pînă în zilele noastre. Blasiu 1884, p. 223.

GRAMA ALEXANDRU V., Cestiuni de dreptul și istoria bisericii românești și unite, v. I—II, Blaj 1893, p. 669.

GRECU V., Ce a salvat imperiul bizantin de invazia popoarelor barbare. 1930, p. 4.

GRECU V., Ducas Mihail, Istoria turco-bizantină (1341—1462), ed. critică de... București 1958, p. 504.

GRECU V., Căvril Protul. Viara Sf. Nifon. București 1944, p. 195+5 pl., trad. de...

GRIGORAȘ N., Primele mînăstiri și biserici moldovenești, în rev. „Studii și cercetări istorice“, XX, Iași 1947, p. 116—131.

GRUIA, Moldovenii la Sinodul din Constanța 1418. „RT“, 1915, 11, p. 207—215.

GRUIA, Dreptul roman, bizantin, ungar, canonic, logodna. „RT“, 1909, 1, p. 10—20.

GRUIA, Mitropolia Ardealului sau a Bălgradului anterioară lui Mihai Viteazul. „RT“, 1914, 7—9, p. 190—193.

GUIAN EMIL, Împărțirea dreptății în vechile Principate. București 1901, p. 71.

*HAJDEU B. P., Opovo, în ziarul „Traian“, București 1869, 14, p. 56.

- HAJDEU B. P., Obiceile juridice ale poporului român. București 1878, p. 61.
- HANEȘ PETRU V., Istoria limbii române și literatura românească veche, ed. I, București 1906, p. 150.
- HANGA VLADIMIR, Istoria Statului și Dreptului R.P.R., vol. I, ed. III, București 1957 (litografiat) p. 713.
- HANGA VLADIMIR, Crestomație pentru studiul Istoriei statului și dreptului R.P.R. Vol. I, București 1955, p. 272; vol. II, București 1958, p. 870; vol. III, București 1963, p. 944.
- HANGA VLADIMIR, Cercetările din R.P.R. privind Istoria Statului și Dreptului din țara noastră (1948—1963). „SI”, 1964, I, p. 117—132; II, 1964, 2, p. 363—370.
- HAUTERIVE COMITE d', Memoriu asupra vechii și actualei stări a Moldovei, București 1902, p. 413.
- HEFFIE CH. J., Histoire des Conciles, tom. I—IX. Paris 1907—1938.
- *HEIMBACH E. G., Const. Harmenopoli. Manuale legum sive Hexabiblos. Lipsiae, 1851, p. 828.
- HUTTMANN și P. BINDER, Prima carte tipărită în limba română, în „Călăuza bibliotecarului”, București 1965, 2, p. 94—96.
- IACOB LAZAR, Personalitatea juridică a Bisericii, București 1940, p. 40.
- *IAȚIMIRSKI AL., Manuscrisele slave de la Mănăstirea Neamțu din România. Moscova 1898, p. 109 (l. rusă).
- *IAȚIMIRSKI AL., Grigorie Tamblac. St. Petersburg 1904, n. VI+501 (l. rusă).
- *IAȚIMIRSKI AL., Manuscrise slave și rusești în bibliotecile românești. În „Sbornic”, Petersburg 1905, n. (XI+965), (l. rusă).
- *IATINSKI N., Sinagoga lui M. Vlastaris. Moscova 1902 (l. rusă).
- IAVORSCHI ION, Dreptul feudal scris al Moldovei și Țării Românești. Iași 1956, p. 118 (litografiat).
- IONESCU G. M., Istoria Mitropoliei Ungro-Vlahiei, vol. I, (1359—1700). București 1906, p. 240.
- IONESCU G. M., Influența culturii grecești în Muntenia și Moldova cu privire la biserică, școală și societate (1359—1873). București 1900, p. 284+XXII.
- IONESCU G. M., Istoria bisericii românilor I (44—678). București 1905, p. XXXII+532.
- IORGA N., Istoria literaturii religioase a Românilor, până la 1688. București 1904, p. VIII+244.
- IORGA N., Istoria românilor din Ardeal și Ungaria. București 1915, p. VI+274.
- IORGA N., Istoria literaturii românești, vol. I, ed. II. București 1925, p. 400.
- IORGA N., Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor, vol. I, ed. I, București 1928 (1929), p. 432; vol. II, București 1932, p. 496.
- IORGA N., Vasile Lupu ca următor al împăraților de răsărit în tutelarea Patriarhiei de Constantinopol și a Bisericii Ortodoxe. București 1913, p. 29.
- IORGA N., Anciens documents de droit roumain, vol. I—II. București 1930, p. 602.
- IORGA N., În jurul pomenirii lui Alexandru cel Bun. București 1932, p. 11.
- IORGA N., Le caractères communs des institutions du Sud-Est de l'Europe. Paris 1929, p. 139.
- IORGA N., Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului. Buc. 1904, p. 35.
- IORGA N., Condițiile de politică generală în care s-au întemeiat Bisericele românești în veacurile XIV—XV, București 1913, p. 25.
- IORGA N., L'Eglise autocéphale de Roumanie, ses origines et son rôle parmi les Eglises nationales d'Orient. Paris 1926, p. 7.
- IORGA N., Brașovul și Românii. Scrisori și lămuriri. București 1905, p. 453.
- IORGA N., Carpații în luptele dintre Români și Unguri. București 1915, p. 28.
- IORGA N., Viața românească în Ardeal. Arad, 1926, p. 286.
- IORGA N., Domnii români V. Lupu, Șerban Cantacuzino și C. Brîncoveanu și legătura cu patriarhia Alexandriei. AAR—MSI, s. III, t. XIII, p. 139—148.
- IORGA N., Formes byzantines et réalités balcaniques. București, Paris 1922, p. 190.
- IORGA N., Istoria Românilor din Peninsula Balcanică. București 1919, p. 74+1 h.
- IORGA N., Sîrbii, Bulgarii și Românii în Peninsula Balcanică în Evul Mediu. București 1915, p. 20.
- IORGA N., Socotelile Brașovului și scrisori românești către sfat în sec. XVII. București 1899, p. 162.
- IORGA N., Relations entre l'Orient et l'Occident au Moyen-Age. Paris 1923, p. 181.
- ISTORIA MEDIE A ROMÂNIEI, I. București 1966, p. 408.

IUFU ION, Mănăstirea Hodoș-Bodrog, un centru de cultură slavonă din Banat. „MB”, 1963, 5—8, p. 229—261.

IUFU ION, Despre prototipurile literaturii slavo-române din secolul al XV-lea. „MO”, 1963, 7—8, p. 511—535.

IUSTINIAN, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Apostolat social, VIII, București 1965, p. XVI+340.

IVAN IORGU D., Pravila Mare de-a lungul vremii. „ST”, 1952, 9—10, p. 580—609.

IVAN IORGU D., Evanghelizarea slavilor. „MA”, 1965, 11—12, p. 897—914.

IVAN IORGU D., Șt. Gr. Berechet, Profesor la Facultatea de drept din Iași. Istoria vechiului drept românesc, I, 1934, p. VII+622, lei 500, recenzie în „Raze de lumină”, revista studenților în Teologie din București, 1935, VII, 1—2, p. 102—110.

IZVORANU STELIAN, Elemente de drept bisericesc în legiunile veacului XVIII și XIX până la Regulamentul Organic. „ST”, 1959, 1—2, p. 61—72.

IZVORANU STELIAN, Sfaturi și îndemnuri pentru duhovnici în pravilele manuscrise slavo-române și românești. „GB”, 1959, 1—2, p. 48—65.

*KALUJNIATKI E., Obzor slaviano-russkikh pamiatnikov iazika i pisma nahodiaščisia v bibliotekah i arhivah Liovskih. Kiev 1877 (p. 28—50; 96—97) — pravilă.

*KARATAEV, Descrierea cărților slavo-ruse, vol. I, (1491—1652). Petersburg 1883. (l. rusă).

KOGĂLNICEANU M., Histoire de la Dacie, des Valaques Transdanubiens et de la Valachie. Berlin 1854, p. XVI+470.

KOGĂLNICEANU M., Letopiseșele Țării Moldaviei, I (1852), II (1845), III (1846).

KRUMBACHER KARL, Istoria literaturii bizantine de la Justinian până la sfârșitul Imperiului roman de Răsărit (527—1453). München 1897, p. 1193 (l. germană).

LACEA CONSTANTIN, Cetatea de pe Tîmpa de lângă Brașov, și „cătunul” de sub ea. București 1944, p. 17.

*LAHOVARI GR., Despre obiceiul pămîntului, 1892.

LAPEDATU AL., Istoriografia română ardeleană în legătură cu desfășurarea vieții politice a neamului românesc de peste Carpați. București 1923, p. 40.

LAPEDATU AL., Politica lui Radu cel Mare. 1495—1508. Lui Ion Bianu, amintire. București 1916, p. 191—223.

*LASCARIS M., Joachim, métropolit de Moldavie et les relations de l'Église Moldave avec le Patriarcat de Pécs et l'archevêché d'Achris au XV-e siècle — în Academie Roumaine, Bulletin de la Section historique, Bucarest 1927, t. XIII.

LAURENT V., Le métropolit de Vicina Macarie et la prise de la ville par les Tartares. Revue Hist. de Sud-Est Européen XXIII, București 1946, p. 225—232.

LAZARESCU E., Cavalerii Teutoni în Țara Birsei. Brașov 1935, p. 15.

LEHR L., Dezvoltarea economică a orașelor din Țara Românească în anii 1501—1650, în rev. „Studii și referate privind Istoria României”, București I, 1954, p. 663—683.

*LACOMBE J., L'autorité suprême dans l'Église roumaine orthodoxe, în rev. „Echos d'Orient”, 1933, nr. 169, p. 488—492.

LICEA I., Studii și cercetări. Galați 1935, p. 189.

LIPȘIT E. E., Vizantinskoe creștinacstvo i sparianscane kolonizacia, în „Vizantiski sbornik”, Moscova 1945, p. 96—143.

LITERAT VALER, Din trecutul Bisericii Românești din Făgăraș în veacul al XVII-lea. Sibiu 1943, p. 15.

LITERAT VALER și MOISE IONASCU, Orașul și Țara Făgărașului. Cetatea Făgărașului. Făgăraș 1943, p. 93.

LITZICA C. și N. CAMARIANO, Catalogul manuscriselor grecești I. (C. Litzica) București 1909, p. VII+564; II, (N. Camariano), București 1940, p. 205.

LONGINESCU S. G., Istoria dreptului românesc din vremile cele mai vechi și până azi. București 1908, p. 319+2.

LONGINESCU S. G., Legi vechi românești și izvoarele lor. Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu însoțită: 1. de izvoarele sale; 2. de varianta sa muntenească, întrupată în Îndreptarea Legii a lui Matei Basarab; 3. de tălmăcirea sa în franțuzește, de A. Patroget. București 1912, p. VI+440.

LONGINESCU S. G., Fragmente din istoria dreptului penal român, în „Curierul Judiciar”, 1926, nr. 41, p. 641—643; 1927, nr. 1, p. 3—5; nr. 5, p. 72—74; nr. 10, p. 149—150; nr. 15, p. 226—228; nr. 30, p. 468—470.

LONGINESCU S. G., Anexa la Fragmente din istoria dreptului penal român. Replică la răspunsul d-lor I. C. Filitti și D. I. Suchianu, în „Curierul Judiciar“, 1927, nr. 35, p. 545—553.

LONGINESCU S. G., Pravila lui Vasile Lupu și Prosper Farinaccius, romanistul italian. București 1909, p. VII+120.

LONGINESCU S. G., Părerile d-lor N. Iorga și I. Peretz despre Pravila lui Vasile Lupu. București 1915, p. 31.

LONGINESCU S. G., Drept vechi românesc. Pravila lui Alexandru cel Bun. București 1923, p. 40.

LONGINESCU S. G., Dreptul român în literatura juridică românească. București 1908, p. 13.

LONGINESCU S. G., Așezământul și legătura lui Mihai Vodă. București 1919, p. 73.

LUPAȘ ION, Istoria Românilor, ed. XV, Sibiu 1944, p. 544.

LUPAȘ ION, Istoria Bisericii Ortodoxe, ed. IV. București 1934, p. 143.

LUPAȘ ION, A existat în Transilvania episcopie ortodoxă înainte de întemeierea regatului ungar? „BOR“, 1934, p. 149—153.

LUPAȘ ION, Lecturi din izvoarele istoriei române. București 1928, p. 295.

LUPAȘ ION, Istoria bisericească a Românilor Ardeleni, Sibiu 1918, p. 280.

LUPAȘ ION, Despre începutul neamului românesc. Sibiu 1906, p. 68.

LUPAȘ ION, Documente istorice transilvane. Vol. I, 1599—1699. Cluj 1940, p. 552.

LUPAȘ ION, Fazele istorice în evoluțiunea constituțională a Transilvaniei. Sibiu 1944, p. 54.

LUPAȘ ION, Importanța istorică a Transilvaniei ca centru vital al românismului. Sibiu-Cluj 1943, p. 16.

LUPAȘ ION, Însemnătatea Bisericii. Sibiu 1911, p. 16.

LUPAȘ ION, Istoria bisericii române. Craiova 1941, p. 184.

LUPAȘ ION, Opera cultural-educativă a Bisericii ortodoxe în viața poporului român. Cluj 1933, p. 28.

LUPAȘ ION, Transilvania, inima teritoriului etnic românesc. Sibiu 1945, p. 21.

LUPAȘ ION, Voievodatul Transilvaniei în sec. XII și XIII. București 1936, p. 36.

LUPAȘ ION, Începutul domniei lui Matei Basarab și relațiile lui cu Transilvania. București 1933, p. 24.

LUPAȘ ION, MARINA VLASIU, Aspece din istoria Transilvaniei. Sibiu 1945, p. 328.

LUPȘA ȘTEFAN, Catolicismul și Românii din Ardeal și Ungaria până la anul 1556. „C“, 1928, 11—12, p. 352—396; 1929, 1—3, p. 86—116.

LUPȘA ȘTEFAN, Vechea mitropolie a Ardealului. Sibiu 1948, p. 31.

LUPȘA ȘTEFAN, Kengia suamoșilor. „RI“, 1938, p. 341—397.

LUPȘA ȘTEFAN, Istoria bisericească a românilor bihoreni, I. Oradea 1935, p. 147.

LUPȘA ȘTEFAN, Biserica Ortodoxă din Ardeal și Ungaria în veacul lui Ioan de Hunedoara (XV). „MA“, 1956, 3—4, p. 268—277.

LUPȘA ȘTEFAN, Biserica ortodoxă română din Ardeal și Ungaria în secolul al XV-lea. Ierarhia sa superioară. Mitropolia Ardealului. „MA“, 1958, 1—2, p. 71—86.

LUPȘA ȘTEFAN, Mitropolia Ardealului în veacul XVI. „MA“, 1960, 7—8, p. 573—598.

LUPȘA ȘTEFAN, Creștinismul românesc a oș: la început ortodox. „ST“, 1949, 9—10, p. 814—837.

LUPU ION, Vina și procesul ei la Români. Iași 1934, p. X+456.

LUPU N., Religia strămoșilor. Din timpurile cele mai vechi, până la căderea Imperiului Asăneștilor din Peninsula Balcanică (1250). Cercetări istorice. Blaj 1935, p. 295.

MAIOR PETRU, Istoria besearicea Românilor, atîp acestor din coace, precum și a celor dincolo de Dunăre. Buda 1851, p. 392.

MAIOR PETRU, Procanonul, ed. I, 1894, p. 100.

MANGRA V., Ierarhia și mitropolia bisericii românești din Transilvania și Ungaria. Sibiu 1908, p. 127.

MANOLESCU RADU, Schimbul de mărfuri dintre Țara Românească și Brașovul în prima jumătate a secolului al XVI-lea. „SMIM“, 1957, II, p. 345—390.

MARINESCU AT., Izvoare pentru Istoria Bisericii Ortodoxe. Sibiu 1911.

MARINESCU C., Înființarea mitropoliilor în Țara Românească și în Moldova. București 1924, p. 22.

MARINESCU C., Știri despre Principatele Române într-un istoric francez din sec. al XVI-lea. În „Închinare lui N. Iorga“. Cluj 1931, p. 254—263.

MARINESCU STELIAN, Dispozițiuni de drept laic în „Pravila de la Govora, din 1640”. „BOR”, 1963, 3—4, p. 320—346.

MATEIU I., Contribuțiuni la istoria dreptului bisericesc, vol. I. Epoca de la 1848—1868 cu o reprivire canonico-istorică. București 1922, p. 411.

MATEIU I., Rolul Bisericii în pregătirea inimii naționale. Brașov 1944, p. 43.

MATEIU I., Biserica în viața românismului transilvan. „RT”, 1942, 1—2, p. 89—94.

MATEIU I., Preoțimea românească-ardeleană în veacul al XVII-lea. Sibiu 1911, p. 67.

MAXIM GEORGE, Obiceiurile juridice ale poporului român. Studiul asupra obiceiurilor pământului din punct de vedere juridic, social, moral și politic. Cu o prefață de Dim. Alexandresco. Iași 1921, p. 106.

MELCHISEDEC, episc., Cronica Romanului și a Episcopiei de Roman, I, București 1875, p. 239.

MELCHISEDEC, Viața și scrierile lui Grigorie Țamblac. București 1885, p. 109.

MELCHISEDEC, Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 mănăstiri și biserici antice din Moldova. București 1885, p. 320.

MELCHISEDEC, Biserica ortodoxă în luptă cu protestantismul, în special cu calvisimul în sec. XVII și cele două sinoade din Moldova contra calvinilor. București 1890, p. 116.

*MELCHISEDEC, Catalog de cărțile sirbești și rusești manuscrise vechi, ce se află în Biblioteca St. Mănăstirii Neamțului, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, an. II, v. II, fasc. I, 1884.

MELCHISEDEC, Relațiuni istorice dintre Țările Române din epoca de la finele veacului al XVI-lea și începutul celui al XVII-lea. București 1882, p. 56.

MERLESCU V., Curs de istoria dreptului public românesc. București 1935, p. 335 (lito-grafiat).

METEȘ ȘTEFAN, Istoria bisericii și a vieții religioase a Românilor din Transilvania și Ungaria, vol. I, ed. II. Sibiu 1935, p. XXXVI+596.

METEȘ ȘTEFAN, Istoria neamului românesc, vol. I. Pînă la întemeierea Principatelor Române. Sibiu 1922, p. 180.

METEȘ ȘTEFAN, Din istoria dreptului românesc din Transilvania. București 1935, p. 32+1 pl.

METEȘ ȘTEFAN, Viața agrară, economică a românilor din Ardeal și Ungaria, vol. I, 1508—1820. București 1921, p. 304.

METEȘ ȘTEFAN, Contribuții nouă privitoare la voievozii români din Ardeal și părțile ungurești, în veacurile XVI—XVIII. Cluj 1922, p. 27.

METEȘ ȘTEFAN, Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria. Sibiu 1936, p. 363.

METEȘ ȘTEFAN, Moșiile domnilor și boierilor din Țările Române, în Ardeal și Ungaria. Arad 1925, p. 96.

METEȘ ȘTEFAN, Satele românești de pe teritoriul cetăților regale fiscale din Transilvania în veacul al XV—XVIII-lea. În „Istoriilor Lapedatu”, București 1936, p. 491—502.

METEȘ ȘTEFAN, Viața bisericească a românilor din Țara Oltului. Sibiu 1930, p. 144.

METEȘ ȘTEFAN, Situația economică a românilor din Țara Făgărașului. Cluj 1935, p. 489.

METEȘ ȘTEFAN, Viața bisericii românești din Transilvania, vol. I. Sibiu 1935.

METEȘ ȘTEFAN, Din relațiile Țării Românești cu Ungaria și Transilvania. În „Revista Arhivelor”, V, 1942—1943, p. 11—21.

METEȘ ȘTEFAN, Domni din Principatele Române pribegi în Transilvania în veacul XVII. Cluj 1934, p. 43.

METEȘ ȘTEFAN, Episcopia Geoagiului de Sus (1557—1597). Comemorare de 400 ani. „MA”, 1957, 9—10, p. 654—661.

MIHALYI I., Diplome maramureșene. Sighet 1900, p. X+674.

MIHAILĂ G., Sintagma (Pravila) lui Matei Vlastaris și începuturile lexicografiei românești (sec. XV—XVII), în „Studii de slavistică”, vol. I. București 1969, p. 9—41.

MILAȘ NICODIM, Dreptul bisericesc oriental, trad. D. Cornilescu și Vasile Radu, rev. de I. Mihălcescu. București 1915, p. VII+607.

MILAȘ NICODIM, Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii, trad. rom. de Uroș Kovincici și Nicolae Popovici, vol. I, partea I, Arad 1930, p. 320; partea II, Arad 1931 p. 576; vol. II, partea I, Arad 1934, p. 340; partea II, Arad 1936, p. 300.

MINEA ILIE, Din istoria culturii românești, I. Iași 1935, p. 190.

MINEA ILIE, Din trecutul stăpînirii românești asupra Ardealului. Pierderea Amlășului și Făgărașului. București 1914, p. 79.

MINEA ILIE, Istoria Românilor pînă la întemeierea Principatelor. Iași 1920, p. 270.

- MINEA ILIE, Influența bizantină în regiunea carpato-dunăreană până la sfârșitul secolului al XII. București 1935, p. 20.
- MINEA ILIE, Despre D. Cantemir. Omul, scriitorul, Domnitorul. Iași 1926, p. 421.
- MINEA ILIE și L. T. BEGA, Cum se moșteneau moșiile în Țara Românească până la sfârșitul sec. al XVI-lea, I. Iași 1933, p. 198.
- MIRCEA ION, Învățătura despre Biserica în Evanghelie, privită interconfesional. „O”. 1955, 1, p. 72—100.
- MIRCEA ION, Organizarea Bisericii și viața primilor creștini, după „Faptele Apostolilor”, „ST”, 1955, 1—2, p. 64—92.
- MIRONESCU G. G., Din istoria dreptului privat român. București 1896, p. VI+118.
- MISSAIL G., Originile legislațiunii române. București 1865, p. 118.
- MISSAIL G., Epoca lui Vasile Lupu și Matei Basarab, domnii Moldovei și Țării Românești (1632—1654), București 1866, p. VII+498.
- MITROVICI CEDOMIL, Dreptul bisericesc. Belgrad 1913, p. XI+227 (l. sîrbă).
- MLADIN N., Biserica Ortodoxă Română — una și aceeași în toate timpurile. Sibiu 1968, p. 310.
- MOISESCU GHEORGHE, Catolicismul în Moldova până la sfârșitul veac. XIV. București 1942, p. 150.
- MOISESCU GHEORGHE, Contribuția românească pentru susținerea Muntelui Athos, în decursul veacurilor. „O”, 1953, 2, p. 238—276.
- MOISESCU GHEORGHE, Viața Sf. Nifon, Patriarhul Țarigradului, cu prilejul împlinirii a 450 de ani de mutarea sa către Domnul. BOR, 1958, 9, p. 861—872.
- MOISESCU GHEORGHE, ȘTEFAN LUPȘA și ALEXANDRU FILIPAȘCU, Istoria Bisericii Române, vol. I. București 1957, p. 464; vol. II, București 1957, p. 655.
- MOGA I., Voievodauul Transilvaniei, fapte și interpretări istorice. Sibiu 1944, p. 100.
- MOLIN VIRGIL, DAN SIMONESCU, Tipăriturile ieromonahului Macarie, „BOR”, 1958, p. 1005—1034.
- MORTREUIL JEAN, Histoire du droit byzantine, vol. I—III. Paris 1843—1846.
- MOTOGNA VICTOR, Relațiunile dintre Moldova și Ardeal în veacul al XVI-lea. Dej 1928, p. 216.
- MOTOGNA VICTOR, Istoria veche a românilor de la origini până în veacul al XIII-lea, f.a., p. 99.
- MOTOGNA VICTOR, Articole și documente. Contribuții la Istoria Românilor în veac. XIII—XVI. Cluj 1923, p. 57.
- MOTOGNA VICTOR, Cetatea Ciceului sub stăpînirea Moldovei. Schiță istorică. Dej 1927, p. 64.
- MOTOTOLESCU D. D., Jūs valachicum în Polonia. Studii de istoria vechiului drept românesc. București 1916, p. 130+III.
- MOTOTOLESCU D. D., Le droit romain-byzantin, le code autrichien et les législations anterior. Sibiu, Cluj 1941, p. 32.
- MOVILA PETRU, Nomocanon la Marele Trebnic, ed. III. Kiev 1629, p. 166 (l. rusă).
- MURARASU D., Istoria literaturii române. București 1943, p. 462.
- MUNTEANU ARMAND, Arhiepiscopia Justiniana Primă și jurisdicția ei. „ST”, 1962, 7—8, p. 441—470.
- MÜLLER G. Vechile districte românești de peste munți, în „Revista istorică română”, XIII, 1943, 3, p. 19—30.
- NADEJDE ION, Din Dreptul vechi român. București 1898, p. 153.
- NADEJDE ION, Istoria limbei și literaturii române. Iași, 1886, p. 516.
- NADEJDE ION, Origina dreptului consuetudinar. București 1900, p. 19.
- NANU AUREL, Preoțimea în epoca prenatală a statului transilvan. „RT”, 1945, 3—4, p. 90—105.
- NAZ R., Dictionaire de Droit Canonique. Paris 1935, sub direcția lui ...
- NECULAES DOMINIC, Latinitatea Bisericii Românești. Roman 1940, p. 114.
- NEDELICU GEORGE, Puterea părintească în vechiul drept român. Ploiești 1933, p. 223.
- NEGULESCU I. G., Ștefan I, Mitropolitul Ungro-Vlahiei, 1647—1668. București 1890, p. 68.
- NEGULESCU PAUL, Studii de istoria dreptului românesc, VII. Divorțul în vechiul drept românesc, X. Personalitatea morală a societăților în vechiul nostru drept. București 1900, p. 220.
- NEGULESCU PAUL, Histoire du droit des institutions de la Roumanie, I, Periode daco-romain. Paris 1898, p. 312.

- NEGULESCU PAUL, Curs de istoria dreptului român, 1935—1936. București 1936, p. 882 (litografiat).
- *NEGULESCU PAUL, Cercetări asupra originii dreptului consuetudinar român, în *Revista de Drept și Sociologie*, 1900, p. 28—43.
- NEGRUZI COSTACHE, Colecția prescurtătoare din legile împărătești, ed. IV, Iași 1858. p. XXIII+114.
- *NEMETH GY., La Question de l'origine des Sicules, în „*Archivum Europae Centro-orientalis*”, 1940, VI, p. 210—229.
- *NEIGEBAUER FERD. JOH., Das kanonische Recht der morgenländischen Kirchen in der Moldau und Walachie, in „*Neuer Jahrbericht der Geschichte und Politik*”, 1847, p. 495-508.
- *NEIGEBAUER FERD. JOH., Die Rechtsverwaltung in der Moldau und Walachei, în „*Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes*”, an. XX (1848), fasc. 2, p. 39—88 și fasc. 3, p. 71—88.
- *NEVSKAIA I. V., Bizanțul în epoca clasică și elenistică. Moscova 1953, p. 158 (l. rusă).
- NISTOR I., Alexandru cel Bun, 1932, p. 53.
- NISTOR I., Temeiurile romano-bizantine ale începuturilor organizației noastre de stat. București 1943, p. 41.
- NISTOR I., Domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania, nov. 1599—19 aug. 1601 București 1946, p. 96.
- NISTOR I., Legăturile cu Ohrida și exarhatul Plaiurilor București 1945, p. 29.
- NISTOR I., Rostul politic și social al Bisericii în trecut și prezent, în „*Bisreica și problemele sociale*”, București 1933, p. 167—190.
- NISTOR I., Politica de unitate națională, 1923, p. 76.
- NIȚESCU CONSTANTIN V., Influența creștinismului asupra Dreptului Țirgoviște 1932, p. 72.
- *NOVAKOVICH, Le code d'Étienne Douchane, empereur serbe, 1349-1354. Belgrad 1898.
- *NOVACOVITZ DRAGOLIUB, La zadruga (La communautés familiales chez les slaves). Paris 1905, p. 185.
- *NOVACOVIC STOIAN, Primele începuturi ale literaturii slave printre slavii din Balcani. Belgrad 1893, p. VIII+299 (l. sîrbă).
- *NOVACOVIC STOIAN, Tipografi sîrbi în România. Beograd 1898, p. 17 (l. sîrbă).
- OECONOMU CIRU D., Despre penalitățile la români în timpul lui Matei Basarab și a lui Vasile Lupu. București 1883, p. 18.
- OECONOMU CIRU D., Cîteva cuvinte asupra istoriei dreptului român. București 1908, p. 103.
- *OLIVA TR., Histoire du droit roumain. Paris 1922.
- OLTEANU ALEX., Știința Dreptului Civil. Blaj 1941, p. 47.
- OLTEANU PANDELE, Aux origines de la culture slave dans la Transilvanie du nord et le Maramureș, în rev. „*Româno-Slavica*”, I, 1958, p. 169—196.
- ONCIUL D., Din istoria României. București 1906, p. 105.
- ONCIUL D., Originile Principatelor Române. București 1899, p. VI+252.
- ONCIUL D., Românii în Dacia Țraiană pînă la întemeierea Principatelor. București 1902, p. 40.
- ONCIUL D., Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul. București 1904, p. X+70.
- ONCIUL D., Tradiția istorică în cheștiunea originilor române. București 1907, p. 21.
- ONCIUL D., Istoria Românilor. Perioada de la Mircea cel Bătrîn pînă la 1526. București 1900, p. 532.
- ONIȘOR VICTOR, Istoria dreptului român, ed. II. Cluj 1925, p. 404.
- PACURARIU MIRCEA, Legăturile Bisericii ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în sec. XVI—XVIII. Sibiu 1968, p. (XII+204).
- PACURARIU MIRCEA, Ajutoarele acordate de Țara Românească Bisericii ortodoxe din Ardeal. „*MO*”, 1960, 9—12, p. 601—626.
- PACURARIU MIRCEA, Mănăstirea Prislop. „*MA*”, 1957, 9—10, p. 707—712.
- PAL IOSIF, Originea catolicilor din Moldova și Franciscanii păstoriilor lor de veacuri, 1942, p. 264.
- PANAITESCU P. P., Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia din Suceava (30.VII.1401). București 1935, p. 15.
- PANAITESCU P. P., Dreptul de strămutare a țăranilor în țările române (pînă la mijlocul secolului al XVII-lea). București 1956, p. 60.

- PANAITESCU P. P., *L'influence de l'œuvre de Pierre Mogila archevêque de Kiev dans les Principautés Roumaines*. Paris 1926, p. 97.
- PANAITESCU P. P., *Relațiile Țării Românești și ale Moldovei cu Raguza (sec. XV—XVII)*. „SI”, 1949, 4, p. 105—124
- PANAITESCU P. P., (AL. GRECU), *Începuturile dreptului scris în limba română*, în „SI”, 1954, 4, p. 215—228
- PANAITESCU P. P., *Dimitrie Cantemir, viața și opera*. București 1958, p. 268.
- PANAITESCU P. P., *Alexandru cel Bun la cinci sute de ani de la moartea lui*. București 1932, p. 59.
- PANAITESCU P. P., *Românii și Bulgarii*. București 1944, p. 66.
- PANAITESCU P. P., *Ion Bogdan și studiile de istorie slavă la Români*. Vălenii de Munte 1928, p. 32.
- PANAITESCU P. P., *Începuturile scrisului în limba română*. „SMIM”, 1960, IV, p. 171—190.
- PANAITESCU P. P., *Curs de Istoria Românilor. Influența rusă și polonă asupra vechii culturi românești*. București 1927—28, p. 195 (litografiat).
- PANAITESCU P. P., *La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen-âge*. București 1934, p. 24.
- PANAITESCU P. P., *Octoiul lui Macarie (1510) și originile tipografiei în Țara Românească*. București 1939, p. 28+2 pl.
- PANAITESCU P. P., *Petru Movilă și Românii*. București 1942, p. 20.
- PANAITESCU P. P., *Din istoria luptei pentru independența Moldovei în veacul al XIV-lea. Primele lupte pentru independența Țării Românești*. București, „SI”, 1956, 4, p. 95—115.
- PANAITESCU P. P., *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R., v. I*, București 1959, p. XX+406+erata 1
- PANAITESCU P. P., *Liurghierul lui Macarie. Cu un studiu de... și un indice de Aug. și Alex. Lupu*. București 1961, p. LXXV+275.
- PANAITESCU P. P., *Bulgarii în nordul Dunării în veacurile IX—X*. SCIM, 1950, V, p. 226 și urm.
- PANAITESCU P. P., *Începuturile și biruința scrisului în limba română*. București 1965, p. 230.
- PANAITESCU P. P., *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*. București 1964, p. 284.
- *PANGAL ION, *Munca și pedepsele în Pravila lui Vasile Lupu și izvoarele ei grecești*. Iași 1916.
- PAPP S., *Disertație despre tipografiile românești*. Sibiu 1938.
- PAȘCA ȘTEFAN, *Unitatea românească prin religie*. „RT”, 1944, 2, p. 85—105.
- PASCU G., *Istoria literaturii și limbii române din sec. XVI*. București-Iași 1921, p. 217.
- PASCU G., *Istoria literaturii române din sec. XVII*. Iași 1922, p. 184.
- PASCU ȘTEFAN, *Relațiile economice dintre Moldova și Transilvania cu privire la Ștefan cel Mare*. În vol. „Studii cu privire la Ștefan cel Mare”, București 1956, p. 203—218.
- PASCU ȘTEFAN, *Meșteșugurile din Transilvania până în sec. al XVI-lea*. București 1954, p. 378+48 repr.
- PASCU ȘTEFAN, *O scurtă descriere a Moldovei în sec. XV*. Iași 1943, p. 8.
- PASCU ȘTEFAN, *Din Istoria Transilvaniei*. Blaj 1944, p. 383+4 h+18 pl.
- PASCU ȘTEFAN, *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV*. Sibiu 1944, p. 77.
- PASCU ȘTEFAN, *O carte italiană despre dreptul românesc în Ardeal*. București 1940, p. 31
- PASCU ȘTEFAN, *Un vlădică român necunoscut — Marcu al Vadului (1557)*. „SI”, 1956, 3—4, p. 250—254.
- PASCU ȘTEFAN, *Cetatea Dăbîca*, în rev. „Magazin Istoric”, 1967, I, nr. 8, p. 1—8.
- PASCU ȘTEFAN, ȘT. ȘTEFANESCU, *Feudalismul timpuriu*. „SI”, 1962, 6, p. 1447.
- PAVLOV A., *Kurs Terkovnagho Prava. Sviato Toritkaia Serghieva Lavra 1902*
- PAVLOV A., *Nomocanon la Marele Trebnic*. Ed. II, Moscova 1897 (l. rusă).
- *PAUL D'ALEP, *Voyage du patriarche Macarie d'Antioche. Texte arabe et traduction française par pr. Vasile Radu*, Paris 1930, p. 200.

- PERETZ I., Predoslovie Mitropolitului Ștefan la Pravila lui Matei Basarab. București 1905, p. 53.
- PERETZ I., Curs de istoria dreptului român, vol. I. București 1926, p. 456; vol II partea I, București 1928, p. 441; partea II, București 1929, p. 526.
- PERETZ I., Pravilele românești din secolul XVII. București 1930, p. 47.
- PERETZ I., Precis de istoria dreptului român. București 1931, p. 393.
- PERETZ I., Pravila lui Vasile Lupu și izvoarele ei grecești. Iași 1915, p. 21.
- PERETZ I., Manualul legilor a lui Const. Haermenopulos. București 1921, trad de...
- PERETZ I., Pravila de la Govora. București 1910, n. 40.
- PERETZ I., Procedura de judecată la slavi și Români. București 1926, p. 123.
- PERETZ I., Curs de drept bizantin. Partea I, Izvoarele bizantine. București 1910, p. 86.
- PERETZ I., Sbornicul lui Ștefan Dușan (1348—1354) comparat cu legiurile bizantine, slave și române. I, București 1905, p. 112.
- PERETZ I., Le code d'Eustratie (1632). București 1910, p. 11.
- PERETZ I., Ideea de drept și de lege în folclorul român. București 1905, p. 21.
- PERETZ I., Lecțiunea de inaugurare a cursului de Drept Bizantin. În rev. Curs de la Doctorat în Drept, București 1908, 14, p. 644-5.
- PERETZ I., Cîteva manuscrise juridice grecești de la Universitatea din Iași. Schițe, bibliografie. București 1912, p. 24.
- PERETZ I., Două manuscrise juridice grecești de la Universitatea din Iași. Schiță bibl., București 1912, în rev. „Studii de ist. drept.,” p. 248—269.
- PETRESCU PROVIAN, Logodna în dreptul vechi, în dreptul actual și în noul cod civil. București 1942, p. 103.
- PIC LAGISLAS, Les lois roumaines et leur connexité avec le droit bizantin et slave. București 1887, p. 60.
- PHILLIPS G., Du droit ecclésiastique dans ses principes généraux. Paris 1855, vol. III, ed. II, p. 524, trad. de I. P. Grouzet.
- PIPPIDI D. M. și D. BERCIU, Din Istoria Dobrogei, I. Geții și Grecii la Dunărea de Jos, București 1965, p. 344.
- PIRU AL., Literatura română veche. Ed. III, 1962, p. 568+16 pl.
- PÎRVU C., Dreptul de devoluțiune. „ST”, 1954, 7—8, p. 386—398.
- PÎCLIȘANU ZENOVIE, Vechile mînăstiri românești din Ardeal. Blaj 1919, p. 23.
- PÎRVAN V., Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman. București 1911. p. XVI+223.
- POCITAN V., Compendiu de Drept Bisericesc. București 1898, p. 362+VI.
- POCITAN V., Istoria mitropoliei Proilaviei (Brăilei) București 1936, p. 64.
- POCITAN V., Patriarhatele Bisericii Ortodoxe. București 1962, p. 112.
- POCITAN V., Rudenia și afinitatea ca impediment la căsătorie în dreptul roman, român și bisericesc. București 1897, p. 129.
- POCITAN V., Istoria Bisericii Române. București 1898, p. 214.
- POP C., Veacul XVII. Limba și literatura română. Galați 1892, p. 112.
- POPA I., Știri despre viața mînăstirească din Țara Românească în veacul al XVI-lea, „MO”, 1957, 7—8, p. 469—481.
- POPA V., Considerațiuni critice cu privire la mitropolia Transilvaniei din sec. al XV-lea și al XVI-lea a raporturilor ei cu Moldova. „MB”, 1958, 8—9, p. 387—436.
- POPA-LISSEANU G., Dacia în autorii clasici, I. Autori latini clasici și postclasici. București 1943, p. 144; II. Autori greci și bizantini. București 1943, p. 191.
- POPA-LISSEANU G., Românii în izvoarele istorice medievale. București 1939, p. 281.
- POPEA NICOLAE, Vechea mitropolie ortodoxă română a Transilvaniei, suprimarea și restaurarea ei. Sibiu 1870, p. XIV+352.
- POPESCU IOAN, Privire asupra cuvintelor cu sens religios din fondul principal lexical al limbii române. „MO”, 1956, 8, p. 343—359.
- POPESCU ION, Căsătoria tratată din punct de vedere istoric, dogmatic, canonic și moral. București 1889, p. 127.
- POPESCU MIHAIL, Încercări asupra originii administrației în Biserica creștină în școalele primare. București 1898, p. 99.

- POPESCU N., Preoți de mir adormiți în Domnul. București 1942, p. 224.
- POPESCU PAULIN, Manuscrisele slavone din mănăstirea Putna I, „BOR”, 1962, 1—2, p. 105—145; II, „BOR”, 1962, 7—8, p. 688—711.
- POPESCU-PRAHOVA N. GR., Curs de Drept Bisericesc. București 1943 (litografiat).
- POPESCU-SPINENI MARIN, Procesul mănăstirilor închinare. Contribuții la istoria socială și economică românească. București 1936, p. 162.
- POPESCU S., Legăturile noastre cu Patriarhia de Constantinopol, București 1915.
- POPOVICI C., Fontânele și codicii dreptului bisericesc ortodoxu, 1886, p. XVIII+119.
- POPOVICI C., Dreptul canonic, litografiat de V. Pocitan, 1896, p. 279.
- POPOVICI C., Canoanele apostolice. Un adaus la dezlegarea întrebării despre originea lor. „C”, 1896, 6, p. 177; 7, p. 225; 8, p. 283; 9, p. 331; 10, p. 379; 11, p. 436.
- POPOVICI C., Învățătura celor 12 apostoli. „C”, 1886, 4, p. 193.
- POPOVICI C., Originea canoanelor apostolice „C”, 1896, 8—10, p. 177—178, 225—235, 285—291, 379—386; 11, p. 436.
- *POPOVICI C., Caracterul și pozițiunea dreptului bisericesc în organismul științelor. „C”, 1890, 7, p. 428—441.
- POPOVICI EUSEBIU, Istoria bisericească universală, III. București 1927, p. XVI+320; IV, București 1928, p. XIV+680.
- POPOVICI GEORGE, Istoria românilor bănățeni. Budapesta 1904, p. XIV+424.
- POPOVICI GEORGE, O scriere nouă asupra vechilor noastre așezăminte. Dare de seamă critică asupra cărții: Essai comparé... de Blaramberg. În „Convorbiri Literare”, an. XX (1886—1897), 8, 1 nov. 1886, p. 662—688.
- PORCESCU SC., Iosif, cel dintâi mitropolit cunoscut al Moldovei. „MMS”, 1964, 3—4 p. 126—139.
- PREDEANU V., Existența și organizația ierarhiei bisericești la români pînă la începutul secolului XVII. București 1898, p. 146+1 f.
- *PREDESCU LUCIAN, Dragoș, Eustratie Logofătul, în „Cercetări istorice”, an. XIII—XVI, nr. 1—2, Iași 1940, p. 424—452.
- PREDESCU LUCIAN, M. Moxa și opera sa. „BOR”, 1960, 9—10, p. 905—918.
- PREDESCU LUCIAN, Istoria literaturii române. Formarea limbii române. Începuturile literaturii populare orală și scrisă. Literatura sec. XVI—XVIII, din Ardeal, Moldova și Muntenia. București 1936, p. 318.
- PROCOPOVICI ALEXANDRU, Introducere în studiul literaturii vechi. 1922, p. 127.
- PUECH A., Histoire de la littérature grecque chrétienne, t. II. Paris 1928, p. 668.
- PUȘCARIU ILARION, Metropolia Românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania. Sibiu 1900, p. 178+434.
- PUȘCARIU SEXTIL, Istoria literaturii române, epoca veche. Ed. II. Sibiu 1930, p. 217.
- PUȘCARIU SEXTIL, Misiunea istorică a ortodoxiei române. Cluj 1933, p. 16.
- PUȘCARIU SEXTIL, Problema ardeleană în politica românească. Extras din „Drum Nou”, Cluj 1931, p. 74.
- RALLI G. A. și M. POTLI, Σύναγμα τῶν Θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων, tom. I—IV Atena 1852—1859.
- RĂTIU IOAN, Instituțiunile Dreptului bisericesc. Blasiu 1877, 8, p. 767.
- RĂDULESCU ANDREI, Cercetări asupra învățămîntului dreptului. București 1913, p. 66.
- RĂDULESCU ANDREI, Romanitatea dreptului nostru. București 1938, p. 22+1.
- RĂDULESCU ANDREI, Curs de Istoria Dreptului Românesc. București 1919 (litografiat).
- RĂDULESCU ANDREI, Originalitatea dreptului român. București 1933, p. 24.
- RĂDULESCU ANDREI, Cultura juridică românească. București 1942, p. 16.
- RĂDULESCU ANDREI, Începuturile învățămîntului juridic în Țara Românească. București 1934, p. 12.
- *RĂDULESCU ANDREI, Note privitoare la obiceiul pămîntului. București 1934, p. 7.

- *RADULESCU ANDREI, Influența franceză asupra dreptului român pînă la 1864, în „Bulletin de la Section Historique”, t. XVII, 1946, p. 5—32.
- RAMUREANU I., Sinodul de la Sardica din anul 343. Importanța lui pentru istoria pătrunderii creștinismului la geto-daco-romani. „ST”, 1962, 3—4, p. 146—182.
- RAMUREANU I., Începuturile creștinării ungarilor în credința ortodoxă a Răsăritului. „ST”, 1957, 1—2, p. 23—57.
- RAMUREANU I., Creștinarea rușilor în lumina noilor cercetări istorice. „ST”, 1957, 5—7, p. 386—413.
- RAMUREANU I., Creștinarea sîrbilor sub împăratul Vasile I Macedoneanul. „ST”, 1960, 1—2, p. 3—28.
- RAMUREANU I., Creștinismul în provinciile romane dunărene ale Iliricului la sfîrșitul sec. IV. „ST”, 1964, 7—8, p. 408—450.
- RAMUREANU I., Începuturile creștinării sîrbilor sub împăratul bizantin Heracliu. „ST”, 1959, 3—4, p. 164—181.
- RAMUREANU I., Însemnări cu prilejul unei vizite la localitățile istorice din Scythia Minor. „GB”, 1961, 3—4, p. 321—337.
- RAMUREANU I., Lupta Ortodoxiei contra arianismului de la sinodul I ecumenic pînă la moartea lui Arie. „ST”, 1961, 1—2, p. 13—31.
- RAMUREANU I., Patru sute cincizeci de ani de la întemeierea mînaștirilor Curtea de Argeș. „GB”, 1967, 7—8, p. 718—746.
- RAMUREANU I., Sinoadele de la Sirmium dintre anii 348—358. Condamnarea lui Fotin din Sirmium. „ST”, 1963, 5—6, p. 266—316.
- RAMUREANU I., Unsprezece secole de la activitatea misionară a Sf. Ciril și Metodie. „O”, 1967, 1, p. 17—31.
- RAMUREANU I., Legăturile Patriarhiei de Alexandria cu Țările Române. „ST”, 1956, 1—2, p. 59—80.
- RELI S., Relațiile dintre Biserică și Stat în România veacurilor trecute. „C”, 1933, 1—2, p. 20—43.
- RELI S., Originea și vechimea creștinismului la Români. „C”, 1936, 1—12, p. 17—70.
- *ROSETTI AL., O pravilă românească necunoscută. În „Grai și suflet”, v. I, fasc. 2, 1924, p. 331—332.
- ROSETTI AL., Cele mai vechi traduceri românești de cărți religioase. București 1944, p. 14.
- RUSSO D., Elenismul în România. Epoca bizantină și fanariotă. București 1912, p. 70.
- RUSSO D., Studii istorice greco-romane. Opere postume, vol. I. București 1939, p. IX+350; II, București 1939, p. 353.
- RUSSU I., I., Materiale arheologice paleocreștine din Transilvania. „ST”, 1958, 5—6, p. 311—340.
- SAVOIU EMIL, Contribuțiuni la studiul succesiunii testamentare în vechiul drept românesc. Craiova 1942, p. VII+187.
- *SAVOIU EMIL, Contribuțiuni la influența religioasă în vechiul drept românesc. Craiova 1941.
- SACERDOTEANU A., Predosloviile cărților românești, I, 1508—1647. București 1938, p. 132.
- *SAKELLAROPULOS M., Dreptul canonic al bisericii ortodoxe de răsărit. Atena 1898 (l. greacă).
- *SALEILLES R., L'organisation juridique des premières communautés chrétiennes, în „Melanges Girard”, II, Paris 1912.
- SBIERA IOAN G., Mișcări culturale și literare la românii din stînga Dunării în răs-timpul de la 1504—1714, 1897, p. XI+328.
- SBIERA IOAN G., Contribuiri pentru o istorie socială cetățenească, religioasă biseri-cească și culturală literară a românilor de la originea lor încoace pînă în iulie 1504, vol. I. 1906, p. XV+815.
- SCHULER von LIBLOY FRIEDRICH, Siebenbürgische Rechtsgeschichte, ed. I, vol. I, Sibiu 1855, p. 522.

SCRIBAN FILARET, Istoria bisericească a românilor pe scurtu. Iași 1871, p. IV+200.

SCRIBAN NEOFIT, Scuntă istorisire și hronologie despre Mitropolia Moldovei. Paris 1857, p. 28.

SECELEA C., Cazuri de caterisire în dreptul moldovenesc pînă la sfîrșitul sec. XVII, Ploiești 1929, p. 8.

SIMEDREA TIT, Contribuții la bibliografia românească veche. București „SCIM“, 1955, I, p. 246—256.

SIMEDREA TIT, Viața mînăstirească în Țara Românească înainte de anul 1370, în rev. „BOR“, 1962, 7—8, p. 673—687.

SIMONESCU DAN, Mînăstirea Neamțu ca focar de cultură. Iași 1943, p. 11.

SIMONESCU DAN și DAMIAN P. BOGDAN, Începuturile culturale ale domniei lui Matei Basarab. București 1939, p. 19.

SIMONESCU DAN, Carte românească de învățătură, 1646. Recenzie. „SI“, 1962, I, p. 208—211.

SIMONESCU DAN și CORINA NICOLESCU, Cultura medievală. „SI“, 1962, 6, p. 1505—1526.

SIMA G., Școala românească din Transilvania și Ungaria. Dezvoltarea ei istorică și situația ei actuală. București 1915, p. 102.

SIRETEANU DUMITRU I., Raportul între Biserică și Stat. București 1897, p. 216.

SMOCHINA N. N., N. SMOCHINA, O pravilă românească din veacul al XVI-lea. „Pravila Sfinților Părinți după învățura lui Vasile cel Mare“, întocmită de ritorul și scolasticul Lucaci, din 1561. „BOR“, 1965, 11—12, p. 1043—1062.

SOARE GHEORGHE I., Forma de conducere în Biserica creștină în primele 3 veacuri. București 1938, p. XXXVI+196.

SOHM RUDOLPH, Kirchenrecht. Band I. Leipzig 1892, p. XXXII+700.

*SOLOVIEV ALEX., L'oeuvre juridique de Mathieu Blastarés, in „Studi bizantini e neoellenici“, vol. V (1939). (Atti del V Congresso internazionale di Studi bizantini), p. 698-707.

*SOLOVIEV ALEX., L'influence du droit byzantine dans les pays Orthodoxes, in „Relazioni del X Congresso internazionale de scienza storicha“, Roma 1955, p. 587—638.

SFULBER C. A., L'Éclogie des Isauriens, 1929, p. V+188.

SFULBER C. A., Le concept byzantin de la loi juridique. Bucarest 1938, p. 23.

SFULBER C. A., Etudes de droit byzantin, VI, Îndreptarea Legii, I, Le code valaque de 1652, première partie, Histoire. Bucur și i 1938, p. IV+1.

SFULBER C. A., Le code d'Alexandre le Bon et les Basiliques dans les Principautés Roumaines. București 1943, p. 65.

SFULBER C. A., Curs de Istoria Dreptului Românesc. București 1928, p. 219 (litografiat).

SFULBER C. A., Cea mai veche pravilă românească. 1930, p. 87. Text, transcriere, studiu. Résumé en france.

SFULBER C. A., Les Nouvelles de Léon de Sage, trad. histoire. 1934, p. IX+339.

SFULBER C. A., Basiliques et coutume roumaine. București 1945, p. 85.

STAN LIVIU, Importanța canonică și juridică a Pravilei de la Țîrgoviște. „ST“, 1952, 9—10, p. 561—579.

STAN LIVIU, Pravila lui Alexandru cel Bun și vechea autocefalie a mitropoliei Moldovei. „MMS“, 1960, 3—4, p. 170—214.

STAN LIVIU, Vechile pravile. „MMS“, 1958, 9—10, p. 745—762.

STAN LIVIU, Biserica și Dreptul. „MO“, 1956, 8—9, p. 482—489.

STAN LIVIU, O novelă necunoscută a împăratului bizantin Andronic II Paleologul cel Bătrîn, Sibiu 1939, p. 50.

STAN LIVIU, Obîrșia autocefaliei și autonomiei. Teze noi. „MO“, 1961, 1—4, p. 80—113.

STAN LIVIU, Obîrșia și dezvoltarea istorică a Dreptului Bisericesc. „MO“, 1968, 1—2, p. 3—11.

STAN LIVIU, Despre autonomia bisericească. „ST“, 1958, 5—6, p. 378—393.

STAN LIVIU, Biserică și Cult în dreptul internațional. „O“, 1955, 4, p. 559—592.

STAN LIVIU, Probleme de ecclesiologie. „ST”, 1954, 5—6, p. 295—315.

STAN LIVIU, Despre autocefalie. „O”, 1956, 3, p. 369—396.

STAN LIVIU, Pravila Sf. Calinic, un veac de la apariția ei. „MO”, 1962, 3—4, p. 209—223.

STAN LIVIU, Legături ale Bisericii Ortodoxe Române cu Biserica Ortodoxă din Grecia. „MO”, 1962, 3—4, p. 241—255.

STAN LIVIU, Iubește pe aproapele tău mărturie creștine pentru traiul în comun. „MO”, 1959, 12, p. 547—570.

STAN LIVIU, Legislația bisericească și valoarea ei canonică. „MO”, 1954, 11—12, p. 598—617.

STAN LIVIU, Ontologia Juris. Sibiu 1943, p. 203.

STAN LIVIU, Societățile religioase în Biserica veche. „ST”, 1956, 1—2, p. 109—134.

STAN LIVIU, Relațiile dintre Biserică și Stat. Studiu istoric-juridic. „O”, 1952, 3—4, p. 353—461.

STAN LIVIU, Mirenii în Biserică. Studiu canonic-istoric. Importanța elementului mirean în Biserică și participarea lui la exercitarea puterii bisericești. Sibiu 1939, p. XII+816.

STAN LIVIU, Tradiția pravilnică a Bisericii. Însemnătatea și folosul cunoașterii legilor după care se conduce Biserica. „ST”, 1960, 5—6, p. 337—368.

STANCA SEBASTIAN, Cărți călătore. „RT”, 1935, 1—2, p. 19—23.

STANCA SEBASTIAN, Colportajul vechilor cărți bisericești. „RT”, 1942, 11—12, p. 491—495.

STĂNESCU DUMITRU, Vechile episcopii la Români. București 1927, p. 95.

STĂNESCU DUMITRU, Istoria Bisericii Române. București 1920, p. 136.

STĂNESCU DUMITRU, Viața religioasă la români și influența ei asupra vieții politice. București 1906, p. 544.

STĂNESCU DUMITRU, Originea creștinismului la români. București 1891, p. III+101.

STĂNILOAIE D., Biserica românească. Brașov 1942, p. 20.

ȘTEFĂNESCU ȘT., Evoluția proprietății feudale în Țara Românească pînă în sec. al XVII. „SI”, 1958, 1, p. 53—65.

ȘTEFĂNESCU ȘT., Elemente comune de civilizație feudală în Țările Române și Rusia: procesul lășării de ojie a țăranilor la sfîrșitul secolului al XVI-lea. „SI”, 1959, 2, p. 87—101.

ȘTINGHE STERIE, Istoria Bisericii Scheilor Brașovului. (Mss. de la Radu Tempe). Brașov 1899. p. VIII+220+8.

*STOIDE C. A., Contribuție la biografia lui Eustratie Logofătul, în „Arhiva”, Iași 1933, p. 123—127; 1934, p. 252.

ȘTEFAN GH., Formarea limbii și poporului român. Apariția primelor state feudale pe teritoriul țării noastre. București 1962, p. 40.

*STOICESCO C., L'influence du droit romain sur le droit roumain. Paris 1935, XII, p. 18.

STOIAN IORGU, Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis. București 1962, p. 381.

*SUMMER MAINE HENRY, L'ancien droit considéré dans ses rapports avec l'histoire de la société primitive. Paris 1874, p. XXIV+377.

SURDU BUJOR, Știri despre dreptul românesc din Transilvania. Protocolul de la Porcești. În „Revista Arhivelor”, V, 1943, p. 367—394.

ȘAGUNA ANDREI, Promemoria despre dreptul istoric al autonomiei bisericești naționale a românilor din religia răsăriteană în cezaro-regeștile provincii ale monarhiei austriace. Sibiu 1849, p. 15.

ȘAGUNA ANDREI, Adaosu la promemoria despre dreptul istoric al autonomiei bisericești naționale a românilor. Sibiu 1850, p. 23 (l. germană).

ȘAGUNA ANDREI, Compendiu de Dreptul Canonic. Ed. III. Sibiu 1913, p. XLVIII+440.

ȘAGUNA ANDREI, Enchiridion, adică Carte manuale de canoane ale unei sînte sobornicești și apostolesci Biserici, cu comentare. Sibiu 1871, p. 549.

- ȘAGUNA ANDREI, Istoria bisericii ortodoxe răsăritene. Sibiu 1860, p. XIV+736.
- ȘAGUNA ANDREI, Elementele dreptului canonic. Sibiu 1854, p. 183.
- ȘCHIOPU IOSIF, Contribuțiuni la istoria Transilvaniei în sec. XII și XIII, (I Țara Birsei și Cavalerii Teutoni, p. 5—129; II Invazia mongolilor din 1241 și Transilvania, p. 131—164). Cluj 1932, p. 164.
- ȘESAN MILAN, Drepturi judiciare și privilegii materiale ale chiriarhilor din Țările Române în sec. XVII-lea, 1936, p. 16.
- ȘESAN MILAN, Organizația bisericească veche carpatină „MA” 1950, 5—6 p. 361—382.
- ȘESAN MILAN, Creștinismul în limba dacilor. „MA”, 1957, 11—12, p. 818—833.
- ȘESAN MILAN, Introducerea limbii române în Biserică. În rev. „Mitropolia Ardealului”, 1957, 11—12, p. 818—833.
- ȘESAN MILAN, Introducerea limbii române în Biserică. „ST”, 1959, 1—2, p. 57—61.
- ȘESAN MILAN, Creștinismul vechi carpatic. „MA”, 1958, 11—12, p. 813—828.
- ȘESAN VALERIAN, Curs de Drept Bisericesc Universal. Ed. IV. 1942, p. 272.
- ȘESAN VALERIAN, Revizuirea canoanelor și altor norme bisericești precum și codificarea lor. 1937, p. 17.
- ȘIPOȘ STEPHANOS, Enchiridion Juris Canonici. Ed. altera. Pecs 1931.
- ȘOTROPA VALERIU, Introducere și bibliografie la istoria dreptului român. Cluj 1937 p. 232.
- ȘOTROPA VALERIU, Un plan pentru o istorie a dreptului românesc. Cluj 1938, p. 9.
- ȘTEFĂNESCU DIMITRIE R., Noțiuni istorice asupra dreptului român de la colonizarea Daciei pînă azi. București 1889, p. 16.
- ȘTREMPEL GH., Copiiști de manuscrise românești pînă la 1800, vol. I. București 1959. p. XLIII+350.
- TAFRALI O., Bizanțul și influențele lui asupra țării noastre. București 1914, p. 94.
- TARDIF, ADOLPH, Histoire des sources du droit canonique. Paris 1887, III, p. 409.
- *TEODORESCU ANIBAL, Les lois roumaines et les étrangères. Paris 1905, p. 353.
- TEODORESCU BARBU, Carte veche românească. 1508—1830. „MO”, 1959, 9—12, p. 589—602.
- TEODORESCU BARBU, Circulația vechii cărți bisericești. „GB”, 1961, 9—10, p. 879—921.
- THEODORIAN MARIU, Dreptul canonic oriental cu alotațiuni și comentarii. București vol. I, 1905, p. XVI+249; vol. II, 1906, p. 277.
- TINCULESCU PAUL, Curs de istoria dreptului românesc. 1935—36. București 1936, p. 322 (litografiat).
- TÎRILĂ ZOSIMA, HARALAMBIE POPESCU, Pidalion. București 1933, p. XII+484.
- TROITKI S., Sfântul Metodie canonist și Apostolul slavilor, în rev. „Jurnalul Patriarhiei din Moscova”, 1958, p. 38—51 (l. rusă).
- TROITKI S., (Belgrad), Sfântul Metodie ca legiuitor slavn, în „Lucrări Teologice” II, 1961, p. 83—141 (l. rusă).
- TROITKI S., Pentru cine, cînd și unde a compus Sfântul Metodie „Legea de judecată a oamenilor, în Anuarul Bisericii Ortodoxe Cehoslovace. Praga 1963, p. 49—58 (l. cehă).
- TROITKI S., Cine a introdus scholia catolică în Cormicia Ortodoxă, în „Lucrări Teologice”, II, Moscova 1961, p. 5—62 (l. rusă).
- TURDEANU E., Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare. „Cercetări literare”, V, București 1943, p. 101—240+13 pl.
- VASICA J., Origine cyrillo-methodienne du plus ancien code slave dit „zakon sudnyi ljudem”, în rev. „Eizantinoslavica”, XII, Praga 1951, p. 154—174.
- *VASICA J., K otazce pŭvodu zacona sudnêho ljudem, în rev. „Stavia”, XXX, Praga
- VERNADSCY G., Sur l'origine de la loi agraire byzantine, în „Byzantion”, an. II (1825), p. 169—180.
- VASILESCU TOMA, Basilica-Biserică. „BOR”, 1941, p. 661—681.

- VLAD S., Situația Bisericii românești din Transilvania în veac. X—XVI (1526) (mss), Sibiu 1969.
- ZEILLER JACQUES, Les Origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain. Paris 1918, p. IV+667.
- ZAMFIRESCU HENRY, Les origines du droit privé roumain. Paris 1922, p. 156.
- ZACHARIAE VON LINGENTHAL, Geschichte des griechisch-römisch Rechts. Berlin 1892, p. XXIV+424.
- ZUZEC S. J., Kormcaja Kniga. Studies on the Chief Code of hussian Canon Law. In „Orientalia Christiana Analecta", Roma 1964.
- XENOPOL A. D., Istoria Românilor din Dacia Traiană, vol. I—XII. Iași 1896.
- XENOPOL A. D., Teoria lui Rösler. Iași 1884, p. 299.

Biblioteca Mitropolitană Sibiu

Biblioteca Mitropolitană Sibiu

CUPRINSUL

<i>Predoslovie</i>	I—III
<i>Cuvînt înainte</i>	V—VII
<i>Prefață</i>	VIII—IX
<i>Abrevieri</i>	X

I. CADRUL ISTORIC

Cele mai vechi urme (indicii) de organizare social-politică și bisericească la români	1— 54
A. Țara Românească	2
a) Mărturii documentare	2— 8
b) Antecedente istorice	8— 16
B. Moldova	17—19
C. Transilvania	19—39

II. IMPORTANȚA DREPTULUI PENTRU VIAȚA BISERICEASCĂ

A. Poziția legii juridice scrise și nescrise ca reazim și îndrumător al vieții bisericești alături de Sfînta Scriptură și Cărțile de Cult	40— 47
B. Însemnătatea deosebită a legii scrise (a pravilelor) în viața bisericească	47— 54

III. ÎNCEPUTURILE CUNOSCUȚE ALE DREPTULUI SCRIS ÎN BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ

A. „Jus valachicum“ și „jus ecclesiasticum“ în viața poporului român	55— 60
B. Mențiuni istorice și documentare despre existența unui drept scris în Biserica Ortodoxă Română	60— 79
C. Cele mai vechi colecții juridice bisericești grecești și slave folosite în Biserica Ortodoxă Română	79— 92
D. Cele mai vechi colecții juridice în limba română în manuscris	92
1. Pravila de ispravă oamenilor și de toate păcatele și greșalele	92— 94
2. Pravila lui Lucaci (1581)	94— 95
3. Pravila din Codex Neagoianus	95— 96
4. Pravila aleasă (1632)	96— 98
E. Colecții juridice (Pravilele) tipărite	98
1. Pravila lui Coresi	99—101
2. Pravila cea Mică (1640—1641)	101—104
3. Șapte Taine (1644)	105—106
4. Carte românească de învățătură (1646)	107—114
5. Pravila cea Mare (1652)	114—122
F. Considerațiuni critice și precizări	122—123

IV. LEGIUIRI BISERICESTI ȘI DE STAT ÎN TRECUTUL NOSTRU

A. Raportul istoric dintre legile bisericesti și cele de stat în trecutul Bisericii Ortodoxe Române și a formațiunilor statale feudale românești	124—133
B. Caracterul unitar al Pravilelor bisericesti	133—136
C. Locul apariției pravilei românești	136—141
D. Timpul și cauzele bisericesti și social-politice care au determinat apariția de pravile la români	141—146
E. Răspîndirea și circulația pravilelor românești pe întreg teritoriul ocupat de români	146—148
F. Aplicarea pravilelor în viața bisericască și de stat a poporului român	148—153
G. Considerațiuni critice și precizări	153—157

V. CONCLUZII 158—161

Bibliografie	163
A. Izvoare	163
B. Lucrări	163—185

Biblioteca Mitropolitană Sibiu

ORTODOXIE ȘI ACTUALITATE

DIN CUVINTUL ÎNALT PREA SFÎNȚITULUI NOSTRU MITROPOLIT NICOLAE
ȚINUT ÎN CATEDRALA DIN SIBIU

Ziua de 2 martie 1969 a fost o zi însemnată în filele istoriei Patriei noastre. Într-o atmosferă sărbătorească, țara întreagă și-a ales deputații în Consiliile populare comunale, orașenești, municipale, județene și în Marea Adunare Națională.

În dimineața acelei zile, Înalt Prea Sfințitul nostru Mitropolit Dr. Nicolae Miladin, membru în Consiliul Național al Frontului Unității Socialiste — însoțit de P. C. vicar arhiepiscopesc Traian Belascu și de Dl Consilier Ioan Floca — s-a prezentat în fața urnei secției 7 de votare Sibiu, unde și-a depus votul pentru candidații Frontului Unității Socialiste.

La orele 9.30 a participat la Sf. Liturghie din Catedrala ortodoxă. La sfârșitul Sf. Liturghii I. P. S. Sa a ținut un cuvânt de învățătură și de informare pentru credincioși.

Pornind de la însemnătatea zilei pe care o prăznuiește Biserica Ortodoxă în aceea zi — Duminica Ortodoxiei — Înalt Prea Sfinția Sa a arătat că ea este un popas duhovnicesc din cele mai însuflețitoare pentru credincioșii ortodocși. Din predica ce s-a ținut s-au desprins momentele cele mai importante din istoria și străduințele Ortodoxiei de a asigura credincioșilor cea mai deplină orientare în credința în Mântuitorul Iisus Hristos. Părinții bisericești s-au străduit, dintru începuturi, să păstreze tezaurul de credință în curățenia lui inițială, să-l ferească de alunecare.

Ortodoxia a rămas în sufletul credincioșilor români, fără nici o schimbare, ci în deplinătatea și puritatea ei.

Biserica Ortodoxă Română este Biserica Sfinților, Mucenicilor și Mărturisitorilor, a ierarhilor, preoților și credincioșilor care au mărturisit credința ortodoxă de-a lungul veacurilor. Ea a fost aceea care a răspândit cultura în mijlocul poporului român și s-a identificat cu năzuințele lui.

Introducerea limbii românești în slujbele bisericești încă din sec. XVI este o dovadă în plus că Biserica Ortodoxă Română a căutat să fie o Biserică a poporului, în care credincioșii români să înțeleagă „pre limba lor” sfânta slujbă.

Noi sintem dintre acele Biserici Ortodoxe care de patru veacuri folosim limba vorbită de popor în înveșmântarea învățăturii și a cultului ortodox primit de la strămoși.

Aducându-ne aminte de toate acestea și fiind urmași ai strămoșilor noș-

tri, care au luptat pentru menținerea legii strămoșești, să mergem pe urmele lor, să ne dăruim Bisericii Ortodoxe Române.

Înalt Prea Sfinția Sa a arătat în continuare că dragostea frățească și unitatea în Iisus Hristos este singura temelie a Bisericii Ortodoxe.

Făcînd o comparație între situația din Biserica romano-catolică, unde ierarhia este supusă papei, și între sinodalitatea din Biserica Ortodoxă, Înalt Prea Sfinția Sa a arătat caracteristicile sinodalității ortodoxe, scoțînd în relief faptul că acum în Biserica romano-catolică se încearcă să se ia în discuție marile probleme bisericești, să se țină cont de vremurile noi în care se dezvoltă credincioșii fiecărei Biserici, să se pună accent pe rolul mirenilor în Biserică, rol pe care Biserica ortodoxă l-a atribuit încă din trecute vremuri.

Bisericile ortodoxe sînt biserici libere și independente. Desigur că ne bucură faptul că în Biserica catolică se dă o luptă pentru introducerea principiului național în Biserică.

Pe aceste principii proprii ortodoxiei se poate ajunge la o unitate în Iisus Hristos și numai în Iisus Hristos care este Domnul și Stăpînul tuturor.

Comunicînd, în continuare, credincioșilor din itinerarul pastoral, Înalt Prea Sfinția Sa arată că în seara zilei de 22 februarie 1969 a participat la vecernia din Biserica veche din Sighișoara (Cornești), biserică zidită în secolul XVIII. Acolo a arătat, în cadrul cuvîntului pe care l-a adresat credincioșilor, rolul credinței care ne pune în legătură cu Dumnezeu. Credința trebuie să rodească în fapte, în acțiunea de îmbunătățire a vieții semenilor, de sprijinire a muncii poporului nostru și a luptei pentru pace. În ziua de 23 februarie, Înalt Prea Sfinția Sa a săvîrșit Sf. Liturghie în catedrala ortodoxă (1936) din Sighișoara, unde a vorbit credincioșilor despre Sf. Biserică, ecumenism și încadrarea în imperatiivele vieții celei noi.

În continuare Înalt Prea Sfinția Sa a arătat că în săptămîna ce a trecut a primit vizita a trei profesori de teologie de la Facultatea de teologie a Universității din Viena.

Această vizită este o consecință a înțelegerilor intervenite cu ocazia vizitelor reciproce a cardinalului König — primatul Bisericii austriece — din Viena la București și a Prea Fericitului Patriarh Justinian la Viena, prin care s-a căzut de acord să se facă schimburi de studenți și profesori între cele două Biserici. Din partea bisericii noastre s-au trimis studenți la Viena, iar în luna mai doi profesori, unul de la Institutul Teologic București și unul de la Institutul Teologic Sibiu, vor fi oaspeții Facultății de teologie romano-catolică din Viena, unde vor ține conferințe.

În vizita pe care au făcut-o la Sibiu, doi profesori au ținut cîte o conferință în aula Institutului nostru teologic. Din conferințele lor am aflat că Biserica romano-catolică are în față probleme importante și grele de rezolvat. Unele dintre ele, cum ar fi introducerea limbii naționale în cult, Biserica noastră Ortodoxă Română a rezolvat-o în urmă cu patru secole. Organizarea comitetelor și adunărilor parohiale la noi există de mult, iar la ei numai acum se pune în discuție. Problema rolului mirenilor în biserică la noi a fost realizată prin Statutul Organic șagunian și prin Statutul și Regulamentul Prea Fericitului Patriarh Justinian, iar la ei este o problemă nouă.

Se vede limpede de aici că Biserica noastră ortodoxă este și a fost în pas cu cerințele vremilor actuale, dar a rămas cu credința și organizația pe temeliiile tradiționale. Aceasta nu înseamnă că a rămas înapoi, că ne-am petri-

ficat. Noi stăm alături de popor și de dezvoltarea lui, sîntem o Biserică mereu actuală, luăm în considerare realizările mari ale acestor zile, care oferă poporului o dezvoltare nebanuită altă dată.

Noi, creștinii, sîntem oameni ai vremii de azi. Viața cea nouă este în duhul lui Iisus Hristos și în conformitate cu preceptele evanghelice. Azi, Iisus Hristos ne cheamă la unitate împreună cu poporul, să contribuim la înflorirea patriei noastre scumpe, la realizarea unei vieți mai bune și mai fericite.

Înalt Prea Sfinția Sa arată în continuare că noi sîntem mîndri de Conducătorii patriei noastre, de poporul nostru harnic și că prin aceasta patria noastră poate străluci cu mai mult putere în toată lumea.

Biserica noastră își împletește viața cu năzuințele poporului. Credincioșii își aduc contribuția neprecupețită la realizarea progresului în Patria noastră.

Azi — 2 martie — ierarhi, cler și credincioși ne-am dat votul nostru pentru candidații Frontului Unității Socialiste, ne-am dat votul nostru pentru fericirea poporului, pentru ridicarea prestigiului Patriei noastre pe și mai înalte culmi între celelalte popoare, pentru pacea a toată lumea.

Toți fiii acestei Patrii, astăzi, își manifestă atașamentul față de conducătorii Patriei, față de harnicul popor muncitor care prin munca lui rodnică de zi cu zi a dat rezultate frumoase, transformînd patria noastră dintr-o țară „eminamente” agricolă într-o țară cu industrie puternică, cu o cultură și civilizație înaltă, bucurîndu-se de un prestigiu deosebit peste hotare.

Sîntem o țară liberă, independentă, o țară care colaborează cu toate popoarele pentru pace și înfrățire.

Pe tot cuprinsul patriei sînt aleși ca deputați și ierarhi și clerici în consiliile populare, orășenești, municipale și județene și în Marea Adunare Națională. Din cadrul Arhiepiscopiei noastre sînt candidați patru clerici (P. C. vicar Tr. Belascu și P. C. Prof. Gh. Șoima, deputați în Consiliul Popular al județului Sibiu, P. C. Prot. Vasile Coman, deputat în Consiliul Popular al județului Brașov și P. C. preot Șt. Tascian, deputat în Consiliul Popular al municipiului Brașov).

Iată, deci, o dovadă că Statul nostru acordă apreciere pentru activitatea patriotică ierarhilor, clerului și credincioșilor noștri.

În faptul că azi s-au întîlnit două sărbători: una bisericească (Duminica Ortodoxiei) și alta patriotică (Alegerile de deputați), vedem un simbol al unității de veacuri a Bisericii noastre cu poporul. De aici rezultă că Biserica nu trăiește suspendată în transcendent, ci se coboară în mijlocul celor ce fac pante din ea, se identifică cu năzuințele poporului, slujește poporului.

În încheiere Înalt Prea Sfinția Sa spune: „Iată evenimente care arată că Biserica noastră, deși este o Biserică veche, este totuși o Biserică mereu nouă, care se identifică cu aspirațiile vremii, cu aspirațiile poporului.

Duminica Ortodoxiei să ne fie un far călăuzitor spre găsirea căii care duce la Iisus Hristos. Să avem pildă de urmat pe înaintașii noștri care s-au identificat cu aspirațiile poporului, de a ne adînci dragostea frățască față de popor, de omenire, de frații creștini, de orice om, căci fiecare este fratele nostru.

Mergînd pe calea vieții în Hristos, a dragostei față de popor, vom face ca în numele lui Iisus Hristos să ne bucurăm de tot binele și să realizăm mîntuirea noastră sufletească“.

PRAZNICE CREȘTINEȘTI

DE ANUL NOU,

miercuri, 1 ianuarie 1969, Sfânta Liturghie în Catedrala mitropolitană a fost săvârșită de un sobor de preoți și diaconi în frunte cu P. C. vicar arhiepiscopesc Tr. Belășcu, care a rostit, lăa priceastă, și predica praznicului, stăruind asupra vieții și operei de caritate creștină a Sfântului Părinte bisericesc Vasile cel Mare, arhiepiscopul Chesareei Capadochiei și asupra însemnătății schimbării anului.

La sfârșitul Sf. Liturghii, a vorbit I. P. S. nostru Mitropolit Nicolae, spunând în esență următoarele:

În ziua de azi avem două sărbători bisericești și o sărbătoare civilă. Biserica prăznuiește azi punerea numelui lui Iisus, a opta zi de la nașterea Mântuitorului. Totodată, prăznuiește pomenirea Sf. Vasile cel Mare, arhiepiscopul Cezareei Capadochiei. Iar sărbătoarea civilă este Anul Nou, începutul unui an nou în viața poporului, în viața fiecăruia dintre noi.

Aceste sărbători se împletesc în mod firesc. Din punct de vedere religios, este o întâlnire fericită între nașterea lui Iisus și începutul unui An Nou. Iisus înseamnă mântuitor. E numele pe care l-a spus arhanghelul Gavriil Fecioarei Maria când a binevestit-o că a fost aleasă de Dumnezeu ca prin puterea Sf. Duh să se nască din ea Fiul lui Dumnezeu, al cărui nume va fi Iisus. Acest nume l-a spus îngerul și dreptului Iosif, arătând că ceea ce se va naște din Fecioara Maria este de la Duhul Sfânt și prin el poporul va fi mântuit de păcatele sale. Deci, Iisus, adică Mântuitorul, stă în prima zi a Anului Nou ca să binecuvinteze această zi și cununa anului.

Pomenirea Sfântului Vasile cel Mare este și ea potrivită cu începutul anului, pentru că în personalitatea Sf. Vasile cel Mare s-a înrăpat Evanghelia lui Iisus Hristos, lucrarea Bisericii noastre într-un chip deosebit, excepțional. Aceasta nu numai prin faptul că Sf. Vasile cel Mare a fost un mare teolog, care a înlăturat învățăturile rătăcite și a pus temeliile învățăturii creștine adevărate, ci și prin faptul că a făcut studii superioare de filozofie, știință și artă la Atena și a împletit știința cu credința, propovăduind Evanghelia în limbajul de atunci ca să fie izvor de viață și de lumină pentru credincioși.

Pe lângă că a alcătuit Sf. Liturghie care s-a slujit azi, Sf. Vasile cel Mare a fost și un organizator mare al Bisericii, care a întemeiat cele dintii așezăminte sociale, zidind în orașul său de reședință o seamă de clădiri în care erau ocrotiți bătrânii, vădulele și cei fără de ajutor. Căci el zicea că aceștia sînt însuși Iisus Hristos, care suferă prin ei, și de aceea mergea și-i înbrățișa cu grija sa ca și cînd ar îmbrățișa pe Iisus Hristos.

Personalitatea Sf. Vasile cel Mare strălucește și azi și ne arată calea pe care să mergem: așa cum el a împletit filozofia și știința cu teologia, tot așa noi trebuie să împletim credința noastră cu filozofia, cu știința, cu cultura vremii noastre. Pentru că Iisus Hristos, unul și același de-a lungul veacurilor, este mereu viu, izvor de viață nouă, și ne ajută ca în marile înnoiri ale epocii noastre să trăim în conformitate cu imperativele acestei epoci.

Faptul că Sf. Vasile cel Mare a fost întemeietorul acelor așezăminte de ocrotire socială ne aduce aminte că în practica aceasta bisericească este rădăcina aplicării iubirii față de aproapele în viața individuală și obștească, iubire care s-a desăvîrșit de-a lungul veacurilor și a ajuns în vremea noastră să fie înrăpată într-o instituție de stat.

Prin întemeierea așezămintelor sale, Sf. Vasile cel Mare a fost o pildă și o sămînță care a rodit și rodește pînă azi. Ceea ce atunci era un lucru mare, azi a devenit un fapt firesc, universal.

Și prin aceasta Evanghelia lui Hristos este în actualitate, este lucrătoare în epoca noastră.

Am spus acestea ca să vedeşi cât de bine se împleteşte prăznuirea lui Iisus Hristos, a Sf. Vasile cel Mare cu Anul Nou.

La începutul unui An Nou, privim înapoi spre trecut ca să vedem ce-am făcut; totodată, privim înainte — ca să proiectăm în viitor nădejile noastre.

Cu acest prilej, fiecare îşi face un bilanţ al succeselor şi insucceselor, al tuturor rezultatelor muncii unui an şi al tuturor lipsurilor ca în felul acesta să se gândească la toate şi în viitor să înlăture ceea ce a fost defectuos şi să păşească pe calea cea sănătoasă.

Anul care a trecut ne-a arătat în mod clar că tot binele pe care-l facem, nu se datorează numai nouă ci în primul rând ajutorului lui Dumnezeu. Puterea lui Dumnezeu a fost aceea care ne-a ajutat să facem binele. De aceea, noi mulţumim lui Dumnezeu pentru ocrotirea Sa, pentru darurile Sale şi-L rugăm să ne ajute, să ne întărească şi să ne călăuzească pentru ca în anul acesta să fim mai buni, mai smeriţi, mai harnici, mai ajutători faţă de semenii noştri.

Nu numai fiecare om, ci fiecare popor, omenirea întreagă îşi face această privire înapoi şi privire înainte. De asemenea, şi Biserica.

Poporul nostru a făcut un pas înainte în desăvârşirea vieţii celei noi. El a realizat succese remarcabile pe plan industrial, economic, cultural şi al relaţiilor cu celelalte ţări. Prin munca lui, prin capacitatea lui, prin forţa lui creatoare, el a cucerit noi trepte de progres şi de prestigiu între toate popoarele lumii. De aceea, privind înapoi, putem mărturisii vrednicia poporului nostru, fiind convinşi că realizările din acest an sînt punct de plecare pentru viitor şi la sărbătorirea a 25 de ani de la eliberare Patria noastră va ajunge să facă un bilanţ luminos, care să fie mîndria noastră a tuturor.

De aceea, în acest început de an nou, privind spre realizările dobîndite, noi sîntem optimişti. Pentru că realizările de pînă acum sînt cheazăia a ceea ce vom face în anul cel nou.

În ceea ce priveşte omenirea, toate popoarele sînt stăpînite de dorinţa ca în lume să fie pace, colaborare, pentru ca ele să-şi adune eforturile şi să se realizeze o viaţă din ce în ce mai fericită pe toată suprafaţa pămîntului.

Este o pată faptul că două treimi din omenire (în Asia, Africa şi America Latină) se găsesc în subdezvoltare, în vreme ce o treime se bucură de progresele ce le oferă tehnica şi civilizaţia.

Anul trecut a fost anul în care forţele păcii s-au manifestat cu vigoare, dar au fost şi tulburări, care arată că lucrează şi forţele negative imperialiste, care vor să-şi impună dominaţia prin forţă. Vietnamul, Orientul Mijlociu şi alte focare arată că în acest an nu s-a putut realiza deplin dorinţa de pace şi de înfrăţire între popoare.

Înarmările atomice, primejdiile unui război atomic mobilizează toată omenirea să lupte pentru dezarmare, pentru destinderea internaţională, pentru realizarea înfrăţirii şi colaborării dintre toate popoarele, pentru ca toate împreună să-şi poată crea o viaţă mai bună şi mai fericită.

De aceea, privind în urmă, noi luăm hotărîrea să sprijinim poporul nostru, popoarele lumii, ca forţele păcii şi înfrăţirii să crească şi să se întărească şi să scadă forţele care vor să distrugă ceea ce a creat şi creează geniul uman. Nădejdea noastră este că prin colaborarea tuturor popoarelor binele va birui asupra răului, pacea asupra războiului, progresul asupra regresului.

Dar şi Bisericile privesc înapoi, îşi fac bilanţul; totodată, privesc înainte spre ceea ce au de făcut mai departe.

În anul trecut, manifestările intercreştine au arătat că Bisericile s-au apropiat din ce în ce mai mult în dragoste frăţească, pentru ca împreună să sprijinească lupta omenirii pentru pace şi progres în toate domeniile.

Astfel, momente însemnate au fost Congresul Conferinței Creștine pentru Pace de la Praga și Adunarea Generală a Consiliului Ecumenic al Bisericiilor de la Uppsala, ambele adunând reprezentanți din toate țările lumii și arătând că Iisus Hristos ne cere să fim oameni ai iubirii, ai păcii, ai înfrățirii.

Totodată, au crescut relațiile bilaterale dintre Bisericiile Ortodoxe și Bisericile Romano-Catolice, amtre Bisericiile Ortodoxe și cele protestante. Faptul acesta ne-a ajutat să ne cunoaștem mai bine, să ne apropiem unii de alții, să contribuim și la apropierea popoarelor respective.

Inseși Bisericiile Ortodoxe au avut o consfătuire la Geneva, pregătind temele pentru viitorul Sinod ecumenic, în care Bisericiile Ortodoxe își vor fixa poziția în actualiele condiții ale epocii noastre.

În ce privește Biserica noastră Ortodoxă Română, în anul trecut ea și-a dezvoltat propria viață, sărbătorind 20 de ani de la înscăunarea Prea Fericitului Patriarh Justinian, 20 de ani de la Reîntregirea bisericească și 50 de ani de la unirea Transilvaniei cu România. De asemenea, am pomenit pe episcopul martir Inocențiu Micu și pe marele mitropolit Andrei Șaguna. Prin aceste aniversări noi am privit în trecut și am sorbit puteri noi de activitate în actualitate.

Așa precum în trecut Biserica noastră a aplicat învățătura evanghelică slujind poporul, tot așa și în prezent ea n-a slujit numai la Sf. Altare, ci a antrenat pe preoți și credincioși să sprijinească munca poporului nostru pentru pace și progres. Această activitate a Bisericii noastre — cu și a celorlalte culte de la noi — a fost recunoscută de Conducerea de Stat, care a chemat cultele să slujească în continuare poporul și să sprijinească politica externă de pace și înfrățire.

De aceea, anul care a trecut a fost un an de satisfacții pentru realizările Bisericii, care au fost recunoscute și din partea unor oaspeți însemnați de peste hotare ce au venit și ne-au vizitat țara și Biserica. Toți au apreciat realizările Bisericii noastre și lucrarea ei pozitivă înăuntru și înafară.

Îndreptându-și fața spre anul care începe, omenirea nădăjduiește ca acest an să fie un an de pace, liniște, an în care forțele binelui, păcii, să facă noi progrese.

Bisericiile vor sprijini aceste eforturi ale popoarelor. Și Biserica noastră își va aduce contribuția sa ca această luptă să aibă succes.

Pe plan intern, Biserica noastră își va continua munca ei de desăvârșire a unității, de sprijinire a poporului nostru în ridicarea lui spre noi zări de lumină.

Iată, bilanțuri și perspective. Toate acestea le punem sub ocrotirea lui Iisus Mintuitorul. Pentru că în El se concentrează toată istoria și toată existența. Ceea ce a fost înainte de Iisus Hristos, a fost pregătire pentru venirea Lui. Ceea ce a fost după Iisus Hristos, a fost o roadă din sămînța aruncată de El și ne călăuzește spre desăvârșirea finală: un „cer nou” și un „pământ nou”.

În epoca noastră a atîtor realizări științifice și tehnice (ca de ex. transplantarea inimii, zborurile în cosmos și ultimul zbor de înconjurare a lunii), în care știința și tehnica și dezvoltarea socială se realizează într-un ritm accelerat, Iisus Hristos ne cheamă să trăim în conformitate cu acest ritm și să intensificăm nu numai ajutorul nostru la dezvoltarea societății, ci și să desăvârșim viața noastră spirituală, pentru ca realizările tehnice să fie puse în slujba desăvârșirii vieții, nu a distrugerii ei.

Căci deciziunea despre modul cum are să fie folosită puterea științei și a tehnicii stă în mîna omului, a spiritului său, care îi hotărăște întrebuințarea spre fericire sau spre distrugere.

Decizia stă în forța spirituală a omului, în trăirea lui pe linia unor idealuri superioare, de zidire a tot ceea ce este adevărat, bun și frumos.

De aceea, Iisus Hristos, prin care s-au făcut toate, Cel ce stă deasupra veacurilor, care călăuzește viața popoarelor și a fiecărui om care călăuzește tot universul, ne cheamă să trăim cu mai multă intensitate puterea dragostei Lui de om, de progres, de lumea întreagă.

Din această dragoste să izvorască dăruirea cu întreaga noastră ființă în sprijinirea poporului nostru pe calea înălțării sale, în sprijinirea întregii omeniri pe calea păcii și a înfrățirii. Iată, la ce ne cheamă Iisus Hristos la această cumpănă de ani. Dacă anul trecut am fost mărturisitori ai dragostei creștine, dar au existat în viața fiecăruia și păcate, în anul cel nou să spulberăm duhul urii, al egoismului, să înlăturăm tot ceea ce este rău și ne pornește pe o cale greșită, și să zidim și mai mult în inima noastră dragostea lui Iisus Hristos, care ne spune: Să vă iubiți unii pe alții, așa cum v-ați iubit și Eu pe voi!

Să ne străduim a realiza dragostea lui Iisus Hristos, care s-a jertfit pentru toți din dragostea Lui cea nemărginită. Să ardă această dragoste în inimile noastre și prin ea să ajutăm ca toate cuceririle vieții noastre să fie folosite pentru binele Patriei noastre, pentru binele omenirii întregi.

Mulțumim lui Dumnezeu, lui Iisus Hristos, pentru că a ocrotit Patria noastră, a ocrotit Biserica noastră, a ocrotit omenirea și toate Bisericile în anul care a trecut și ne-a ajutat să fim semănători ai seminței celei bune.

Il rugăm pe Iisus Hristos, Cel ce ne ridică tot mai sus, să ne ajute să fim și mai buni împlinitori ai poruncii dragostei, în semănarea cuvântului celui roditor. Să ne dăruim cu mai multă jertfire de sine Bisericii Lui și Patriei, omenirii întregi, ca în felul acesta să mărturisim prin viața noastră ca creștini ai epocii de azi că Iisus Hristos lucrează prin noi ca aceste eforturi ale poporului, ale omenirii să ducă la mărețe realizări de înălțare spre o viață spirituală și materială îmbelșugată.

Dumnezeu, care ne-a chemat să ne înălțăm pe treptele desăvârșirii, ne va ajuta — dacă ne vom da silința — să dăm răspuns bine primit la înfricoșătoarea judecată a lui Hristos, ca să ne poată spune: „Bine, slugă bună și credincioasă, peste puține ai fost pus, peste mai multe te voi pune, intră întru bucuria Domnului tău!”. Amin!

Îndată după aceea, într-amiazi, la Reședința mitropolitană, a avut loc îndătinata recepție de Anul Nou, la care au luat parte preoți și credincioși din oraș.

În numele slujitorilor bisericești de la centrul Arhiepiscopiei, al clerului și credincioșilor, P. C. Vicar arhiep. Tr. Belascu a spus:

Un poet filozof, meditănd asupra veșnicei înnoiri a naturii, a scris aceste versuri sugestive:

„Primăvara este surîsul divinității peste fața pământului“.

La surîsul divin, natura se trezește la viață nouă, înverzește, înflorește din nou, în-tinerește.

Numai noi, oamenii, în loc să ne înnoim, să înținerim, îmbătrânim mereu. Celulele vii se reînnoiesc tot mai puțin și asta aduce îmbătrânirea.

Și totuși, în ciuda acestei legi naturale, omul poate înțineri și el, dacă nu fizicește, e posibilă înnoirea lui, înținerirea lui spirituală.

Iată de ce atunci când ne dorim un an nou fericit, un an mai tânăr, aceasta se poate realiza în cele dinăuntru ale ființei omenești, în imperiul sufletului. Pentru că orice suflet omenesc, curat, înținerit, este izvor de tinerețe și entuziasm nu numai pentru el, dar și pentru cei din jurul lui.

Și iată cum în problematica divină se poate realiza și acest paradox, aparent de ne-dezlegat. Pentru că, în vîrstă sau chiar bătrîn, tu poți înțineri în inima ta, în sufletul tău, în aspirațiile și idealurile tale. Cu o singură condiție: dacă vei avea un suflet receptiv; dacă vei putea capta razele invizibile ale surîsului divin, care din nemărginire vin peste fața

sufletului tău și care dacă vor aunge antenele inimii tale, vei întineri și tu ca natura, te vei simți plin de viață ca să înfăptuiești lucruri demne de chemarea ta de om și de creștin.

Avem un Arhipăstor în deplinătatea maturității fizice și spirituale, care în curînd va întreprinde un drum lung și greu de apostolie în Asia și în Africa.

Să duceți, Înalt Prea Sfințite Părinte, oriunde veți merge, dovada tinereții veșnice a Bisericii noastre strămoșești, rod al surîsului divin peste fața ei.

Să duceți dovada tinereții pline de avînt a Patriei noastre socialiste, care deși își pierde originea în negura istoriei, este totuși mereu tînără, pentru că e înșufleșită și întinerită mereu de idealurile ei de mai bine și de fericire a omului.

La un an nou — nou entuziasm.

La înnoirea vremii, înnoirea în Hristos a sufletelor noastre, ca înnoiți și întineriți în gînduri și simțiri, să fim și în anul în care am intrat fii vrednici ai Bisericii noastre Ortodoxe Române și cetățeni conștienți și demni ai scumpei noastre Patrii, Republica Socialistă România.

La mulți și fericiți ani, Înalt Prea Sfințite Părinte Mitropolit Nicolae.

A răspuns Înalt Prea Sfințitul nostru Mitropolit Nicolae, spunînd în esență:

Desigur, e greu să răspunzi la o cuvîntare așa de primăvărarică, străbătută de atîta avînt tineresc, mai ales că am vorbit și în Catedrală despre aceleași probleme ale anului trecut și ale celui care vine. De aceea în cuvîntul meu de aici, mă opresc asupra altor aspecte ale prăznuirii de azi.

Timpul nu are totdeauna aceeași valoare și aceeași intensitate. Desigur că măsurat cu minutele și cu ceasurile, timpul e mereu același. Dar timpul pe care-l trăim fiecare personal, timpul pe care-l trăiește poporul, Biserica, omenirea, nu este mereu același. Nu este mereu același un minut pe care ceasul îl bate invariabil dacă-l raportează la viața mea personală sau la viața colectivă.

Caracteristica vremii noastre, spre deosebire de epocile mai vechi, este faptul că acum timpul nu se mai scurge în mod lent, cu unduiri largi peste secole, ci s-a condensat oarecum, se desfășoară în ritm foarte rapid, antrenează viața noastră, viața poporului nostru și a omenirii întregi într-un iureș fără oprire, care țintește la realizarea unei vieți din ce în ce mai desăvîrșite, sprijinindu-se în acest scop de mijloacele pe care știința și tehnica le pune la dispoziție.

Dacă înainte fiecare avea tihna sa și evenimentele dintr-un an se puteau număra pe degete, iar istoria se alcătua din epoci largi de tot în dezvoltarea societății, azi, în același spațiu de timp, ne asaltează atîtea evenimente încît trebuie să iușim pasul și să ne ascuțim mintea mereu, ca să putem face față problemelor pe care le ridică ele.

În forma aceasta avem impresia că răgazul nu mai poate fi decît atît cît permite avalanșa preocupărilor noastre

Astăzi, timpul, trece foarte repede, e foarte dens. N-avem timp să ne plictisim. Și-n vremea rezervată pentru odihnă ne asaltează evenimente și orizontul nostru s-a lărgit. Nu mai trăim exclusiv ceea ce se petrece între granițele Patriei, ci trăim tot ce se întîmplă în omenire și chiar și în Cosmos. În această situație, e ceva din ce spunea Părintele vicar, — un fenomen de întinerire neconținută.

Dar ce înseamnă a fi tînăr?

A fi tânăr înseamnă a fi însuflețit de un ideal și mereu activ pentru realizarea acestui ideal, să fii receptiv față de tot ce-i nou, față de tot ceea ce te cheamă la lucrare de propășire. Entuziasm pus în slujba idealului care-ți luminează viața, acțiune pentru propășire, — aceasta este tinerețea.

Epoca noastră vine după atâtea secole care lasă impresia că omenirea, sub raport temporal, ar fi îmbătrânit. În realitate, însă, oricât ar părea de paradoxal acest lucru, tocmai iureșul de care vorbeam — și care ne poartă spre zări din ce în ce mai luminoase — arată că omenirea vremii noastre este o omenire întinerită.

Noi ne simțim bine în această epocă a idealurilor superioare, a progresului multilateral, a ritmului accelerat în dezvoltarea societății, întâi de toate pentru că noi credem că prin Iisus Hristos au pătruns în omenire și în Cosmos forțe divine care au făcut începutul procesului de înnoire a lumii întregi, proces care se desfășoară în ritm din ce în ce mai intens și care va duce într-o sfârșit la realizarea „cerului celui nou” și a „pământului celui nou”, pe care le prevestește Scriptura. Aceste forțe divine au adus accelerarea procesului de înnoire universală.

Dragii mei, noi sîntem creștini în măsura în care ne lăsăm cuprinși în acest șuvoi de accelerare divină a mersului înainte al omenirii, pe toate planurile existenței ei. Noi simțim lucrarea lui Iisus Hristos care le înnoiește pe toate. Dacă despre natură a spus poetul că este o „splendoare divină”, cu atît mai mult se poate spune că înnoirea nu este numai rezultatul energîilor declanșate ale omului ci și al energiei divine aduse de Iisus Hristos în lume. În această perspectivă privim activitatea din anul trecut și din anul care vine.

Noi, aici, am trăit în dubul înnoirii în Iisus Hristos, care-i unitate și dragoste, pace și propășire.

Să trăim și de-acum înainte, cu sporită intensitate, în acest dub de înnoire specific epocii noastre, în ritmul de înnoire al Patriei noastre, al omenirii întregi. Să trăim în densitatea timpului nostru ca oameni pătrunși de Duhul lui Hristos și să aducem astfel prinosul nostru de contribuție la înnoirea vremurilor în care trăim. Nu în enumerarea faptelor izolate este esențialul, ci participarea la ritmul accelerat de înnoire din vremea noastră și mărturia că noi nu sîntem oameni ai unor epoci depășite, ci — în Iisus Hristos — noi ne afirmăm ca oameni ai epocii noastre. Noi nu sîntem oameni care stau de-o parte, ci oameni angajați activ în mersul înainte al Patriei noastre, al omenirii întregi. Tocmai acest simțămînt de tunere în acord cu actualitatea ne determină ca avîndu-ne rădăcinile adînc înfipte în tradițiile seculare, să ne tinem creștetul mereu îndreptat spre viitor, conlucrînd la transformarea neconținută spre mai bine a vieții poporului și umanității.

Acest simțămînt de ancorare în actualitate ne umple de bucurie și ne dă satisfacția deosebită de a ne pătrunde de convingerea că sîntem folositori în mîna lui Dumnezeu pentru realizarea idealurilor vremii noastre.

Lucrul cel mai trist este atunci cînd cineva se simte izolat și neînțeles fiindcă a rămas în urmă. Și invers: cît de bine te simți cînd ești cuprins în atmosfera vremii, cînd îți dai seama că ai reușit să te faci folositor societății. Cînd participarea ta este o contribuție la facerea de pași înainte a vieții obștești.

Dragii mei, în anul trecut am avut realizări frumoase atît în Arhiepiscopie cît și dincolo de granițele ei. Dar lucrul esențial este simțămîntul că

noi nu lucrăm în vid, ca oameni depășiți, ci ca oameni care pășesc în primele rînduri, însuflețiți fiind de idealurile care pătrund astăzi poporul nostru și omenirea.

Ca oameni ai vremii noastre, noi conlucrăm la promovarea aceleiași cauze superioare care este unitatea noastră bisericească și națională și promovarea păcii între popoare.

După ce a exprimat mulțumiri Sfîntului Sinod și Președintelui său, Prea Fericitului Părinte Patriarh Justinian, Onoratului Departament al Cultelor și Domnului Secretar general Profesor Dumitru Dogaru, precum și colaboratorilor de la centrul mitropolitan, preoțimii și credincioșilor, pentru binevoitorul sprijin dat în anul trecut la bunul mers al vieții bisericești, I. P. S. Sa a încheiat astfel:

Vom continua să lucrăm și de acum înainte în spiritul participării noastre la înnoirea Patriei, încredințați fiind că în felul acesta comuniunea noastră spirituală se va adînci și intensifica, astfel încît să putem aduce contribuții cît mai depline la viața mereu înnoită a Bisericii noastre, la înflorirea Patriei și înfrățirea popoarelor.

În acest spirit Vă urez tuturor un an nou plin de realizări în ritmul înnoitor al vremii de azi.

Cuvîntul I. P. S. Sale a fost salutat cu aplauze însuflețite. Asistența a intonat, spontan, un întrecit „Mulți ani trăiască“!

*

Arhipăstorul nostru a ciocnit paharul — după datină — și s-a întreținut cordial cu toți cei ce au sîrguit să-i prezinte urările lor fîiești pentru noul an.

*

La secretariatul arhiepiscopesc a fost deschisă — ca și-n alți ani — Cartea de onoare, în care numeroși slujitori bisericești și credincioși și-au depus semnăturile de felicitare respectuoasă a Arhipăstorului nostru prețuit și iubit.

*

La Bobotează (luni, 6 ianuarie 1969), Sf. Liturghie a fost săvîrșită în Catedrala mitropolitană de un sobor de preoți și diaconi în frunte cu P. C. Vicar arhiepiscopesc Tr. Belașcu, care a rostit și predica praznicului. S-a săvîrșit în continuare Sfințirea Apci celei mari, credincioșii fiind stropiți apoi cu aghiazmă.

REDACTIA

VIZITAȚIE CANONICĂ LA FĂGĂRAȘ

După spusa localnicilor, „Țara Făgărașului“ se întinde de la Perșani pînă la „Hula Bradului“, o fîșie de șes ce se desfășoară ca un val de pănură între bătrînul Olt și zidul uriaș al Munților Făgăraș, fierăstruit din loc în loc de ape repezi și limpezi de munte. Această grădină roditoare prin binecuvîntarea Cerului și brațele harnice ale celor ce muncesc fără odihnă pe brazdele ei, așezată în chiar inima Patriei, a jucat un rol important în istoria bimilenară a poporului nostru.

Același rol înnoitor îl joacă aceste meleaguri și în anii noștri de înflorire a Patriei, prin marile uzine de la Făgăraș, orașul Victoria, Mîrșa etc., cît

și prin produsele agricole care se culeg toamnă de toamnă de pe mănoasele ogoare ale C.A.P. făgărășene.

Tara Făgărașului este totodată și o zonă folclorică, bogată în produse ale artei populare. Așezămintele bisericești străvechi — unele mărturii ale jertfelniciei credincioșilor de aici, altele ctitorii voievodale — ne grăiesc despre legăturile permanente dintre frații de pe ambele versante ale Carpaților. Unele dintre ele au fost vizitate la începutul lui februarie de I. P. S. nostru Mitropolit Nicolae al Ardealului.

Astfel, sîmbătă, 8 februarie 1969, înfruntînd capriciile iernii, I. P. S. Sa a descins într-o vizitație canonică în orașul Făgăraș. De la Sibiu, Înaltul Ierarh a fost însoțit de P. C. consilieri I. Nicoară și I. Vlad, P. C. prof. Dr. Gr. Marcu și C. diaconi I. Bolog și Gh. Papuc. I. P. S. Sa a avut de asemenea ca invitat pe asistentul universitar Dr. E. Chr. Suttner de la Facultatea de Teologie romano-catolică din Würzburg (R. F. a Germaniei), care se afla într-o vizită de studii în țara noastră.

Sîmbătă, la orele 18, Arhipăstorul nostru a fost întâmpinat în fața bisericii „Sf. Treime” din Făgăraș de către un sobor de preoți și diaconi și de o mulțime de credincioși.

Cuvîntul de bun venit a fost rostit la intrarea în curtea bisericii de P. C. prot. al Făgărașului, M. Ionașcu. P. C. Sa a exprimat bucuria credincioșilor de a avea în mijlocul lor pe Înaltul Ierarh, care, ca păstorul cel bun, își caută turma și o conduce pe căile cele bune. Această zi va rămîne de neuitat în amintirea credincioșilor din Făgăraș. În încheiere, urează Arhipăstorului, în munca grea pe care o are de desfășurat, înțelepciunea lui Solomon și curajul lui David.

I. P. S. Mitropolit Nicolae arată, printre altele, că a venit să viziteze cetatea Făgărașului după ce anul trecut, tot în miez de iarnă, a vizitat cetatea Brașovului, două centre românești în care pulsează cu vigoare credința străbună și dragostea de Patrie. „Eu mă simt bine în Tara Făgărașului și prin faptul că la mînăstirea Brîncoveanu am metania și cunosc pe credincioșii făgărășeni și sînt cunoscut de ei. Dumnezeu să ne ajute să facem voia Lui cea sfîntă”.

Un înflăcărat cuvînt de întâmpinare rostește apoi, la ușa de intrare în biserică, P. C. protopop stavr. paroh Șt. Cherecheșiu, arătînd că ar dori să aibă glas de arhanghel pentru a nădărnici sentimentele de bucurie care umplu sufletele credincioșilor români din Făgăraș. Este pentru prima dată cînd un preot revenit întâmpină în pragul acestei biserici strămoșești pe Ierarhul său, din care pricină sînt binecuvîntate aceste clipe de bucurie sufletească la care, duhovnicește, sînt de față toți cei ce au lucrat pentru unitatea sufletească a poporului nostru, ca episcopul Inochentie Micu, Mitropolitul Șaguna ș. a.

I. P. S. Mitropolit Nicolae, impresonat de cuvintele care i s-au adresat, mulțumește lui Dumnezeu pentru bucuria de a ne revedea toți credincioșii români iarăși una, rugîndu-ne împreună și muncind împreună.

S-a săvîrșit apoi slujba vecerniei, în cadrul căreia I. P. S. Sa a rostit o rugăciune specială de mulțumire lui Dumnezeu pentru toate binefacerile revărsate asupra credincioșilor aflați de față în număr mare.

La vecernie au fost prezenți și reprezentanții celorlalte culte din orașul Făgăraș: Dr. David Lászlo (rom.-cat.), Ștefan Kovács (reformat), Paul Kloess (ev.-luth.) și Eugen Kiss (unitarian).

La sfîrșitul vecerniei a vorbit P. C. cons. I. Vlad. Plecînd de la cuvintele rugăciunii „Lumină lină”: „Venind la apusul soarelui, văzînd lumina cea de seară lăudăm pe Tatăl, pe Fiul și pe Duhul Sfînt”, P. C. Sa zăbovește cu deosebire asupra fiorului sfînt pe care l-a născut în noi această slujbă de seară, cînd fizicește Soarele apune, dar o lumină divină ne învăluie sufletește, cît și asupra puterii cuvîntului, care are un rol deosebit în viața noastră omenească și creștinească. „În clipa aceasta inimile noastre se contopesc în aceeași dragoste față de Dumnezeu și față de oameni, toți parcă simțînd dorința de a fi mai buni, mai drepiți, mai cinstiți, mai harnici, buni creștini, mai de omenie”. În încheiere mulțumește lui Dumnezeu pentru toate darurile cu care ne-a împodobit și pentru tot binele pe care îl revărsă asupra noastră, dintre care la loc de seamă este unitatea noastră în aceeași Lege strămoșească.

În continuare a vorbit P. C. protopop stavr. Tr. Ciocănelea, care face o documentată expunere privind istoricul bisericii „Sf. Treime” din Făgăraș, la care slujește ca paroh. Credincioșii acestei biserici „nu au vrut sub nici o formă să treacă, oricît de tari au fost tunurile generalului Bucov, la o altă lege, străină de neam și limbă, păstrîndu-și cu sfințenie portul, limba și legea”.

Începuturile acestei biserici merg pînă în urmă cu aproape două veacuri, cînd, la 1782, împăratul Iosif al II-lea face o vizită prin părțile Făgărașului și cînd un român îndrăzneț reușește ca, între Perșani și Vlădeni, să se apropie de împărat și să-i dea un memoriu în care arată durerile fraților săi, cerînd aprobarea zidirii unei biserici pentru cele peste 250 de familii ortodoxe din Făgăraș. Prin jertfa credincioșilor, biserica a fost pictată și renovată de mai multe ori. „Aduc, cu acest prilej, prinosul nostru de recunoștință tuturor acelor care au cîntorit această biserică și acelor care au împodobit-o cu frumusețile prezente” — spune vorbitorul. (Curînd după alegerea sa mitropolitul Nicolae Bălan a săvîrșit aici o slujbă arhierască).

Mulțumind I. P. S. Mitropolit Nicolae pentru vizita pe care o face făgărășenilor, P. C. Sa exprimă, totodată, „bucuria de a nu mai vedea la răsîntii cum tata se desparte de mamă, pentru ca unul, cu doi sau trei copii, să meargă la biserica unită, iar celălalt, cu restul de vîrstare, să meargă la cealaltă biserică”. P. C. Sa asigură Conducerea noastră de Stat „de întregul devotament în toate problemele care se pun pentru fericirea poporului nostru drag”.

„Cultelor din orașul nostru — spune vorbitorul, salutînd prezența reprezentanților celorlalte confesiuni — le întindem mîna noastră frățească, pentru a colabora armonic la fericirea Patriei noastre”.

A vorbit apoi I. P. S. Mitropolit Nicolae, care în esență a spus următoarele:

„Este o mare bucurie pentru mine să pot veni aici și să ne rugăm împreună cu preoții și credincioșii din Făgăraș, mulțumind bunului Dumnezeu pentru toate darurile pe care le-a revărsat asupra vieții noastre și pentru a-l ruga ca și în viitor să ne țină sub ocrotirea Sa și să ne călăuzească pașii la tot ce este bun și frumos.

Desigur că o biserică veche cum este aceasta fără să vrem ne duce cu gîndul înapoi, în timpuri istorice învolburate, grele și apăsătoare, zidirea ei fiind rezultatul jertfelor pe care le-au făcut preoții și credincioșii de atunci și în care pe urmă generații întregi au putut să preamărească pe Dumnezeu în limba lor românească și în Legea lor strămoșească, legea tuturor românilor din părțile acestea. Căci și cei care se rugau în biserica aceasta și cei care se rugau în biserica lui Brîncoveanu se rugau în aceeași limbă românească, aveau aceeași credință, aceleași sfinte slube, aceleași sfinte rînduieli legate de legea strămoșească, fiind una în simțămintele lor cînd era vorba de credința strămoșească și de lupta pentru mersul înainte al poporului nostru.

Această unitate în jertfelnicie pentru Legea strămoșească și pentru binele poporului nostru trebuie s-o vedem în trecutul acela învolburat. Aceasta trebuie să ne fie și nouă pildă astăzi cînd, în biserica aceasta și în cealaltă (bis. Brîncoveanu) și în alte biserici din cuprinsul Mitropoliei noastre, ne adunăm împreună, preoți și credincioși și episcopi, fără nici o deosebire, pentru că toți sîntem frați în Iisus Hristos, toți sîntem slujitori ai aceleiași Legi strămoșești, toți sîntem mădularele aceleiași Biserici străbune, toți sîntem fiii aceleiași Patrii, pentru care muncim împreună cu poporul ca să se ridice pe noi culmi de cultură și civilizație. Așadar, în această bucurie a noastră, mărturisim că din rădăcina luptelor din trecut a răsărit floarea minunată a unității, a înfrățirii noastre și această floare minunată strălucește peste plaiurile țării noastre și dincolo de granițele ei.

Credința în Hristos, fiind una singură, nu poate să împartă pe credincioși și pe fiii unui popor în mai multe ramuri, ci ea — adunînd pe credincioși în Iisus Hristos, în aceeași Biserică românească — aduce contribuția ei pentru adunarea fiilor aceluiași popor în aceeași unitate și în aceleași năzuințe.

Vremea noastră este vremea care ne cheamă pe toți la unitate, la unitate bisericească, la unitate ca popor și la unitate între Biserici și între popoare. Vremea dezbinărilor din trecut stă ca o negură pe care vîntul, suflarea Duhului Sfînt o risipește, o înlătură ca să iasă în lumină faptul că toate Bisericile,

din toată lumea, trebuie să fie una în Iisus Hristos și că ele trebuie să se adune la un loc, pentru ca să ajute popoarelor și lumii întregi de a făuri pe pământ o viață fericită, o viață liberă, în care fiecare popor, în libertate și în frățietate cu celelalte popoare, să-și aibă locul său sub soare și viața lui luminată.

Unitatea noastră bisericească și unitatea noastră ca popor este în spiritul vremii de astăzi și corespunde voii lui Dumnezeu. Pe baza acestei unități, ca Biserică, noi ne putem manifesta înfrățirea cu celelalte Biserici, cu celelalte culte din țara noastră și cu Bisericile din toată lumea, iar ca popor ne putem manifesta în colaborarea cu toate popoarele pentru binele tuturor. Destinul istoric ne cheamă să dăm la iveală — nu numai pentru noi, ci pentru cultura și civilizația lumii întregi — tot ce avem mai înalt și mai frumos în sufletul nostru, în puterea noastră spirituală, în forța noastră de creație“.

Referindu-se la prezența reprezentanților celorlalte culte din Făgăraș, I. P. S. Sa arată că această prezență „mărturisește despre legătura sufletească. despre spiritul ecumenic care ne adună pe toți creștinii la un loc, fiecare respectând Biserica sa, dar fiecare simțind că deși sîntem credincioși ai diferitelor Biserici, deși aparținem la diferite naționalități, putem lucra împreună, pentru că avem ceva comun. Avem comună credința în Iisus Hristos, avem comună dragostea față de El și dragostea față de om. Ne unește dragostea față de Patria comună, al cărei pământ l-am muncit și-l muncim împreună, al cărei cer se boltește peste toți și-si răspîndește razele sale asupra tuturor celor ce trăiesc pe acest pământ. Astăzi, dincolo de deosebiri, căutăm ceea ce ne unește. ceea ce ne face să fim împreună, să lucrăm împreună pentru înflorirea aceleiași Patrii și pentru înfrățirea cu toate popoarele, pentru ca în lume să fie pace și bunăstare pentru toți.

Fie dar ca dragostea lui Iisus Hristos — spune în încheiere I. P. S. Mitropolit Nicolae — să cuprindă cît mai adînc viața și sufletele noastre și atunci vom fi vrednici de a ne numi cu adevărat ucenici ai Lui, fii ai Bisericii strămoșești, fii ai poporului român. vom fi cu adevărat vrednici de chemările epocii noastre spre unitate și înfrățire“.

A doua zi, Duminică 9 februarie 1969, în biserica Brîncoveanu din Făgăraș s-a săvîrșit Sf. Liturghie arhierească.

La orele 10, însoțit fiind de P. C. prot. Dr. Grigorie Marcu, de amintitul oaspete și de P. C. prot. Tr. Ciocănelea, care a îndeplinit oficiul de gazdă, Arhipăstorul nostru este întâmpinat de un sobor de preoți și diaconi și de credincioși.

P. C. prot. stavrofor A. Brumboiu, paroh la biserica Brîncoveanu, rostește un cuvînt de bun venit, în care arată că vizita I. P. S. Sale coincide cu împlinirea a douăzeci de ani de cînd în această biserică s-a săvîrșit Liturghia arhierească de către pururea pomenitul mitropolit Nicolae Bălan, menționînd totodată că după 250 de ani, în octombrie 1948, ctitoria brîncovească a reintrat în roșturile sale firești. Roagă apoi pe Arhipăstorul nostru să viziteze cît mai des pe credincioșii din acele părți.

Răspunzînd, I. P. S. Mitropolit Nicolae mulțumește pentru cuvintele de întâmpinare ce i s-au adresat și pentru bucuria de a fi venit să se roage împreună în această biserică voievodală. „Eu simt pe toți înaintașii noștri că sînt cu noi de față, căci astăzi toți sîntem una în Legea strămoșească“.

„Unitatea noastră în legea strămoșească înseamnă prezența lui Iisus Hristos, iar prezența Lui înseamnă pace și bucurie“.

A urmat apoi Sf. Liturghie arhierească, slujită de I. P. S. Mitropolit Nicolae, înconjurat fiind de un sobor de preoți și diaconi, din care au făcut parte: P. C. consilieri I. Nîcoară și I. Vlad (Sibiu), P. C. prot. stavr. M. Ionașcu, P. C. prot. stavr. A. Brumboiu, P. C. prot. stavr. Tr. Ciocănelea (Făgăraș), P. C. prot. stavr. I. Florea (Brașov), P. C. prot. on. Oct. Cocan (Făgăraș), C. pr. Gh. Barbaza (secretar protopopes), C. preoți pens. E. Anca și I. Drăghici și C. diaconi I. Bolog și Gh. Papuc (Sibiu).

Răspunsurile au fost date sărbătorește de cîntăreții de la strănă, iar la anumite cîntări de toți credincioșii, precum și de o parte din corul mixt al catedralei mitropolitane din Sibiu, condus de C. diacon I. Popescu.

La locul potrivit, s-a făcut ectenie pentru ctitorii Constantin Voievod și Maria Doamna cu tot neamul lor, cît și pentru slujitorii altarelor și credincioșii din acel oraș adormiți întru Domnul.

La priceastă a predicat P. C. consilier *I. Nicoară*, care a tălmăcit, pe înțelesul tuturor, Evanghelia zilei despre „Fiul risipitor”, analizînd-o sub formă omiletică și trăgînd învățăturile cuvenite din ea.

Această Evangheliie, arată vorbitorul, este pe de o parte lesne de înțeles, în sensul că reprezintă o întîmplare pe care o vedem uneori petrecîndu-se chiar sub ochii noștri: un fiu care rătăcește de la casa părintească; iar pe de altă parte are și un înțeles mai adînc, în sensul că fiul rătăcit, dar reîntors la părinți, indică pe cel păcătos în general, care, prin pocăință, se întoarce la Tatăl Ceresc. Evanghelia de astăzi reprezintă cea mai bună dovadă despre dragostea lui Dumnezeu.

Să nu ieșim din calea poruncilor morale, să nu ne pierdem averea sufletească prin păcate și fărădelegi, ci să mergem pe calea facerii de bine — sînt cîteva din îndemnul adresate credincioșilor.

La sfîrșitul Sf. Liturghii, *I. P. S. Mitropolit Nicolae* citește o rugăciune specială de mulțumire, după care hirotesește întru protopi stavrofori pe *P. C. Traian Ciocănelea*, Ștefan Cherecheșiu și *M. Ionașcu*, iar întru protopop onorar pe *C. pr. Oct. Cocan*. *P. C. prot. stavr. I. Florea* (Brașov) i s-a înmînat crucea patriarhală, conferită de *P. F. Patriarh Justinian*.

A vorbit apoi *P. C. prot. M. Ionașcu*, care, printre altele, exprimă bucuria de a fi iarăși una „la sînul Bisericii Ortodoxe străbune, cea de totdeauna, de la care vitregia vremurilor ne-a smuls acum un sfert de mileniu”. Astăzi, însă, „în orașul Făgăraș nu se mai vorbește de ortodocși vechi și noi, ci de creștini români ortodocși și așa vrem să rămînem cît va fi neamul românesc, adică în vecii vecilor”.

Făcînd un scurt istoric al cetății Făgărașului, *P. C. Sa* încheie arătînd marile realizări pe care le înfăptuiește Țara noastră și prestigiul de care se bucură ea peste hotare.

P. C. prot. Oct. Cocan, al 27-lea preot la „biserica Brîncoveanu”, în cuvîntul său evocă unele pagini din istoria acestei ctitorii voievodale, a cărei zidire a început în iunie 1697 și s-a terminat în 30 septembrie 1698. Datele acestea rezultă din inscripția originală care se păstrează încă, fiind construită în stilul renașterii brîncovenesti.

În biserică se găsesc încă obiecte de cult rămase chiar de la Brîncoveanu, ca de pildă: un cînot de 350 kg, cu inscripția voievodului român, un candelabru cu 16 brațe din alamă și altele. Reținem că Brîncoveanu asigură și un suport material ctitoriei sale din Făgăraș de 250 taleri anual, care sînt luați, la Sf. Dumitru, din venitele vămii domnești de la Rucăr și Dragoslavele, cu precizarea că dania va dura pînă cînd preoții acestei biserici „vor ține legea pravoslavnică, iar de care cumva ar schimba legea și n-ar fi întru a răsăritului Bisericii și credință, să fie lipsiți de această ce am făcut”.

Menționează, în continuare, etapele mai importante din istoria zbuciumată a acestei biserici și faptul că încă multă vreme au slujit în ea alternativ preoți uniți și neuniți, că preoții au conlucrat frățește, iar cimitirul din jurul bisericii a fost folosit în comun. În încheiere, *P. C. Sa* făgăduiește că preoții și credincioșii făgărașeni vor „sluji mereu comandanțele vremii noastre”. Mulțumește totodată pentru distincțiile primite, pe care le vor închina poporului nostru credincios.

Ca fiu al Făgărașului, *P. C. prot. stavrofor I. Florea* (Brașov) evocă unele amintiri legate de aceste locuri natale, precum și unele considerații privind istoricul act al Reîntregirii bisericești din 1948.

Arată spre exemplu că înainte de 1948 în parohia unde slujea „erau două biserici, cu doi preoți, deși aveau fiecare cîte 20—30 de credincioși, în necontenită ceartă. Unitatea bisericească a fost o necesitate bisericească și națională. De aceea de la început am revenit cu întreg protopopiatul Brașov la Biserica-mamă și astăzi ne bucurăm că noi, preoții și credincioșii români, sîntem una în Legea strămoșească și una cu poporul nostru”. Asigură de întregul devotament față de Biserica Ortodoxă Română, de *P. F. Patriarh Justinian*, care l-a cînsut cu crucea patriarhală, față de *I. P. S. Mitropolit Nicolae* și față de Patria noastră.

Adresîndu-se preoților, reprezentanților cultelor care au urmărit o parte din Sf. Liturghie și credincioșilor, a vorbit apoi *I. P. S. Mitropolit Nicolae*, care, în esență, a spus următoarele:

„Intr-adevăr, ziua de astăzi este o zi mare, pentru că ne-am întâlnit aici ca frații: Ierarh, preoți și credincioși. Am săvârșit împreună Sf. Liturghie, am cântat împreună, ne-am rugat împreună și Duhul lui Iisus Hristos, duhul dragostei și al unității, ne-a cuprins pe toți în aceeași credință și în aceleași simțăminte.

Această biserică este chiar simbolul înfrățirii noastre, pentru că aici stăruie cu putere amintirea a două mari personalități.

Întîi e amintirea voievodului Brîncoveanu, care a zidit biserica pentru românii din părțile acestea de credință ortodoxă și care și-a dat viața sa și viața feciorilor săi pentru credința strămoșească și pentru poporul român.

A doua personalitate care stăruie aici, între zidurile acestei biserici, și care, ca și Brîncoveanu, a mers pînă la sacrificiu pentru apărarea drepturilor poporului român și a Legii strămoșești, este marele episcop Inochentie Micu, al cărui scaun se mai păstrează în această biserică.

Scaunul acesta, ca și biserica zidită de Brîncoveanu, ne arată că aceia care și-au dat sufletul lor întreg poporului român și Legii strămoșești, indiferent că de dincolo sau dincoace de Carpați, dintr-o strană sau alta, una au fost și una au vrut să fim cu toții și visul lor s-a împlinit.

Arătînd că la această biserică au fost vicari, preoți și credincioși vrednici, I. P. S. Sa se oprește, în continuare, asupra a trei dintre ei.

„Astfel este vicarul Ioan Para care, la 1798, și-a pus iscălitura alături de a marelui cărturar P. Maior, de a secretarului eparhial de la Sibiu Ioan Budai, de a protopopului Ioan Popovici de la Sibiu și a lui Radu Tempea cărturarul, inspectorul școlilor bisericești ortodoxe, pe un act pe care l-au trimis împăratului de la Viena. În care cereau ca Bisericele românești să se unească într-o singură Biserică Română care să cuprindă pe toți credincioșii români, din ambele Biserici. Cereau acest lucru în numele credincioșilor și al preoților și cereau să se aleagă un singur episcop și în felul acesta să fie credincioșii români una.

Împăratul însă și-a făcut socoteala altfel, căci el lucra sub deviza: *Divide et impera* = Împarte și stăpînește-i.

Alt vicar al Făgărașului, Constantin Alutan, în 1850. la Sinodul de la Blaj, a cerut împreună cu alți protopopi să se respecte autonomia Bisericii române, să nu se strice nimic din Legea strămoșească și să se aprobe înființarea unui sinod mixt.

Dar cel mai de frunte, care a avut un rol mai însemnat a fost vicarul Ioan Antoneli, care, la sinodul din 1868 de la Blaj, la care erau prezenți toți protopopii greco-catolici, a ținut referatul despre recîștigarea autonomiei Bisericii și despre organizarea sinodală. adică așezarea unui sinod, care să fie format din deputați clerici și mireni, 2/3 mireni și 1/3 clerici (Sinod realizat de Șaguna în Mitropolia Ortodoxă). Și acești protopopi au pus condiții noului episcop ales, să lucreze numai pe linia aceasta de a cîștiga autonomia Bisericii, de a păstra Legea strămoșească neschimbată și Biserica să se conducă prin sinod format din mireni și clerici, nu prin volnicia unuia singur.

A trebuit însă să vină vremea în care scaunele împărătești s-au răsturnat, în care regii s-au prăbușit și poporul a ajuns stăpîn pe soarta sa, pentru ca acest popor să-și poată spune cuvîntul și pe planul unității noastre bisericești și să-și poată realiza voința, pe care de veacuri înaintași au exprimat-o, pentru care ei au luptat și care a ajuns la biruință în vremea noastră. Toți aceia care în trecut — protopopi, vicari, preoți, credincioși —

au luptat pentru drepturile poporului român și pentru Legea strămoșească, pentru o singură Biserică românească, astăzi se bucură în ceruri, în frunte cu C. Brîncoveanu și episcopul Inochentie Micu, când ne văd pe noi adunați în biserica aceasta în care ei s-au rugat, în care s-au frământat, în care au cerut ajutorul lui Dumnezeu pentru binele și propășirea Bisericii și poporului.

Este o dramă a istoriei faptul că de-a lungul veacurilor Biserica lui Hristos, cea una din primele veacuri, s-a împărțit datorită omenescilor socoteli în diferite Biserici și chiar aceeași Biserică, cum s-a întâmplat la noi, a fost despărțită în două. Interese politice, economice, și alte interese au rupt cămașa lui Hristos și aceasta este o amintire tristă a vremurilor trecute, o ră-mășiță a lor.

În epoca noastră însă, spiritul vremii care plutește deasupra poporului român și deasupra tuturor popoarelor lumii, nu mai este spiritul dezbinării, al împărecherilor, ci este spiritul unității, al înfrățirii în sânul fiecărui popor, în sânul fiecărei țări, al înfrățirii tuturor popoarelor.

Este adevărat că și astăzi în unele părți ale lumii sînt focare de război, că mai există din aceia care ațită la războaie și conflicte ca să profite de pe urmele lor. dar tendința fundamentală a omenirii și a popoarelor este spre unitate și înfrățire. Pentru că omenirea este formată din popoare deosebite. fiecare popor avînd felul său de a fi, specificul său, și fiecare popor caută să-și aibă, iar cele care îl au caută să-și întărească, statul propriu în care să-și poată exprima ființa sa națională, ca să devină un factor de cultură și civilizație, nu numai pentru el ci pentru întreaga omenire.

Viata omenirii întregi se temeinicește tocmai pe această unitate între state naționale libere și independente, care în conlucrare să construiască pe întreaga suprafață a pămîntului o viață mai fericită și mai îmbelșugată pentru toți oamenii din lume.

Spiritul vremii noastre cheamă și Bisericile să uite ce a fost în trecut, dacă a fost ceva rău, să depășească dezbinările și prejudecățile trecutului, să se desfacă de ceea ce omenescul, de aceea ce istoria a adăugat peste chipul curat al lui Iisus Hristos și să-și îndrepte toată privirea spre El, care este Calea, Adevărul și Viața, apropiindu-se tot mai mult de Iisus Hristos. să se simtă din ce în ce mai apropiate, din ce în ce mai unite sufletește, din ce în ce mai contopite în credința și dragostea lor față de Iisus Hristos, ca și față de popor, în dragostea lor față de popoarele lumii, ca să slujească omului, patriei, omenirii, din dragoste față de Iisus Hristos, dragoste pe care El a re-vărsat-o și o revărsă în inimile noastre.

De aceea asistăm la ecumenismul din vremea noastră, când peste 200 de Biserici se adună în Consiliul Ecumenic al Bisericilor și-și mărturisesc unitatea lor în credința în Iisus Hristos, în lucrarea pentru binele omului, pentru binele popoarelor.

Asistăm la fenomenul acesta cînd Bisericile se trezesc din somnul secular, din izolarea veacurilor, din prejudecățile străvechi, care le făceau să privească unele la altele cu vrăjmășie, se trezesc din această mostenire nefastă și deschid ochii mari la lumina vremurilor de astăzi, în lumina lui Iisus Hristos. dîndu-și seama că singura cale în care ele pot fi de folos în vremea de astăzi. în care ele nu se arată a fi despărțite, este calea unității în Iisus Hristos, este calea dragostei de om și de popor, este calea înfrățirii, pentru a sprijini înfrățirea popoarelor pe calea păcii și unei vieți mai bune. De altfel, după cuvîntul lui Iisus Hristos, după cuvîntul Sf. Apostol Ioan, mărturisim dragostea lui Iisus

Hristos, dragostea de Dumnezeu, prin ceea ce facem împreună pentru binele omului, pentru binele popoarelor”.

Menționînd faptul că pe baza acestor principii, al dragostei în Iisus Hristos și al respectului reciproc, Biserica noastră învețe relații frățesti cu celelalte culte din țara noastră și cu Biserici de peste hotare, exemplificînd acest lucru cu o seamă de fapte, înaltul Ierarh încheie cu îndemnuri ca acestea: „Dumnezeu să ne ajute ca prin rugăciune și viață morală superioară, prin fapte bune, prin suflete curate, să-l descoperim și să se descopere Iisus Hristos în noi, iar prin noi darul și dragostea Lui să se reverse în jurul nostru, asupra tuturor fraților noștri fără deosebire că aparțin unei Biserici sau alteia, unei naționalități sau alteia. Dragostea aceasta a lui Iisus Hristos să ne adune pe toți la un loc în aceeași Biserică și aceeași credință și în aceeași frățietate cu toate Bisericile și cu toate popoarele”.

După ce a rostit îndătinutele polihroane, I. P. S. nostru Mitropolit Nicolae a uns cu untdelemn stînjit pe toți credincioșii, timp în care, pe rînd, corul și strana au interpretat o seamă de compoziții religioase cu deosebit efect în prelungirea atmosferei de pace și bucurie sufletească creiată încă din timpul Sf. Liturghii.

A urmat apoi o agapă, stăpînită de un adevărat duh frățesc, ecumenic, în cadrul căreia s-au rostit toasturi.

Șirul a fost început de rev. romano-catolic Dr. David László, care exprimă, printre altele, bucuria prezenței I. P. S. Sale în orașul Făgăraș, văzînd în Arhipăstorul nostru „un urmaș al Apostolilor” și arătînd că avem aceeași credință în Dumnezeu Cel Atotputernic, în Iisus Hristos, Mîntuitorul sufletelor noastre, în cele Șapte Sfinte Taine. C. Sa mărturisește că din prima zi a sosirii în orașul Făgăraș l-a impresionat în mod deosebit „credința și evlavia” credincioșilor români, calități care „emană din zidurile venerabile ale mînăstirii Simbăta”.

A vorbit apoi pastorul ev. lut. Paul Kloes, care mulțumește I. P. S. Mitropolit Nicolae pentru dragostea arătată la Sibiu, cu prilejul funeraliilor episcopului Friedrich Müller, cînd I. P. S. Sa a interpretat cînt se poate de fidel simțămîntele preoților și credincioșilor evanghelici prezenți la înmormîntare. A mărturisit totodată că Liturghia de astăzi, prin simțămîntele pe care le-a trezit în cei ce au fost de față, se înscrie pe linia ecumenistă și a păcii.

Pastorul reformat Ștefan Kovács, după ce mărturisește bucuria de a fi asistat la sîrbătoarea ambelor biserici (parohii) ortodoxe din Făgăraș, spune că a simțit „revărsarea darului ceresc ce a umplut inimile noastre”. După ce reliefează unele aspecte ale activității Arhipăstorului nostru, încheie cu cuvîntele: „Am simțit, împreună cu colegii noștri preoți, că cuvintele îndrumătoare din predicile Înalt Prea Sfinției Sale aprind și sufletele noastre, îndemnînd să ducem mai departe această sfîntă activitate, pe care am început-o noi între noi, pentru apropierea sufletelor în Hristos”.

În cuvîntul său, pastorul unitarian Eugen Kiss arată că „în calitate de reprezentant și păstor al Bisericii unitariene din Făgăraș și Sibiu cu cele mai sincere sentimente de dragoste creștinească am venit în mijlocul Dvs. să particip la această serbare înălțătoare și îmi face o deosebită cinste de a vă putea prezenta omagiile mele cele mai călduroase, precum și ale credincioșilor mei. Diferitele credințe și culturi nu sînt un obstacol, ci o posibilitate sfîntă, că mergînd pe căi diferite totuși să ajungem la același tel: iubirea între oameni și pacea pe pămînt. Cu toții luptăm și muncim, fiecare după credința și convingerea sa, pentru înflorirea scumpei noastre Patrii, Republica Socialistă România, și fericirea tuturor oamenilor”.

Au mai vorbit, de asemenea, P. C. prot. stavr.: M. Ionașcu, Șt. Cherecheșiu precum și Dl. P. Deji, deputat în Adunarea Eparhială a Arhiepiscopiei noastre, care, în numele mirenilor din Țara Făgărașului, salută pe I. P. S. Mitropolit Nicolae, spunînd, între altele, că „vizita I. P. S. Voastre va rămîne neștersă în amintirea credincioșilor de aici”. Au mai vorbit P. C. prot. stavr. Tr. Ciocănelea, P. C. cons. I. Vlad, P. C. prot. stavr. I. Florea, P. C. prot. stavr. A. Brumboiu și P. C. prot. stavr. on. Oct. Cocan.

A răspuns tuturor I. P. S. nostru Mitropolit Nicolae, subliniind faptul că „cuvîntările rostite arată dragostea care ne leagă întreolaltă, cît și de credincioșii celorlalte culte, dragostea fiind izvorul tuturor realizărilor noastre”.

Prezintă apoi pe oaspetele german din Würzburg unde s-au tipărit cărți frumoase referitoare la Biserica Ortodoxă. „Am considerat că este potrivit să vină cu mine, pentru ca să vadă care este realitatea vie a Bisericii noastre,

realitatea ecumenistă de la noi din țară. Ecumenismul la noi este o realitate vie de ani de zile, iar între credincioși el este o realitate veche“.

Abordînd și alte probleme legate de viața bisericească a zilelor noastre, mulțumind apoi credincioșilor făgărășeni pentru primirea făcută, corului pentru evlavie cu care a cîntat, cît și reprezentanților cultelor pentru atmosfera ecumenistă în care conlucrează cu toții în Făgăraș, în încheiere Î. P. S. Sa omagiază Conducerea Patriei noastre, în frunte cu Domnul *Nicolae Ceaușescu*, Președintele Consiliului de Stat, și Conducerea Bisericii noastre, în frunte cu Prea Fericitul Părinte Patriarh *Justinian*.

*

Prin slujbele care au avut loc cît și prin cuvîntările rostite, atît sîmbătă seara cît și Duminică, vizitația canonică săvîrșită de Î. P. S. Mitropolit Nicolae în orașul Făgăraș a însemnat un bun prilej de bucurie și întremare sufletească a credincioșilor făgărășeni pe căile cele drepte ale slujirii unității bisericești, ecumenismului și Patriei.

Pr. Prof. Dr. GR. MARCU
Diacon GH. PAPUC

VIZITAȚIE CANONICĂ LA SIGHIȘOARA

În zilele de 22 și 23 februarie 1969, Î. P. S. nostru Mitropolit Nicolae al Ardealului a făcut o vizită canonică în parohiile din Sighișoara.

Sîmbătă, 22 februarie 1969, orele 18. Înaltul Ierarh sosește în fața bisericii din Cornești (Sighișoara), fiind însoțit de P. C. Păr. consilier arhiepiscopesc Ioan Vlad și de P. C. Păr. prof. Dr. Nicolae Neaga. Este primit de preoți și credincioși, de față fiind și P. C. Păr. prot. on. Robert Blazsek din partea Bisericii Romano-Catolice. Corul Catedralei ortodoxe din Sighișoara — condus de dl Vasile Dumitriu — cîntă imnul arhieresc.

Mărturisind marea bucurie de a-l avea în mijlocul lor, P. C. Păr. prot. *Ioan Dragolea* Sighișoara adresează Înaltului Ierarh un cuvînt de bun venit și-l roagă să binecuvînteze poporul dreptcredincios, care pășește pe urmele înaintașilor lui și își împlinește cu osîrdie datoria atît față de Biserică cît și față de Patrie.

Răspunzînd, Î. P. S. Sa spune în esență următoarele: Mulțumesc pentru cuvîntul de întîmpinare, prin care mi-ați adus aminte de înaintașii noștri și ați mărturisit că mergeți pe aceeași cale a credinței strămoșești. Sîntem legați de credința strămoșilor noștri, dar bucuria noastră constă și în faptul că — păstrînd legătura cu înaintașii noștri — totodată această credință strămoșească o simțim ca pe un izvor de viață nouă, care ne ajută să sprijinim imperativele vieții celei noi din Patria noastră și din întreaga lume.

Sîntem credincioși învățăturii lui Iisus Hristos, tradițiilor Bisericii noastre și prinși cu mii de fire de sufletul poporului nostru. Împlinirea credinței strămoșești cu viața de azi a poporului nostru ne dă bucuria că mergem pe urmele înaintașilor și privim cu încredere spre viitor.

Din partea Bisericii Romano-Catolice, la cuvîntul P. C. Păr. prot. on. *Robert Blazsek*, care arată că venirea Î. P. S. nostru Mitropolit Nicolae al Ardealului la Sighișoara este un prilej de bucurie ecumenistă nu numai pentru Biserica Ortodoxă Română ci și pentru Biserica Romano-Catolică. Totodată, exprimă prețuirea bunelor relații dintre culte și a lucrării Î. P. S. Sale pentru întărirea acestor relații.

Răspunde Înaltul Ierarh, zicînd: Vă mulțumesc foarte mult pentru exprimarea sentimentelor față de mine și — prin mine — față de Biserica noastră Ortodoxă Română. Tîn să vă încredințez de considerația față de conducerea episcopiei romano-catolice de la Alba-Iulia. Această prietenie se bazează pe credința noastră comună în Iisus Hristos și pe slujirea împreună a intereselor Patriei noastre comune. Este o prietenie care leagă și pe preoții și credincioșii celor două Biserici. Ea este o contribuție la prietenia dintre poporul român și naționalităților conlocuitoare din țara noastră, cu care împreună ne bucurăm de roadele muncii tuturor.

Urmează slujba vecerniei săvîrșită de un sobor de preoți, compus din: P. C. Păr. consilier arhiepiscopesc Ioan Vlad, P. C. Păr. prof. Dr. Nicolae Neaga, P. C. Păr. prot.

Ioan Dragolea, C. preoți din Sighișoara Pavel Moraru și Adrian Dobre, precum și din C. arhidiaconi Dr. I. Zăgrea și Iosif Bolog de la Centrul arhiepiscopesc.

După slujbă, C. pr. *Adrian Dobre* exprimă bucuria credincioșilor de a-l avea în mijlocul lor pe I. P. S. Sa, care a venit într-un oraș plin de vestigii, în care românii, sașii și maghiarii s-au întrecut în a-și arăta dragostea față de frumos. De asemenea, arată că românii și națiunile conlocuitoare din această parte de țară muncesc împreună pe ogoare și în întreprinderi.

În partea ultimă a cuvântării, C. Sa face un scurt istoric al zidirii bisericii din Cornești și prezintă câteva momente mai de seamă din viața acestei biserici.

În continuare, P. C. Păr. consilier arhiepiscopesc *Ioan Vlad* vorbește credincioșilor despre păcat ca piedică în calea mântuirii lor.

Cu exemple concrete, P. C. Sa arată că păcatul este o dezordine în firea noastră, o încălcare a voii lui Dumnezeu, a dreptății față de aproapele și față de noi înșine.

În pragul Postului Mare problema mântuirii și desăvârșirii trebuie să fie pentru credinciosul creștin o problemă de căpătii.

Îndrumând pe credincioși să se îndrepte spre scaunul Sf. Taine a Spovedaniei, P. C. Sa încheie cu îndemnul: „Riducați-vă din păcat și rămâneți hotărîți pe calea binelui, ca să puteți fi tot mai buni slujitori ai Sfintei noastre Biserici și ai scumpei noastre Patrii!”.

Vorbește apoi I. P. S. nostru *Mitropolit Nicolae* al Ardealului, care rostește următorul cuvînt de învățătură și îndemn:

„Este pentru noi toți o mare bucurie că am putut să ne întâlnim în această biserică sfințită prin rugăciunile și prin jertfa înaintașilor noștri, prin rugăciunile și credința noastră a celor de azi.

Ați auzit că această biserică a fost sfințită de episcopul *Vasile Moga*, care a fost cel dintîi episcop român după ce Mitropolia Ardealului a fost desființată prin împrejurările vremii de acum 250 de ani.

Și tot aici a venit marele mitropolit *Andrei Șaguna*, care a făcut ca Biserica noastră din Transilvania să se întărească, să înflorească și să ajute la dezvoltarea nu numai a vieții religioase, ci și a vieții culturale și economice a poporului nostru, pentru ca sub oblăduirea ei credincioșii noștri să poată învăța carte, să se poată ridica și să meargă pe calea luminii, pe calea culturii.

De aceea, amintirea lui Șaguna este adînc întipărită în inima tuturor credincioșilor din Transilvania ca o figură puternică, ca o personalitate prominentă, care a pus bazele dezvoltării noastre și pînă în vremea de azi a rămas îndrumător al vieții noastre bisericești.

După el, a venit aici mitropolitul *Nicolae Bălan*, vrednic continuator al lui Șaguna, înviator al vieții noastre bisericești, promotor al literaturii noastre teologice și religioase, luptător pentru o Biserică vie, autonomă, autocefală, populară, în care credincioșii — împreună cu preoții și ierarhii lor — să-și spună cuvîntul în toate problemele bisericești. Luptător, de asemenea, pentru propășirea și unitatea poporului nostru, pentru refacerea unității bisericești și pentru înfrățirea dintre cultele din țara noastră, pentru ecumenism, care era atunci abia la începutul lui.

Iată astăzi, pășind pe urmele glorioșilor înaintași, am venit și eu ca întru smerenie să le aduc omagiul ce se cuvine din partea noastră, pentru că și-au îndeplinit datoria față de Biserică și popor.

Trecutul acesta ne aduce aminte de credința vie și puternică a înaintașilor noștri. Tot ce s-a făcut, s-a făcut datorită acestei credințe puternice, lucrătoare, roditoare în viața înaintașilor noștri.

Dealtfel și azi, tot ceea ce se face în bisericile noastre este expresia credinței, care se transmite ca o flacără vie ce arde în inimile noastre și ne îndeamnă să pășim cu hotărîre pe calea ce ne-au deschis-o strămoșii noștri, pe calea imperativelor superioare ale epocii noastre.

Cu adevărat, credința este o putere a sufletului nostru, care își are rădăcinile în năzuința noastră spre cer, dar este și un dar al lui Dumnezeu, cu ajutorul căruia să ne ridicăm la El..

Dacă știința ne descoperă tainele naturii, legile universului, credința ne deschide zările de dincolo de ceea ce se aude, se vede, de dincolo de ceea ce ne oferă simțurile și judecata minții; ne deschide taina cea mare care stă la temelie întregii existențe, taina cea mare a lui Dumnezeu, care pe toate le cuprinde și le conduce după legile așezate în toate cele ce există și viază.

De aceea, când privim cerul înstelat cu toată măreția lui, atunci se desface în sufletul nostru acea strigare a credinței pe care a mărturisit-o psalmistul: „Cerurile spun mărirea lui Dumnezeu” (Ps. 18, 1). Și când privim universul întreg, mărturisim cu același psalmist: „facerea mâinilor lui o vestește tăria” (Ps. 18, 1).

Cea mai măreață biserică, în care simți prezența lui Dumnezeu, este însuși acest univers, care mărturisește prin rânduiala și armonia lui despre Cel ce l-a creat și-l călăuzește către ținta finală a desăvârșirii întregului univers, întregii omeniri.

Credința este ochiul cel dinăuntru, cel suflesc, care privește dincolo de ceea ce vede ochiul trupesc, privește în însăși rădăcinile ființei noastre. Pentru că dacă privești la un om cu încredere, cu credință și dragoste, nu vezi numai partea cea din afară, ci prin fața lui, prin privirea lui, vezi și pe omul cel dinăuntru: te pătrunde dragostea lui, te pătrunde credința lui și simți că este un suflet de care te apropii cu care te unești, cu care te simți frate, pentru că ai pătruns dincolo de cele din afară ale lui.

Altfel, poți să stai o viață întreagă împreună cu un om și să spui că nu l-ai cunoscut, pentru că l-ai văzut numai pe din afară.

Sînt momente când cad obloanele, când ți se luminează, ți se descoperă ceea ce este el în ființa lui cea dinăuntru.

Așa este și cu credința în Dumnezeu. Ea te transpune dincolo de învelișul exterior al lucrurilor și îți descoperă adîncul lui Dumnezeu, care stă la temelie a tot ce există. Atunci simți marea bucurie de a cunoaște tainele lumii și vieții, simți că Dumnezeu este dragoste aplecată peste viața noastră a oamenilor și peste toată lumea zidită de El.

Credința înaintașilor noștri i-a pus în legătură cu puterea lui Dumnezeu. Ea le-a dat puterea să-și facă datoria față de cele ale sufletului, față de Dumnezeu, precum și față de cele pămîntești, față de popor.

Același lucru îl facem și noi astăzi. Căci credința noastră, care ne leagă numai de Dumnezeu, care ne face să-l cerem totdeauna ca El să ne întărească, să ne lumineze și să ne înțeleptească, ca să toarne dragoste în inimile noastre și — în Dumnezeu — ne dă putere să facem cît mai mult bine în viață, să ne dăruim tot mai deplin propășirii semenilor, poporului, omenirii, credința aceasta nu ne desparte de viața pămîntească, de nevoile ei, de imperativele ei. Dimpotrivă, ne ajută să facem fapte de folos pentru ca această viață să fie tot mai îmbelșugată, mai fericită.

Sf. Apostol Iacob ne spune clar: „credința fără de fapte este moartă” (Iacob 2, 26). Credința — cum spune Sf. Apostol Pavel — trebuie să rodească în fapte, să fie lucrătoare în dragoste: „Căci în Hristos Iisus nici tăierea împrejur nu pretuiește nimic, nici netăierea împrejur, ci credința care este lucrătoare prin iubire” (Galateni 5, 6). Numai acea credință este adevărată care se arată prin fapte

Ce fel de fapte? Lui Dumnezeu nu-l putem dărui nimic, pentru că El n-are trebuință de nimic, întrucât El este izvorul tuturor darurilor. În schimb, putem dărui semenilor noștri, poporului nostru, omenirii întregi, inima noastră, faptele noastre bune, care ne fac să privim cu nădejde înainte și prin care împlinim voia lui Dumnezeu, care vrea ca lumea „viață să aibă și încă din belșug” (In. 10, 10).

Ca și strămoșii noștri, care au fost oameni ai vremii lor, noi sîntem azi creștini ai vremurilor noastre, creștini în care duhul lui Hristos lucrează potrivit aspirațiilor epocii noastre. Noi nu numai venim la biserică să ne rugăm, să ne spovedim, să ne împărtășim cu Trupul și Sângele Domnului, nu numai ne rugăm în fiecare dimineață și seară, nu numai împlinim porunca postului fiecare după puterea sa și după posibilitățile sale, ci totodată în viața noastră zilnică ne împlinim și datoriile noastre față de Patrie, față de popor.

Din primele veacuri creștinii au fost cei mai buni cetățeni ai patriei în care au trăit. Ei și-au împlinit în totdeauna datoriile față de patrie.

Tot așa și noi: Împletim credința în Iisus Hristos cu faptele roditoare pentru binele și înflorirea Patriei noastre, pentru progresul și pacea lumii.

De aceea, se cuvine ca noi, ierarhi, clerici și credincioși, care sîntem împreună într-un singur gând în mărturisirea credinței strămoșești, să fim una cu poporul nostru întreg și în strădania pentru înflorirea Patriei, pentru înfrățirea popoarelor și pacea din toată lumea.

Pe de altă parte, faptul că noi în aceste părți de țară de veacuri am trăit împreună cu cei de alte credințe, a făcut să se întărească convingerea credincioșilor că oriunde este un altar, un slujitor al altarului și se face rugăciune la altar, acolo este prezent Dumnezeu. De aceea, practicîndu-și credința, poporul nostru a respectat și credința și tradiția celorlalți. Acest simțămînt ecumenic nu este ceva teoretic sau de suprafață, ci ceva ce-și are rădăcinile adînc înfipte în inima poporului, în inima credincioșilor.

Acest simțămînt a ieșit azi la iveală cu putere. Ne bucurăm că credincioșii și preoții cultelor de la noi din țară sînt în legături strînse și armonioase, că toți conducătorii cultelor — în frățietate deplină — se adună la Sf. Patriarhie în consfătuiri și își spun cuvîntul în diferite probleme ale vremii. Ne bucurăm că pe plan internațional între Biserici este armonie și colaborare pentru o viață mai bună și mai fericită în întreaga lume.

Nu este aceasta semnul că Iisus Hristos vrea să ne adune pe toți la un loc pentru ca să fim sprijinitori și să slujim imperativelor pentru unitatea, binele și fericirea poporului nostru și a toată lumea?

A trecut vremea în care religia era folosită ca instrument de vrajbă. Astăzi popoarele cer unitatea tuturor oamenilor ca să se evite catastrofa unui război nuclear. Poporul nostru cere unitatea ca să putem zidi și desăvîrși viața cea nouă.

Dacă Bisericile ar merge pe calea cea veche și depășită a dezbinării, ar arăta că ele rămîn în trecutul de vrajbă și dezbinări. Din contră, pășind pe calea unității și a înfrățirii, Bisericile dovedesc că duhul lui Hristos le mîină pe calea sprijinirii popoarelor în lupta lor pentru progres și pace, pentru realizarea unei vieți mai bune.

Acestea sînt gîndurile ce am ținut să vi le împărtășesc în această biserică, în care duhul strămoșesc este viu și lucrător prin viața noastră și faptele noastre puse în slujba binelui comun. Așa cum primăvara copacii bătrîni vlăstăresc mlădițe noi, tot așa trunchiul Bisericii strămoșești vlăstărește în fiecare

generație o viață nouă, care lucrează în conformitate cu imperativele vieții noastre de azi.

Să ne bucurăm că prin credința noastră în Iisus Hristos putem să ne străduim pentru mântuirea noastră, putem contribui la înflorirea Patriei noastre, la pacea și progresul tuturor popoarelor.

Dumnezeu să binecuvinteze rugăciunile voastre din această biserică, nu numai cele de azi ci și cele din alte zile și sărbători. Dumnezeu să binecuvinteze credința voastră și să facă această credință roditoare pentru binele vostru, al familiilor voastre, al tuturor acelor pe care-i iubiți și pe care vreți să-i ajutați să ducă o viață așa cum se cuvine. Dumnezeu să binecuvinteze munca poporului nostru, a tuturor popoarelor, înfrățirea dintre Biserica noastră și celelalte Biserici, prietenia dintre poporul nostru și naționalitățile conlocuitoare. Dumnezeu să ne ajute la toți ca viața noastră să fie tot mai fericită și mai luminoasă. Dumnezeu să ne ajute ca prin dragoste să se preamărească numele Lui, să fim vrednici urmași ai lui Iisus Hristos și numele Lui să fie cinstit în veacul veacului. Amin!"

Duminică, 23 februarie 1969, orele 10, I. P. S. nostru Mitropolit Nicolae al Ardealului — împreună cu aceiași însoțitori — sosește în fața monumentalei Catedrale ortodoxe din Sighișoara, fiind primit de preoți și credincioși. Corul Catedralei, condus de dl Vasile Dumitriu, cântă imnul arhieresc

Cuvîntul de întîmpinare îl rostește P. C. Păr. prot. Ioan Dragolea, care spune între altele: Ieri V-am întîmpinat în locul de închinăciune pe care strămoșii noștri l-au ridicat în vremuri de demult pentru preamărirea lui Dumnezeu. Astăzi Vă întîmpinăm în Catedrală, care este dovada credinței poporului nostru de după primul război mondial. Acum puteți vedea și pe fețele noastre bucuria de a Vă avea în mijlocul nostru.

Vă mulțumim că ați venit la noi ca să ne rugăm împreună pentru propășirea Bisericii strămoșești și a Patriei noastre scumpe.

Pentru bucuria ce ne faceți, fiți binevenit în mijlocul nostru!

Răspunzînd, Înaltul Ierarh spune următoarele: Mă bucur că în această Duminică de la începutul Postului Mare, am darul de la Dumnezeu să vin în această Catedrală, să slujesc Sf. Liturghie și împreună să înălțăm rugăciuni de mulțumită lui Dumnezeu.

Această Catedrală este mărturia vredniciei preoților și credincioșilor din Sighișoara, care o dată cu întregirea noastră, ca neam și întregirea Bisericii Ardealului în Biserica Ortodoxă Română — au găsit de bine să exprime sentimentul unității noastre prin această Catedrală monumentală.

De aceea, mă bucur de vrednicia voastră ca buni fii ai Bisericii noastre strămoșești și ca buni cetățeni ai scumpei noastre Patrii.

Dumnezeu să ne ajute să lucrăm cu aceeași vrednicie cu toții împreună, ca prin credința noastră să se coboare peste noi darurile cele bogate ale lui Dumnezeu. Dumnezeu să vă binecuvinteze.

Urmează Sf. Liturghie arhierască, pe care I. P. S. nostru Mitropolit Nicolae al Ardealului o săvîrșește înconjurat de următorul sobor: P. C. Păr. consilier arhiepiscopesc Ioan Vlad, P. C. Păr. prof. Dr. Nicolae Neaga, P. C. Păr. prot. pens. Emilian Stoica, P. C. Păr. prot. Ioan Dragolea, C. pr., Pavel Moraru și Adrian Dobre, C. arhidiaconi Dr. Ioan Zăgreanu și Iosif Bolog de la Centrul arhiepiscopesc. Răspunsurile sînt date de corul Catedralei sub conducerea d-lui Vasile Dumitriu.

Din partea celorlalte culte sînt prezenți prim-preotul evanghelic-luteran Albert Schaser, preotul unitarian Francisc Nagy și preotul reformat László David, împreună cu cîțiva credincioși.

În momentul cuvenit Înaltul Ierarh hirotonește întru diacon pe candidatul la preotie Iuliu Fărcaș.

La priceastă P. C. Păr. prof. Dr. Nicolae Neaga predica despre Biblie ca izvor de înțelepciune pentru viața creștinului, ca factor al unității credinței și limbii românești.

Biblia este plină de cuvinte de înșăduință și de pace. Ea ne învață cum să trăim creștinește; ea este cartea credinței, nădejdi și dragostei, care înfrățește pe toți.

După ce înfățișează rolul Bibliei — tradusă în limba română (1648, 1688 etc.) — ca factor de promovare a unității de neam și de limbă la poporul nostru, aduce o mulțime de exemple de înțelepciune pentru viață din Sf. Scriptură. Biblia este cartea ce ne îndeamnă spre ideal. Ea ne învață că prin muncă fiecare popor poate face din țara sa un Canaan, adică o țară înfloritoare, că la temelie a vieții trebuie să așezăm dragostea, că sîntem datori să chivernisim avutul obțesc.

Pentru apropierea dintre Biserici Biblia este de o mare însemnătate, pentru că este cartea tuturor creștinilor.

La sfîrșitul Sf. Liturghii P. C. Păr. consilier arhiepiscopesc *Ioan Vlad* dă citire decretului prin care P. C. Păr. prot. *Ioan Dragolea* i se acordă distincția de protopop stavrofor ca „un părintesc îndemn spre tot mai credincioasă slujire a Bisericii noastre”, după care I. P. S. nostru Mitropolit *Nicolae al Ardealului* a săvîrșit hirotesia cuvenită.

Mărturisind emoția ce-l stăpînește, P. C. Păr. prot. *Ioan Dragolea* mulțumește I. P. S. Sale pentru distincția acordată, care constituie pentru dînsul un îndemn de a sluji cu și mai multă rîvnă Biserica și Patria. Totodată, mulțumește reprezentanților celorlalte culte pentru participare și încheie aducînd mulțumiri credincioșilor, care au venit în număr așa de frumos la această sărbătoare.

P. C. Păr. prot. pens. *Emilian Stoica* evocă momentul sfințirii acestei Catedrale, zidită din munca și jertfa credincioșilor. Mulțumind Înalțului Ierarh pentru osteneala de a veni în millocul sîghisorenilor, roagă pe bunul Dumnezeu să ne învrednicească de cît mai bogate roade duhovnicești.

În continuare, C. arhid. prof. (Dr. *Ioan Zăgream*) vorbește credincioșilor despre rugăciune ca mijloc de mîntuire și desăvîrșire religioasă-morală.

C. Sa arată mai întîi ce este rugăciunea, de cîte feluri este ea, precum și felul în care trebuie făcută.

Apoi lăgurește pe credincioși că pe lângă credința în Dumnezeu este necesară și rugăciunea ca mijloc de comuniune cu Tatăl ceresc. Credința ne dă vederea lui Dumnezeu, iar rugăciunea ne mijlocește comuniunea cu El.

De încheiere, îndeamnă pe credincioși să se roage mai ales pentru pacea a toată lumea, pentru bunăstarea Sf. Biserici și pentru unirea lor, pentru conducătorii noștri duhovnicești, precum și pentru conducătorii Patriei noastre scumpe.

După aceea, ia cuvîntul I. P. S. nostru Mitropolit *Nicolae al Ardealului*, care rostește următorul cuvînt de învățătură și de îndemn:

„Intr-adevăr, biserica aceasta este o biserică monumentală, frumoasă din toate punctele de vedere, așa cum au spus părinții care slujesc și au slujit în ea.

Dar Sf. *Ioan Gură de Aur* ne spune că oricît ar fi de frumoasă o biserică prin construcția ei, prin pictura ei, prin măreția ei, prin armonia ei, totuși cea mai frumoasă biserică este cea plină de credincioși.

Și de aceea, văzîndu-vă pe voi că ați umplut această biserică, pot spune că aici se împlinesc cuvintele Sf. *Ioan Gură de Aur* și prin mulțimea credincioșilor biserica însăși se împlinește, se desăvîrșește.

Biserica își împlinește rostul ei numai dacă împreună cu ierarhii și preoții sînt și credincioșii, căci împreună aduc închinare lui *Iisus Hristos*.

Acest lucru ne face să ne gîndim la ce este Biserica propriu-zisă.

Ce însemnează cuvîntul de „Biserică”? El ne îndeamnă să răsfoim Sf. *Evangelii*, *Epistolele Sf. Apostoli* și îndeosebi *Epistolele Sf. Apostol Pavel* și să citim acolo pildele frumoase, prin care vor să exprime taina Bisericii.

Sf. *Apostol Pavel* — între altele — compară Biserica cu un trup. El spune că Biserica este Trupul lui *Hristos*, iar *Hristos* este Capul Bisericii (I Cor. 6, 15—17; 10, 16—17; 12, 12—28; Rom. 12, 4—8; Col. 1, 18. 24; 2, 18—19; 3, 14—15; Efes. 1, 22—23; 4, 3—4. 11—16; 5, 23—32). Așa precum omul întreg este cap și trup, tot așa Biserica în totalitatea sa este Trup al lui *Iisus Hristos*, iar *Iisus Hristos* este Capul ei. Deci, de la *Iisus Hristos*, Capul Bisericii, izvorăște puterea prin care noi toți sîntem adunați într-un Trup (Biserica), fiind însuflețiți de duhul lui *Iisus Hristos*.

Biserica trebuie să aibă viață și ea vine de la Iisus Hristos. De aceea, s-a spus că Biserica este prelungirea vieții lui Iisus Hristos în credincioșii Săi de-a lungul veacurilor, a vieții de când a fost pe pământ și și-a dezvoltat activitatea: a propovăduit, a pătimit, s-a răstignit, pînă cînd a înviat și s-a înălțat la ceruri de-a dreapta Tatălui, trimițînd pe Duhul Sfînt și călăuzînd Biserica Sa pînă în veșnicie.

Duhul lui Hristos este acela care face să se adune sufletele, să se nască Trupul lui Hristos, Biserica Sa, care trăiește și viază de-a lungul veacurilor.

Iar noi, credincioșii, fiecare în parte, sîntem mădulele ale Bisericii, fiecare avînd rostul său în sînul ei.

Prarafrazînd cuvintele Sf. Apostol Pavel, putem spune: Nu va zice ochiul picioarelor — n-am trebuință de voi, nici picioarele nu vor zice ochiului — n-avem nevoie de tine. Căci zice Mîntuitorul: „Luminătorul trupului este ochiul; de va fi ochiul tău curat, tot trupul tău va fi luminat; iar de va fi ochiul tău rău, tot trupul tău va fi întunecat“ (Mat. 6, 22—23). Picioarele nu merg numai pentru ele, ci pentru tot trupul, poartă trupul întreg. Astfel, fiecare mădulele nu trăiește numai pentru sine, ci toate mădulelele trăiesc și lucrează pentru trupul întreg, pentru toate celelalte mădulele care sînt în trup (Cf. I Cor. 12, 14—26).

Așa este și în Biserica lui Iisus Hristos: toți sîntem mădulele ale Bisericii, ale Trupului lui Iisus Hristos, dar fiecare are funcția sa, slujirea sa

De aceea, Iisus Hristos a așezat în Biserică slujitori cu diferite daruri ca să împlinească slujiri diferite (Cf. I Cor. 12, 28—30). Astfel, Sfinții Apostoli au rînduit diaconi, apoi preoți, care să slujească la sfintele altare, să împărtășească învățătura cea adevărată și să conducă pe credincioși la limanul mîntuirii și fericirii veșnice. Au așezat în fruntea preoților pe episcopi, care să conducă părți mai mari din Biserica lui Iisus Hristos, să reverse harul lui Dumnezeu peste preoți și credincioși, să transmită învățătura de credință din generație în generație, să îndrumeze și să disciplineze clerul și credincioșii, să intruzeze în persoana lor pe Învățătorul, Arhiereul și Conducătorul (Păstorul) Iisus Hristos.

Toți aceștia: ierarhi, preoți și diaconi, nu sînt deasupra Bisericii, ci în Biserică, mădulele ale Bisericii cu o anumită funcțiune, puși nu să li se slujească lor, ci ei să slujească lui Iisus Hristos — Capul Bisericii, Bisericii și credincioșilor acestei Biserici, poporului.

Ei sînt slujitori. Căci însuși Mîntuitorul a zis Apostolilor: „Și care între voi va vrea să fie întîiul să fie sluga voastră. După cum și fiul omului n-a venit ca să fie slujit, ci ca să slujească și să-și dea sufletul său preț de răscum-părare pentru mulți“ (Mat. 20, 27—28). Așa și ierarhii și preoții: nu sînt puși ca să li se slujească, ca să fie stăpîni, ci ca ei să slujească altarelor lui Iisus Hristos pentru mîntuirea credincioșilor și sufletul să și-l pună pentru bunul mers al Bisericii lui Iisus Hristos.

Credincioșii sînt și ei mădulele ale Bisericii, împreună-lucrători în via Domnului, în Trupul lui Hristos. Fiecare credincios are darul lui de la Dumnezeu și poate lucra cu acest dar pentru binele Bisericii din care face parte.

De aceea, Biserica lui Iisus Hristos nu poate să se dezvolte și să aibă o viață cu adevărat luminoasă și înălțată decît dacă toate mădulelele ei sînt vii și lucrătoare. Căci Sf. Apostol Pavel zice: deși sînt unele mădulele mai de cîinste, iar altele mai simple, cu toate acestea se poate întîmpla ca mădulelele mai simple să fie mai vrednice și mai plăcute lui Dumnezeu decît cele mai

de cinste (Cf. I Cor. 12, 23—24). Căci Dumnezeu caută nu la fața sau rangul omului, ci la inima lui, la ceea ce face pentru binele semenilor săi.

De aceea, calendarul sfinților nu numără numai ierarhi ca Sf. Vasile cel Mare, Sf. Ioan Gură de Aur, Sf. Atanasie cel Mare, Sf. Grigorie de Nissa ș. a., preoți sau diaconi, ci și o mulțime de credincioși de diferite profesii: grădinari, agricultori, ostași, meseriași etc., care — căsătoriți fiind — au slujit lui Iisus Hristos, s-au ridicat pe treptele sfințeniei și noi îi cinștim și îi rugăm să se roage pentru noi și să ne ajute să urmăm pilda lor.

Aceasta este Biserica. Ea ne cuprinde într-un singur organism, în Iisus Hristos, care ne cheamă ca împreună să trăim, împreună să lucrăm, împreună să ducem o viață spirituală din ce în ce mai înaltă, după voia lui Dumnezeu.

Acest lucru l-a oglindit în chip cât mai deplin Statutul organic al mitropolitului Andrei Șaguna, care a așezat o rânduială prin care participă la viața bisericească nu numai ierarhii și preoții ci și mireni, și ei fiind chemați să contribuie la bunul mers al treburilor bisericești. Această rânduială o avem și astăzi în Biserica noastră.

Astfel, în parohii adunarea parohială își are cuvântul său de spus în treburile bisericești, iar consiliul parohial și comitetul parohial îl ajută pe preot să călăuzească viața parohiei pe calea cea bună.

La centrele eparhiale funcționează adunările eparhiale, formate din 2/3 deputați mireni și 1/3 deputați clerici, care se adună an de an la centrul eparhial ca să li se facă o dare de seamă asupra activității din cursul anului respectiv. În felul acesta, deputații mireni au prilejul nu numai să abtieceze activitatea bisericească, ci și să dea sugestii asupra a ceea ce s-ar mai putea face, pentru ca astfel să se țină seama de glasul poporului, care reprezintă una din părțile constitutive ale Bisericii. La Patriarhie este Consiliul Național Bisericesc, care dă posibilitate să răsună pînă sus glasul mirenilor și preoților pentru buna desfășurare a treburilor bisericești.

Această unitate dintre ierarhi, clerici și credincioși, care dovedește că Biserica noastră este vie și ancorată în actualitate, constituie izvorul de viață al Bisericii, puterea ei. Numai mergînd totîndeacî în mîna duhului lui Hristos Domnul se arată duh viu, lucrător în toate vremurile și Biserica își poate desfășura toate dăruirile sale.

Dar dacă Biserica este Trupul lui Hristos și durează de aproape două mii de ani, aceasta nu însemnează că Biserica a rămas cu privirea îndreptată spre trecutul îndepărtat, că a rămas în urmă față de nevoile epocii noastre. NU! Biserica lui Iisus Hristos este mereu aceeași și totuși mereu nouă. Este mereu aceeași, pentru că își are rădăcinile înfipte în trecut și pentru că este același duh al lui Iisus Hristos care lucrează în noi. Este mereu nouă pentru că cu fiecare generație vin în sînul Bisericii oameni noi, care aduc cu ei nu numai zestrea trecutului, ci și năzuința de a merge înainte. Este mereu nouă pentru că Iisus Hristos, Cel veșnic viu, este mereu contemporan, mereu actual, izvor de viață nouă pentru credincioșii Sîi.

De aceea, Biserica Ortodoxă Română, o parte din marea Biserică a lui Iisus Hristos, adînc înrădăcinată în trecutul Bisericii creștine și în trecutul poporului nostru, este totodată o Biserică actuală, care înțelege ca în vremuri noi să aducă zestrea și contribuția ei la înnoirea vieții poporului nostru, la înnoirea vieții în toată lumea.

În învățătura și viața lui Iisus Hristos, noi, cei ce sîntem Biserica Lui, găsim mereu o lumină de orientare, o putere de viață și de activitate în con-

formitate cu dorințele, cu străduințele epocii de azi. Astfel, putem păși privind înainte, cum zice Mântuitorul: „Nici unul care pune mîna pe plug și se uită îndărăt nu este potrivit pentru împărăția lui Dumnezeu” (Lc. 9, 62). Cel ce a pus mîna pe plug nu se uită înapoi, ci se uită înainte ca să tragă brazdă nouă. Tot așa și noi: mergem înainte spre desăvîrșirea vieții poporului nostru, spre desăvîrșirea omenirii și a Bisericii, cu fața îndreptată spre veșnicie.

De aceea, Biserica noastră, Biserica în care viața lui Iisus Hristos pulsează cu putere, nu este o Biserică izolată, ci este o Biserică împletită cu viața epocii actuale, cu viața poporului nostru și își aduce — din dragoste față de Patrie și omenire — contribuția ei la mersul înainte al societății noastre, al omenirii întregi.

O altă latură ce trebuie amintită este faptul că Biserica noastră nu este izolată nici față de celelalte Biserici, ci dimpotrivă ea întinde brațele frățesti către toate Bisericile, pentru că vremurile de azi cer un mare front de luptă pentru pace și progres, ca să se evite primejdia unui război nuclear și să se realizeze pe pămînt o viață înfrățită, fericită pentru toate popoarele. Acest imperativ al unității cheamă toate Bisericile creștine să se unească și să pornească într-un singur front în acțiunea de sprijinire a înfrățirii și prieteniei dintre popoare, în lupta pentru pace în toată lumea.

A trecut vremea cînd problemele religioase erau izvor de învrăjbiere, de discordie. Azi e vremea înfrățirii, unității, lucrării în comun, a ecumenismului, în care Bisericile se apropie și caută să contribuie la progresul și la înflorirea patriei comune, la pacea și propășirea lumii întregi.

Aceasta se arată și pe plan intern și extern.

Pe plan intern, relațiile dintre Biserica Ortodoxă Română și celelalte culte din țara noastră sînt relații frățesti de prietenie și colaborare, ca împreună să ne facem datoria față de Patria noastră comună, față de cauza progresului și păcii în toată lumea.

Porunca de unitate și înfrățire nu este numai porunca vremurilor de azi, ci și porunca Domnului nostru Iisus Hristos. El însuși s-a rugat „ca toți să fie una”, așa cum una este El cu Tatăl (In. 17, 21). Dacă unitatea Bisericilor și înfrățirea lor merge azi pe calea cea bună, aceasta se datorește nu numai vremurilor noastre, ci și duhului lui Iisus Hristos, care ne adună, duh care este tot mai viu și mai lucrător.

Apropiindu-ne de Iisus Hristos, ne simțim mai apropiați între noi și mai în stare să aducem contribuția noastră la mersul înainte al popoarelor.

Așadar, Biserica, Trup al lui Hristos, este vie și lucrează și în epoca noastră și merge în pas cu progresele extraordinare ale acestei epoci, pentru că aceste progrese corespund tendințelor așezate de Iisus Hristos în Biserica Sa, năzuințelor spre starea de desăvîrșire finală, pe care o proiectează credința creștină în viitor și prin care sîntem chemați să sprijinim tot ceea ce duce poporul, omenirea spre noi progrese.

Năzuința spre desăvîrșirea finală ne face să nu fim mulțumiți cu ceea ce realizăm și să ne străduim în fiecare zi să crească mereu în noi desăvîrșirea. Să căutăm să facem ceva mai bun. Drept aceea, să ne rugăm, să venim la biserică, să fim mai înnoiți, mai buni, mai iertători, să fim tot mai harnici și să ne înălțăm pe trepte tot mai înalte de desăvîrșire morală.

Acceași rîvnă s-o avem și în familiile noastre, ca în aceste familii zi de zi dragostea să crească, unitatea să se întărească, să se înmulțească pruncii pe care ni-i dă Dumnezeu și să crească ca lujerii de floare către luminile cerului.

Dacă facem aceasta, avem și rivna ca la locul nostru de muncă să fim cei dintâi, ca să prospereze Patria noastră, poporul nostru. Atunci vom dovedi că sîntem adevărați următori ai lui Iisus Hristos, care a zis: „Întru acesta vor cunoaște toți că sînteți ucenicii mei, dacă veți avea dragoste unii către alții” (In. 13, 35), dacă veți iubi poporul, lumea și veți merge pînă la sacrificiu pentru binele lor.

Iată la ce ne cheamă Iisus Hristos, Biserica, în vremea noastră: să fim vrednici de numele de creștini, să fim vrednici cetățeni ai Patriei noastre, să fim vrednici fii ai omenirii. Să ne dăruim întreaga ființă pentru propășirea Patriei, să întindem brațele dragostei tuturor naționalităților conlocuitoare, tuturor popoarelor, tuturor Bisericilor, pentru ca să avem o viață tot mai bună și mai luminoasă, mai fericită, pe plan bisericesc, în Patria noastră și în lumea întreagă.

Dumnezeu să ne ajute, să ne binecuvinteze, ca să facem voia Lui cea sfîntă nu numai în biserică, ci și în casele noastre, la locurile noastre de muncă. Să fim slujiitori ai Bisericii, ai Patriei, ai năzuințelor superioare ale epocii noastre, ca în felul acesta — prin viața noastră de creștini adevărați — să se preamărească Iisus Hristos și să putem auzi la sfîrșitul vieții: „Bine, slugă bună și credincioasă, peste puține ai fost credincios peste multe te voi pune; intră întru bucuria domnului tău” (Mat. 25, 21). Bucură-te veșnic, pentru că cel ce a creat bucurie în această viață, are parte de bucurie și în viața veșnică, pe care fie să ne-o dăruiască Dumnezeu. Amin”.

A urmat apoi miruirea tuturor credincioșilor de către Înaltul Ierarh.

În cadrul agapei frățesu ce a urmat, participanții au urmărit cu un deosebit interes — pe bandă de magnetofon — expunerea pe care I. P. S. nostru Mitropolit Nicolae al Ardealului a făcut-o în Catedrala din Sibiu (2 februarie 1969) despre vizita unei delegații a Bisericii noastre — în frunte cu Prea Fericitul Patriarh Justinian — Bisericilor Ortodoxe Orientale din India, Etiopia și Egipt între 3—25 ianuarie 1969.

În numele luteranilor din Sighisoara, prim-preotul Albert Schaser aduce I. P. S. Sale un cald salut, asigurându-l că prezența sa în acest oraș constituie o mare cinste și bucurie pentru creștinii tuturor confesiunilor. Apropierea dintre confesiunile creștine în cadrul Mișcării ecumenice este un semn al prezenței lui Iisus Hristos între noi.

De încheiere, roagă pe atotputernicul Dumnezeu să dăruiască pace pe pămînt și să binecuvinteze pe conducătorii Bisericii spre binele tuturor.

Dl. Dr. Ioan Filipescu subliniază că credincioșii din Sighisoara l-au așteptat pe Înaltul Ierarh cu multă nerăbdare.

Din partea unitarianilor vorbește pastorul unitarian Francisc Naev, mulțumind mai întîi I. P. S. Sale pentru excursia atât de frumoasă oferită pe banda de magnetofon.

Vremurile își au furtunile lor, dar constatăm cu bucurie că mergem spre senin, spre căldura inimilor cu adevărat umane, care doresc azi frăția și pacea.

De încheiere, urează Înaltului Ierarh mult spor în propagarea ideilor de frăție și pace — spre înseninarea completă a vremurilor noi de azi, care vin și prin slujiitorii Bisericilor.

Pastorul reformat Laslo David aduce salutul frățesc al Bisericii Reformate din Sighisoara.

În numele preoților din protopopiatul Sighisoara, C. pr. Nicolae Colceriu-Tigmandru mulțumește I. P. S. Sale pentru cinstea acordată prin această vizită și-l asigură de aceeași rivnă pentru binele Bisericii și al Patriei.

C. pr. Adrian Dobre-Sighisoara arată că la bucuria praznicului de azi au participat nu numai reprezentanții celorlalte culte, ci și unii dintre credincioșii lor, precum și că credincioșii celorlalte culte se bucură de ceea ce I. P. S. nostru Mitropolit Nicolae al Ardealului face pentru înfrățirea dintre cultele religioase din Transilvania.

Făcîndu-se ecoul credincioșilor din orașul și protopopiatul Sighisoara, P. C. Păr. prot. Ioan Dravlea dă expresie marii bucurii pe care aceștia au avut-o prin venirea între ei a I. P. S. Sale. De aceea, ei îl roagă să-i viziteze cît mai des.

De asemenea, remarcă faptul că preoții și credincioșii tuturor cultelor din Sighisoara trăiesc într-o atmosferă de familie, lucrînd în duhul dragostei lui Iisus Hristos. Cu toții caută ceea ce îi apropie și elimină ceea ce îi desparte. Toți se roagă și muncesc împreună.

Luînd cuvîntul în încheiere, *I. P. S. nostru Mitropolit Nicolae al Ardealului* mulțumește tuturor celor ce au mărturisit bucuria de a ne afla împreună în această dragoste frățască, bazată pe credința noastră în Iisus Hristos și pe conlucrarea noastră în aceeași țară, sub același cer, care face ca munca noastră să rodească și să beneficiem toți de roadele ei.

Ziua de azi a fost o manifestare a vieții bisericești ortodoxe din Sighișoara. Dar ea a primit o lumină nouă, puternică prin faptul că la ea s-a adăugat prezența reprezentanților celorlalte culte. Mulțumită acestui fapt, am simțit duhul evanghelic din primele veacuri creștine, care ne ajută să ne apropiem tot mai mult de simplitatea evanghelică.

Vremea noastră ne cheamă la simplitatea Mîntuitorului, a dragostei frățesti. Această simplitate nu-i ușor de realizat, pentru că nu-i vorba despre simplitatea prin reducere, ci despre simplitatea unei vieți spirituale plenare, în care te simți unit cu frații tăi.

Deși este așa de complicată, civilizația modernă se bazează pe simplitate; ceea ce se vede din liniile ei geometrice, din spiritul ei sobru. La fel, simplitatea ce merge de la inimă la inimă, este predominantă.

Și pe plan creștin se manifestă aceeași simplitate: tendința spre unire spirituală. Căci după învățătura creștină mai profundă decît esența rațională a omului este iubirea. Numai prin iubire ajungi să înțelegi deplin realitatea vieții. Viața nu poate fi înțeleasă de rațiune fără iubire. Mai esențială decît rațiunea este iubirea. Ceea ce poporul nostru exprimă prin frumosul cuvînt „omenie”.

Știința și tehnica — dacă sînt pătrunse de omenie — se dovedesc constructive.

Din toate punctele de vedere ne întoarcem la cuvîntul ioaneic: „Dumnezeu este iubire” (I Ioan 4. 16). Deci, omul care este chipul lui Dumnezeu, este iubire.

Dacă noi creștinii realizăm această iubire, calea noastră este deschisă: putem să slujim în dragoste și simplitate la progresul spiritual al omenirii.

Acest spirit este viu între noi. Peste tot unde am fost, am văzut că omenii reacționează la acest spirit de iubire în mod sincer, spontan și firesc. Iubirea apropie și te face să lucrezi cu bucurie împreună, cu nădejdea bucuriei împlinirilor.

Doresc ca iubirea manifestată azi să continue și să se întărească, ca noi cei din Transilvania să putem da mărturie despre unitatea ce se poate realiza pe temeiul iubirii creștine, ca să putem mărturisi și dragostea de Patria comună, care ne obîlăduiește deopotrivă pe toți.

Dumnezeu să ne ajute să lucrăm mai departe în spiritul acesta ca să putem fi martori vii ai lui Iisus Hristos în vremea noastră. Dragostea lui Dumnezeu se revarsă în lume prin noi. Un părinte duhovnicesc spune: fiecare din noi poate fi dumnezeul fratelui său, iubind pe fratele său așa cum îl iubește Dumnezeu. Să facem și noi lucrul acesta!

*

Privit în ansamblu, praznicul de la Sighișoara n-a fost numai un prilej de manifestare ortodoxă și românească în duh de iubire față de Biserica strămoșească și față de Patrie, ci și un moment de manifestare a armoniei și colaborării dintre cultele religioase.

PARTICIPANT

VIZITĂ FRĂȚEASCĂ DIN BISERICA ROMANO-CATOLICĂ A AUSTRIEI

În cadrele legăturilor frățești care s-au stabilit între Biserica Ortodoxă Română și Biserica Romano-Catolică din Austria — ca urmare a vizitelor oficiale pe care și le-au făcut reciproc Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian și Eminența Sa Cardinalul Dr. Franz König — o delegație de profesori ai Facultății de Teologie romano-catolică din Viena a vizitat Institutele Teologice de grad Universitar ale Patriarhiei Române (București și Sibiu).

Delegația a fost alcătuită din: Rev. Prodecan Prof. Dr. Alexander Dordett, titularul catedrei de Drept Bisericesc, Rev. Prof. Dr. Ferdinand Klostermann, titularul catedrei de Teologie Pastorală și Rev. Prof. Dr. Joseph Konradewitzsch, titularul catedrei de Studii Ecumeniste.

Membrii delegației s-au întâlnit cu profesorii celor două Institute Teologice, au ținut prelegeri în fața studenților noștri în teologie și au vizitat așezăminte bisericești.

La Sibiu, oaspeții — însoțiți fiind de P. C. Rector Dr. Nicolae I. Nicolaescu (București) — au sosit în dimineața zilei de joi, 27 februarie a. c. La gară, au fost întâmpinați de P. C. Rector Dr. Sofron Vlad, împreună cu P. C. Prof. Dr. Isidor Todoran și secretar-șef Diacon Const. Voicu.

După micul dejun, au fost conduși să viziteze paraclisul (capela) Institutului nostru teologic, Biblioteca mitropolitană, aula Institutului și Catedrala mitropolitană.

La orele 10, oaspeții și însoțitorii lor au fost primiți în audiență de prezentare de către Înalt Prea Sfințitul nostru Mitropolit *Nicolae*. La primire — pe lângă rectorul Institutului nostru teologic și profesorii Pr. Dr. Is. Todoran și Pr. Dr. Milan Șesan — au mai fost de față membrii permanenței Consiliului Arhiepiscopesc. Audiența a decurs într-o atmosferă cordială.

La orele 11,30 — în aula Institutului Teologic — a avut loc întâia dintre prelegerile programate.

Întâmpinat cu Imnul arhieresc de către corul studenților teologi, dirijat de P. C. Prof. Gheorghe Șoima, Înalt Prea Sfințitul nostru Mitropolit *Nicolae* a luat loc la masa prezidială împreună cu profesorii oaspeți și cu rectorii Institutelor Teologice de grad Universitar din București și Sibiu.

În sală — înafară de profesorii și studenții Institutului nostru Teologic — se aflau: P. C. Vicar arhiepiscopesc Traian Belascu, consilierii arhiep. Pr. I. Nicoară, Pr. I. Vlad și Dl Ioan Floca, secretarul arhiep. Pr. Filaret Costea, protopopul Sibiului Pr. Nichifor Todor, directorul Bibliotecii mitropolitane Pr. Ioan Beju ș. a.

După ce corul studenților teologi a cântat „Sfânt, Sfânt...” (de Gh. Dima), P. C. Rector Dr. *Sofron Vlad* a dat expresie bucuriei deosebite cu care profesorii și studenții Institutului nostru teologic îi întâmpină pe profesorii oaspeți, prezentându-i nominal, în aplauzele asistenței.

P. C. Rector a arătat că bucuria vizitei frățești pe care ne-o fac oaspeții — conduși de P. C. Rector Dr. N. I. Nicolaescu — este rodul relațiilor actuale dintre Biserica Ortodoxă Română și Biserica Romano-Catolică a Austriei, stabilite prin vizita făcută Prea Fericitului Părinte Patriarh Justinian de către Eminența Sa Cardinalul König, precum și întoarcerii acestei vizite de către Întâistătătorul Bisericii noastre.

Spre a da oaspeților posibilitatea de-a cunoaște îndeaproape istoria așezământului bisericesc în sînul căruia se aflau, P. C. Rector S. Vlad l'a făcut

peste o sută dintre foștii profesori ai acestui institut — de la Gheorghe Lazăr și pînă la I. P. S. Mitropolit Dr. Nicolae Mladin — au făcut studii superioare (și) la Viena. Amănuntul acesta a impresionat în mod vădit pe oaspeți.

Mulțumind din inimă Arhipăstorului nostru pentru bunăvoința de-a fi cinstit cu înalta-i prezență această întîlnire frățească, P. C. Rector S. Vlad a exprimat covingerea că această primă luare de contact între profesorii institutelor teologice care pregătesc slujitori ai altarului pe seama bisericilor lor, va contribui la apropierea între Biserica Ortodoxă Română și Biserica Romano-Catolică a Austriei.

Corul a cîntat un întreit „Mulți ani trăiești!”.

A luat apoi cuvîntul Părintele profesor și prodecan Dr. *Alexander Dordett*, care, vădit mișcat, a ținut să declare că primirea caldă de care au fost împărțășiți profesorii oaspeți, i-a făcut să li se pară că s-ar afla acasă la ei, în Austria. Impresia aceasta s-a accentuat cînd au aflat că un număr considerabil de foști profesori ai Institutului Teologic ortodox din Sibiu si-au făcut parte din studii la Viena. Acolo, noi am avut dascăli comuni cu I. P. S. Mitropolit Dr. Nicolae Mladin, căruia îi exprimăm calde mulțumiri și respectuoasă recunoștință pentru primirea binevoitoare cu care ne-a îndatorat atît de mărinimos.

A mulțumit, de asemenea, pentru primirea afectuoasă de la Institutul nostru teologic și a evocat vizitele reciproce pe care si le-au făcut ocîrmuitorii Bisericii Ortodoxe Române și Bisericii Romano-Catolice din Austria, precum și vizita făcută Facultății de Teologie rom.-cat. din Viena de către P. C. Rector Dr. N. I. Nicolaescu, exprimîndu-și nădejdea că astfel de vizite reciproce vor continua și în viitor.

După aceea, profesorul oaspete și-a prezentat conferința intitulată: „Cu privire la reforma Dreptului Bisericesc și însemnătatea ei iuridică constituțională”, — ca urmare a schimbărilor operate în acest sens de Conciliul II Vatican și de lucrările generate prin hotărîrile aduse de el. În esență, conferința a avut următorul cuprins:

În conferința sa „Cu privire la reforma dreptului bisericesc” Prof. Dr. *Alexander Dordett* prezintă unele tendințe actuale ale dreptului bisericesc romano-catolic; tendințe manifestate atît în documente oficiale, cu deosebire în acelea ale Conciliului II Vatican, cît și în cadrul publicațiilor teologice apăsene.

Aceste tendințe noi vizează realizarea unei oarecare acomodări a dreptului bisericesc la cerințele timpului nostru, ca și schimbarea caracterului birocratic al celui drept, pentru a corespunde mai deplin exigențelor vieții bisericești înșasi.

Este vorba mai întîi despre o nouă — desigur, nu esențial nouă — înțelegere a raportului dintre unitate și multiplicitate în Biserică. Ideea de unitate și răspundere pentru întreaga Biserică pare să favorizeze un centralism bisericesc foarte accentuat, iar cea de multiplicitate îndreaptă spre o largă descentralizare care să readucă la viață structuri organizatorice existente cîndva, dar uitate apoi.

Raportul fost dintre aceste două noțiuni trebuie văzut în aceea că nici unitatea nu trebuie să absoarbă multiplicitatea, minimalizîndu-i rolul pînă la anihilarea acestuia, nici multiplicitatea nu trebuie să ducă la fărîmîntarea unității. Astfel, Conciliul II Vatican afirmă grîia pentru întreaga Biserică a episcopilor, deși fiecare își are eparhia lui, ca o împreună răspundere colegială. Pe această linie, episcopii sînt îndemnați să se stie și să se simtă permanent în lepătura unii cu alții și să arate aceasta în orice împrejurare, prin împreună răspunderea pentru întreaga Biserică.

În timpul din urmă se observă în Biserica rom.-catolică unele încercuturi de acordare de importanță unor centre bisericești pe țări sau pe regiuni, în cadrul cărora să se discute în comun și să se organizeze în comun acțiuni pentru promovarea vieții bisericești. Așa, Conciliul II Vatican pune în circulație expresia de „spațiu lingvistic” — regiune în care se vorbește relativ aceeași limbă — în care se poate organiza mai ușor colaborarea între episcopii. Tot așa, din punct de vedere pastoral, pe lîngă delimitarea diecezelor și provinciilor bisericești,

se preconizează și organizarea de regiuni mai întinse, înăuntrul cărora să existe sinoade ale episcopilor, care să coordoneze acțiunile pastorale desfășurate în acele regiuni. Colaborarea episcopilor, care implică o activitate colegială, poate duce la reînvierea sinoadelor provinciale (locale), întrunite sub președinția unui episcop (primat sau mitropolit) ca *primus inter pares* (primul între egali).

În rândul elementelor noi apărute în viața Bisericii rom.-catolice se cuvine amintită și aprobarea principală de către Conciliul II Vatican de a se săvârși Sf. Liturghie în limbile naționale.

Tot ca un răspuns pozitiv la o cerință de acomodare la vremurile noi poate fi socotită și putința de creare a colegiilor consultative episcopale, care să ajute pe episcopul eparhiei în luarea de decizii.

Este vorba, așadar, despre reînvierea sinodalității și de recunoașterea însemnătății de a lucra sinodal, în Biserica rom.-catolică, fără ca acest lucru să fie privit ca o micșorare a autorității episcopale.

Apare astfel manifestată nevoia reînvierii unor „inter-structuri“, în Biserică, prin care, păstrându-se neatinsă structura ierarhică a Bisericii, să se reînsușească activitatea colegială sinodală.

Aici apare ceea ce conferențiarul numește principiul subsidiarității, în virtutea căruia ceea ce poate să facă insul nu trebuie să facă societatea; ceea ce aparține unui (ceea ce poate face un) organism bisericesc inferior nu trebuie rezervat pentru autoritatea superioară. Subsidiaritatea și ordinea ierarhică nu se exclud, căci ea nu acordă organelor inferioare și nici credincioșilor un drept de nimic îngrădit. Ea înseamnă mai degrabă o distribuire de sarcini pentru ca activitatea în concret a Bisericii să fie cât mai rodnică.

Toate acestea arată că dreptul bisericesc nu trebuie să fie un edificiu abstract, împietrit, care să poată fi luat ca etalon pentru toate timpurile și pentru toate lucrurile și că el trebuie să țină seamă de vremurile pe care Biserica le străbate. Niciodată nu ne găsim în posesia unor forme ultime și irevocabile.

Din toate considerațiile primergătoare, referitoare la noi valorificări și noi năzuințe în dreptul bisericesc apusean, conferențiarul trage ultima concluzie, anume că într-un viitor drept bisericesc (romano-catolic), „colaborarea mirenilor nu mai poate fi neglijată“. Dacă în trecut printul principatului — laic fiind — se amesteca în treburile Bisericii, azi Biserica trebuie să se întâlnească cu mireni în mod direct și să le acorde locul cuvenit ca „popor al lui Dumnezeu“.

P. C. Prof. Dr. Isidor Todoran a dat citire versiunii românești a prelegerii.

Prelegerea a fost salutată cu aplauze.

Corul studenților teologi a cântat apoi „Taina Crestinătății“ (pe textul din I Tim. 3, 16) și compozițiile patriotice „Frumoasă ești, Patria mea“ și „Dragă-mi este țara mea“, ambele de Gh. Șoima, sub diriguirea compozitorului.

De încheiere, a luat cuvântul I. P. S. nostru Mitropolit *Nicolae*, dând expresie bucuriei pe care a avut-o de-a auzi expunerea profesorului de teologie rom.-cat. din Viena — despre înnoirile în curs în sînul Bisericii Romano-Catolice, înnoiri care se fac simțite și pe planul Dreptului Bisericesc. Aceste înnoiri sînt expresia înnoirilor vieții însăși, care se răsfrîng și în Biserică și cer cu necesitate ca viața să se înnoiească în toate înfățișările ei.

Noi privim cu simpatie acest lucru și dorim ca relațiile noastre cu Biserica Romano-Catolică a Austriei să se întărească — și, prin ele, să se adîncească și legăturile dintre popoarele român și austriac. Noi promovăm bunele relații dintre Biserica noastră și Biserici rom.-catolice naționale (austriacă, germană etc.), aceste relații contribuind și la întărirea prieteniei dintre popoarele respective și poporul nostru.

Mulțumind Părintelui prof. Al. Dordett pentru conferința prezentată — căreia îi acordă o semnificație de „desprimăvărare“ și în cele bisericești — Arhiepiscopul nostru a încheiat făcînd urarea ca să se ajungă peste tot la organizarea de Biserici naționale autocefale, căci acestea se vor putea întruni într-un mare sînod al tuturor Bisericilor — Sînod cu adevărat ecumenic, care va realiza unitatea în Hristos, Capul și temelia Bisericii.

Aplauze puternice au subliniat în repetate rânduri alocuțiunea Î. P. S. Sale. După aceea, Î. P. S. Sa a prezentat oaspeților pe membrii Corpului profesoral al Institutului nostru teologic.

La masa de amiază, oaspeții și însoțitorii lor au fost invitații Înalt Prea Sfințitului nostru Mitropolit Nicolae.

*

După masă, la orele 17,30 — în aula Institutului Teologic — Rev. prof. Dr. *Ferdinand Klostermann* s-a asociat în cuvinte vibrante la mulțumirile pe care Rev. prof. Dr. Al. Dordett le-a adus Î. P. S. nostru Mitropolit Nicolae și Institutului Teologic pentru îndatoritoarea primire de care i-au făcut părtași pe oaspeți.

După aceea, a prezentat prelegerea cu subiectul: „*Poziția mirenilor în Biserica după Conciliul II Vatican*”, spunând în esență următoarele:

Prof. Dr. *Ferdinand Klostermann*, titularul catedrei de pastorală, a vorbit la tema: Poziția mirenilor în Biserica romano-catolică potrivit deciziilor Conciliului Vatican II. Problema a devenit de cea mai acută actualitate, potrivit Schemei despre Biserica și Decretului papal cu privire la Apostolatul mirenilor. Conciliul a deschis porțile unei probleme, pe care însă nu a soluționat-o pînă la capăt, oferind astfel teologilor cîmp larg de lămurire. Problema cuprinde nu numai interes intern, ci și unul extern, că noua înțelegere a poziției mirenilor în Biserica contribuie și la apropierea creștinilor în cadru ecumenist.

Problema pornește în primul rînd de la cîteva teze fundamentale, între care mai importante sînt: 1. prin botez mireanul a devenit creștin, deci membru al Bisericii și prin aceasta membru al „poporului lui Dumnezeu”; 2. în acest sens el participă la slujirea întru Hristos, pe linie profetică de mărturisire a credinței, pe cea preoțească de a semenilor și cea îndrumătoare administrativă (I Petru 2, 9 și Fapte 2, 17 s); 3. într-o comunitate creștină-parohie, toți membrii au răspunderi creștine comune, așa că toți credincioșii constituie o colegialitate cu egalitatea răspunderii, deși harurile sînt diferite; 4. unii sînt apostoli, alții profeți, învățători, cum zice Ap. Pavel (I Cor. 12, 28), fiecare cu harisma sa; 5. dar preotia este și specială, obținută prin punerea mîinilor — a hirotoniei, spre servicii speciale — cultice, sfințitoare, îndeplinite de episcopi, presviteri și diaconi (Efes. 2, 20; Filip. 1, 1), dar îndeplinirea acestor servicii nu este de stăpînire peste „o turmă” de credincioși, ci o „slujire” în smerenie (Apoc. 19, 16; 2 Cor. 5, 20; 2 Cor. 4, 5; 2 Cor. 1, 24). De aceea trebuie înlăturate vechile titluri, care aduc aminte de trecutele vremi feudale, și înlocuite cu altele potrivite colegialității creștine de frați.

Ce privește raportul principal între clerici și mireni, Vaticanul II face următoarea deosebire între: categoriile de creștini, ținînd seamă de faptul că „toți sînt poporul lui Hristos” (Fapte 2, 17; 1 Petru 2, 5; Apoc. 1, 6 și 5, 10). Astfel există: creștini clerici (episcopi, presviteri, diaconi); apoi creștini celibatari-monahi; creștini căsătoriti (preoți la ortodocși); creștini în serviciu bisericesc însărcinați cu apostolat, și în fine „creștinii din lume”. Numirea de mirean nu mai este astăzi potrivită.

Consecința acestor precizări conciliare duce la necesitatea restructurării în Romano-catolicism a organizației bisericești spre colegialitate frățească, dar cu păstrarea deosebirii între clericii propriu-ziși și credincioșii creștini. Dar în condițiile actuale, este necesar ca și creștinii să practice profetismul, ca propovăduitori ai Evangheliei (1 Cor. 11, 26), așa ca întreaga comunitate creștină-parohia, să se simtă împreună răspunzătoare. Creștinii să contribuie la însuflețirea predicării cuvîntului, mai ales în lipsa de preoți. Apoi să fie luate în considerare toate concluziile științelor legate de om, pe care teologia să le folosească în lămurirea creștină.

Creștinii mai primesc astfel și sarcina „împărătească”, adică administrativă în parohie, pe linie „orizontală-parohială”, spre a contribui la buna administrare parohială, prin adunări, comitete și comisii parohiale, foruri care nu au existat în comunitățile vechi romano-catolice. Dar cei aleși în aceste organisme parohiale să fie verificați, să dea rapoarte de activitate și astfel să fie mădule active în parohie. În aceste împrejurări ajung să fie reactivate principiile stabilite încă din timpul împ. Justinian al Bizanțului, aplicate de atunci, din sec. VI în Biserica Ortodoxă, în sensul că: totul ce-i privește pe toți creștinii, să fie discutat și aprobat de toți membrii parohiei. Astfel hotărârile conciliului Vatican II îndrumază viața tuturor credincioșilor să se angajeze concret în slujirea semenilor, în slujirea omenirii întregi. Astfel în această slujire se include: lupta împotriva lipsurilor, îndrumarea omenirii spre bine, asigurarea păcii, a dreptății și libertății pentru toți.

Versiunea românească a fost citită de P. C. Prof. Dr. Milan Šesan. După conferință, a luat cuvîntul Î. P. S. nostru Mitropolit Nicolae.

Am ascultat — a spus Î. P. S. Sa — încă o conferință izvorită din spiritul nou care se manifestează din ce în ce mai intens în cadrul Bisericii Romano-Catolice. Biserica noastră se bucură de această înnoire pentru că noi fiind păstrători ai tradițiilor străvechi, sîntem totuși în pas cu vremurile noi pentru că sîntem zidiți pe temelia evanghelică și paulină a imaginii trupului lui Hristos — Biserica — ale cărui mădulare sînt toți credincioșii și ca atare, toți slujesc pe Iisus Hristos și Biserica în totalitatea ei.

Această imagine paulină rezolvă problema relației dintre cler și mireni, căci acordă tuturor credincioșilor calitatea de mădulare ale Bisericii care slujesc Bisericii și celorlalte mădulare ale ei și, totodată, omenirii întregi.

Ierarhia face parte din Biserică, dar ea nu este situată deasupra Bisericii, ci este mădular al Bisericii și — ca și mirenii — este slujitoare a Bisericii întregi.

În ce privește expunerea Părintelui profesor F. Klostermann, vreau să mă opresc la două puncte.

Întîi de toate, aș vrea să fac o precizare. S-a amintit în conferință afirmarea mai veche că ierarhul este „Dumnezeu“, în sens de stăpîn. Un sfînt părinte bisericesc din veac. IV—V a spus însă că fiecare din noi — deci și ierarhul — poate fi un „Dumnezeu“ pentru fratele său, nu în sensul de stăpîn, ci în sensul că iubește pe semen așa cum îl iubește Dumnezeu. Dumnezeu este în primul rînd iubire și a revărsa iubire asupra tuturor fraților tăi înseamnă a face ceea ce face mereu Dumnezeu. În acest sens, oricare din noi poate deveni pentru frații săi ca Dumnezeu, adică iubire nemărginită, dezinteresată și jertfelnică. Pornind de la această poziție de trăire în iubire, vom putea să răspundem — în epoca noastră, — la nevoile bisericești, dar și la chemarea pe care ne-o fac popoarele noastre pentru pace și prietenie.

În al doilea rînd, ne arătăm mulțumirea pentru faptul că Biserica Romano-Catolică a început a introduce în cult limba poporului. Noi știm ce înseamnă aceasta. La noi, mai ales din secolul XVI încoace, viața bisericească s-a desfășurat pe limba poporului. De aceea poporul credincios este atît de strîns legat de popor. Această legătură strînsă și caldă constituie izvorul tuturor realizărilor Bisericii noastre de-a lungul veacurilor.

Activitatea Bisericii în lume își trage puterea din Iisus Hristos, dar și din credința vie a poporului credincios.

Noi, premergători fiind în acest domeniu, ne bucurăm că azi — cînd principiul național se afirmă ca principiu de bază în viața popoarelor — Biserica Romano-Catolică începe să lege viața bisericească de viața poporului și deschide astfel porțile colaborării mirenilor la viața bisericească.

Prin această înnoire din Biserica rom.-cat. ne apropiem întreolaltă. Recunoașterea dreptului diferitelor limbi de-a servi ca vehicol al vieții religioase-bisericești ne face să ne simțim mai aproape, căci trăiește Hristos în Biserică în conformitate cu interesele și realitățile naționale ale fiecărui popor.

Conferința Părintelui prof. F. Klostermann a fost nu numai frumoasă, dar și avansată. Caracterul ei avansat constă — oricît de paradoxal ar părea acest lucru — în întoarcerea la poziția Bisericii primare față de problema dezbătută.

Iisus Hristos e v‎‎eșnic viu și actual. În m‎‎ăsura în care înl‎‎ăturăm preconcep‎‎ții de secole de pe fa‎‎ța lui Iisus Hristos, în aceeași m‎‎ăsură ne apropiem de spiritul vremii noastre și ne apropiem și de alții.

În‎‎alt Prea Sfin‎‎ția Sa a încheiat cu cuvintele conferen‎‎țiarului: Să ascultăm cuvintele lui Iisus Hristos, dar să ascultăm și cuvintele veacului nostru, căci noi trebuie să în‎‎truchipăm pe Iisus Hristos în epoca noastră. Iar aceasta o facem slujind poporul, omenirea, pacea și progresul. (Aplauze).

În acordurile Imnului arhieresc, I. P. S. nostru Mitropolit Nicolae s-a îndreptat apoi, cu oaspe‎‎ții, spre sala profesorală, unde a avut loc o convorbire pe teme teologice și în probleme de via‎‎ță bisericească contemporană.

P. C. Rector Dr. N. I. Nicolaescu (București) a ținut să men‎‎ționeze legăturile cu Biserica ortodoxă română din Ardeal.

Biserica-soră de dincolo de Carpați a ajutat constant și din toate puterile Biserica ortodoxă română din Ardeal ca să facă fa‎‎ță cu succes încercărilor grele prin care a trecut și care au amenin‎‎țat-o nu o dată în însăși f‎‎in‎‎ța ei.

Discu‎‎țiile au continuat apoi pe tema introducerii limbii poporului în Biserică și pe tema infailibilită‎‎ții.

În ce privește prima problemă, s-a admis că introducerea de către romano-catolicism a limbii poporului în Biserică are de î‎‎ntinpinat astăzi dificultă‎‎ți legate de stările de lucruri din societatea occidentală, dar că — chiar în condi‎‎țiile date — problema este solubilă și solu‎‎ționarea ei nu mai poate î‎‎ntârzia. Exemplul Bisericii Ortodoxe Române poate da unele sugestii în acest sens.

În ce privește cealaltă problemă, noi, ortodocșii răsăriteni, rămânem la convingerea — exprimată deslușit de Arhiepiscopul nostru — că nici un om, nici un ierarh nu poate fi infailibil și nu admitem că el ar pute fi transformat în „glasul Bisericii“ (die Stimme der Kirche) lui Hristos. Cuceririle știin‎‎ței sînt rodul muncii de cercetare colectivă; adevărul știin‎‎țific nu-i monopolul unuia singur, ci apar‎‎ține tuturor; via‎‎ța e prea complexă pentru ca problemele ei să poată fi stăpînite de un singur om. În Biserică, de asemenea, Iisus Hristos a zis: „Unde sînt doi sau trei adunați în numele meu, acolo sînt și eu în mijlocul lor“, nu a zis: „... unde e unul în numele meu, acolo sînt și eu“. El a ales colegiul apostolesc și acelaia i-a încredin‎‎țat propovăduirea înv‎‎ățăturii Sale și rînduielile corespunzătoare. Iar Apostolii au lucrat împreună, au luat hotărîri mai importante în sinod. Singură Biserica e infailibilă și unitatea bisericească nu se poate realiza decît în Iisus Hristos și în organizarea în Biserici autocefale, sinodale și egale, care sînt una în Hristos, în duhul și înv‎‎ățătura Lui.

La orele 19,30 Î‎‎nalt Prea Sfin‎‎țitul nostru Mitropolit Nicolae — împreună cu profesorii oaspe‎‎ți — a luat parte la obișnuita rugăciune de seara a studen‎‎ților teologi, care s-a săvîrșit sub îndrumarea duhovnicului lor, P. C. Prot. Dr. Simion Radu, în Paraclisul Institutului. Cum prima săptămînă din Sfîntul și Marele Post al Paștilor este totodată și „săptămîna spirituală“ — în cursul căreia studen‎‎ții teologi se spovedesc și se împărtășesc — medita‎‎ția programată în acest scop le-a fost ținută de P. C. Prof. Dr. Grigorie Marcu, care a vorbit despre desăvîrșirea religioasă-morală creștină.

La masa de cină, oaspe‎‎ții și înso‎‎țitorii lor au fost invita‎‎ții Consiliului profesoral.

*

Vineri, 28 februarie a.c., la ceasul sorocit, oaspe‎‎ții și înso‎‎țitorii lor au luat parte la Sfînta Liturghie înainte-sfin‎‎țită, în Catedrala mitropolitană.

La sfârșit, urcînd pe podiul din mijlocul Catedralei împreună cu Rev. prodecan A. Dordett, I. P. S. nostru Mitropolit Nicolae a prezentat pe oaspeți credincioșilor prezenți la Sf. Liturghie, arătînd semnificația acestei vizite și însemnătatea ei pentru strîngerea legăturilor dintre Biserica Ortodoxă Română și Biserica Romano-Catolică a Austriei, precum și pentru întărirea prieteniei dintre popoarele român și austriac.

Subliniînd faptul că Sf. Liturghie înainte-sfințită aparține Sfîntului Grigorie Dialogul († 604), fost episcop-patriarh al Romei — care-i recunoscut de sfînt atît de Biserica Ortodoxă Răsăriteană cît și de Biserica Romano-Catolică — I. P. S. Sa a spus că prin această Liturghie, Bisericele răsăriteană și apuseană se simt una în rugăciunile lor către Domnul și Mîntuitorul nostru Iisus Hristos.

Rev. prodecan A. Dordett a arătat că noi, creștinii, am făcut ceea ce soldații romani, pe Golgota, n-au fost în stare să facă: am sfîșiat cămașa cea necusută de mîna a Mîntuitorului, am sfîșiat unitatea dintru început a Bisericii Lui. Vina aceasta trebuie spălată prin căință și smerenie, prin răbdare și încredere reciprocă, prin iubire și bunăvoință frățească. Nu e greu de realizat acest ideal al refacerii unității creștine, căci mult mai multe ne unesc decît cele — puține — care ne despart. Va trebui apoi să chibzuim bine dacă ceea ce ne desparte, sînt lucruri dumnezeiești — sau numai ambiții și interese omenești? Unitatea Bisericii se poate reface numai în Iisus Hristos.

A mulțumit, vădit mișcat, Arhipăstorului nostru pentru dragostea și bunăvoința cu care a primit delegația Facultății de Teologie romano-catolică din Viena, arătînd că prilejul de-a vizita cele două Institute teologice ale Bisericii noastre le-a fost oferit cu mîrinimie de către Prea Fericitul Părinte Patriarh Justinian.

Această primă întîlnire între noi — a încheiat oaspetele — va aduce întîlniri ulterioare și, în cele din urmă, întîlnirea noastră a tuturor în Hristos.

*

În jurul orei 10, oaspeții și însoțitorii lor — între care și Prea Cuv. Arhimandrit Vicar episcopesc Ghermano Dineață, care a venit întru întîmpinare la Sibiu — au plecat spre Rîmnice-Vîlcea, petrecuți fiind de dragostea tuturor.

REDACȚIA

† PREOTUL VIOREL Ghibuțiu

În seara zile de 31 decembrie 1968, atunci cînd ultimele ore ale anului erau pe terminate, a plecat din mijlocul celor dragi ai săi, pe drumul vieții de veci, după o scurtă, dar grea suferință, împărtășit fiind cu Sf. Taine, Pr. Viorel Ghibuțiu, fost paroh al Parohiei ortodoxe române Tg. Mureș 1 și secretar protopopesc.

Născut în comuna Bărdeși (din apropierea orașului Tg. Mureș), la 24 februarie 1921, a urmat școala elementară și liceul, cu bacalaureatul, la Tg. Mureș, iar studiile teologice, la fosta Academie teologică din Blaj, fiind tot timpul model de purtare și silință la studii.

Hirotonit pe seama parohiei Frumoasa, din părțile Ciucului, unde păstorește vreme de 5 ani, la cerere a fost transferat apoi la biserica și parohia Voiniceni, iar în 1957 a fost adus la biserica și parohia Tg. Mureș I. O dată cu venirea la Tg. Mureș, vreme de 11 ani a îndeplinit cu cinste și sarcina de secretar protopopesc.

Prin trecerea prematură la cele veșnice a Pr. Viorel Ghibuțiu, Arhiepiscopia Sibiului a pierdut pe unul din cei mai valoroși slujitori ai săi.

Adormitul în Domnul, pe lîngă pregătirea sa teologică aleasă a dovedit tot timpul pastorației sale calități și virtuți dintre cele mai alese: bunătațe, hărnicie, chibzuință, pricepere și pe deasupra tuturor, dragoste — făcîndu-se cu adevărat „tuturor toate“, atît în familia sa, în parohiile prin care a trecut în scurta sa viață, cît și în rodnică muncă de secretar al Oficiului protopopesc din Tg. Mureș.

Pe lângă aceste calități, adormitul în Domnul a avut și un ales simț gospodăresc. Dovadă sînt cele două biserici pietate (Voiniceni și Tg. Mureș I), ca și înfrumusețarea cimitirului central de lângă biserica parohială, care poate servi de model pentru parohiile din Arhiepiscopia Sibiului. A îmbunătățit gospodărește și casa parohială, cu anexele acesteia.

Ca o cinstire aleasă, I. P. S. Arhiepiscop și Mitropolit Nicolae Mladin a delegat la slujba înmormîntării, ca reprezentant al său, pe P. C. vicar Traian Belascu, care — însoțit de P. C. Consilieri arhiepiscopoești Ioan Nicoară și Ioan Vlad, în ziua de 3 ianuarie 1969, orele 13, au săvîrșit prohodirea osemintelor pămîntești ale adormitului în Domnul, în biserica ortodoxă română din Tg. Mureș I, împreună cu un sobor de preoți din Protopopiatul Tg. Mureș, avînd în fruntea lor pe P. C. Protopop David Lazăr.

La sfîrșitul prohodirii a vorbit despre sublimitatea sf. Preoții, Părintele Ion Andras — Tg. Mureș III; P. C. Protopop David Lazăr despre viața și activitatea celui răposat, aducînd mîngîieri familiei, credincioșilor și tuturor celor ce l-au cunoscut.

P. C. vicar Traian Belascu, într-o amplă cuvîntare a arătat nu numai virtuțile adevăratului slujitor al lui Hristos, ci și viața cu adevărat preoțească și cetățenească pe care Pr. Viorel Ghibuțiu a avut-o în familia sa, în marea „familie” a credincioșilor din parohiile la care a slujit, ca și munca fără preget, desfășurată în administrația bisericească, fiind de toți stimat și iubit și învrednicindu-se de cinstirea deosebită a I. P. S. Mitropolit Nicolae al Ardealului, care-i trimite înalta binecuvîntare arhierească.

Sicriul cu rămășițele pămîntești ale celui ce a fost vrednic slujitor al Mîntuitorului nostru Iisus Hristos, purtat pe brațele preoților slujitori, în dangăt duios de clopot, a fost așezat întru nădejdea învierii cea fără de moarte, în cripta familiei, din preajma bisericii parohiale. Aci, în numele foștilor săi fii sufletești din parohie și în numele tuturor celor celor ce l-au cunoscut și iubit, a vorbit credinciosul N. Cistelean, exprimînd durerea tuturor la pierderea bunului lor părinte sufleteș.

Dormi în pace, vrednic slujitor al lui Hristos !

PARTICIPANT

Biblioteca Mitropolitană Sibiu

MITROPOLIA ARDEALULUI

No. 1—3/1969

Janvier—Mars

RÉSUMÉ

L'article en premier de ce cahier — intitulé: *L'urne de notre unité nationale* (p. III*—XIV*) a été occasionné (comme le montre le sous-titre) par les élections de députés (à la Grande Assemblée Nationale de la République Socialiste Roumaine, ainsi qu'aux conseils populaires des districts, municipales, villes et communes) qui ont eu lieu le 2 mars a.c.

Le peuple roumain a fait à cette occasion une preuve de plus de son unité inébranlable autour de ceux qui dirigent avec sagesse ses destins sur les voies de la paix et de la prospérité.

L'Eglise Orthodoxe Roumaine, ses desservants et ses fidèles sont solidaires avec le peuple, partageant ses aspirations et soutenant son zèle pour le progrès continu, matériel et spirituel.

Parmi les députés élus figurent aussi des représentants des cultes *religieux* de notre pays.

ETUDES

Théologie pratique

La plus grande partie de ce cahier en est réservée à l'ouvrage:

LES ORIGINES DU DROIT ECRIT DANS L'EGLISE ORTHODOXE ROUMAINE — thèse pour le doctorat en Théologie, par Ioan N. Floca. Avec un „Avant-propos“ de S. E. le Métropolitain Nicolae de la Transylvanie (p. I—III+V—X+1—188).

Etant donné que les documents écrits et tout autre document qui pouvaient attester les débuts de l'organisation des anciennes formations d'Etats roumains ont fait défaut, comme aussi bien pour l'Eglise orthodoxe roumaine, le problème sur l'origine du droit écrit chez les Roumains a été longuement discuté.

A l'intention de rendre service non seulement à notre ancestrale Eglise, mais servir en même temps une cause nationale roumaine, le présent étude se propose de pénétrer le plus profondement possible dans le problème des débuts de la vie sociale-politique et religieuse sur le territoire de notre patrie.

Pour cela on a tout fouillé, afin de découvrir les conditions historiques dans lesquelles le peuple roumain se forma et vécut durant les siècles.

En employant d'une manière tout à fait critique les résultats des travaux de nos anciens et en tenant compte que le droit des „praviles“, ou l'ancien droit roumain écrit, fût également un droit ecclésiastique et d'Etat, l'auteur situe le problème dans un ample cadre de culture et il cherche à poursuivre notamment:

— la modalité de l'apparition du droit écrit dans l'histoire du peuple roumain:

— les étapes parcourues durant son développement aussi bien que;

— les facteurs qui ont déterminé son apparition dans la vie sociale-politique et religieuse des anciens Etats féodaux roumains et de l'Eglise orthodoxe roumaine.

C'est ainsi que l'auteur cherche nous présenter des nouvelles précisions pour pouvoir démontrer l'existence continue sur le territoire de la Valachie d'une population romanique assez nombreuse et d'une vie ecclésiastique organisée bien avant la date de son attestation documentaire (1359). La même épreuve est faite aussi pour la Moldavie et la Transylvanie.

En vue d'éclaircir ces problèmes de formation et de continuité du peuple roumain sur son territoire au-delà et au-deça des Carpathes, l'auteur démontre d'une façon plus claire, à l'aide des nombreuses et nouvelles attestations cette chose-là.

Le diplôme des Johannites de 1247 en est un des plus importants documents qui atteste l'existence des quelques organisations ecclésiastiques latines, au XII-ème et XIII-ème siècle dans les pays roumains — et celui-ci indique notamment l'existence à cette date-là des quelques formations d'Etat et ecclésiastiques chez nous.

Dans un premier chapitre l'auteur fait l'analyse sur l'importance du droit pour la vie ecclésiastique en déterminant:

— premièrement — la position de la loi juridique écrite et non-écrite comme appui et guide de la vie ecclésiastique à côté de la Sainte-Ecriture et les livres du culte — et

— deuxièmement — l'importance particulière de la loi écrite (les praviles) dans la vie ecclésiastique.

Le troisième chapitre traite les principaux problèmes du droit ecclésiastique comme ceux du droit roumain d'Etat — écrit et non-écrit.

Dans ce chapitre, divisé en six autres sous-chapitres, l'auteur fait l'analyse en principe du rapport historique entre le „jus valachicum“ et le „jus ecclesiasticum“ dans la vie du peuple roumain aussi que celle des mentions historiques et documentaires sur l'existence d'un droit écrit dans l'Eglise orthodoxe roumaine.

Il s'en occupe de toutes les collections grecques, slaves et roumaines, en manuscrits ou imprimées, employées par les Roumains et démontre que l'Eglise orthodoxe roumaine dans tous les trois pays roumains possédait nécessairement des lois écrites d'organisation bien avant le XVI-ème siècle, date à laquelle elles sont attestées par des documents historiques concernant cette Eglise.

Ces lois sont appelées dans notre ancienne langue des „praviles“.

Le quatrième chapitre, bien appuyé sur des vrais documents met en évidence le rapport historique entre les lois ecclésiastiques et celles de l'Etat durant cette époque comme aussi bien l'unité de forme et contenu des praviles

dans toutes les provinces roumaines; le lieu, le temps et la raison de leur apparition; la diffusion et la circulation aussi que leur emploi sur le territoire habité par les Roumains comme chez tous les Roumains d'ailleurs.

L'auteur fait l'épreuve évidente que le droit byzantin de l'Eglise et de l'Etat n'a pas été imposé de la manière d'une consigne ni chez nous, ni aux autres peuples orthodoxes d'autrefois, mais il y a un procès tout naturel d'emprunt, d'assimilation et d'adaptation de ce droit dans les Etats et les Eglises.

La loi écrite parut dans l'histoire ecclésiastique et de l'Etat du peuple roumain comme une nécessité imposée par les conditions des ses développements sociaux-politiques et ecclésiastiques.

Cette nécessité a été satisfaite par l'apparition et l'assimilation d'une législation en langue grecque et slave d'abord et ensuite par la rédaction des praviles en langue roumaine.

La loi écrite chez les Roumains a été déterminée d'abord par les besoins de l'Eglise et ce n'est que plus tard qu'apparaissent aussi les besoins de l'Etat.

Comme dans l'Etat il y avait une vie ecclésiastique organisée sur des lois écrites et bien unitaires, l'Etat procéda lui-même pour son propre intérêt d'unification, par l'appropriation, l'assimilation et l'acceptation de plus en plus intenses des lois écrites du Byzance féodal et chrétien.

Les „praviles“ constituent ainsi un système unitaire de droit spécifique à notre Eglise et à l'Etat féodal roumain.

Elles reflètent aussi un certain degré du développement historique du peuple roumain comme le rapport d'entre l'Eglise et l'Etat en gardant la signification du développement unitaire de la culture juridique roumaine.

C'est de Byzance que les Roumains ont emprunté ce modèle de système juridique.

Mais l'apparition des „praviles“ ne veut pas dire qu'elles ont changé intégralement la coutume foncière, qui garda sa vigueur en répondant à des réelles nécessités dans la vie de l'Eglise et de l'Etat.

Les causes qui ont déterminé l'introduction massive du droit byzantin écrit dans les Etats roumains au XVII-ème siècle ont été amplement analysées dans le cadre de cet ouvrage.

Dans le chapitre „Conclusions“, en dehors d'une recapitulation de tous les éléments de l'ouvrage, l'auteur nous montre qu'il y a une grande différence entre les conditions qui firent paraître le droit écrit dans une société laïque et celle qui ont déterminé son apparition dans les unités ecclésiastiques organisées qui ne pouvaient pas exister sans un pareil droit.

L'apparition d'un droit écrit dans la vie de l'Etat peut être conditionnée par des causes déterminées, tandis que l'apparition du droit écrit dans l'Eglise n'a rien à faire avec des pareils éléments ni à plus forte raison — conditionnée.

Dans l'Eglise il n'y a pas un développement spécifique pour chaque formation ecclésiastique d'après le modèle des formations de l'Etat.

Le phénomène de l'apparition du droit écrit dans l'Eglise, survenue dans l'Empire Romain aux premiers siècles du christianisme, ne se répéta plus à chaque organisation ecclésiastique séparément, mais ce droit fut diffusé partout où la vie ecclésiastique était organisée.

A cette loi l'Eglise roumain ne put pas faire exception.

Ce fait n'exclue pas l'apparition et le maintien en parallèle des certaines coutumes et lois ecclésiastiques non-écrites qui en ont leur spécifique local, national, historique et culturel, comme aussi bien l'apparition, la conservation et le développement des lois spécifiques à l'Etat, tenant compte du développement de la société.

A toutes ces lois et règles l'Eglise roumaine resta bien fidèle.

La rubrique

LA VIE ECCLESIASTIQUE

contient des reportages et des comptes rendus sur les événements ecclésiastiques internes, tels que: Orthodoxie et actualité (de l'allocution prononcée le 2 mars a.c. par S. E. le Métropolitain Nicolae de la Transylvanie en la Cathédrale métropolitaine de Sibiu). Fêtes chrétiennes; Visitations canoniques de S. E. le Métropolitain dans les confins de l'Archevêché de Sibiu (à Făgăraș et à Sighișoara) et la Visite fraternelle de l'Eglise Romaine-Catholique de l'Autriche (faite par trois professeurs de Théologie de Vienne).

Le cahier s'achève avec le necrologue d'un prêtre parti prématuré pour l'autre monde.

Biblioteca Mitropolitană Sibiu

TIPOGRAFIA EPARHIALĂ
S I B I U

Biblioteca Mitropolitană Sibiu

